Bibliotheca Comeniana

VII.

COMENIUS
ÉS A MAGYAR ISKOLA

Mladonyiczky Béla: Comenius emlékplakett

Bibliotheca Comeniana
VII.

Comenius és a magyar iskola

Sárospatak
1999

Szerkesztőbizottság:
CSORBA CSABA
FÖLDY FERENC
és
KÖDÖBÖCZ JÓZSEF
szerkesztő
•
Technikai szerkesztő:
KOVÁTS DÁNIEL

A címlapon:
CZINKE FERENC
Comenius-portréja

Kiadta a
MAGYAR COMENIUS TÁRSASÁG

ISSN 0237-6024

Előszó

Az 1986-ban alakult Magyar Comenius Társaság fontos feladatának tekinti, hogy névadója, Comenius pedagógiai örökségét őrizze, ma is érvényes tanításaira a figyelmet felhívja, a további fejlődést is segítő eszméit tudatosítsa, mindezzel jelen nevelésünk és oktatásunk hatékonyságát fokozza.

E feladatok megoldásának egyik fontos segítőeszköze a könyvsorozatunk, a *Bibliotheca Comeniana*. Az eddig megjelent hat kötetben egyrészt Comenius Sárospatakon írt alkotásaiból közöltünk fordításokat, továbbá egy kötetben kiadtuk a „De Rerum Humanarum Emendatione Consultatio Catholica ad Genus Humanum" művének IV. része (Pampaedia) magyar fordítását, másrészt pedig több tanulmánnyal gazdagítottuk a Comeniusszal és a magyar pedagógiatörténettel kapcsolatos irodalmat.

Sárospataki munkásságával Comenius a pataki iskola tevékenységének továbbfejlesztésére, az iskolai oktatás-nevelés hatékonyságának növelésére törekedett, s ezt különösen az oktatás rendszerének és módszerének korszerűsítésével igyekezett megvalósítani. Mivel azonban a pataki iskolát mintaiskolának tekintette, ahonnan a vonzáskörzetbe tartozó iskolák tanítóikat kapják, munkájával szélesebb körben szolgálta a magyar iskolázás, művelődés fejlődését. Kötetünkben Comenius három – Patakon a magyar iskola számára készített – munkájának szövegét közöljük latin nyelven és magyar fordításban. Közülük kettő kevésbé ismert, s eddig magyar fordításban így nem is jelent meg. Az „Artificii legendi et scribendi Tirocinium" című munkájában az olvasás-írás tanításának módszertanát fogalmazza meg rendkívül korszerűen, előremutatóan. A „Vestibuli et Januae Linguarum Lucidarium" az 1658-ban, Nürnbergben megjelent „Orbis Pictus" első részének egyik előzetes példánya. Comenius ezt a művét is a pataki nyomdában akarta megjelentetni, de ennek csak egy kis része, valószínűleg az itt közölt első íve jelent meg akkor Patakon, mivel a nyomdának nem volt olyan fametsző mestere, aki a könyv metszeteit kellő eredményességgel el tudta volna készíteni. A Sárospatakon 1655-ben megjelent „Schola Ludus"-ból az előszót, az iskoláról szóló IV. és az akadémiáról szóló V. részt, továbbá az 1657. évi amszterdami kiadás ajánlását tartalmazza a kötetünk. Fentieken túl bemutatunk néhány illusztrációt Comenius e munkáival kapcsolatban is.

Könyvünk második részében tájékoztató ismertetést közlünk e három munkával kapcsolatban. Közülük kettő Bakos Józsefnek, az 1997-ben elhunyt lelkes Comenius-kutatónak a munkája. Bakos József az 1940-es évek végén sárospataki tanársága idején fordult Comeniushoz, kezdett foglalkozni a világhírű pedagógiai reformátor munkásságának kutatásával. S ettől kezdve élete fontos fela-

datának tekintette Comenius haladó eszméinek feltárását, megismertetését, terjesztését. Szorgalmas, lelkes munkája sikeres volt. Kutatási eredményeivel nagymértékben gazdagította a magyar Comenius-irodalmat, s bibliográfiáival segítette a Comenius-kutatók munkáját. Halálával a Magyar Comenius Társaság egyik kiváló tagját, a Comenius-kutatás pedig egyik buzgó s eredményes munkását vesztette el. A Magyar Comenius Társaság ez alkalommal is megrendülten tiszteleg Bakos József emléke előtt, s fejezi ki háláját a comeniusi eszmék kutatásáért, terjesztéséért folytatott lelkiismeretes, eredményes munkásságáért.

Bárcsak elérnénk célunkat! Bárcsak segíthetnénk Comenius eszméinek feltárásával korunk pedagógiai elméletének és gyakorlatának hatékonyabb fejlődését!

Ködöböcz József

I.

Comenius Sárospatakon írt műveiből

A szöveget gondozta és fordította:
BOLLÓK JÁNOS

Veſtibuli & Januæ
Linguarum

LVCIDARIVM

Hoc eſt:

Nomenclatura rerum
ad autopſiam de-
ducta.

ANNO M DC LIII.

A VESTIBULUM ÉS A JANUA
LINGUARUM

LUCIDÁRIUMA

VAGYIS
A DOLGOK TÁRGYJEGYZÉKÉNEK
SZEMLÉLTETŐ VÁLTOZATA

Az 1653. évben

Vestibuli et Januae Linguarum Lucidarium[1]

HOC EST NOMENCLATURA RERUM AD AUTOPSIAN DEDUCTA
Anno MDCLIII

Gen. 2, v. 19–20.:
Adduxit Dominus ad Adam cunctas animantes terrae et universa volatilia coeli, ut videret, quomodo vocaret illa.
Appellavitque Adam nominibus suis cuncta animantia et universa volatilia coeli, et omnes bestias agri etc.
Prov. 22, v. 6.:
Instrue puerum pro ratione viae ipsius; et cum senuerit, non recedet ab illa.

Lectoribus salutem[2]

Ruditatis antidotum eruditio est, quam exercere ingenia scholae debent, sed ita, ut eruditio vera, ut plena, ut lucida et solida sit. Vera erit, si non nisi utilia vitae doceamus et discamus, ne postmodum queritandi occasio sit: "Necessaria ignoramus, quia non necessaria didicimus." Plena, si expoliamus mentem ad sapientiam, linguam ad eloquentiam, manus ad actiones vitae solertes obeundas. (Hoc erit sal illud vitae: Sapere, Agere, Loqui.) Lucida erit ac per id firma et solida, si quicquid docemus et discimus[3], non obscurum sit aut confusum, sed clarum, distinctum, articulatum, tanquam digiti manus. Cuius rei fundamentum est, ut sensualia recte praesententur sensibus, quo non capi non possint. Dico et alta voce repeto, postremum hoc reliquorum omnium esse fundamentum, quia nec agere, nec loqui sapienter possumus, nisi prius omnia, quae agenda sunt et de quibus loquendum est, recte intelligamus. In intellectu autem nihil est, nisi prius fuerit in sensu. Sensus ergo circa rerum differentias recte percipiendas gnaviter exercere erit toti sapientiae totique sapienti eloquentiae omnibusque prudentibus vitae actionibus fundamenta ponere. Quod quia vulgo scholae negligunt discipulisque discenda obiciunt[4] nec intellecta, nec sensibus recte praesentata, fit, ut docendi et discendi labor moleste procedat exiguumque ferat fructum.

---

[1] A szöveget az *Opera Didactica Omnia* 1957. évi prágai kiadása alapján közöljük (802-803. és 829-830. o.) Megjelent továbbá az *Acta Comeniana – Archiv pro bádání o živote adile Jana Amose Komenského* XVI. 1957. 50-54. és 253-256. o. is. (*Szerk.*)
[2] Lectoribus S.
[3] discemus
[4] objiciunt

A Vestibulum és a Janua Linguarum Lucidáriuma

VAGYIS A DOLGOK TÁRGYJEGYZÉKÉNEK SZEMLÉLTETŐ VÁLTOZATA
1653

I. Mózes 2, 19-20.:
Odavezette az Úr Ádám elé a föld valamennyi állatát és az ég valamennyi madarát, hogy lássa, miként szólítja őket.
És Ádám a nevükön szólította az összes állatot és az ég összes madarát és a föld valamennyi vadját stb.

Péld. 22, 6.:
Tanítsd meg a fiadat, hogy milyen úton járjon, s akkor sem hagyja majd el, ha megöregszik.

Üdvözlet az olvasóknak!
A vadság ellenszere a műveltség, melyre az iskoláknak kell nevelniük a lelkeket, úgy azonban, hogy ez a műveltség igazi, teljes, világos és szilárd műveltség legyen. Igazi akkor lesz, ha csakis az élet szempontjából hasznos dolgokat tanítunk és tanulunk, hogy később ne legyen ürügy a panaszolkodásra, miszerint „A szükségeseket nem ismerjük, mivel nem szükségeseket tanultunk". Teljes akkor lesz, ha az értelmet okosságra, a nyelvet világos beszédre, a kezet az élet cselekvéseinek ügyes elvégzésére neveljük (ez az életnek ama „SÓ"-ja: tudni, cselekedni, beszélni).[5] Világos és ezáltal szilárd és maradandó pedig akkor lesz, ha mindaz, amit tanítunk vagy tanulunk, nem homályos és rendezetlen, hanem világos, elkülönített és jól tagolt, akárcsak a kéz ujjai. Ennek alapja pedig az, hogy az érzékelhető dolgokat helyesen jelenítsük meg az érzékek számára, hogy ezáltal lehetetlen legyen fel nem fogni őket. Állítom és fennhangon ismétlem: minden másnak ez a legvégső alapja, mivel sem cselekedni, sem beszélni nem tudunk okosan, ha előbb nem fogjuk fel helyesen mindazt, amit cselekednünk és amiről beszélnünk kell; mivel az értelemben csakis az van meg, ami korábban már megvolt az érzékelésben. Így hát az érzékszervek hozzáértő rászoktatása arra, hogy helyesen fogják fel a tárgyak közötti különbségeket, a bölcsesség egésze, az okos beszéd egésze s az élet valamennyi értelmes cselekvése alapjainak a lerakásával lesz egyenlő. És mert az iskolák ezt általában elhanyagolják s olyasmiket tanítanak a tanulóikkal, amiket azok nem is értenek, és az érzékeik számára sincsenek helyesen megjelenítve, ennek következménye az, hogy a tanítás és a tanulás munkája egyaránt nyűgösen halad és csekélyke eredményt hoz.

---

[5] Lefordíthatatlan szójáték: a SAL latinul „só", rövidítésként felfogva: Sapere = tudni, Agere = cselekedni, Loqui = beszélni.

En igitur novum scholis subsidium! Omnium fundamentalium in mundo rerum et in vita actionum nomenclatura ad ocularem demonstrationem deducta figuris, quales interim comparare potuimus. Quam ut vestris cum discipulis pertransire libenter ne gravemini, boni magistri, quid inde boni veniat exspectandum, paucis explicabo.

Libellus est, ut videtis, haud magnae molis, mundi tamen totius et totius linguae breviarium, plenus picturis, nomenclaturis, rerum descriptionibus.

Picturae sunt per tabulas dispositae rerum omnium visibilium (ad quas et invisibiles suo modo reducantur) icones ex toto universo, idque ipso rerum ordine, quo in Janua Linguarum[6] descriptae sunt, atque plenitudine ea, ut nihil adeo necessarium et cardinale omittatur.

Nomenclaturae sunt, suae cuique Picturae superposita inscriptio seu titulus, Rem totam generali suo exprimens vocabulo.

Descriptiones sunt partium picturae explicationes propriis suis appellationibus ita expressae, ut cuivis picturae membro et mox appellationi suae eadem addita cifra, quae ad se invicem spectent, perpetuo ostendat.

Quid[7] talis libellus, tali hoc apparatu suo serviet, speramus:

Primum ad alliciendum huc ingenia, ne sibi crucem in schola imaginentur, sed delicias. Notum enim est pueros (ab ipsa propemodum infantia) picturis delectari oculosque his spectaculis lubenter pascere. Obtinuisse autem, ut a sapientiae hortulis terriculamenta tollantur, magnum operae pretium erit.

Secundo serviet libellus idem excitandae, rebus affigendae et semper magis magisque exacuendae attentioni, quod et ipsum magnum est. Sensus etenim (aetatulae primae duces potissimi, quippe ubi mens ad abstractam rerum contemplationem nondum se elevat) obiecta sua semper quaerunt, absentibus illis hebescunt taedioque sui huc illuc se vertunt; praesentibus autem obiectis hilarescunt, vivescunt et se illis affigi, donec res satis perspecta sit, libenter patiuntur. Libellus ergo hic ingeniis (vagis praesertim) captivandis et ad altiora studia praeparandis bonam navabit operam.

Unde tertium sequetur bonum, ut huc allecti et hac cum attentione traducti pueri rerum in mundo primariarum notitia per lusum et iocum se instruat, si modo recte omnia picturis et appellationibus suis expressa numerisque bene distincta (quod nos primo hoc tentamine rerum maiorum cura distractos ubique satis assecutos non gloriamur) fuerint. Verbo: Vestibulo et Januae Linguarum amoenius tractandis libellus hic serviet, quo et primario destinatur.

Si tamen vernaculis etiam linguis eum placeat concinnari, alia tria de se promittit bona:

---

[6] Janua LL
[7] Qui

Íme, itt van egy új támasz az iskolák számára! A világ összes alapvető dolgának és az élet valamennyi cselekvésének jegyzéke szemléltető bemutatásra kidolgozva olyan ábrákkal, amilyeneket egyelőre össze tudtunk állítani. És hogy ne érezzétek tehernek, derék tanítók, jó szívvel átvenni ezt tanulóitokkal, pár szóval kifejtem, mi hasznot várhattok tőle.

Ez a könyv, mint látjátok, nem nagy terjedelmű, mégis rövid foglalata mind az egész világnak, mind pedig az egész nyelvnek, tele ábrákkal, megnevezésekkel, a dolgok leírásaival.

A képekbe foglalt ábrák az egész világegyetemben föllelhető, összes látható dolognak (amelyekre a maguk módján a láthatatlanok is visszavezethetők) a képmásai, méghozzá ugyanabban a tárgyi sorrendben, ahogy azok a Januában leírva találhatók, és olyan teljességgel, hogy semmi szükséges és lényeges dolog sem hiányzik belőlük.

A tárgyszót az egyes ábrák fölött elhelyezett felirat vagyis cím jelenti, amely a dolog egészét a maga általános elnevezésével jelöli.

A kísérő szövegek a kép egyes részleteinek a magyarázatai, amelyek oly módon jelölik azok sajátos nevét, hogy minden egyes részlet, illetve annak a neve mellé illesztett ugyanazon számjegy folyamatosan jelzi, hogy melyek tartoznak össze egymással.

Hogy mire jó ez a könyv ezzel a felépítésével? Reményeink szerint:

Először is: arra készteti a lelkeket, hogy az iskolát ne valamiféle gyötrelemnek, hanem gyönyörűségnek képzeljék. Köztudott ugyanis, hogy a gyermekek (szinte csecsemőkoruktól kezdve) gyönyörűségüket lelik a képekben, és szívesen legeltetik szemüket az ilyen látványosságokon. Ha már azt elérjük, hogy a bölcsesség kertecskéiből eltüntetjük a félelemkeltő eszközöket, az maga is nagy nyereség lesz.

Másodszor: ugyanez a könyv elő fogja segíteni azt, hogy felébredjen, a dolgokra tapadjon és egyre jobban élesedjék a figyelem, ami szintén nagy dolog, már önmagában is. Az érzékszervek ugyanis (a kisgyermekkor legfőbb vezérei, hiszen az értelem ekkor még nem emelkedik fel a dolgok elvont szemléletéig) mindig keresik a nekik megfelelő tárgyakat, s ezek hiánya esetén eltompulnak vagy unalmukban össze-vissza csaponganak, ha viszont akadnak nekik megfelelő tárgyak, felvidulnak, megélénkülnek és szívesen tűrik, hogy mindaddig rájuk tapasszuk őket, amíg kellően át nem látják a dolgot. Ez a könyvecske tehát jó szolgálatot tehet abból a szempontból, hogy a lelkeket (különösen a csapongókat) lekösse és előkészítse őket a magasabb tanulmányokra.

S ebből következik a harmadik haszna, az, hogy a gyermekek, erre rávéve és az ilyenfajta figyelemtől vezérelve, játszva és szórakozva sajátítják el a világban levő, elsőrendűen fontos dolgok ismeretét, feltéve ha minden helyesen van megjelenítve ábrákkal, ellátva a saját nevével, és helyesen van elkülönítve a rá vonatkozó számokkal (mi eme első kísérletünk kapcsán, mivel jelentősebb gondok vonták el figyelmünket, nem dicsekedhetünk azzal, hogy ennek a kívánalomnak mindenütt eleget tettünk). Egyszóval: ez a könyv arra fog szolgálni, hogy szórakoztatóbban lehessen használni a Vestibulumot és a Janua Linguarumot, és elsősorban erre is szántuk.

Ha pedig netán anyanyelvre is átültetik, további három hasznot ígér:

I. Litterarum lectioni facilius quam hactenus addiscendae strategema[8] non inelegans supppeditabit, si eidem alphabetum praemittatur symbolicum, litterarum nempe singularum characteres cum appicta illius animalis, cuius vocem littera illa imitatum it, imagine. Ex ipsa quippe animalis inspectione vim characteris cuiusque recordabitur facile alphabetarius tiro, donec usu firmata imaginatio prompte[9] omnia suppeditet. Lustrato item subiecto mox primariarum syllabarum abaco (quem tamen in hac editione Latina non opus fuit adici[10]) veniri poterit ad lustramen picturarum cum superimpositis inscriptionibus suis, ubi rursum ipsa rei depictae inspectio rei nomen suggerens, quomodo picturae titulus legendus sit, monebit. Transitoque sic libro toto, per solos picturarum titulos, lectio non addisci non poterit, et quidem, quod notandum, nulla adhibita vulgari prolixa syllabizatione, permolesta illa ingeniorum tortura, quae hac methodo declinari poterit tota. Iterata enim libelli lectio per ipsas pleniores rerum descriptiones habitum legendi absolvere poterit penitus.

II. Serviet idem libellus, vernaculis in scholis vernacule tractatus, ediscendae linguae primae (hoc est vernaculae) toti et fundamento, si per praedictas rerum descriptiones linguae totius voces et phrases suis apte digerantur locis. Et addatur ad calcem grammatica vernacula sermonem iam intellectum in suas partes seu articulos perspicue resolvens, vocum singularum flexiones ostendens, coniunctas autem sub regulas certas reducens. Quae omnia dum fient lingua nota, vernacula, et circa sermonem notum, vernaculum, erunt spe faciliora adeoque iucunda.

III. Unde novum emerget commodum, ut idem hic libellus linguae Latinae (aut etiam cuicunque alii) promptius suaviusque addiscendae serviat. Dum in Latinum transferretur totus ita, ut verbum verbo responderet ubique, essetque idem per omnia liber, alio dumtaxat[11] vestitus idiomate, quomodo esse solet idem homo alio indutus habitu. Tandemque adderentur grammaticae quoque observationes monitaque, scilicet de iis solis, in quibus Latinae linguae consuetudo a vernacula recedit. Nam ubi nihil receditur, nihil moneri opus est.

Ceterum, quia prima discentium pensa pauca et simplicia esse oportet, primum hunc tirocinii autoptici libellum non nisi rudimentis implebimus; rerum scilicet et verborum cardinibus, ceu totius mundi et totius linguae totiusque nostri circa res intellectus basibus. Perfectior descriptio rerum et cognitio linguae plenior mentisque lumen splendidius si quaeritur (debent autem), reperientur alibi, quo iam per hanc nostram sensualium encyclopaediolam non difficilis erit transitus.

---

[8] stratagema
[9] promte
[10] adjici
[11] duntaxat

I. Nagyon elmés eljárást kínál a betűk olvasásának az eddigieknél könnyebb megtanítására, ha egy képes ábécét is csatolnak eléje, oly módon, hogy minden betűjel mellé odarajzolják annak az állatnak a képét, amelynek hangját az illető betű jelöli. Magának az állatnak a látványa alapján ugyanis az ábécét tanuló gyerek könnyen az emlékezetébe tudja majd idézni az illető betűjel jelentését, mígnem az emlékezete a gyakorlás által megerősítve készség szinten tálalja majd számára mindezt. Miután ugyanis megszemléli az ábra melletti szótagokat, majd pedig az alapszótagok táblázatát (amit azonban ebbe a latin nyelvű kiadásba felesleges lett volna bevenni), áttérhet a képeknek és a fölöttük elhelyezett címeknek a vizsgálatára, amikor is magának a képnek a látványa, mely felidézi benne a dolog nevét, eszébe fogja juttatni, hogyan kell kiolvasni a kép fölött levő címet. S miután így átvette az egész könyvet, csupán a könyv címei révén lehetetlen lesz meg nem tanulnia az olvasást, méghozzá – és ezt ki kell emelnünk – a szokványos, hosszadalmas szótagolásnak, a szellem eme nyűgös gyötrelmének mindenféle alkalmazása nélkül, amely ezzel a módszerrel teljességgel kiküszöbölhetővé válik. A könyv ismételt átolvasása pedig a dolgok benne található részletesebb ismertetései révén teljesen kifejlesztheti az olvasási készséget.

II. Ugyanez a könyv anyanyelvi iskolákban anyanyelven használva hozzájárulhat az első nyelv (vagyis az anyanyelv) egész alapjának az elsajátításához is, ha a dolgok fent említett leírásaiban a nyelv egészének a szavai és kifejezései a maguk helyén és helyes sorrendben állnak. Legyen továbbá hozzácsatolva egy anyanyelvi nyelvtan, ami a beszédet, amelyet egyébként értenek, áttekinthetően felbontja a maga elemeire és egységeire, bemutatja az egyes szavak ragozását, az összetételeket pedig határozott szabályokba foglalja. S mivel mindez ismert nyelven, az anyanyelven történik, és ismert nyelvvel, az anyanyelvvel kapcsolatban, remélhetőleg minden könnyebbé és kellemesebbé is válik.

III. S ebből az az újabb előny származhat, hogy ugyanez a kis könyv elősegítheti a latin nyelvnek (vagy bármely másiknak) készségesebb és könnyebb megtanulását is. Miközben ugyanis az egészet latinra fordítják oly módon, hogy a fordítás szó szerint egyezik az eredetivel, a könyv minden vonatkozásban ugyanaz marad, csak más nyelvi formát ölt, mint ahogyan ugyanaz az ember is szokott más ruhát ölteni. S mindehhez csatlakozzanak nyelvtani megfigyelések és figyelemfelkeltő megjegyzések, de ez utóbbiak csak azokkal a jelenségekkel kapcsolatban, amelyek esetében a latin nyelvhasználat eltér az anyanyelvitől. Ahol ugyanis semmi eltérés nincs, ott semmi szükség a figyelemfelkeltő megjegyzésre.

Egyébként, mivel a tanulók első feladatainak rövideknek és egyszerűeknek kell lenniük, ezt a szemléltető ábécés könyvet csakis alapismeretekkel, tudniillik a dolgoknak és a szavaknak a leglényegesebb darabjaival, vagyis az egész világnak és az egész nyelvnek és a körülöttünk levő dolgok fogalmainak az alapjaival kell megtölteni. Ha majd a dolgok teljesebb leírására és a nyelv teljesebb ismeretére és az értelem ragyogóbb fényére lesz szükség (kell hogy legyen ugyanis), annak anyaga máshol lesz megtalálható, ahová ennek az érzékelhető dolgok kisenciklopédiájának az alapján már nem lesz nehéz az átmenet.

De amoeniore libelli huius usu monebo aliquid:

1. Detur is pueris in manus ad oblectandum se pro lubitu figurarum spectaculo easque sibi reddendum quam familiarissimas.

2. Tum examinandi subinde, quid hoc, quid illud sit et dicatur, ut nihil videant, quod nesciant nominare, et nihil nominent, quod nesciant ostendere.

3. Ostendantur vero illis res nominatae (cum actionibus et passionibus suis) non tantum in pictura, sed et in seipsis, si haberi possunt. Exempli causa corporis nostri membra, partes vestis, libri, domus etc. Quod eo faciet, ut absentium quoque rerum, quae apud nos nisi pictura ostendi non possunt (ut elephas, struthio etc.) imaginationem concipiant facilius.

4. Permittantur vero illis etiam picturas manu imitari, si volunt; immo ut velint, incitandi sunt. Primo ad acuendam sic quoque attentionem in res, tum ad observandam partium ad se invicem proportionem, denique ad exercendam manus agilitatem, quae res ad multa utilis est.

5. Si quae res, quarum hic sit mentio, oculis praesentari non potest, valde fuerit a re discipulis ea per se offerri, si haberi possunt. Exempli gratia, quomodo sapiat saccharum, aut myrrha, vel absinthium etc. Optime fecerit magister, si frustum secum afferat discipulisque det gustandum. Idem esset in rebus coloratis, quae hic atramento depingi non poterant, ut colores gemmarum, succini, coralli etc. Quo nomine optandum esset in qualibet illustri schola res eiusmodi (raras et domi non obvias) asservari paratas, ut quoties discipulis verba de iis facienda sunt, exhiberi queant simul.

Ita demum schola haec vere esset schola sensualium, scholae intellectualium praeludium verum. Satis autem; veniamus ad rem ipasam!

Invitatio.

1. Veni, puer, disce sapere!
2. Quid hoc est, sapere?
3. Omnia necessaria recet intelligere, recte agere, recte loqui.
4. Quis me hoc docebit?
5. Ego cum Deo.
6. Quomodo? Jucunde?[12]
7. Ducam te per omnia et ostendam tibi omnia et nominabo tibi omnia.
8. En adsum, duc me in nomine Dei!
9. Ante omnia debes discere simplices sonos, ex quibus constat sermo humanus.
10. Quos animalia sciunt formare, et tua lingua scit imitari, et tua manus potest pingere.

[12] Iucunde.

E könyv könnyebb használatával kapcsolatban néhány dologra felhívnám a figyelmet:

1. Adjuk kezükbe a gyermekeknek, hogy kedvük szerint gyönyörködjenek az ábrák szemlélésében, hogy azok a lehető legközelebbi kapcsolatba kerüljenek velük.

2. Utána kérdezzük ki őket, hogy ez vagy az micsoda és mi a neve, hogy semmi olyat ne nézzenek, amit nem tudnak megnevezni, és semmi olyat ne nevezzenek meg, amit nem tudnak megmutatni.

3. Ám a megnevezett dolgokat (azok cselekvéseit, vagy azt, hogy mire valók) ha kéznél vannak: például a testrészeket, a ruházat részeit, a könyveket, a házat stb., ne csak ábrán, hanem a valóságban is mutassuk be nekik. Ennek az az értelme, hogy a távollevő dolgokról is, amik nálunk csak ábrán mutathatók be (mint az elefánt vagy a strucc), könnyebben tudjanak fogalmat alkotni.

4. Utána engedjük meg nekik, hogy az ábrákat rajzzal maguk is utánozzák, ha akarják, sőt biztassuk őket arra, hogy utánozzák őket. Először is, hogy ily módon élesedjék a dolgokra irányuló figyelmük, azután hogy megfigyeljék az egyes részek egymáshoz való arányait, végül hogy gyakorolják kézügyességüket, ami sok szempontból hasznos.

5. Ha azok közül, amikről itt említés esik, egyes dolgokat, nem lehet szemléltetően bemutatni, igen hasznos lesz, ha ezeket, amennyiben lehetséges, a valóságban próbáltatjuk ki a tanulókkal. Például: milyen íze van a cukorrépának, a mirhának vagy az ürömnek stb. A legjobban úgy jár el a tanító, ha ezekből egy darabot magával hoz, és átadja a tanulóknak, hogy ízleljék meg. Ugyanez a helyzet a színes dolgok esetében is, amiket itt a fekete nyomdafesték miatt nem lehetett valósághűen ábrázolni, így a drágaköveknek, a borostyánnak, a korallnak stb. a színét. Ezen okból kívánatos volna, hogy az efféle dolgok (amelyek ritkák és helyben nem elérhetők) minden jobb iskolában raktáron legyenek, hogy valahányszor a tanulóknak ezekről kell beszélnünk, egyben be is tudjuk mutatni őket.

Így végül az ilyen iskola valóban az érzékelhető dolgok iskolája lehetne, igazi előjátéka az értelemmel felfogható dolgok iskolájának. Elég azonban, most már térjünk rá a tulajdonképpeni tárgyra!

Megszólítás

1. Jöjj gyermekem, tanulj meg okosnak lenni!

2. Mit jelent az, hogy okosnak lenni?

3. Minden szükséges dolgot helyesen érteni, helyesen cselekedni, helyesen mondani.

4. Ki fog erre megtanítani engem?

5. Istennel együtt én.

6. Hogyan? Kellemesen?

7. Mindenen végigkalauzollak majd, mindent meg fogok neked mutatni, és mindet meg fogok neked nevezni.

8. Íme, itt vagyok? Vezess engem Isten nevében.

9. Mindenekelőtt meg kell tanulnod az egyszerű hangokat, amelyekből az emberi beszéd áll.

10. Azokat, amelyeket az állatok képezni tudnak, és a te nyelved is utánozni tud, és a kezed képes leírni.

Cornix cornicátur, *á:*	A a
nus balat, *bééé:*	B b
Cicáda ſtridet, *ci, ci:*	C c
úpupa dicit, *du du:*	D d
Infans éjulat, *éééé:*	E e
Ventus flat, *fi fi fi:*	F f
Anſer gingrit, *gaga:*	G g
Vapor halat, *háh háh:*	H h
Mus mintrit, *í í í:*	I i
Anas tetr[illegible]it, *kha:*	K k
Lupus [illegible]ulat, *lu ulu:*	L l
Urſus múrmurat, (*mum, mum, mum*)	M m

Felis clamat, nau nau: N n
Auriga sistens equos, O o
Pullus pipit, pi pi: P p
Cúculus cúculat, Q q
Canis tingitur, eur: R r
Serpens sibilat, ú: S s
Gráculus volans, T t
Bubo úlulat, ú, ú: U u
Lepus vagit, vá: W v
Rana coaxat, coax: X x
A'sinus, y, y, y. Y y
Tábanus volitans, Z z

Alphabetum vivum, vocale et pictum habes hic:

Cornix cornicatur: á	A a	Auriga sistens equos clamat: óóó	O o
Agnus balat: bééé	B b	Pullus pipit: pí, pí	P p
Cicada stridet: cí, cí	C c	Cuculus cuculat: kukku	Q q
Upupa dicit: du, du	D d	Canis ringitur: err	R r
Infans eiulat: ééé	E e	Serpens sibilat: sí	S s
Ventus flat: fí, fí	F f	Graculus volans clamat: tae, tae	T t
Anser gingrit: ga, ga	G g	Bubo ululat: ú, ú	U u
Vapor halat: hah, hah	H h	Lepus vagit: vá	W w
Mus mintrit: í í í	I i	Rana coaxat: coax	X x
Anas tetrinnit: kha	K k	Asinus rudit: y, y, y	Y y
Lupus ululat: lu ulu	L l	Tabanus volitans dicit: ds, ds, ds	Z z
Ursus mumrmurat: mum, mum, mum	M m		
Felis clamat: nau, nau	N n		

Eamus iam in mundum, spectemusque omnia!

I. D e u s

Deus fuit ab aeterno
Et manet in aeternum.
Lux inacessa,
Potentia immensa,
bonitas inexhausta,
quae intra se concepit
et extra se produxit
res universas,
quas vocamus mundum.

II. M u n d u s

Deus creavit mundum.
Coelum habet stellas,
nubes pendent in aere,
aves volant sub nubibus,
pisces natant in aqua.
Terra habet montes et silvas
et campos et animalia hominesque.
Ita sunt quattuor elementa,
maxima mundi corpora
plena habitatoribus suis.

III. C o e l u m

Coelum rotatur, terra stat in medio.
Sol, ubiubi est, fulget perpetuo
(etiam si aliquando obnubilatur),
facitque radiis suis lucem, lux diem.
Ex opposito sunt tenebrae, hoc est nox,
quae etiam circumit.
Nocte Luna splendet, stellae micant.
Mane est aurora et diluculum,
vesperi crepusculum.

IV. I g n i s

Ignis ardet et urit ligna.
Scintilla eliditur de silice,
incidit in fomitem,
unde candela accenditur.
Fumus ascendit e flamma.
Incendium corripit aedificia.
Ex ardente torre fit exstinctus titio,
ex candente pruna mortuus carbo,
tandem manet cinis.
Ex nube sicca aliquando coruscat, tonat,
fulminat.

Íme, itt van számodra egy élő, hangokkal ellátott és leírt abc:

A varjú károg: á, á	A a
A bárány béget: bééé	B b
A tücsök ciripel: cí, cí	C c
A banka mondja: du, du	D d
A csecsemő sír: ééé	E e
A szél fú: fí, fí, fí	F f
A lúd gágog: gá gá	G g
A gőz sistereg: ha, ha	H h
Az egér visít: í, í	I i
A kacsa hápog: khá, khá	K k
A farkas üvölt: lu ulu	L l
A medve brummog: mum mum mum	M m
A macska nyávog: nau nau	N n
A kocsis, amikor megállítja a lovait, ezt mondja: hó, hó	O o
A csirke pipisel: pi, pi	P p
A kakukk kakukkol: kukku	K k
A kutya morog: err	R r
A kígyó sziszeg: szí	Sz, sz
A csóka röptében ilyen hangot hallat: té, té	T t
A bagoly huhog: hú, hú	U u
A nyúl nyöszörög: vá, vá	V v
A béka brekeg: kszi, kszi	X x
A szamár iázik:: ya, ya	Y y
A bögöly repülés közben ilyen hangot ad: dz, dz	Z z

És most lépjünk át a világba, s ott vegyünk szemügyre mindent!

I. Isten

Isten öröktől létezett,
és örökké létezni fog.
Megközelíthetetlen világosság,
végtelen hatalom,
kimeríthetetlen jóság,
aki önmagában megfoganta
és önmagából létrehozta
a létezők összességét,
melyet világnak hívunk.

II. A világ

A világot Isten teremtette.
Az égen csillagok vannak,
a levegőben felhők úsznak,
a felhők alatt madarak röpködnek,
a vízben halak úszkálnak.
A földön hegyek és erdők
és mezők és állatok és emberek vannak.
Így hát a négy elem,
a világ legnagyobb egységei,
tele van lakókkal.

III. Az ég

Az ég forog, a Föld középen áll.
A Nap, akárhol van is, állandóan ragyog,
(még akkor is, amikor eltakarják a felhők)
és sugaraival világosságot támaszt,
a világosság pedig nappalt.
Ennek ellentéte a sötétség, vagyis az éj,
mely szintén körbejár.
Éjjel a Hold süt, és ragyognak a csillagok.
Reggel van a hajnalpír és a pirkadat,
este pedig a szürkület.

IV. A tűz

A tűz perzsel és elégeti a fát.
A szikrát a kovakőből csiholjuk,
ezt felfogjuk taplóval,
s azzal gyújtjuk meg a gyertyát.
A tűzből füst száll fel.
A tűzvész elemészti az épületeket.
Az égő fahasábból tüzes üszök lesz,
az izzó parázsból elszenesedett fahasáb,
s végül csak a hamu marad.
Néha a száraz felhőből is mennydörög és villámlik.

I. De-us.

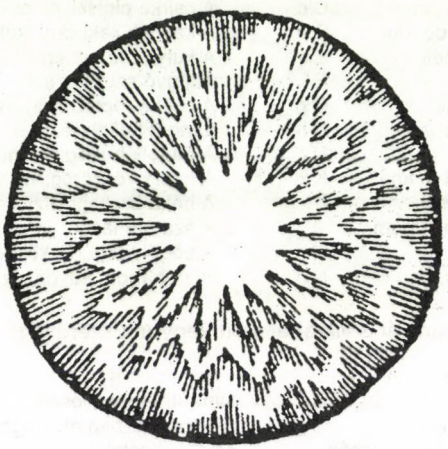

I I. Mun-dus.

III. Cœ-lum.

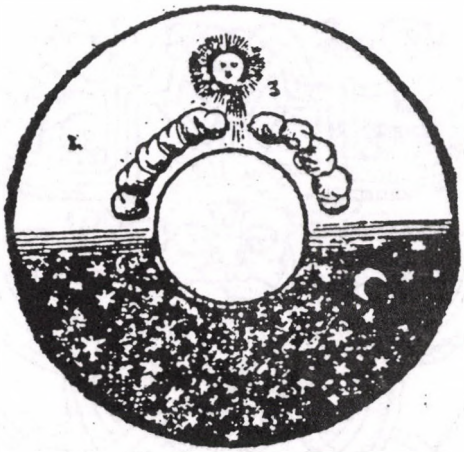

IV. Ig-nis.

Könyvdísz Comenius *Janua*jából

TIROCINIUM

Artificii legendi et scribendi Tirocinium[1]

Primae Literaturae doctores,
parentes et paedagogi, salvete!

Hominem ad omnia exerceri necesse est; ergo et literas, idque aetate prima,

Hominem, imaginem Dei, ad omnia nasci potentia habilem, nisi tamen erudiatur, manere rudem et inhabilem notum est.

2. Cum autem eruditionis fundamentum primum et perpetuum *literae* sint, has necessario illis, quos ad humanitatem erudiri usus poscit, discendas esse patet. Discendasque legi et scribi aetate prima puerili facultete imaginativa cerae instar ad omnia felxili, manu autem ad quidvis effigiendum versatili existente.

anno quinto aut sexto

3. *Quoto igitur aetatis anno literaria haec exercitatio inchoanda?* Resp.: Pro ingeniorum diversitate. Praecociora adhiberi possunt anno quinto, hebetiora vix septimo vel octavo.

sive domi, sive in scholis publicis

4. *A quo autem tirunculi primi ad literarum primam formandi?* Possunt in scholis publicis *a praeceptoribus* publicis aut certe a persona quasi publica, *ecclaesiae cantore* vel *templi aedituo*; aut a privata, *paedagogo*, ad instituendum literis et moribus liberos unius domus et familiae vel plurium aliquot conducto; aut denique ipsis parentibus, vel fratribus et sororibus suis famulisve, si literati sint.

Docturus literas tria primum discat ipse

5. Quisquis autem se huc adhiberi patiatur, necesse habet praecognoscere: (1) *finem* suae huius functionis, (2) *media* ad hunc obtinendum finem destinata, (3) *modum* iisdem mediis utendi sic, ut finis non obtineri non possit

[1] A szöveget a Cseh Tudományos Akadémia által kiadott *Johannis Amos Comenii De Rerum Humanarum Emendatione Consultatio Catholica II.* c. mű (Pragae, 1966) 4. része (*Pampaedia*) után következő 131-145. oldalak alapján közöljük. (*Szerk.*)

Az írás és olvasás alapelemei

A betűvetés tanításának szakértői,
szülők és pedagógusok, fogadjátok üdvözletemet!

Az embert szükség képpen mindenre tanítani kell;

1. Köztudott, hogy az ember, Isten képmása, képessége szerint mindenre alkalmasnak születik, ha azonban nem nevelik, faragatlan és sok mindenre alkalmatlan marad.

így tehát a betűkre is, méghozzá zsenge gyermekkorában,

2. Mivel pedig a nevelés legelső és örök alapját a *betűk* jelentik, nyilvánvaló, hogy ezeket meg kell tanulniuk azoknak, akiknek műveltségre nevelését a gyakorlat megköveteli. Az írást és az olvasást kora gyermekkorban kell megtanulni, mert ekkor az emlékezet olyan, mint a viasz, mindenre fogékony, a kéz pedig mindennek megformálására ügyes.

ötödik vagy hatodik éves korában,

3. *Hányadik életévben kell tehát elkezdeni az írás és olvasás gyakorlati elsajátítását?* Válasz: Ez egyénenként változó: az élesebb eszűek már ötödik életévükben ráfoghatók, a tompább elméjűek csak a hetedikben vagy a nyolcadikban.

vagy otthon, vagy nyilvános iskolában.

4. *Kik tanítsák a betűvetés alapjaira az elemi ismereteket tanuló kisgyerekeket?* Nyilvános iskolákban nyilvános *tanítók*; de taníthatják olyanok is, akik félig közalkalmazottnak számítanak, így a *kántor* vagy a *sekrestyés*, továbbá magánszemélyek: *házi tanítók*, akiket azért fogadnak fel, hogy egy vagy több ház, illetve család gyermekeit írásra-olvasásra és erkölcsre neveljék; s végül maguk a szülők vagy a fivérek vagy a nővérek vagy a cselédek, ha ismerik a betűket.

Aki a betűk tanítására készül, először is legyen tisztában három dologgal:

5. De bárki vállalkozik is erre, előre kell ismernie: 1) eme tevékenységének a *célját*, 2) az e cél elérésére szolgáló *eszközöket*, 3) és eme eszközök használatának olyan *módját*, hogy a célt velük mindenképpen elérje.

I. finem suae functionis

6. *Finis* est docere puerum literas legere et scribere, idque (1) *certo*, (2) *facile* et spontanea cum lubentia, (3) *cito* denique, sine annorum dispensio, quia alia restant agenda.

7. Media huc destinata sunt: primo *libellus lectorius*, tironibus in manum dandus, cui Rudimentorum titulum dedimus; dehinc *tabella lignea* cum creta; tandem *libelli chartacei* cum atramento et calamo.

(1) Libellus

8. Libellus Rudimentorum continebit:

1. *Tirocinium literarium* tabula trina,
2. *Tirocinium lectorium* verborum textura trina
3. *Tirocinium colloqvutorium* dialogo trino.

(2) Tabella scriptoria

9. Tabella lignea cum creta datur in manum tironis, ut quicquid characterum intuendo discit nosse, etiam discat pingendo imitari posse.

10. Non inelegans quidem est Quintiliani inventio, ut characteres literarum insculpantur tabellae sulcis profundioribus, per quos tiro cretam ductando non aberrare discat, donec etiam libera manu ductus similes imitari et efformari sciat. Proditum enim est hac ratione caecum etiam quendam scripturam didicisse.

11. Sed quia tales tabellas formare opreosius videtur, suffecerit literas pingi rubrica glutinosa, ne deleantur, super tabellam atram, quibus tirones superscribant literas albas creta. Tametsi enim sculpturae hoc adsit commodi, quod per sulcos ducta manus aberrare prohibeatur; nescio tamen, an eousque alligandi sint, ut nihil prorsus relinquatur libertati motus.

12. Potest tamen denique tabula discipulo dari plana, bene laevigata et atrata et incisa (vel cultri cuspide ad regulam), lineolis duabus, inter quas literarum corpuscula decurrent hunc in modum, quoties tabula capit

---

---

13. Inter has ductare consuescant literas primum creta sicca, deinde creta in pulverem trita et aqua diluta calamoque arundinaceo vel anserino crasso in cretam intincto. Quod scriptioni, quae atramento super chartam fit, praemittendum est: non ideo solum, quia compendium chartae fit, sed etiam quia si quid male pingi coeptum est (non potest autem tiro non peccare sub initia) deleri ac emendari potest.

I. *Tevékenysége célja*

6. A *cél*: megtanítani a gyermeket a betűk írására és olvasására, méghozzá: 1) *biztosan*, 2) *könnyen* és önként, kedvtelésből, 3) s végül *gyorsan*, nem vesztegetve rá éveket, mivel a gyermekre más tennivalók is várnak.

(II. Eszközök)

7. Az erre szolgáló eszközök: először is az *olvasókönyv*, amit kezükbe kell adnunk a tanulóknak – ennek az „Elemi ismeretek" címet adtuk –, továbbá *fatábla* és kréta, s végül *papírfüzetek*, tinta és toll.

(1) A tankönyv

8. Az „Elemi ismeretek" című könyv tartalmazni fogja:

a) *a betűk alapelemeit* három táblázatban,
b) *az olvasás alapelemeit* három szógyűjteményben,
c) *a társalgás alapelemeit* három párbeszédben.

(2) Az írótábla

9. A *fatáblát a krétával* azért adjuk a tanuló kezébe, hogy minden olyan jelet, amelyet látás révén elsajátított, tanulja meg írásban is utánozni.

10. Nagyon szellemes ugyan Quintilianusnak az az ötlete, hogy a betűformákat egészen mélyen karcoljuk bele a táblába, hogy a tanuló a krétát ezeken a karcolásokon vezetve mindaddig ne tudjon hibázni, amíg meg nem tanulja, hogy szabad kézzel is hasonló vonásokat rajzoljon és formáljon. A hagyomány szerint ezzel a módszerrel hajdan egy vak is megtanult írni.

11. Mivel azonban ilyen táblákat készíteni fáradságosnak látszik, elegendő lesz, ha egy fekete táblára piros, enyvezett krétával – hogy ne törlődjék le – előre megrajzoljuk a betűket, és a tanulók ezek fölé írják fehér krétával a sajátjaikat. Noha a bekarcolásnak megvan az az előnye, hogy a tanuló keze, mivel a karcolások vezetik, nem tévedhet, nem tudom azonban, annyira meg kell-e kötnünk őket, hogy kezük mozgatásában egyáltalán semmi szabadságuk ne maradjon.

12. Végül azután a tanulónak adjunk egy sima, alaposan lecsiszolt, feketére festett írótáblát, melyre (vonalzó mellett akár késheggyel) két-két párhuzamos egyenest karcolunk – az alábbi módon és annyit, ahány ráfér a táblára – hogy a betűk ezek között haladjanak.

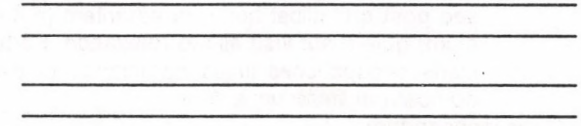

13. Szokjanak hozzá ahhoz, hogy ezek között a vonalak között vezessék a betűket, előbb száraz krétával, később pedig nádszállal vagy vastag lúdtollal, amelyet porrá tört és vízben elkevert kréta oldatába mártogatnak. Ez meg kell hogy előzze a tintával papírra történő írást, nemcsak azért, mert takarékoskodást jelent a papírral, hanem azért is, hogy ha valamit rosszul kezdtek el írni (hiszen lehetetlen, hogy az elemi iskolás kezdetben ne tévedjen), az törölhető és javítható legyen.

(3) Charta et calamus

14. Demum sic aliquot hebdomadas exercitatio chartaceus libellus, atramentarium calamusque subtilior dari poterunt. Sed libellus charta in 8 vel 12 folia plicata, potius quam in quarto, ut brevioribus versuum spatiis minus curve scribant.

III. Modus docendi seu methodus

15. Iam de *modo his instrumentis recte utendi* videndum est, ut opus procedat expedite, iucunde et notabili cum successu, ut informare sibi ad formandum commissos in omnibus sciant competenter ac scite.

Lectio et scriptio simul docenda

16. Ante omnia quaeritur, *literarii tirocinii unde sit faciendum initium? A noscitandisne an scriptandis literis?* Resp. Scribere natura prius est, quam legere, sicut loqui, quam audire. (Legi autem, quod scriptum non est, non potest, nec audiri, quod nemo loquitur.) Possunt tamen illa iunctim sumi, sicuti sumuntur *loqui et audire, monstrare et spectare, dare et accipere.* Sed ut theoria praecedat parxin, hoc est, ut prius discant literas intueri, novisse, nominare, mox pingendo exprimere.

An id possibile?

17. *Annon tamen scribendi tentamen puerulis difficile adhuc videbitur?* Resp. Immo pingere pueri natura gaudent. Lusus igitur illis erit, si modo cum pueris pueriliter scierimus.

Immo et facile, si cum pueris pueriliter agatur

18. Quomodo id? *Primum*: non severe, sed blande illis conversando. *Secundo*: ad haec studia illos non adigendo, sed verbis, gestibus, munusculis alliciendo. *Tertio*: semper illis omnia praemonstrando, et tum demum imitationem ab illis requirendo, eamque manuductione perpetua (donec ipsimet sciant) iuvando. *Quarto*: ingenia tenella exercitii diuturnitate non lassando, sed post quamlibet horae quadrantem (aut certe horulae dimidium) quiete aut lusu aliquo relaxando. Forte et has ipsas cum literis occupationes lusus nominando et dicendo: *Revertamur ad nostrum literarium ludum.*

5. Non a literis inchoandum, sed a literarum principiis

(3) Papír és toll

14. Néhány hetes ilyen gyakorlást követően azután adhatunk nekik füzetet, tintát és vékonyabb tollat; a füzet lapja azonban inkább nyolcad- vagy tizenketted, mint negyed ív nagyságú legyen, hogy – az előbbiek sorai rövidebbek lévén – kevésbé görbén írjanak.

III. A tanítás módja, vagyis a módszere

15. Mármost *ami ezeknek az eszközöknek helyes használati módját illeti*, ügyelnünk kell arra, hogy a munka fennakadás nélkül, kellemesen és érzékelhető eredménnyel folyjék, s hogy mindenről kellően és hozzáértően világosítsuk fel azokat, akiket azért bíztak ránk, hogy tanítsuk őket.

Az írást és olvasást együtt kell tanítani

16. A legelső kérdés, hogy *a betűk elsajátítása mivel kezdődjék: a betűk megismerésével vagy írásával?* Válasz: az írás természeténél fogva megelőzi az olvasást, miként a beszéd a hallást. (Lehetetlen ugyanis olvasni azt, ami nincs leírva, vagy hallani, amit nem mond senki.) Ennek ellenére a kettőt együtt is vehetjük, miként így vesszük a *beszédet és a hallást, a szemlélést és a látást, az adást és a kapást*. De az, hogy az elmélet előzze meg a gyakorlatot, itt annyit jelent, hogy előbb tanulják meg a betűket szemlélni, felismerni, megnevezni, és csak ezután írással kifejezni.

Vajon lehetséges-e?

17. *De az írással való kísérletezés nem tűnik-e túl nehéznek ilyen kisgyermekek számára?* Válasz: Sőt, a gyermekek természetüknél fogva szívesen rajzolnak. Játék lesz tehát nekik, feltéve ha érteni fogunk hozzá, hogy gyermekekkel gyermekek módjára bánjunk.

Sőt, könnyű, ha a gyermekkel gyermek módjára bánunk.

18. Ez utóbbit hogyan? *Először* is úgy, hogy nem szigorúan, hanem kedvesen beszélünk velük *Másodszor*: nem kényszerítjük, hanem szép szóval, gesztusokkal, kisebb jutalmakkal vesszük rá őket ezekre a tanulmányokra. *Harmadszor*: Előbb mindent bemutatunk nekik és csak ezután várjuk el tőlük az utánzást, s azt is úgy, hogy kezüket folyamatosan fogva és vezetve segítjük őket benne, amíg maguktól is nem tudják. *Negyedszer*: Hosszadalmas gyakorlással nem fárasztjuk a zsenge lelkeket, hanem minden negyed óra elteltével (de fél óra után feltétlenül) lazítunk, pihenéssel vagy valamilyen játékkal. Esetleg azzal is, hogy ezt a betűkkel való foglalatosságot játéknak nevezzük és ezt mondjuk: *Térjünk vissza betűjátékunkhoz!*

5. Nem a betűkkel kell kezdeni, hanem a betűelemekkel.

19. *Qudi amplius?* Non inchoando etiam a literis, sed ab aliquo simpliciori principio. Ain? Ecquid illud esse potest? Resp. *Puncta, lineae, uncinoli, cruces, circuli*, qualia exhibet tabula prima. Litera enim quaeque componitur ex illis simplicibus, quantum ad figuram; facilius ergo addiscent simplicia ista, concinniusque post effigiabunt composita haec.

20. Esto. Sed *quomodo tiro haec pingere incipiet*? Creta primum, quia hanc recte prehendere et, ut pingat, ductare promptius discet.

21. Etiamne *cretam tenere docendus est*? Ante omnia, etiam prius, quam puncta vel lineas tentare docebitur aut permittetur.

22. Quomodo? Exemplo primum, praemonstrando scilicet tribus primis digitis cretam prehendi, ut ne excidat, comprimi, non tamen nimis presse, ut manus ad motum maneat libera. Deinde *permittendo, ut ductus libere tenent, quales volent*: vagos etiam sursum, deorsum, ad latera vel in spiras etc., modo ut habere cretam et manum in potestate consuescant. Quod primum et rudissimum exercitii genus continuari poterit biduo aut triduo, donec esse cretae potentes appareant, atque ipsimet huius tam rudis lusus pertaesi ad alia festinare deprehendantur.

23. *Ubi autem has picturas exercebunt?* Si plures fuerint discipuli, habebit institutor tabulam publicam parieti affixam, cui assistens evocabit alium post alium, pingereque eum praemonstrando docebit aliis inspectantibus et admitti ad eadem tentamina similiter gestientibus.

Tum super proprias tabellas

24. Dices: *Si multi futuri sunt discipuli, tarde circuibit ordo, taedia non aberunt.* Resp. Nihil opus diu morari. Postquam praemonstratam habuerint omnes, tentaveritque publice unus et alter et tertius, quo ductu effingatur hic vel ille character, consideant per subsellia sua omnes, eundemque pingant in tabella quisque sua, quantum usque tabella capit aut tempus permittit.

Inspectante magistro et dirigente

25. Obambulabit vero magister et qumodo hic, iste, ille procedat, speculabitur, ut si recte, collaudet, sin vitium ostendat et emendare doceat, ne aliqua pravitas in habitum eat.

19. *Ezenkívül mi kell még?* Az, hogy ne is a betűkkel kezdjük, hanem valamely egyszerűbb elemmel. Kérdezed, hogy vajon mi lehet ez? Válasz: *pontok, egyenesek, félkörök, keresztek, körök*, amilyeneket az első táblázat kínál. Az egyes betűk ugyanis, ami az alakjukat illeti, ezekből az egyszerű elemekből tevődnek össze: könnyebben tanulják meg tehát ama egyszerűbb elemeket és utána tetszetősebben fogják megformálni ezeket az összetetteket.

20. Legyen. Ám *hogyan kezdjen hozzá ezek írásához a kisgyerek?* Először krétával, mivel ezt könnyebben tanulja meg helyesen fogni és vezetni, hogy írjon vele.

21. Még *a kréta tartását is tanítani kell?* Mindenekelőtt, még azt megelőzően, hogy megtanítjuk vagy megengedjük, hogy pontokkal vagy egyenesekkel kísérletezzék.

22. Hogyan? Először példán, tudniillik úgy, hogy előzetesen bemutatjuk, hogyan kell az első három ujjal megfogni a krétát és szorítani, hogy ne ejtsék el, ám ne túl görcsösen, hogy a kezük akadálytalanul mozoghasson. Azután meg úgy, hogy *megengedjük, húzzanak csak szabadon olyan vonalakat, amilyeneket csak akarnak:* össze-vissza, fel-le, oldalra vagy körbe stb., csak hogy szokjanak hozzá a krétán és a kezükön való uralkodáshoz. A gyakorlásnak ezt az első és legkezdetlegesebb módját folytassuk két-három napig, míg úgy nem látjuk, hogy urai a krétának, és azon nem kapjuk őket, hogy ők maguk is ráunva erre az ily egyszerű játékra, más játékokra törekednek.

23. *Min végezzék azonban ezeket az írásgyakorlatokat?* Ha több tanuló van, a tanító akasszon ki a falra egy táblát, és melléje állva egymás után szólítsa ki őket, a kint levőt tanítsa írni úgy, hogy előrajzol neki, miközben a többiek figyelnek és vágynak az engedélyre, hogy ők is hasonlóképpen kísérletezhessenek.

Utána saját írótábláikon

24. Mondhatod: *ha sok a tanuló, sokára kerül rá mindenkire a sor, így elkerülhetetlen, hogy ne unatkozzanak.* Válasz: Semmi szükség arra, hogy sokáig fecséreljük az időt. Miután mindnyájuk előtt bemutattuk, és az első, a második és a harmadik a közönség előtt kipróbálta, hogy milyen vonalvezetéssel alakítsa ki ezt vagy azt a betűt, üljenek mindnyájan a padjukban, és mindegyikük ugyanazt az elemet írja a maga táblájára, ameddig a táblára fér vagy ameddig az idő engedi.

A tanító felügyelete
és irányítása alatt

25. A tanító pedig járjon körbe és ellenőrizze, hogyan halad ez, az, amaz; ha jól, dicsérje meg, ha nem, mutasson rá hibájára és tanítsa meg kijavítani azt, nehogy bármilyen hiba is a szokásává váljék.

et sub horae exitium
revidente et emendante

26. Sub exitum horae (aut si minora facimus pensa, semihorii) denuo omnes revidebit, diligentes collaudabit, reliquorum menda commonstrabit et emendare docebit. Id autem clare, inspectantibus et auscultantibus ceteris, ut in quo emendatur unus, in eo peccare dediscant omnes.

27. *Singulisne horis ita procedendum erit*? Simplicissimus modus est tutissimus et ad quotidianos profectus certissimus, ita semper fieri. Fiat igitur!

Haec erit methodus
perpetua procedendo
a simplicioribus ad
compositiora;

28. Ostendamus autem per species, quomodo a simplicioribus ad compositiora lente ac blande ducendi sint, ut ante anni finem elegenter legendi et scribendi artifices evadant.

nempe 1. Excitando
ad literarum amorem

29. Antequam illis tirocinii libellum dabit in manum, commendabit legendi et scribendi artem quibus usque poterit modis, ut desiderium excitet, demumque avidis tanquam singulare Dei donum libellum tradet.

ostendendo literarum
rudimenta

30. Inde ostendet tabulam primam dicetque hic contineri rudimenta artis pictoriae: *puncta, lineas, unciculos, cruces, circulos*, quae quisque eleganter effingere poterit, eumque posse et literas pulchras scribere, et pingendi artem facile addiscere. Discant igitur, lusum fore merum.

eorumque discrimina

31. Atque ut sibi facilius lusum imaginentur, det illis in manum tabellam cum creta, doceatque digitis prehendere et ductus, quales volunt, effingere, uti ante dictum.

et nomenclaturam

32. Tum docebit *tabulam illam pictoriam* intueri, et quid sit ac dicitur *punctum*, quid *linea* etc. attendere atque discriminare.

33. Hoc ubi prehenderit utcunque, iubebit in tabulam punctorum convertere oculos specialiusque attendere, quod *puncta sint generis trini*: nempe *quadrata* et *rotunda* et *semirotunda*.

imitationemque

az óra vége felé ellen őrizve és kijavítva

26. Egy óra elteltével (vagy, ha kisebb adagot adott, fél óra múltán) ismét ellenőrizze mindegyiküket, a szorgalmasakat dicsérje meg, a többieknek mutasson rá a hibájukra, és tanítsa meg kijavítani azokat. Méghozzá mindezt hangosan, úgy, hogy a többiek is lássák és hallják, hogy amely hibában egyiküket kijavítja, ugyanannak elkövetéséről szokjanak le a többiek is.

27. *Minden órának ez legyen a menete?* A legegyszerűbb, a legmegbízhatóbb és a mindennapi előrehaladás szempontjából a legbiztosabb módszer az, ha az óra mindig így folyik. Folyjék tehát így!

Ez legyen az állandó módszer; az egyszerűbbektől haladjunk az összetettebbek felé

28. Mutassuk be azonban lépésről lépésre, hogy a tanulókat hogyan kell kapkodás nélkül és szelíden az egyszerűbbektől az összetettebbek felé vezetni, hogy még az év vége előtt a folyamatos olvasás és írás mestereivé váljanak.

mégpedig: 1. Először felkeltve bennük a betűk iránti vágyat,

29. A tanító, mielőtt kezükbe adná az *ábécéskönyvet*, minden lehetséges módon hívja fel figyelmüket az írni és olvasni tudás fontosságára, hogy felkeltse bennük iránta a vágyat, s miután megkívánták, mint Isten különleges ajándékát adja kezükbe a könyvet.

2. bemutatva nekik a betűk alapelemeit,

30. Ezt követően mutassa be az első táblázatot, és mondja meg, hogy ez az írás művészetének alapelemeit: *a pontokat, az egyeneseket, a félköríveket, a kereszteket és a köröket* tartalmazza, és aki ezeket csínnal tudja megformálni, az képes arra is, hogy szépen írjon és könnyen megtanulja az írás művészetét. Tanulják meg tehát, merő játék lesz az egész.

azok különbségeit

31. És hogy könnyebben el tudják képzelni maguknak ezt a játékot, adja kezükbe a táblát és a krétát, tanítsa meg őket arra, hogyan tartsák az ujjaikkal, és rajzoltasson velük olyan vonalakat, amilyeneket csak akarnak, mint fentebb mondottuk.

és nevüket

32. Utána tanítsa meg őket arra, hogyan nézzék *a betűelemeknek a táblázatát*, s megfigyeljék és megkülönböztessék, hogy mi *a pont*, mi *az egyenes* stb. és mit mondunk annak.

33. Mihelyt ezt nagyjából felfogták, szólítsa fel őket, hogy vegyék szemügyre a pontokat tartalmazó táblázatot, és figyeljék meg közelebbről, hogy *háromféle pont van*, úgymint *négyszögletes, kerek és félkörív alakú.*

és utánzásukat

34. Hoc discrimen ubi oculis notaverint (pinget enim coram illis puncta illa maiore figura, ut distincte notari possint), docebit etiam imitari assuefaciendo unumquemque sensim recte sibi tabellam suam locare et cretam (cuspide obversa tabulae) tenere, et quicquid opus.

lente et accurate

35. Incipiant autem hoc *picturae tirocinium* lento manus tractu et accurata diligentia, etiamsi unum punctum (lineolam, circulum) bis, ter, decies, centies tentare veniat. Quo enim diutius imaginatio uni rei immoratur, eo melius ideam eius concipit, exprimereque accuratius consuescit. Sunt autem calligraphiae fundamenta primum ponenda, et quidem solide ponenda.

3. Literas ipsas docendas

36. Similiter *in literis* (tabula secunda) pingendis, noscitandis nominandisque nihil festinatione opus. Praestat uno die unam, ad summum duas (praesertim ab initio) recte pingere ac pronuntiare didicisse, quam plures simul discendo distrahi, haesitare et forsan trepidare eoque fastidio corripi. Etiamsi ergo mensis integer (ediscendae huic secundae tabulae) impendendus erit, operae tamen pretium ingens fuerit recte edidicisse.

(prius maiusculas et perpendiculares, demum minusculas et cursivas)

37. Ubi et hoc observandum: *Doceri prius literas maiusculas seu versales*, quia sunt (Latinis) simpliciores et pingi faciliores. Demumque illarum comprehensa ratione veniendum ad minusculas. Utrobique autem *prius* discant *perpendiculares quam resupinatas*, quas cursivas vocant, ob eandem rationem: quia videlicet faciliores sunt istae quam hae. (NB. Cursive autem pingantur rotundiores potius quam angulosae: utpote quibus scribendi cursus minus retardetur.)

NB. Magna observatio

38. Hoc vero etiam monendum, ut *quicquid tirones scribunt, non silentio scribere, sed perpetuo id, quod scribunt, enuntiare adsuefiant*. Exempli gratia: dum scribere discunt literam B, quoties characterem hunc scripserint, toties revidendo pronuntient *Be*. Similiter syllabas, voces, sententias, textum scribendo enuntient et, postquam scripserint, relegant clareque recitent. Perpetuatae huic consuetudini ad melius omnia imaginandum, imprimendum, habitu firmandum multum efficaciae inerit.

34. Miután szemükkel megjegyezték a különbségüket (rajzolja is le előttük ezeket a pontokat nagyobb méretben, hogy pontosan megjegyezhetők legyenek), tanítsa őket utánzásukra is, s közben lassanként mindegyiket szoktassa hozzá ahhoz, hogy a maga szempontjából jól helyezze el a táblát, és hogy helyesen (hegyét a tábla felé fordítva) tartsa a krétát, és mindenhez, amire szükség van.

kapkodás nélkül és pontosan

35. A *betűelemeknek ezt a tanulását* lassú kézmozdulatokkal és nagy figyelemmel kezdjék, még ha egyetlen ponttal (egyenessel, körrel) kétszer, háromszor, tízszer, százszor próbálkoznak is. Mert a gondolkodás minél tovább időzik egy valamely tárgyon, annál jobban fogalmat alkot róla, és hozzászokik, hogy pontosabban fejezze ki. Először ugyanis a szépírás alapjait kell leraknunk, méghozzá a szilárd alapjait.

3. Maguknak a betűknek a tanításával

36. Hasonlóképpen *a betűk* (második táblázat) írásában, felismerésében és megnevezésében sincs szükség kapkodásra. Jobb, ha egy nap egy vagy legfeljebb két betűt tanulnak meg helyesen leírni és kiejteni, mint ha - mivel egyszerre többet tanulnak - szétszórttá, bizonytalanná válnak, netán összezavarodnak, s ennek következtében megundorodnak tőle. Még ha egy teljes hónapot kell is rászánnunk (ennek a második táblázatnak a megtanulására), akkor is nagyon meg fogja érni, ha jól megtanulják.

(előbb a nagybetűket és a függőleges írásmódot, később a kisbetűket és a dőlt írásmódot)

37. Eközben arra is ügyelnünk kell, hogy *előbb a nagybetűket, másként a verzálokat tanítsuk*, mivel (a latinban) ezek egyszerűbbek és könnyebben írhatók. Csak miután ezek írásának a módját elsajátították, térjünk át a kisbetűkre. Ám mindkét esetben *előbb* tanulják meg *függőleges, mint dőlt írásmódjukat*, melyet kurzívnak hívunk, ugyanezen okból: mivel az előbbiek nyilvánvalóan könnyebbek, mint az utóbbiak. (Megjegyzendő: A dőlt betűket inkább gömbölydeden írják, mint szögletesen, hogy ezáltal kevésbé legyen akadályozva írásuk folyamatossága.)

Megjegyzendő: Nagy figyelemmel

38. Továbbá fel kell hívnunk a figyelmet arra is, hogy *a gyerekek akármit írnak, ne csendben írják, hanem amit írnak, azt mindig fennhangon mondják is.* Például: miközben a B betű írását tanulják, valahányszor leírják a jelét, ugyanannyiszor ismételjék fennhangon, hogy *bé*. Hasonlóképpen hangoztassák írás közben a szótagokat, a szavakat, a mondatokat és a szövegegységeket, s miután leírták, újra olvassák át és ismételjék el őket hangosan. Ha ez folyamatos szokássá válik, az nagyon hatékony lesz valamennyi fogalom kialakítása, megjegyzése és a gyakorlás által történő megerősítése szempontjából.

4. Alphabetum ordine scribendo

39. Postquam ergo literas omnes sigillatim nosse ac pingere didicerint, iubeantur alphabetum totum serie literarum usitata tum scribere, tum legere, eousque dum memoriae imprimant. Tametsi enim ordo literarum vulgaris irrationalis est, ignorari tamen non potest: ad ususm evolvendi librorum indices alphabetice scripti. [NB Quae linguae diversos habent a Latinis literarum characteres (ut Germani, Belgae, Angli, Galli, Poloni) difficiliores habentes ductus, quam Latini, hic demum post Latinos docendi et discendi sunt, si gradatim ducere volumus ingenia. Hungari, quia Latinis literis utuntur, nihil hic moneri et morari opus habent.]

5. Syllabas componendo tum simplices,

40. Transitus inde fiat ad tabulam tertiam syllabizandi viam facilem ostendentem. Facillimum enim est literas iam prompte discernenti vocali cum consonante scripta copulare, si sic ob oculos pingantur, quomodo nobis pinguntur: a – b – ab etc. Quod in una et altera consona si puero ostendatur, in reliquis absque ulla difficultate imitabitur. Utque imitari queat, poteris etiam memoriter (semoto libro vel inter exspatiandum cum puero, aut ad mensam) dicere: a – p, et exspectare, ut dicat: ap, e – t, ille vero dicat: et; t – u, dicat: tu etc. Lusus revera erit.

41. Simul vero atque Sylllabizando transita fuerit prima *haec Tabulae tertiae pars*, redire jube. Út easdem Syllabas legere jam tentet. Ostende itaque illi (non a–b, sed) ab: et ille mox enuntiet – ab etc.

42. Consimili ratione procedatur in Tabellis Syllabarum, è tribus, quator, quinque, sex literis conflatarum. Non quidem ibi jam distinguntur Literarae lineolis ad aspectum; distinguentur tamen inter singulas enuntiandum ad aurium iudicium. Pronuntiare enim sic debebunt: A-b-s – Abs, B-a-s – bas, T-r-a-n – tran, P-s-a-l-m – Psalm. Quae dum sic transire hic in libro, et transscribere hic in Tabellam, interque scribendum quamlibert literam seorsim, et omnes illas in Syllaba junctim, pronuntiare iubebuntur, clara erunt omnia.

6.Vocabula integra legendo NB.

43. Absolutis tabulis veniatur ad VOCABULARIUM. Ubi meminerit praeceptor syllabizationem cum syllabis iam desiisse lectionisque purae fieri initium. Non ergo requiret, ut (usitato hucusque scholis more) voces etiam syllabizentur, exempli gratia: *s-a-sa, p-i-pi, e-n-en, t-i-ti, sapienti-a- sapientia* Maceratio illa ingeniorum exesto iam, quippe iam inutilis: quia qui syllabas colligere sindillatim potest, poterit easdem in vocibus (quotcunque syllabarum fuerint) sua sponte pronuntiare.

4. Az ábécé leírásával

39. Miután pedig az összes betűt megtanulták egyenként felismerni és leírni, adjuk feladatul nekik, hogy az egész ábécét is tanulják meg a szokásos sorrendben mind olvasni, mind pedig leírni, mindaddig, amíg meg nem jegyzik. Mert ha a betűk bevett sorrendje értelmetlen is, mégsem tekinthetünk el tőle: szükség van ugyanis rá a könyvek alfabetikus sorrendben írt szójegyzékeihez. (Megjegyzendő: Azoknak a nyelveknek, amelyekben a latintól eltérő betűk vannak -- így a németnek, a belgának, az angolnak, a franciának, a lengyelnek -- nehezebb az írásuk, mint a latinnak; ezeket csak a latin betűk után szabad tanulni, de tanítani is, ha a gyerekek értelmét lépésről lépésre akarjuk vezetni. A magyarok esetében, mivel ők latin betűket használnak, erre nem szükséges külön felhívni a figyelmet, sem időt pazarolni rá.)

5. Az egyszerű szótagok összerakásával

40. Ezek után térjünk rá *a harmadik táblázatra*, mely a szótagolás könnyű módszerét mutatja be. Annak, aki már készség szinten felismeri a betűket, igen könnyű lesz összekapcsolni a magánhangzó írásjelét a mássalhangzóéval, ha úgy írjuk le a szemük előtt, ahogyan a mi táblázatunkban van leírva: a--b--ab stb. Ha ezt egy vagy két mássalhangzó esetében megmutatjuk a gyereknek, a többi esetében is minden nehézség nélkül utánozni tudja. S hogy képes legyen utánozni, fejből (a könyvet félretéve, vagy a gyerekkel való sétálás közben, vagy az asztalnál) is mondhatjuk neki, hogy a--p, amire feleletül azt várjuk, hogy ap; e--t, ő pedig mondja, hogy et, t--u, ő mondja, hogy tu stb. Így ez valóban játék lesz.

Utána az összetettekével

41. Mihelyt pedig a szótagolással átvették *a harmadik táblázatnak ezt* az első *részét*, térjenek vissza rá, és próbálják maguk kiolvasni ugyanazokat a szótagokat. Mindenesetre mutassuk be nekik, hogy (az nem a--b, hanem) ab, s utána ők is mondják hangosan, hogy ab stb.

42. Hasonlóan járjunk el a három, négy, öt, hat betűből álló szótagok táblázata esetében is. Itt már a betűk nincsenek szemléltetés céljából jellel elválasztva egymástól, ám ők eme szótagok kimondásakor mégis különítsék el azokat minden egyes esetben a hallásuk alapján. Így kell tehát mondaniuk: a-b-s--abs, b-a-s -- bas, t-r-a-n -- tran, p-s-a-l-m -- psalm. Ha ezeket így vetetjük át eme könyv alapján, majd átíratjuk táblázatba, és átírás közben minden betűt külön-külön, és mindezeket a betűket szótagokká összekapcsolva is kimondatjuk velük, világos lesz minden.

6. Teljes szavak olvasásával. Jól jegyezzük meg.

43. A táblázatok bejezése után térjünk át a SZÓSZEDETRE. A tanító ez esetben ne feledje, hogy a szótagokkal a szótagolás befejeződött, és most a folyamatos olvasás veszi kezdetét. Ne követelje tehát (az iskolákban mindmáig bevett szokás szerint) azt, hogy a szavakat szótagonként is bontsák fel, például így: *s-a--sa, p-i--pi, e-n--en, t-i --ti sapienti-a.* A gyerekek értelmének ilyenfajta gyötrése most már távol legyen, mert hát haszontalan, hiszen aki külön-külön képes összerakni a szótagokat, ugyanazokat a szavakban is (álljanak akárhány szótagból) képes önmagukban kiolvasni.

44. Quo fine ut omnia expedita sint, et confundere tironem nihil possit, syllabas vocum lineolis ab invicem distinguimus: pa-ter, no-ster, ro-ga-mus, mi-se-ri-cor-di-am* tu-am. Quomodo quaeso hic, digitum et oculos ab una syllaba in aliam transferendo (eodemque modo in tabulam suam transcribendo et semper pronuntiando) non vocem ipsam totam legere queat, dummodo hic etiam lente ab initio ibitur, donec ipse a pueris contractus celeritatis habitus lentitudinem non ferat.

7. Sententias recitando

45. In SENTENTIIS non iam syllabas ab invicem dispescimus, sed voces tantum. Ergo vocem quamque pronuntiare doceantur totam ordine, post enuntiatam vero totam; quia lineola sequitur, interponi silentii morulam nihil prohibet, ut voces ab invicem tanto melius distinguere* consuescant.

iamque in chartaceum libellum transponendo

46. Atque hic iam (in sententiarum aditu) *seponantur tabulae cum creta, incipiatque chartae et atramenti usus, ut sententias et omnia, quae sequuntur, manu sua descripta in thesaurum* (ad memoriam positi sic feliciter literarii tirocinii sui) *servare queant.*

8. Primitias sacras urgendo

47. De primitiis sacris sive catecheticis capitibus nihil est quod seorsim praecipiatur, nisi ut iam pronuntiare consuescant cmmatice; interquiescendo ubicunque incisum occurrit (,) paulum; plus autem ubi colon (:) aut semicolon (;), plurimum, ubi punctum (.).

idque cum exercitiis linguae, manus et memoriae

48. Non tantum vero haec sic in libello nostro iterum legent et relegent, sed et accurate in libellos suos describent, totiesque scriptum rursus legent et relegent, donec et manuscripta (sua et condiscipulorum) expedite legere, imo tandem memoriter recitare prompte valeant. – *Frequens enim scriptio memoriae subsidium est.*

44. Hogy tehát minden fennakadás nélkül menjen, és a kisgyerek semmit se keverhessen össze, a szavak szótagjait elválasztó jellel különítettük el egymástól: a-tya, mi-enk, kér-jük ir-gal-ma-dat. Kérded, hogy ekkor, miközben ujját és szemét az egyik szótagról a másikra viszi (és ugyanígy másolja át őket a táblájára, mindig fennhangon mondva is) miért nem olvashatja egybe az egész szót? Azért, mert itt is csak lassan kezdjük és így haladunk, amíg a gyorsaságnak maguktól a gyermekektől megszerzett készsége véget nem vet ennek a lassúságnak.

7. Mondatok hangos olvasásával

45. A MONDATOKBAN a szótagokat már nem, csupán a szavakat választjuk külön egymástól. Arra tanítsuk tehát őket, hogy a szavakat egészében olvassák ki egymás után; semmi akadálya azonban annak, hogy egy-egy szó kiolvasását követően, mivel vessző következik utána, kisebb szünetet tartsanak, hogy minél jobban hozzászokjanak a szavak egymástól való elkülönítéséhez.

és most már papírfüzetbe másolásával

46. S most már (a mondatokra való áttéréskor) *tegyék félre a táblát és a krétát, és kezdődjék el a füzet és a tinta használata, hogy a mondatokat és mindazt, ami ezután következik, saját kezükkel írva* (szerencsésen befejezett elemi iskolás koruk emlékére) *elraktározhassák jegyzetfüzetükbe.*

47. A *főbb imádságokra* vagy a *hitvallás egyes fejezeteire* nem kell külön tanítanunk őket, legfeljebb csak annyiban, hogy szokjanak hozzá tagolt ejtésükhöz, hogy ahol vessző(,) következik, ott tartsanak kisebb szünetet, ahol kettőspont (:) vagy pontosvessző (;), ott nagyobbat, a legnagyobbat pedig ott, ahol pont (.) van.

s mindezt a nyelv, a kéz és az emlékezet gyakoroltatásával

48. Ezeket azonban ne csak a mi könyvünkből olvassák el ismételten, hanem gondosan másolják át a füzetükbe is, és valahányszor átmásolják, mindannyiszor ismételten olvassák el újra, míg a kezükkel leírt mondatokat (a sajátjaikat és a tanulótársaikéit) folyamatosan olvasni s végül emlékezetből készségesen felmondani nem tudják. — *A sokszori leírás ugyanis támasza az emlékezetnek.*

49. Idem observabitur circa *Dialogorum* lectionem et scriptionem. De quibus nemo nobis obiciat *sublimiora ibi tractari* (praesertim Dialogo tertio), *quam ad quae se pueritiae captus adhuc elevat.* Si enim se nondum per se elevat, elevandus est per nos. An enim imagunculas Dei semper humi serpere volumus? Atqui iam catechismum docentur, iam Patrem, qui est in caelis, invocant, iam fidem in Eum spemque aeternae vitae suo ore profitentur, iam Decalogi mandata, tanquam ex ore dei, audiunt. Nam eos sine sensu et intellectu haec audire, profiteri, invocare feremus? Cur non, ut quae recitant ore, admittere incipiant in cor praestare annitamur? Sperare ausus fuit Socrates octennem puerum ad omnia totius philosophiae quaesita apte respondere posse, si interrogaretur prudenter, eo quod innatum lumen a scoriis suis liberatum ad omnia sufficiat. Si totius philosophiea, quidni ea parte, qua se homo ibi ipsi convertit, et quidem fidei iam adiutus lumine?

50. Tandem dato pueros non omnia haec distincte capere, an ideo haec sine usu fore metuimus? Ferent saltem monitunculae istae ipsis parentibus et praeceptoribus talia cum pueris hic pertractantibus ususm, ut quorsum institutionis suae proram dirigere debeant, non tam supine ignorent, quemadmodum nonnulli ignorare se factis ipsis ostendunt in nihil, nisi ut literiones, intenti. Sed et pueris tamen ususm ferent certo haec ipsa sic tradita, si non in praesens ob iudicii defectum, at brevi post.

51. Pertractatis debite dialogis Tirocinii nostri finis erit.; si quid tamen ad annuum spatium supererit temposris (aut quousque vernaculam scholam continuari videatur opus) assumi poterit alius bonus libellus, unus vel plures, eodem modo legendo et describendo (etiam vero ubi opus dilucidando) transferri in usum.

52. Hucusque igitur de literarum Tirocinio dextre dispensando dissertatum esto. Consilia haec sequi parentes, peadagogi aeceptoresque publici animum si induxerint, meliuscule fore promovendae ad maiora iuventuti ipsisque adeo Latinis scholis confidimus. Nempe si Latinae scholae tirunculos recte ac celeriter a fundamento legere ac scribere iam gnaros accipient, posito tam firmiter fundamento mox sua superstruere; pueri vero primis et maximis superatis salebris novas animosius aggradi montes superareque itidem celeriter poterunt. Qud ut ex voto eveniat, faxit DEUS!

49. Ugyanezt tartsuk szem előtt a *Párbeszédek* olvasása és lejegyzése vonatkozásában is. Ezekkel kapcsolatban senki se tegyen nekem olyan ellenvetést, hogy *azokban* (különösen a harmadikban) *magasabb röptű dolgokat tárgyalok annál, hogysem a gyermekek értelme képes volna hozzájuk felemelkedni.* Ha ugyanis önmagától még nem képes felemelkedni, általunk kell felemelkednie. Vajon azt akarjuk, hogy Isten kis képmásai mindig a földön másszanak? Nem akarjuk mihamarabb felemelni őket Istenhez és az isteni dolgokhoz? Hiszen már tanítjuk őket a hitigazságokra, már hívják imájukban az Atyát, aki a mennyekben van, már vallják, hogy hisznek benne és az örök élet reményében, már úgy hallgatják a Tízparancsolat előírásait, mint Isten szájából származó igéket. Tűrjük talán, hogy imájuk és vallásuk szenvtelen és értelem híján levő legyen? Miért ne törekednénk arra, hogy amit a szájukkal fennhangon mondanak, ezt elkezdjék a szívükbe is befogadni? Socrates volt bátor azt remélni, hogy egy nyolc éves kisgyerek az összes filozófiai kérdésre tökéletesen meg tud felelni, ha okosan kérdezik, mivel a vele született világosság, ha megszabadítják béklyóitól, mindenre elegendő. Ha az egész filozófiához elegendő, már hogyne volna elegendő ahhoz a részéhez, amely felé az ember a maga érdekében fordul, s ráadásul a hit világa által is támogatva?

50. S végül: ha megengedjük is, hogy a gyermek ezekből nem mindent tud pontosan felfogni, féljünk vajon emiatt attól, hogy mindez haszon nélkül való lesz? Ezek az intelmek bizonyosan hasznukra válhatnak azoknak a szülőknek és tanítóknak, akik e területen foglalkoznak a gyermekekkel, hogy ne vegyék oly fensőbbségesen semmibe, hogy merrefelé kormányozzák nevelésük hajóját, mint ahogy néhányan tetteik tanúsága szerint jelenleg teszik, miközben semmi másra nem törekednek, csak arra, hogy könyvmolyokat neveljenek. Ám bizonyos, hogy a gyermekeknek is hasznukra lesz, ha ítélő erejük hiánya folytán jelenleg nem is, de nem sokkal később igen.

51. A párbeszédek kellő átvétele után véget ér az írás és olvasás tanítása. Ha azonban valamennyi még marad a tanévből (vagy ameddig szükségesnek látszik az anyanyelvi iskola folytatása), más jó tankönyvet is kézbe lehet venni, egyet vagy többet, és ugyanilyen módon: olvastatva és lemásoltatva (s ahol szükséges, szóval is megvilágítva) hasznosítani.

52. Ennyit tehát az írás és olvasás megtanításának helyes eljárásáról. Ha a szülők, a házitanítók és a nyilvános tanítók elhatározzák, hogy követik ezeket a tanácsokat, erősen bízunk benne, hogy kicsit javulni fog a helyzet az ifjúság nagyobb dolgokra való felkészítése, sőt maguknak a latin iskoláknak a szempontjából is. Ha ugyanis a latin iskolák úgy kapják meg a gyerekeket, hogy azok helyesen, gyorsan és az alapok birtokában tudnak olvasni és írni, minthogy az alapok ennyire szilárdan vannak lerakva, ráépíthetik majd a saját anyagukat. A gyerekek pedig, miután az első és legnagyobb megpróbáltatásokon túljutottak, lelkesebben láthatnak hozzá az új hegyek megmászásához, és hasonlóan szerencsésen juthatnak fel a csúcsokra is. Adja Isten, hogy ez kívánságunknak megfelelően történjen!

Tabula Prima
Punctorum, Linearum, Figurarum.

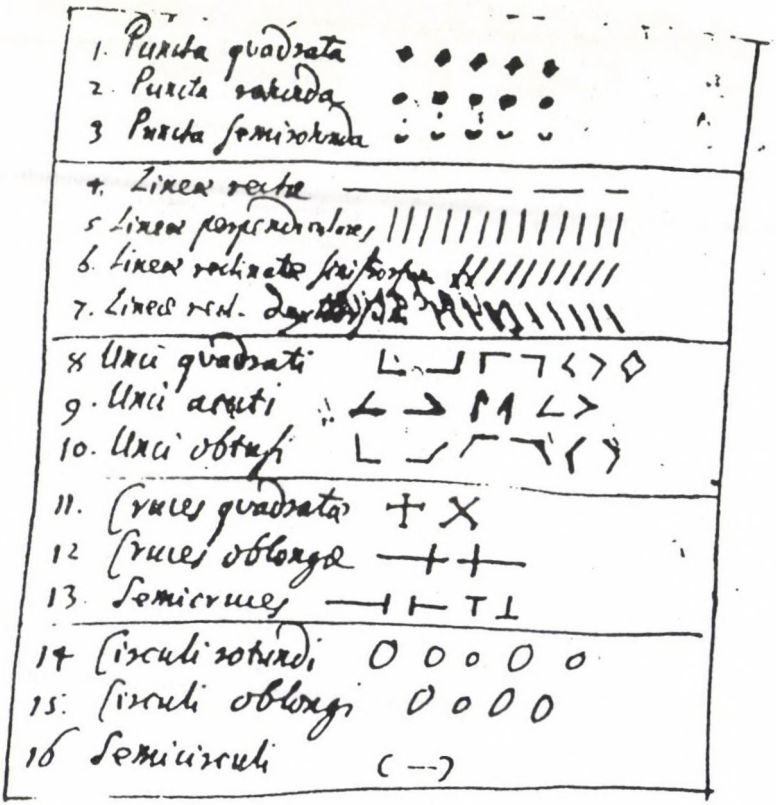

Egy lap a *Tirocinium* kéziratából

TIROCINII pars secunda

NB. Tripartitum erit opusculum
I. Tirocinium literarium tabula trina
II. Tirocinium lectorium textu trino
III. Tirocinium colloqvutorium dialogo trino

Tabula prima

punctorum, linearum, figurarum
(Tabula talis et tanta facienda, ut una pagina chartae in 8 fola plicatae capi possit.)

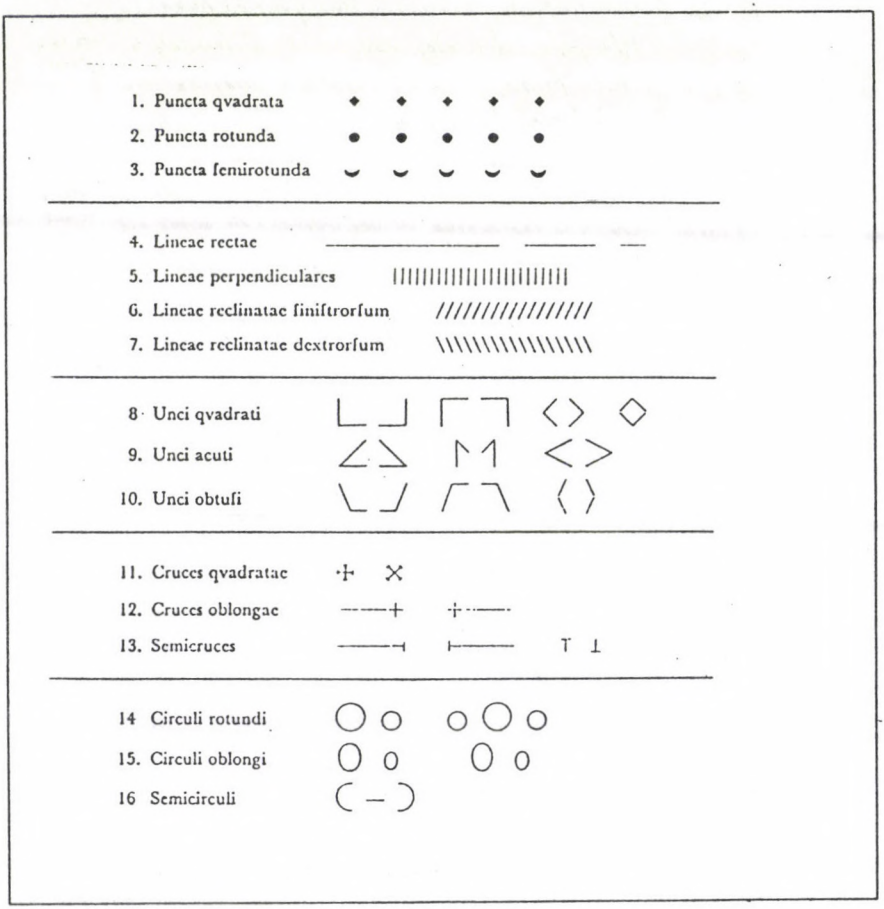

Az írás és olvasás tanulásának alapelemei
II. rész

Megjegyzés: ez a mű három részből áll:
I. A betűk alapelemei három táblázatban.
II. Az olvasás alapelemei három szövegen.
III. A társalgás alapelemei három párbeszédben.

Első táblázat
Pontok, egyenesek, alakzatok
(A táblázatot olyanra és akkorára kell készíteni, hogy egy oldal egy nyolcadrét hajtott ívpapírra ráférjen.)

1. Négyszögletes pontok
2. Kerek pontok
3. Félkör alakú pontok
4. Vízszintes egyenesek
5. Függőleges egyenesek
6. Balra dőlő egyenesek
7. Jobbra dőlő egyenesek
8. Derékszögek
9. Hegyesszögek
10. Tompaszögek
11. Szögekeresztek
12. Hosszú keresztek
13. Félkeresztek
14. Körök
15. Oválisok
16. Félkörök

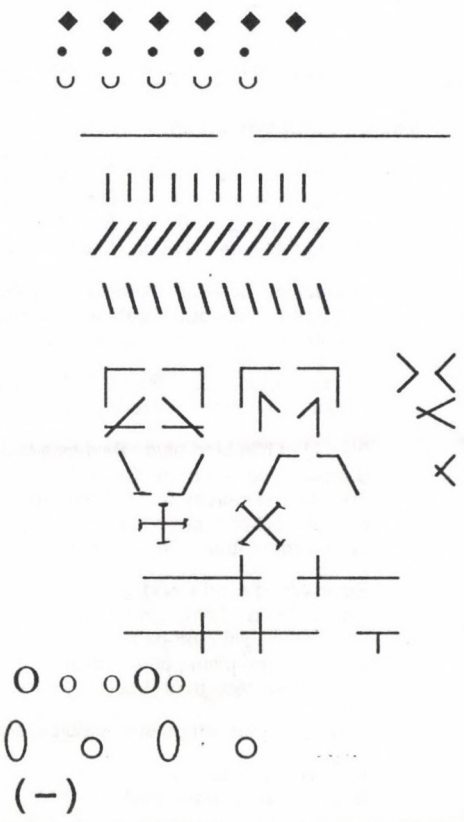

Tabula secunda literarum

I L T F E

1. ex ductu recto {
   N M K Z V Y A X
2. ex rotundo C S O Q
3. ex recto et rotundo D G P R B

4. i j l c o : p q g a
5. r n m u v
6. t b d h k ſ f
7. c s x y z

8. *A a a, B b, C c, D d, E e, F ſ f*
9. *G g, H h, I i, K k, L l*
10. *M m, N n, O o, P p, Q q, R r, S s ſ*
11. *T t, U u, V v, X x, Y y, Z z*

Nenj tomu tu cas Grammaticum to

Tabula tertia syllabarum

A-b-ab : E-b-eb : I-b-ib : O-b-ob : U-b-ub.
A-d-ad : E-d-ed : I-d-id : O-d-od : U-d-ud etc.
B-a-ba : B-e-be : B-i-bi : B-o-bo : B-u-bu.
D-a-da : D-e-de : D-i-di : D-o-do : D-u-du etc.

Abs-ebs-ibs-obs-ubs : sba-sbe, sbi, sbo, sbu.
Bas-bes-bis-bos-bus : Sab-seb, sib-sob-sub.
Abs-esb-isb-osb-usb : Bsa -bse-bsi-bso, bsu

Bar-ber-bir-bor-bur : Rab-reb-rib-rob-rub.
Bra-bre-bri-bro-bru : Arb-erb-irb-orb-urb.

Blad-bled-blid-blod-blud : Bald-beld-bild-bold-buld.
Bard-berd-bird-rd-burd: Brad-bred-, brid-brod-brud.
Flam-flem-flim-flom-flum : Grax-grex-grix-grox-grux.
Pfal-pfel-pfil-pfol, pful -- Laps, leps-lips-lops-lups.
Tran-tren-trin-tron-trun : Rant-rent-rint-ront-runt.

Bland-blend-blind-blond-blund.
Cnarb, Cnerb, Cnirb, Cnorb, Cnurb.
Glaft, Gleft, glift-gloft-gluft.
Pflam -pflem- pflim-, pflom, pflum.
Tract- trect- trict- troct -truct.

Starps, Sterps- stirps-storps-sturps, scrobs

Au – eu – ei – ae – oe
Aux-heus-heis-praes-oest

Második táblázat: a betűk

		I	L	T	F	E				
1.	egyenesből	{								
			N	M	K	Z	V	Y	A	X
2.	körből		C	S	O	Q				
3.	egyenesből és körből	D	G	P	R	B				
4.	i j l c o : p q g a									
5.	r n m u v									
6.	t b d h k ſ f									
7.	c s x y z									
8.	*A a a, B b, C c, D d, E e, F ſ f*									
9.	*G g, H h, I i, K k, L l*									
10.	*M m, N n, O o, P p, Q q, R r, S s ſ*									
11.	*T t, U u, V v, X x, Y y, Z z*									

Nenj tomu tu cas Grammaticum to

Harmadik táblázat: a szótagok

A-b-ab : E-b-eb : I-b-ib : O-b-ob : U-b-ub.
A-d-ad : E-d-ed : I-d-id : O-d-od : U-d-ud stb.
B-a-ba : B-e-be : B-i-bi : B-o-bo : B-u-bu.
D-a-da : D-e-de : D-i-di : D-o-do : D-u-du stb.

Abs-ebs-ibs-obs-ubs : sba-sbe, sbi, sbo, sbu.
Bas-bes-bis-bos-bus : Sab-seb, sib-sob-sub.
Abs-esb-isb-osb-usb : Bsa -bse-bsi-bso, bsu

Bar-ber-bir-bor-bur : Rab-reb-rib-rob-rub.
Bra-bre-bri-bro-bru : Arb-erb-irb-orb-urb.

Blad-bled-blid-blod-blud : Bald-beld-bild-bold-buld.
Bard-berd-bird-bord-burd: Brad-bred-, brid-brod-brud.
Flam-flem-flim-flom-flum : Grax-grex-grix-grox-grux.
Pfal-pfel-pfil-pfol, pful -- Laps, leps-lips-lops-lups.
Tran-tren-trin-tron-trun : Rant-rent-rint-ront-runt.

Bland-blend-blind-blond-blund.
Cnarb, Cnerb, Cnirb, Cnorb, Cnurb.
Glaft, Gleft, glift-gloft-gluft.
Pflam -pflem- pflim-, pflom, pflum.
Tract- trect- trict- troct -truct.

Starps, Sterps- stirps-storps-sturps, scrobs

Au – eu – ei – ae – oe
Aux-heus-heis-praes-oest

Textus I. Vocabulorum rythmicorum

I. *Vocabula monosyllaba*

As, mas. Ars-pars -- Bos-dos. Mons-fons. Mel-fel. Crux-lux etc.

II. *Vocabula disyllaba*

Ca-per, a-per. Por-cus, Or-cus. Li-gnum, ti-gnum. Hos-pes, sos-pes. Ri-vus, Cli-vus. San-guis, an-guis. Sca-la, a-la. Un-da, mun-da etc.

III. *Vocabula trisyllaba*

Al-lium, pal-lium. Do-li-um, spo-li-um. Hu-me-rus, nu-me-rus. Li-li-um, mi-li-um. Sta-bu-lum, pa-bu-lum. Pa-gi-na -- Va-gi-na etc. (Itidem plurima).

IV. *Vocabula quadrisyllaba*

Au-xi-li-um, e-xi-li-um. Be-a-ti-tas, fe-li-ci-tas. Ve-sti-men-tum, te-gu-men-tum etc.

V. *Vocabula quinque et plurium syllabarum*

Ad-mi-ni-stra-tor. Bi-bli-o-the-ca-ri-us.
Gu-ber-na-cu-lum. A-do-les-cen-ti-a. Ex-com-mu-ni-ca-ti-o.
Re-fri-ge-ra-to-ri-um stc.

Textus II. sententiarum moralium

1. Veni puer!
2. Disce mores!
3. Ama virtutem!
4. Detestare vitium!
5. Time Deum!
6. Reverere Angelum!
7. Ora semper!
8. Iura nunquam!
9. Honora parentes!
10. Obsequere praeceptori!
11. Omnes homines ama!
12. Probos sequere!
13. Pravos vita!
14. Gere te modeste!
15. Maiori cede!
16. Minori parce!
17. Aequalem tolera!
18. Irasci noli!
19. Esto mundus
20. Serva pudicitiam!
21. Turpe nihil cogita!
22. Adsuesce labori!
23. Otium fuge!
24. Saluta libenter!
25. Laede neminem!
26. Iuva, quem potes!
27. Bonis bene fac!
28. Beneficii esto memor!
29. Neminem contemne!
30. Miserum ne ride!
31. Nihil crede temere!
32. Ipse loquere pauca!
33. Nec esto garrulus!
34. Mentiri cave!
35. Rem tuam custodi!
36. Alienam ne concupisce!

Breviter:

37. Peccare noli,
38. quia Deus videt,
39. angeli adstant,
40. diabolus accusat –
41. gehenna aeternum cuciat.
42. Audivistine? percepistine?
43. Beatus eris,
44. si ita egeris.
45. Deus te iuvet.

I. szöveg: Rímelő szavak

I. *Egy szótagos szavak:*
As, mas. Ars-pars – Bos-dos. Mons-fons. Mel-fel. Crux-lux srb.

II. *Két szótagos szavak*
Ca-per, a-per. Por-cus, Or-cus. Li-gnum, ti-gnum. Hos-pes, sos-pes. Ri-vus, Cli-vus. San-guis, an-guis. Sca-la, a-la. Un-da, mun-da stb.

III. *Három szótagos szavak*
Al-li-um, pal-li-um. Do-li-um, spo-li-18um. Hu-me-rus, nu-me-rus. Li-li-um, mi-li-um. Sta-bu-lum, pa-bu-lum. Pa-gi-na – Va-gi-na stb. (Rengeteg hasonló).

IV. *Négy szótagos szavak*
Au-xi-li-um, e-xi-li-um. Be-a-ti-tas, fe-li-ci-tas. Ve-sti-men-tum, te-gu-men-tum stb.

V. *Öt és több szótagos szavak*
Ad-mi-ni-stra-tor. Bi-bli-o-the-ca-ri-us.
Gu-ber-na-cu-lum. A-do-les-cen-ti-a. Ex-com-mu-ni-ca-ti-o.
Re-fri-ge-ra-to-ri-um stb.

II. szöveg: Erkölcsi intelmek

1. Jöjj, gyermek!
2. Tanulj erkölcsöt!
3. Szeresd az erényt!
4. Gyülöld a bűnt!
5. Féld az Istent!
6. Tiszteld őrangyalodat!
7. Mindig imádkozz!
8. Soha ne esküdözz!
9. Tiszteld szüleidet!
10. Engedelmeskedj tanítódnak!
11. Minden embert szeress!
12. A tisztességeseket kövesd!
13. A hitványakat kerüld!
14. Viselkedj szerényen!
15. A nagyobbnak engedj!
16. A kisebbet kíméld!
17. A veled egykorúval légy türelmes!
18. Ne légy haragos!
19. Légy tiszta!
20. Légy szemérmes!
21. Semmi rútat ne gondolj!
22. Szokj hozzá a munkához!
23. Kerüld a semmittevést!
24. Szívesen köszönj!
25. Senkit meg ne sérts!
26. Akin tudsz, segíts!
27. A jókkal jót tégy!
28. A jótéteményt ne feledd!
29. Senkit ne nézz le!
30. Ne nevesd ki a szerencsétlent!
31. Könnyelműen semmit el ne higgy!
32. Te magad keveset beszélj!
33. Ne légy szószátyár!
34. Ne hazudj!
35. Vigyázz a dolgaidra!
36. Ne kívánd a másét!

Röviden:

37. Ne vétkezz,
38. mivel Isten lát,
39. az angyalok melletted vannak,
40. az ördög megvádol,
41. az örök tűz gyötör.
42. Megértetted-e? Felfogtad-e?
43. Boldog leszel,
44. ha így cselekszel.
45. Segítsen Isten!

Textus III. exercitiorum pietatis

I. *Oratio Dominica*
Ptaer noster, qui es in coelo...2. Sanctificetur – et it numerando.
II. *Confessio fidei*
1. Credo in Deum patrem –
2. Et in Iesum Christum etc.
III. *Decem praecepta Dei*
Summa horum praeceptorum est: Diliges Dominum Deum tuum –
IV. *Institutio baptismi*
V. *Institutio clavium sive disciplinae ecclesiasticae*
VI. *Institutio sanctae caenae*
VII. *Precatio matutina*
VIII. *Benedictio mensae*
IX. *Gratiarum actio*
X. *Precatio vespertina*
XI. *Promissiones Dei piis factae*
XII. *Maledictiones impiis denuntiatae*

III. szöveg: Lelki gyakorlatok

I. *Az Úr imája*
   1. Mi Atyánk, ki vagy a mennyekben...
   2. Szenteltessék meg...
      – és így egymás után.

II. *Hitvallás*
   1. Hiszek Istenben, az Atyában...
   2. És Jézus Krisztusban... stb.

III. *Isten Tízparancsolata*
   Ezen parancsolatok lényege: Szeresd Uradat, Istenedet –

IV. *A keresztségről szóló tanítás*

V. *A kulcsokról vagy az egyházi rendről szóló tanítás*

VI. *A szent lakomáról szóló tanítás*

VII. *Reggeli ima*

VIII. *Asztali áldás*

IX. *Hálaadás*

X. *Esti ima*

XI. *Isten ígéretei az istenfélők számára*

XII. *Az istenteleneknek szóló átkok*

TIROCINII pars tertia

Dialogus I.

De artis lectoriae et scriptoriae utilitatibus

1. Magister: Ecce fili, didicisti legere et scribere! Nonne? Discipulus: Spero me didicisse.

2. Magister: Et quidem ludibundus, nullo molesto labore. Discipulus: Gratias ago Deo et tibi, dilecte magister.

3. Magister: Est utique, cur gratias agamus Deo, qui nobis tam facilem ostendit viam, ignotam ante hac.

4. Discipulus: Ignotam? Non semper homines legere et scribere sciebant? Magister: Non de legendo et scribendo nunc loquor, sed de arte legendi et scribendi.

5. Discipulus: An illam ante ignorabant? Magister: Tam facilem ignorabant. Triennio aliqui aegre addiscebant, quod tu trimestri; nec tam perfecte. Et res fuit laboriosa et taediosa, sine pugnis, virgis, ferula vix procedebant.

6. Discipulus: Itane? Magister: Ita prorsus. Hinc scholam iuvenes ut pristinum aut carnificinam fugiebant, nunc ludus est.

7. Discipulus: Etiam nunc labor est. Magister: Sine labore nihil fit: ne quidem edere aut ludere sine labore possis, si laborem ita vis accipere. Sed alius est labor molestus, terrens et vires atterens et frangens: alius iucundus est et suavis, vires corporis et animi recreans, qualis hic noster, non labor, sed ludus dicendus.

8 Discipulus: Fuit sane. Magister: Interim verum etiam est: *Non semper scivisse homines legere*.

9. Discipulus: Quando igitur didicere? Magister: Haud scimus, an aliquid prius scriptum, fuerit, quam lex Dei, exarata ipsius Dei digitis et tradita Mosi, qui eam legere didicit et alios docuit.

10. Discipulus: *Ergo Deus homines literas docuit*? Magister: Ita videtur. Sicut et ille primus vestium ostendit rationem, cum Adamm et Evam convestiret, et navium fabricam, cum Noachum servare se doceret in diluvio.

11. Discipulus: DEO aque tanto maiores habemus gratias. Magister: Quicquid boni habemus, Dei dona sunt. Hoc tamen donum *literatura* merito prae ceteris dinis magnificendum est.

12. Discipulus: Cur? Magister: Quia scientia haec admodum mirabilis est et pulchra et suavis et utilis et necessaria.

13. Discipulus: Cur *mirabilem* dicis? Magister: Annon mirabile est, quod cogitationes pingi possunt? Et quod verba, ne cum vento transeant, materiae possunt pingi? Eoque sic chartae affixa peregre mittendo absentibus aut in scriniis relinquendo posteritati loqui! Non videtur hoc mirum?

A TIROCINIUM harmadik része

I. párbeszéd
Az írni és olvasni tudás hasznáról

1. *Tanító*: Nos, gyermekem, megtanultál olvasni és írni. *Tanuló*: Remélem, megtanultam.

2. *Tanító*: Méghozzá játszva, mindenféle nyűglődés és kínlódás nélkül. *Tanuló*: Köszönöm Istennek és neked, szeretett tanítóm.

3. *Tanító*: Akárhogy is, van mit megköszönnünk Istennek, aki megmutatta nekünk ezt az ennyire könnyű módszert , mely ezelőtt ismeretlen volt.

4. *Tanuló*: Ismeretlen? Az emberek nem mindig tudtak olvasni és írni? *Tanító*: Most nem az olvasásról és írásról beszélek, hanem az olvasás és írás tanításának módszeréről.

5. *Tanuló*: Korábban ezt nem ismerték? *Tanító*: Ennyire könnyű módszerét nem. Mások három esztendő alatt kínkeservvel tanulták meg azt, amit ti három hónap alatt, és nem is ennyire tökéletesen. S maga a dolog fárasztó és unalmas volt, s nemigen ment pofonok, vesszők és nádpálca nélkül.

6. *Tanuló:* Úgy-e? *Tanító*: Úgy bizony. Emiatt az ifjak úgy igyekeztek elkerülni az iskolát, mint valami őrlőmalmot vagy kínzókamrát – most játszótér lett belőle.

7. *Tanuló*: Manapság is erőfeszítést követel. *Tanító*: Erőfeszítés nélkül nem megy semmi; még enni vagy játszani sem bírsz erőd megfeszítése nélkül, ha így értelmezed a munkát. Más azonban a terhes, riasztó, az erőnket felemésztő és felmorzsoló munka, és megint más az, amely kellemes és üdítő, amely edzi a testi és szellemi erőt, amilyen ez a miénk; ezt már nem is munkának, hanem játéknak kell neveznünk.

8. *Tanuló*: Valóban az volt. *Tanító*: Mindamellett az is igaz, hogy az emberek nem mindig tudtak olvasni.

9. *Tanuló:* Akkor mikor tanulták meg?: *Tanító*: Nem tudunk arról, hogy volna korábbi írás, mint Isten Törvénye, melyet maga Isten vésett ujjával a kőtáblákra, és átadta Mózesnek, aki azt megtanulta elolvasni és másokat is megtanított rá.

10. *Tanuló: Isten tanította meg tehát a betűkre az embereket? Tanító*: Úgy látszik, igen. Mint ahogy Ő tanította meg először az öltözködés módját, midőn Ádámot és Évát felruházta, és a hajóépítés tudományát, amikor Noét felvilágosította arról, hogyan mentse meg magát a vízözön idején.

11. *Tanuló:* Így hát annál nagyobb hálával tartozunk Istennek. *Tanító*: Ami javunk csak van, Isten adománya. Ezt az adományt, *az írást* azonban a többi adományánál is többre kell becsülnünk, és méltán.

12. *Tanuló*: És miért? *Tanító*: Mivel ez az ismeret olyannyira csodálatos és szép és kedves és hasznos és szükséges.

13. *Tanuló*: Miért mondod, hogy *csodálatra méltó? Tanító*: Vajon nem csodálatra méltó-e, hogy gondolataink ábrázolhatók, és szavaink, hogy ne szóródjanak szét a szélbe, anyagra rögzíthetők? És hogy ily módon eme papírra rögzített gondolatainkat idegen földre elküldve, szólhatunk a távol levőkhöz, vagy leveleszekrényünkbe elzárva őket, az utókorhoz. Hát nem csodálatra méltó ez?

14. Discipulus: Est sane, sed ego id tam distincte considerare nescivi. Magister: Nec minus mirum, quod alienas cogitationes in libros relatas, iterum hinc depromere et intueri possumus: et sermonem audire, absentium etiam.

15. Discipulus: Mirum certe. Magister: Immo et suavitatis plenum, non lingua tantum, sed et manu loqui posse: non auribus tantum, sed et oculis, sermonem percipere; non cum praesentibus tantum, sed et absentibus communicare posse, quicquid placet.

16. Discipulus: Agnosco esse pulchrum, *sed an etiam necessarium*? Magister: Cur dubitas? Discipulus: Qia dixsti antiquos ignoravisse ante Mosen.

17. Magister: Erant tum omnium rerum milia tantum, non multas ante se habuerunt res gestas, non opus fuit historias scribi; et erant longaevi et sani, et poterant meminisse, et negotiis non distrahebantur tranquille vivendo. Nunc alius est rerum status: hominum vita est brevis et negotiis plena, infinitaque discenda sunt, quae nisi scriberentur, circa pleraque *caeci, surdi, muti* essemus.

18. Discipulus: Etiam hodie multi libros non intelligunt, et tamen homines sunt.

19. Magister: Semihomines verius; ex gentibus incultis patet, quae sine literis (in America et alibi) vivunt: sed sunt homines barbari, a beluis, praeter figuram parum differentes.

20. Discipulus: Et tamen non sunt caeci surdi, muti, uti dixeras, quia vident, audiunt, loquuntur.

21. Magister: Nimium simplex es: de interna caecitate et surditate loquor. Visne ut tibi ostendam, quomodo, qui literas ignorant, *caeci, surdi, et muti* sunt? Discipulus: Rogo, praeceptor, doce me id.

22. Magister: *Mutus est, qui cogitationes suas non potest alteri ostendere*; ain? Discipulus: Recte, intellego.

23. Magister: At qui scribere nescit, nescit cogitationes suas detegere absenti, intelligis? Discipulus: Quidni possit, per nuntium.

24. Magister: Qui scribere scit, etiam sine nuntio, per seipsum, absentem de quibuscunque vult certiorem facit. Discipulus: Intelligo.

25. Magister: Ergo qui literas novit, ille amico absenti, vocalis est; qui ignorat, mutus. Discipulus: Non habeo, quod obloquar.

26. Magister: Rursum. *Surdus est, qui quae dicuntur, non percipit, etiamsi praesens sit.* Quod idem contingit literarum ignaro, ut tametsi amici epistolam aut librum sapientem in manu et oculis habeat, nihil tamen percipiat.

27. Discipulus: *Propterea ne dicendus surdus*? Magister: Certo, hac interna surditate. Ecce, quae nos hic colloquimur, quia colloquium scriptum est, da id legendum legendi gnaro, audiet omnia, quae loquimur. Da legendi ignaro, tantum audiet, quantum stipes. Ergo surdus est.

14. *Tanuló*: Nagyon is, csakhogy én nem tudtam ennyire pontosan átlátni. *Tanító*: És nem kevésbé csodálatra méltó, hogy másoknak könyvekben előadott gondolatait ennek révén ismét elővehetjük és szemlélhetjük, vagy hallhatjuk a távollevők beszédét is.

15. *Tanuló*: Bizony, ez csodálatos. *Tanító*: Ugyanakkor szórakoztató, hogy nemcsak a nyelvünkkel szólhatunk, hanem a kezünkkel is; nemcsak a fülünkkel foghatjuk fel a beszédet, hanem a szemünkkel is; nemcsak a jelen levőkkel közölhetjük, amit csak akarunk, hanem a távol levőkkel is.

16. *Tanuló*: Elismerem, hogy szép dolog, de egyben szükséges-e is? *Tanító*: Miért kétled? *Tanuló*: Mivel azt mondtad, hogy a régiek Mózest megelőzően nem ismerték.

17. *Tanító*: A dolgok összességének akkor még csak a kezdeményei léteztek: nem sok minden történt előttük, nem volt szükségük arra, hogy történelmet írjanak: egyrészt hosszú életűek és egészségesek voltak, és képesek arra, hogy emlékezetükben tartsák az eseményeket, és mert nyugalomban éltek, ügyes-bajos dolgok nem vonták el a figyelmüket. Most más a dolgok állapota: az emberek élete rövid, és tele van üggyel-bajjal, s végtelenül sok dolgot kell megtanulnunk, amiket ha nem írnánk le, a legtöbbjüket illetően *vakok, süketek, némák* volnánk.

18. *Tanuló*: De hiszen sokan ma sem értik a könyveket, mégis emberként léteznek.

19. *Tanító*: Inkább félig emberként; kitetszik ez a műveletlen népek példájából, akik (Amerikában, de másutt is) a betűk ismerete nélkül élnek, és vannak barbár emberek, akik külsejüket nem számítva mit sem különböznek a vadállatoktól.

20. *Tanuló*: Csakhogy mégsem vakok, süketek és némák, mint mondottad, mivel látnak, hallanak és beszélnek.

21. *Tanító*: Túlságosan leegyszerűsíted a dolgot: a belső vakságról és süketségről beszélek. Akarod, hogy felvilágosítsalak arról, hogy azok, akik nem ismerik a betűket, milyen értelemben *vakok, süketek* és *némák*? *Tanuló*: Kérlek, tanítóm, világosíts fel erről.

22. *Tanító*: Néma az, aki gondolatait nem képes mások tudomására hozni. Elfogadod-e? *Tanuló*: Igen, belátom.

23. *Tanító*: Márpedig aki nem tud írni, egy távol levő számára nem tudja feltárni a gondolatait. Egyetértesz vele? *Tanuló*: Már hogyne tudná: hírnök révén.

24. *Tanító*: Aki tud írni, az hírnök nélkül, a maga erejéből is képes közölni a távol levővel, amit csak akar. *Tanuló*: Elismerem.

25. *Tanító*: Aki tehát ismeri a betűket, az a távol levő barátja számára olyan, mint ha szólna hozzá, míg aki nem ismeri, mint ha néma volna. *Tanuló*: Nem tudom, milyen ellenvetést tehetnék.

26. *Tanító*: Továbbá: *az süket, aki nem fogja fel, amit beszélnek, még akkor sem, ha jelen van.* Ugyanez az osztályrésze annak, aki nem ismeri a betűket, mert ha még a kezében tartja is barátja levelét vagy egy bölcs könyvét, s ezek a szeme előtt vannak, akkor sem fog fel belőlük semmit.

27. *Tanuló*: *Az ilyet ezért kell süketnek neveznünk? Tanító*: Igen, eme belső süketsége okán. Íme, azt, amiről most beszélgetünk, mivel társalgásunk le van írva, add oda egy olvasni tudónak, hogy elolvassa, s az szinte hallani fogja mindazt, amiről beszélünk, majd add oda egy olvasni nem tudónak, s annyit fog hallani belőle, mint egy tuskó. Süket tehát.

28. D is c i p u l u s: Etiam dixisti *caecos* esse, qui literas ignorant. M a - g i s t e r: Sunt utique hoc nostro sensu. *Caecus namque dicitur, qui etiam in luce nihil eorum, quae circa se habet, visu percipit,* ut illi dies aeque ac nox tenebrosa sit Tenta nunc, da literas ignaro in manum librum a scriptura vacuum rursumque librum scriptura obscura, tandemque librum sapientiae luce plenum; quaere quid hic, isthic, illic videat. Tantundem se videre, id est nihil, testabitur. Ego caecus est.

29. D i s c i p u l u s: Laus itaque sit patri luminum, Deo, qui me ad literarum scientiam promovere dignatus est. M a g i s t e r: Pie facis, quod beneficium agnoscis. Sicut pro datis nobis corporeis oculis, auribus, lingua laudare debemus quotidie Deum, ita pro additis hisce secundariis oculis, auribus, lingua, nempe *literis,* laudandus nobis est perpetuo Deus.

30. D i s c i p u l u s: Non desinam laudare, dum vivam. M a g i s t e r: Merito. Durabit enim iam hoc tibi bonum ad vitae dies. Eripere tibi nummos, vestes, alia bona malus homo potest: hoc bonum, legendi artem nemo, si modo eam exercere non intermiseris. De quo cras loquemur, si nos sospitaverit DEUS.

Dialogus II.

De artis lectoriae et scriptoriae continuando usus

(1.) D i s c i p u l u s: Adsum, observande praeceptor.

2. M a g i s t e r: Quo fine? D i s c i p u l u s: Quia me docere quiddam heri promisisti.

3. M a g i s t e r: Ecquid illud fuit? Haeres? Nescis? D i s c i p u l u s: Nescio an sciam.

4. M a g i s t e r: Turpis haec oblivio foret doceri velle et nescire quid. D i s c i p u l u s: Tu melius nosti, quid me docere debeas.

5. M a g i s t e r: Sed tu scire debes, quid discere debeas, postquam tibi semel dictum est. D i s c i p u l u s: Recordor monuisse te, *ut literas colere ne desistam.*

6. M a g i s t e r: Recte recordaris: illud ipsum est. D i s c i p u l u s: Sed promisisti aliquid addere.

7. M a g i s t e r: Nempe *causas*, cur saepe et cum lubentia libros legere necessaria, quaeque scribere debeas; deinde docere te promisi utriusque *modum*. D i s c i p u l u s: Pergratum feceris, mi Domine.

8. M a g i s t e r: Legere et scribere crebro debes tres ob causas. Primum: ne legere et scribere obliviscaris; secundo, ut in utroque quotidie promptior fias; tertio, ut artis fructum percipias.

28. *Tanuló*: Azt is mondtad, hogy akik nem ismerik a betűket, vakok. *Tanító*: Mindenképpen azok a szónak abban az értelmében, ahogyan most használjuk. *Azt nevezzük ugyanis vaknak, aki világosban sem fog fel látásával semmit azokból, amik körülötte vannak*, úgyhogy számára egyformán sötét a nappal és az éjszaka. Mármost próbáld ki: adj egy betűket nem ismerő valaki kezébe egy olyan könyvet, amely tartalmilag teljesen értéktelen, majd egy olyat, amely homályos, s végül egy olyat, amely a bölcsesség világosságával teljes, és kérdezd meg, mit lát ebben, abban, amabban. Tanúsítani fogja, hogy ő mindegyikben ugyanazt látta, vagyis semmit. Vagyis vak.

29. *Tanuló*: Legyen hát dicsőség a fény atyjának, Istennek, aki engem arra méltatott, hogy eljuttasson a betűk ismeretéhez. *Tanító*: Istenfélően cselekszel, fiam, hogy elismered jótéteményét. Mint ahogy mindennap dicsérnünk kell az Urat azért, mert testi fület, szemet, nyelvet adott nekünk, ugyanígy mindörökké dicsérnünk kell Istent azért, hogy ráadásul ezzel a másodlagos szemmel, füllel, nyelvvel – vagyis a betűkkel – is megajándékozott bennünket.

30. *Tanuló*: Dicsérni fogom, amíg csak élek. *Tanító*: És méltán. Ez az adománya most már egész életeden át ki fog tartani. Valamely gonosz ember elragadhatja tőled a pénzedet, a ruhádat és egyéb javaidat, ezt a javadat, az olvasni tudást azonban senki nem veheti el tőled, hacsak nem hanyagolod el a gyakorlását. Erről azonban majd holnap beszélgetünk, ha épségben megtart bennünket Isten.

II. párbeszéd
Arról, hogy az olvasás és írás tudását folyamatosan gyakorolni kell

Tanuló: Itt vagyok, tiszteletre méltó tanítóm.

2. *Tanító*: Miért jöttél? *Tanuló*: Mivel tegnap azt ígérted, hogy meg fogsz tanítani valamire.

3. *Tanító*: Mi volna az?... Bizonytalankodol? Nem tudod? *Tanuló*: Nem tudom, hogy tudom-e.

4. *Tanító*: Nem szép dolog ez efféle feledékenység; azt akarod, hogy megtanítsalak valamire, de nem tudod, hogy mire. *Tanuló*: Te jobban tudod, hogy mire kell megtanítanod.

5. *Tanító*: Neked is tudnod kell azonban, hogy mit kell megtanulnod, ha már egyszer megmondtam neked. *Tanuló*: Úgy emlékszem, arra intettél, hogy ne hagyjam abba a betűkkel való foglalkozást.

6. *Tanító*: Jól emlékszel, pontosan erről van szó. *Tanuló*: Azt ígérted azonban, hogy valamivel még kiegészíted.

7. *Tanító*: Nyilván az *okokkal*, hogy tudniillik miért kell gyakran és kedvvel olvasnod a könyveket, és miért kell kijegyzetelned az egyes szükséges dolgokat, továbbá azt ígértem, hogy megtanítalak mindkettőnek a *módjára*. *Tanuló*: Nagyon kedves dolgot teszel, uram.

8. *Tanító*: Három okból kell gyakran olvasnod és írnod: először, hogy ne felejtsd el az írást és az olvasást, másodszor, hogy napról-napra nagyobb készségre tégy szert mindkettőben; harmadszor hogy begyűjthesd tudásod gyümölcseit.

9. D i s c i p u l u s: Dic de singulis clarius! M a g i s t e r: Omnium rerum scientia conservatur repetendo. Non repetere, quod didicisti, oblivisci est; si autem literas oblivisci voluisti, cur didicisti? Cave!

10. D i s c i p u l u s: Non puto me tam facile oblivisci posse. M a g i s t e r: Immo facillime, si non repetis, exercis, urges. Rursus autem si repetis, exercis, urges, fies in dies promptior et roboratior.

11. D i s c i p u l u s: Quid dixisti *de artis usu*? M a g i s t e r: Non frustra didiceris, nec frustra scias! Ad quid enim est rem aliquam scire et ea non uti? Perinde ac si velis habere manus et non operari, pedes non ambulare, oculos non cernere, linguam et non loqui, dentes et ventriculum et non vesci.

12. D i s c i p u l u s: Aliud hoc est. M a g i s t e r: Quomodo aliud? Scire viam ad thesauros nanciscique claves, nolle tamen ire aperire, depromere, an non stultitia foret?

13. D i s c i p u l u s: Utique. Sed non intelligo, cur haec loquaris. M a g i s t e r: Non intelligis? Libri continent sapientiae thesauros literarum ignaris clausos. Tu ergo dum claves literarum scientiam nactus iam es, non ibis thesaurum quaesitum?

14. D i s c i p u l u s: Ibo, Domine, iam enim intelligo, ad quid sit *legere scire*, sed doce me, quid observabo? M a g i s t e r: Docebo septem regulis (regulos).

15. *Primum vide, ut ad legendum sumas librum bonum, qui te boni aliquid docere possit.* Nugas legere inutile est, noxium potius.

16. II. *Sume exemplar* (quantum potes) *integrum, incorruptum, mundum*, ipseque tracta munde, et ne laceres neve contamines.

17. III. *Lectionem incipe ab initio progredereque continuo ad finem usque*, ut ne quid praetereas aut transilias, cavens. Boni enim libri sunt sicuti ad aliquid sublime conscendendum applicata scala, ubi si quem gradum eximis, progredi non poteris.

18. IV. *Nihil legas animo peregrinante, sed lectioni affixo.* Sine attentione legere perinde est, atque oculis clausis intueri aut in rerum turba oculos huc illuc iactando nulli insistere velle.

19. V. *Si quid aliorum in ususm legis aut recitas, clare, distincte, articulate pronuntia,* ut audientes maxima et minima recte audire recteque percipere valeant.

20. VI. *In omni commate seu inciso paululum subsiste*, magis etiam in duobus punctis, maxime autem ubi ad punctum veneris. Ibi autem spiritus hauriendus est ad sequentis periodi usum.

21. VII. *Ubi vero totum caput finitur, etiam tu fini*: quia quod sequitur alterius argumenti est, ad quod te progredi mox forte opus non est. Si est, progredere. Intellexisti haec?

22. D i s c i p u l u s: Spero. Quid autem me de scriptione mones? M a g i s t e r: Tria potissimum: I. ut manum exerceas ad *calligraphiam*, II. et ad *tachygraphiam* III. et ad *colligendum quotidie res bonas.*

9. *Tanuló*: Szólj világosabban ezekről egyenként. *Tanító*: Mindenfajta ismeretet ismétlés révén lehet megőrizni. Nem ismételni, amit megtanultál, egyenlő az elfelejtésével. Ha pedig el akarod felejteni a betűket, minek tanultad meg őket? Vigyázz!

10. *Tanuló*: Nem hinném, hogy olyan könnyen el tudom felejteni őket. *Tanító*: De bizony, nagyon is könnyen, ha nem gyakorolsz és nem foglalkozol szorgalmasan velük. Ha viszont ismételsz, gyakorolsz, foglalkozol velük, napról napra nagyobb készségre és hatékonyságra teszel szert.

11. *Tanuló*: Mit mondtál a *tudás hasznosságáról*? *Tanító*: Azt, hogy ne feleslegesen tanulj meg és ne feleslegesen tudj valamit. Hiszen mire jó valamit tudni, de nem használni? Olyan ez, mintha azt akarnád, hogy legyen kezed, de ne tevékenykedj vele, lábad, de ne járj vele, szemed, de ne nézz vele, nyelved, de ne beszélj vele, legyenek fogaid, illetve gyomrod, de ne eméssz vele.

12. *Tanuló*: A tudás más dolog. *Tanító*: Miért volna más? Ha ismernéd a kincseskamrához vezető utat és megszereznéd hozzá a kulcsokat, ám mégsem akarnál odamenni, hogy kinyisd és végy belőle, vajon nem ostobaság volna?

13. *Tanuló*: De, mindenképpen az. Nem értem azonban, miért mondod ezeket. *Tanító*: Nem érted? A bölcsesség kincseit a könyvek tartalmazzák, ám ezek a betűket nem ismerők előtt zárva vannak. Te viszont, miután már szert tettél a betűk ismeretére, nem indulsz felkutatni a kincseket?

14. *Tanuló:* Máris indulok, uram, most már ugyanis értem, hogy mire jó az *olvasni tudás*; világosíts fel azonban arról, hogy mire ügyeljek. *Tanító*: Megtanítlak hét szabályra.

15. I. Először is ügyelj arra, hogy jó könyvet válassz olvasni, amely valami jóra taníthat. Süketlenségeket olvasni haszontalan, sőt inkább káros.

16. II. Amennyiben lehetséges, *ép, romlatlan, tiszta példányt válassz*, s úgy használd, hogy tiszta is maradjon: ne rongáld meg és ne firkáld össze.

17. III. *Az elejétől kezdd el olvasni és folyamatosan haladj vele egészen a végéig*, vigyázva arra, nehogy elhagyj vagy átugorj belőle valamit. A jó könyvek ugyanis olyanok, mint egy magaslat meghágására szolgáló létra: ha egyetlen fokot kiveszel belőle, nem tudsz továbblépni rajta.

18. IV. *Semmit se olvass úgy, hogy máshol jár az eszed, hanem csak úgy, hogy az olvasmányra szegeződik.* Figyelmetlenül olvasni olyan, mint ha csukott szemmel akarnánk szemlélni a tárgyakat, vagy a tárgyak sokasága közepette ide-oda jártatva szemünket egyiken sem akarnánk megállapodni.

19. V. *Ha valamit mások okulására felolvasol, hangosan, érthetően, tagoltan ejtsd a szöveget*, hogy hallgatóid képesek legyenek hallani és helyesen felfogni a legjelentősebb és a legjelentéktelenebb részleteket egyaránt.

20. VI. *Minden tagmondat határánál, vagyis a vesszőknél, tarts kis szünetet*, még inkább a pontosvesszőknél, s a legnagyobbat pedig akkor, amikor egy ponthoz érsz. Ott kell ugyanis lélegzetet venned a következő nagyobb egység előadásához.

21. VII. *Ahol pedig egy fejezet befejeződik, ott te is fejezd be*, mivel az, ami utána következik, másról szól, amire talán nem szükséges azonnal rátérned. Ha viszont igen, folytasd tovább. Megértetted ezeket?

22. *Tanuló*: Remélem igen. És mire akarod felhívni a figyelmet az írást illetően? *Tanító*: Legalább három dologra; hogy szoktasd rá kezedet 1) a *szépírásra*, 2) *a gyorsírásra*, 3) és hogy *naponta jegyzetelj ki magadnak hasznos dolgokat.*

23. D i s c i p u l u s: *Cur ad calligraphiam*? M a g i s t e r: Quid turpe est studioso tales scripturae characteres pingere, quales forte gallina etiam ruspando faceret.

24. D i s c i p u l u s: Dummodo legi possunt. M a g i s t e r: Non satis hoc est; ut amoene tua scripta legantur, cura.

25. D i s c i p u l u s: *Ad quid autem tachygrphia*? M a g i s t e r: Est res infiniti usus studioso: qui quanto celerius scribit, tanto plura scribere, hoc est tanto maiores sapientiae thesauros congregare poterit.

26. D i s c i p u l u s: Ego duo vel tria folia quotidie scribere posse confido. M a g i s t e r: Hoc nihil est; ut manus linguae sufficiat, conandum erit.

27. D i s c i p u l u s: Qui fit? M a g i s t e r: Ut ab ore loquentis sapientiam excipere sufficias calamo.

28. D i s c i p u l u s: Hoc impossibile videtur. M a g i s t e r: Saltem praria, e quibus reliquorum recordari possis. Quanquam antiqui artem notariam habebant, qua ore fluentem orationem excipiebant verbotenus.

29. D i s c i p u l u s: Nos autem ignoramus illam? M a g i s t e r: Non ignorant quidam in aliis gentibus: restituta enim est in Anglia. Apud nos tantum in numeris eam observamus.

30. D i s c i p u l u s: Quomodo id? M a g i s t e r: Per initiales literas et cifras. Hanc enim sententiam: anno millesimo sexcentesimo quinquagesimo quinto (quae literas continet 40) expriere possum sex tantum MDCLV, aut cifris quatuor: 1654. Sed omittamus hoc, quandoquidem numerorum notas nondum didicisti.

31. D i s c i p u l u s: At discere cupio. M a g i s t e r: Cupis? Disce igitur, non remorabor profectus tuos.

32. D i s c i p u l u s: Gratiam tibi habeo, humanissime praeceptor. M a g i s t e r: Attende! Notae numerales duorum sunt generum nobis: *literae et cifrae.*

33. D i s c i p u l u s: *Quaenam literae*? M a g i s t e r: Hae septem: I, V, X, L, C, D, M. I enim significat unum, V quinque, X decem, L quinquaginta, C centum, D quingenta, M mille. *Cifrarum* vero sunt decem: 1, 2, 3, 4, 5, 6, 7, 8, 9, 0.

34. D i s c i p u l u s: Doce me illarum usum! M a g i s t e r: Docebo, literarum et cifrarum. Sic eas usurpamus: unum I, duo II, tria III, quatuor IV, quinque V, sex VI etc. usque ad mille.

35. D i s c i p u l u s: Nescio an omnia haec meminisse potero. M a g i s t e r: Ne te iam istis macera: usus haec tibi reddet familiaria.

36. D i s c i p u l u s: *Dic, quomodo scriptura ad colligendum quotidie res bonas serviet?* M a g i s t e r: Experieris id, siquid quotidie pulchrum et memorabile legeris, aut mox in libro annotes, aut in peculiarem librum enotes.

37. D i s c i p u l u s: Quam ob rem hoc? M a g i s t e r: Ut quicquid semel didicisti, simul habeas et per otium repetas, ne quid evanescat. Eo nempe memoriales isti libelli serviunt, quales si quis sibi comparaverit et iis pulchra inscripserit, doctus erit.

23. *Tanuló: A szépírásra miért? Tanító*: Mivel rút dolog, ha egy diák olyan krikszkrakszokat ír, amilyet esetleg egy tyúk is tud kapirgálás közben.

24. *Tanuló*: A fő az, hogy olvashatók legyenek. *Tanító*: Ez nem elég. Azzal is törődj, hogy kellemes legyen olvasni írásodat.

25. *Tanuló: És mire jó a gyors írás? Tanító*: Egy diák számára végtelenül hasznos: minél gyorsabban ír valaki, annál többet tud lejegyezni, azaz a bölcsességnek annál nagyobb kincseit tudja felhalmozni.

26. *Tanuló*: Nagyon bízom benne, hogy mindennap le tudok írni két vagy három oldalnyi szöveget. *Tanító*: Ez semmi; arra kell törekedned, hogy követni tudd kezeddel a beszédet.

27. *Tanuló*: Miért? *Tanító*: Hogy képes légy tolladdal a beszélő szájáról lelopni a bölcsességet.

28. *Tanuló*: Ez lehetetlennek látszik. *Tanító*: De legalább a bölcsesség vázlatát, amelynek alapján emlékezetedbe tudod idézni a többit. Ámbár a régiek ismerték a gyorsírás művészetét, melynek segítségével szórul szóra lejegyezték a szónoklatot.

29. *Tanuló*: Mi azonban ezt nem ismerjük. *Tanító*: Más népek körében egyesek nagyon jól ismerik, Angliában ugyanis újra feleleventették. Mi azonban csupán a számok esetében vesszük számításba.

30. *Tanuló*: Hogyan? *Tanító*: A nagybetűk és a számok révén. Ezt a kifejezést, hogy az ezerhatszázötvenötödik esztendőben, (mely 22 betűből áll) csupán öt nagybetűvel: MDCLV vagy négy számmal: 1655 is ki tudom fejezni. Ezt azonban hagyjuk, mivel a számjegyeket még nem tanultad.

31. *Tanuló*: De meg szeretném tanulni őket. *Tanító*: Meg szeretnéd? Akkor tanuld; nem akadályozlak előrehaladásodban.

32. *Tanuló*: Köszönöm, jóságos tanítóm. *Tanító*: Figyelj! A számoknak nálunk kétféle jelölése létezik: nagybetűk és számjegyek.

33. *Tanuló*: És mely betűk? *Tanító*: Ez a hét: I, V, X, L, C, D, M. Az I egyet jelent, a V ötöt, az X tízet, az L ötvenet, a C százat, a D ötszázat, az M ezret. Számjegy pedig tíz van: 1, 2, 3, 4, 5, 6, 7, 8, 9, 0.

34. *Tanuló*: Taníts meg a használatukra! *Tanító*: Megtanítalak, a betűkére és a számokéra is. Az előbbieket a következőképpen használjuk: I = egy, II = kettő, III = három, IV = négy, V = öt, VI = hat és így tovább egészen ezerig.

35. *Tanuló*: Nem tudom, hogy meg tudom-e majd jegyezni mindezt. *Tanító*: Ne gyötörd magad már most ezek miatt: a gyakorlás mindezeket megszokottá teszi majd számodra.

36. *Tanuló: S áruld el: az írás hogyan szolgál majd arra, hogy naponta hasznos ismereteket gyűjtsünk be magunknak? Tanító*: Ezt akkor tapasztalod majd, amikor naponta olvasol olyasmit, ami szép és méltó arra, hogy megjegyezd, és megjelölöd a könyvben vagy kiírod a jegyzetfüzetedbe.

37. *Tanuló*: S ez utóbbit vajon miért? *Tanító*: Hogy amit egyszer megtanultál, az együtt legyen számodra, és szabad időben ismételhesd, nehogy valami feledésbe merüljön belőle. Pontosan erre szolgálnak a jegyzetfüzetek; s abból, aki beszerez magának ilyeneket, és feljegyzi beléjük a szép dolgokat, művelt ember lesz.

38. D i s c i p u l u s: Velles ergo tu, Domine praeceptor, me habere doctum? M a g i s t e r: Utique, *immo etiam sapientem*. Non posuisse fundamenta aedificii et illi nihil superstruere non esset sani.

39. D i s c i p u l u s: Quid hoc ad me? M a g i s t e r: Quia tu postquam tibi legendi et scribendi rudimenta comparasti, totius eruditionis posuisti fundamentum, cui nihil superaedificare turpe foret.

40 D i s c i p u l u s: Quid autem est, obsecro, *quod me non tantum eruditum, sed et sapientem optas? Quid differentiae est?* M a g i s t e r: Abrumpamus hodie! Cras ad me redi; non celabo te.

Dialogus III.

De ulteriore studiorum progressu scholisque altioribus

1. D i s c i p u l u s: Salve carissime praeceptor. M a g i s t e r: Salve et tu. Quid tanto mane?

2. D i s c i p u l u s: Atqui me redire iussisti informaturus me de sapientia. M a g i s t e r: Euge fili! Bona mihi de te surgit spes! Nam sapientia DEI ita de ipsa loquitur: Ego diligentes me diligo, et qui mane vigilaverint ad me, invenient me (Prov. 8, 17). Age tamen, expone aperte, quid velis.

3. D i s c i p u l u s: Dixisti domine velle te ostendere mihi, *quid sit esse doctum*, et *quid esse sapientem*. M a g i s t e r: Recte observasti. Hoc autem ut te doceam, responde mihi ad quaesita quaedam.

4. Dic, *cur hucusque meam frequentasti scholam*? D i s c i p u l u s: Ut parerem parentibus meis, qui me huc misitarunt.

5. M a g i s t e r: Bonum quidem est liberos parentibus parere in omnibus, etiamsi cur aliquid iubeantur, non intelligant. Tibi tamen iam est tempus, ut per te quid bonum, quid malum sit, intelligas. Nostine igitur, cur te parentes in scholam mittant? D i s c i p u l u s: Ut discam.

6. M a g i s t e r: Quid autem ut discas? D i s c i p u l u s: Legere et scribere.

7. M a g i s t e r: Non amplius? Mi tiruncule, quam ad pauca tu adhuc respicis! D i s c i p u l u s: Quid ergo ultra requiritur?

8. M a g i s t e r: Schola tibi *praeludium* esse debet seu praeparatio *totius vitae*, *immo aeternitatis*. D i s c i p u l u s: Hoc non capio.

9. M a g i s t e r: Non capis? Scisne te esse moriturum? D i s c i p u l u s: Scio. Quicquid natum est, mori debet.

10. M a g i s t e r: Et credis post mortem superesse aliquam vitam? D i s c i p u l u s: Credo. Ita enim in Symbolo Apostolico profiteor. *Credo resurrectionem carnis et vitam aeternam.*

11. M a g i s t e r: Recte. Sed *qualis illa aeterna vita erit*? *Beata an misera*? D i s c i p u l u s: Eorum, qui Deo cohabitabunt in aeternum, beata; eorum vero, qui a facie Dei excludentur, misera.

12. M a g i s t e r: *Cur autem quidam excluduntur*? D i s c i p u l u s: Quia in praesenti vita non servierunt Deo Creatori puro corde, sed eum deseruerunt: deserentur itaque et ipsi.

38. *Tanuló*: Tanító úr, szeretnéd, hogy művelt embernek tarthass? *Tanító*: Feltétlenül, sőt hogy *okosnak* is. Mert egy épület alapját lerakni és arra azután semmit rá nem építeni, nem épeszű emberre vallana.

39. *Tanuló*: De mi köze ennek hozzám? *Tanító*: Az, hogy miután megszerezted az olvasás és írás alapismereteit, a műveltség egészének leraktad az alapjait, s rút dolog volna erre semmit rá nem építeni.

40: *Tanuló*: De mit jelent, kérlek, az a kívánságod, *hogy ne csupán művelt ember legyek, hanem okos is? Mi a kettő között a különbség? Tanító*: Fejezzük be mára! Jöjj vissza hozzám holnap, és fel fogom fedni előtted.

III. párbeszéd
A tanulmányokban való további előrehaladásról és a magasabb iskolákról

1. *Tanuló*: Üdvözöllek, szeretett tanítóm! *Tanító*: Én is üdvözöllek téged. Hogyhogy ilyen korán reggel?

2. *Tanuló*: Arra kértél, hogy jöjjek vissza, mert felvilágosítasz majd arról, hogy mi az okosság? *Tanító*: Jól van, fiam. Kezdek jó reménységet táplálni felőled. ISTEN Bölcsessége ugyanis így nyilatkozik magáról: *Szeretem azokat, akik szeretnek engem, és akik mellettem virrasztanak reggelig, meg fognak találni engem.* (Péld. 8,17). De rajta, mondd meg nyíltan, mit kívánsz!

3. *Tanuló*: Azt mondtad, uram, fel szándékozol világosítani arról, hogy *mit jelent műveltnek és mit okosnak lenni. Tanító*: Jól figyeltél. Ám hogy erről felvilágosíthassalak, válaszolj néhány kérdésemre!

4. *Tanító*: Mondd, *miért jártál eddig az iskolámba? Tanuló*: Hogy engedelmeskedjem szüleimnek, akik ide küldtek.

5. *Tanító*: Jó ugyan, ha a gyermekek mindenben engedelmeskednek a szüleiknek, még ha nem értik is, hogy valamit miért parancsolnak nekik. Most azonban már itt az idő, hogy magadtól is megértsd, hogy mi a jó és mi a rossz. Tudod-e tehát, hogy miért küldenek szüleid az iskolába? *Tanuló*: Hogy tanuljak.

6. *Tanító*: S hogy mit tanulj? *Tanuló*: Olvasni és írni.

7. *Tanító*: Semmi mást? Ó, gyermekem, mily kevés dolgot veszel még tekintetbe! *Tanuló*: Mi hát az, amit még ezen kívül is elvárnak tőlem?

8. *Tanító*: Az iskola számodra *az egész élet, sőt az örök élet előjátéka*, vagyis az ezekre való felkészülés kell hogy legyen. *Tanuló*: Ezt nem értem.

9. *Tanító*: Nem érted? Tudod-e, hogy egyszer meg fogsz halni? *Tanuló*: Tudom. Mindenkinek, aki született, meg kell halnia.

10. *Tanító*: És hiszed-e, hogy a halál után is van valamiféle élet? *Tanuló*: Igen, így vallok ugyanis az Apostoli Hitvallásban: *„Hiszek a test feltámadásában és az örök életben"*.

11. *Tanító*: Helyes. És *milyen lesz az örök élet, boldog vagy boldogtalan? Tanuló*: Azoké, akik örökké együtt fognak lakni Istennel, boldog, azoké viszont, akik el lesznek zárva színe elől, boldogtalan.

12. *Tanító*: *És miért lesznek elzárva előle egyesek? Tanuló*: Mivel evilági életükben nem szolgáltak tiszta szívvel Istennek, a teremtőjüknek, hanem elhagyták; így tehát őket is el fogják hagyni.

13. M a g i s t e r: Ergo agnoscis *vitam hanc esse praeparatoriam aeternae*? D i s c i p u l u s: Fortassis.

14. M a g i s t e r: Non fortassis, prorsus ita est. Tota praesens vita eo nobis datur, ut praeparemur aeternitati.

15. D i s c i p u l u s: Interim ego non capio, *quid sit esse doctum, et quid esse sapientem?* M a g i s t e r: Mox capies. Gradatim eamus, ne te praecipita!

16. Dic denuo, cur hic in mundo vivimus? D i s c i p u l u s: Nescio, domine, doce me.

17. M a g i s t e r: Atqui iam dixisti: qui hic non serviunt fideliter Deo, eos in altera vita repelli a Deo. Itane dixisti? D i s c i p u l u s: Ita.

18. M a g i s t e r: Ergo vides, quod *qui illic habitare volunt cum Deo, hic pie servire debent Deo.* D i s c i p u l u s: Hoc video.

19. M a g i s t e r: Ergo qui hic vivit pie, ille se praeparat vitae beatae; siccine? D i s c i p u l u s: Sic.

20. M a g i s t e r: Ergo vita praesens praeparatoria est futurae? D i s c i p u l u s: Omnino.

21. M a g i s t e r: Videsne autem, quod vita praesens habeat gradus suos seu aetates? D i s c i p u l u s: Quas?

22. M a g i s t e r: Primus gradus dicitur *infantia*, secundus *pueritia*, tertius *adolescentia* et *iuventus*, dehinc *virilitas*, tandem *senium*. Intelligis hoc? D i s c i p u l u s: Intelligo.

23. M a g i s t e r: Et sperasne te victurum usque ad senilem aut saltem virilem aetatem? D i s c i p u l u s: Vellem, si vellet deus.

24. M a g i s t e r: Et intelligisne, quod *omnibus in rebus quodvis primum viam sternit secundo, et secundum tertio, tertium quarto etc.*? D i s c i p u l u s: Non intelligo, quid hoc sit.

25. M a g i s t e r: Si per gradus scalae ascendere velis arborem, potesne ingradi tertium aut quartum gradum sine primo? D i s c i p u l u s: Fortasse non possem. Primo enim necesse est, ut me in primum gradum elevem, tum in secundum, inde in tertium, et sic consequenter.

26. M a g i s t e r: Recte loqueris. Et potestne vir aliquis fieri, qui nondum fuit adolescens? D i s c i p u l u s: Non potest. M a g i s t e r: Et adolescens, qui non prius puer? D i s c i p u l u s: Non potest. M a g i s t e r: Et puer, qui non infans? D i s c i p u l u s: Non potest.

27. M a g i s t e r: Bene iudicas.Vides ergo per infantiam iri in pueritiam, per pueritiam in adolescentiam, per adolescentiam in virilitatem, dehinc in senectutem? D i s c i p u l u s: Patet.

28. M a g i s t e r: *Ergo se puer paret adolescentiae, adolescens iuventuti, iuvenis virilitati, vir senectuti.* D i s c i p u l u s: Paret.

29. M a g i s t e r: Dic mihi, potestne esse sartor, aut sutor, qui artem sartoriam vel sutoriam non didicit? D i s c i p u l u s: Non potest.

30. M a g i s t e r: Has autem et alias artes quando homines discunt? Nonne aetate prima iuvenili? D i s c i p u l u s: Ita est.

13. *Tanító*: Elismered tehát, hogy *ez az élet előkészület az örök életre*? *Tanuló*: Valószínűleg.

14. *Tanító*: Nem valószínűleg, hanem biztosan így van. Az egész jelenlegi életünket azért adták nekünk, hogy előkészüljünk az örök életre.

15. *Tanuló*: Mindamellett még mindig nem értem, hogy *mit jelent műveltnek, és mit okosnak lenni*. *Tanító*: Majd hamarosan megérted. Lépésről lépésre haladjunk azonban; ne rohanj!

16. Mondd meg ismét: Miért élünk itt, ebben a világban? *Tanuló*: Nem tudom, uram, világosíts fel róla.

17. *Tanító*: De hiszen már megmondtad: azokat, akik itt nem szolgálnak hűségesen Istennek, a túlvilági életükben Isten eltaszítja magától. Így mondtad-e? *Tanuló*: Igen.

18. *Tanító*: Belátod tehát, hogy *akik ott együtt akarnak lakni Istennel, azoknak itt jámboran kell szolgálniuk Istennek*? *Tanuló*: Igen.

19. *Tanító*: Az tehát, aki itt jámboran él, a boldog életre készíti fel magát. Így vane? *Tanuló*: Pontosan.

20. *Tanító*: Ez az élet tehát előkészület egy jövendő életre. *Tanuló*: Feltétlenül.

21. *Tanító*: S azt látod-e, hogy ennek az életnek lépcsőfokai vannak, az életkorok? *Tanuló*. Melyek ezek?

22. *Tanító*: Az első fok neve *csecsemőkor*, a másodiké *gyermekkor*, a harmadiké *serdülő- vagy ifjúkor*, ezután következik a *férfikor*, s végül az *öregkor*. Felfogtad ezt? *Tanuló*: Igen.

23. *Tanító*: S reméled-e, hogy egészen öregkorodig, de legalább férfikorodig élni fogsz? *Tanuló*: Szeretném, ha Isten is úgy akarja.

24. *Tanító*: És belátod-e, hogy *minden dologban az első a másodiknak, a második a harmadiknak, a harmadik a negyediknek stb. készíti elő az utat*? *Tanuló*: Nem értem, mi volna ez.

25. *Tanító*: Ha létrán akarsz felmászni egy fára, és a létra első fokai hiányoznak, rá bírsz-e lépni a harmadik vagy a negyedik fokára? *Tanuló*: Bizonyos, hogy nem. Először ugyanis szükségképpen az elsőre kell fellépnem, utána a másodikra, onnan a harmadikra és így tovább egymás után.

26. *Tanító*: Helyesen szólsz. És átléphet-e a férfikorba olyan valaki, aki korábban nem volt ifjú. *Tanuló*: Nem. *Tanító*: És az ifjúkorba, aki korábban nem volt gyermek? *Tanuló*: Nem. *Tanító*: És a gyermekkorba, aki nem volt csecsemő? *Tanuló*: Nem.

27. *Tanító*: Helyesen ítéled meg. Belátod tehát, hogy a gyermekkorba a csecsemőkoron át, az ifjúkorba a gyermekkoron át, a férfikorba az ifjúkoron át, ebből pedig az öregkorba jutunk? *Tanuló*: Nyilvánvaló.

28. *Tanító*: *A gyermek tehát a serdülőkorra, a serdülő az ifjúkorra, az ifjú a férfikorra, a férfi pedig az öregkorra készül elő*? *Tanuló*: Igen.

29. *Tanító*: S mondd meg nekem, lehet-e szabó vagy cipész az, aki nem tanulta ki a szabó- vagy a cipészmesterséget? *Tanuló*: Nem lehet.

30. *Tanító*: Ezeket a mesterségeket és másokat is mikor tanulják ki az emberek? Nemde kora ifjúkorukban? *Tanuló*: De igen.

31. M a g i s t e r: Vides ergo, quod aetas praecedens viam parat sequenti? D i s c i p u l u s: Video.

32. M a g i s t e r: Ergo tota iuvenilis aetas toti sequenti vitae parat viam; agnoscisne? D i s c i p u l u s: Videtur.

33. M a g i s t e r: Et considerasne parandis aut praeparandis rebus habere opifices officinas suas? Exempli gratia: coriario est officina, ubi praeparat coria; est sartori et sutori, ubi praeparat vestimenta et calceamenta? Annon? D i s c i p u l u s: Vidi.

34. M a g i s t e r: Ergo et hominibus necesse est non deesse officinas, ubi vitae praeparentur, hoc est: omnibus vitae negotiis idonei reddantur.

35. D i s c i p u l u s: *Istae autem hominum officinae ubi sunt*? M a g i s t e r: Nescis? Atqui iam primam transiisti.

36. D i s c i p u l u s: Non vidi, ubi est. M a g i s t e r: Non vidisti? Et vidisti, et vides. *Scholae sunt hominum officinae*, ubi ingenium animaeve facultates ita excitantur, ut homo omnibus, quae illi in tota vita adeoque in aeternitate ipsa obvenire possent, praeparetur. Percipisne iam? D i s c i p u l u s: Percipio.

37. M a g i s t e r: Harum ergo humanitatis officinarum, *scholarum hic finis est, ut homines efficiantur vere homines toti vitae suae adeoque aeternitati recte praeparati.* D i s c i p u l u s: Intelligo; interim quid sit esse doctum aut sapientem, nondum intelligo.

38. Iam intelliges, ausculta! Deus dicit: *Utinam saperent et intelligerent providerentque novissima sua!* (Deut. 32, 29) Poeta autem: *Qui sapit, innumeris moribus aptus erit.* Vides, quid sit sapientem esse? D i s c i p u l u s: Nescio an videam.

39. M a g i s t e r: Audi, ergo repetam. *Sapiens est, qui novissima sua* (id est aeterna) providet maxime, et qui *hac etiam in vita, ad quicquid adhibetur, aptus est.* D i s c i p u l u s: Quis ergo dicitur doctus?

40. M a g i s t e r: *Doctus dicitur, qui multa vidit, legit, didicit*, ideoque loqui et recitare scit, etiamsi operari et ad vitam (utramque) utilia nesciat aut negligat.

41. D i s c i p u l u s: Potestne aliquis scire et non facere? M a g i s t e r: Permulti sunt, qui multa didicerunt, eoque sensu docti sunt, pauca autem aut nihil boni faciunt, eoque sensu sapientes non sunt.

42. D i s c i u l u s: Meliues ergo est esse sapientem, quam doctum? M a g i s t e r: Melius omnino. Optimum tamen, si eruditio et sapientia iungantur. Ideo heri dixi me optare, ut tu scholam frequentando non tantum doctus, sed et sapiens fias.

43. D i s c i p u l u s: Faxit Deus! Quid autem requiritur, ut talis fiam? M a g i s t e r: Hoc requiritur, ut arte loquendi et scribendi non contentus superiores etiam scholas adeas et te sapientiae studiis expoliri cures.

44. D i s c i p u l u s: O, lubens et cum desiderio. Sed quid illi me istic docebunt? M a g i s t e r: Tribus literis tibi hoc dicam et tribus verbis: SAL, hoc est: *Sapere, Agere, Loqui.*

31. *Tanító*: Belátod tehát, hogy az előző életkorok az utánuk következő számára egyengetik az utat? *Tanuló*: Igen.

32. *Tanító*: Tehát az egész ifjúkor az egész következő élet számára készíti az utat; elismered-e? *Tanuló*: Úgy látszik, így van.

33. *Tanító*: És belegondoltál-e már abba, hogy a dolgok készítésére vagy előkészítésére a mesterembereknek műhelyeik vannak? Például megvan a műhelye a bőrművesnek, ahol kikészíti a bőröket, a szabónak és a vargának, ahol a ruhákat, illetve a lábbeliket készíti. Vagy nem? *Tanuló*: De, belátom, hogy igen.

34. *Tanító*: Az emberek számára is lenni kell tehát műhelyeknek, amelyekben felkészíthetik őket az életre, vagyis arra, hogy az élet valamennyi feladatának ellátására alkalmassá váljanak.

35. *Tanuló*: *S ezek az ember-műhelyek hol vannak*? *Tanító*: Nem tudod? Hiszen az elsőn már áthaladtál.

36. *Tanuló*: Mégsem tudom, hogy hol van? *Tanító*: Nem láttad? Láttad és látod is. *Az emberműhelyek az iskolák*, amelyekben az emberi szellemet és képességeket oly mértékben felszítják, hogy az ember felkészüljön mindarra, amivel egész élete folyamán, sőt az örök életben is találkozhat. Érted-e már? *Tanuló*: Igen.

37. *Tanító*: Az emberség erre műhelyeinek, *az iskoláknak tehát az a céljuk, hogy az emberek valóban emberré váljanak, akik kellően fel vannak készítve az egész életükre, sőt az örök életre is. Tanuló*: Ezt értem, azt azonban még mindig nem értem, hogy mit jelent műveltnek, illetve okosnak lenni.

38. *Tanító*: Hamarosan megérted, csak figyelj. Isten ezt mondja: *Bárcsak okosak és értelmesek volnának, hogy gondoskodjanak végső dolgaikról* (V. Mózes 32:29). A költő pedig ezt: *Aki okos, számtalan életmódra alkalmas*. Látod már, mit jelent okosnak lenni? *Tanuló*: Nem tudom, hogy látom-e.

39. *Tanító*: Halld tehát, megismétlem. Okos az, aki a leginkább gondoskodik *legvégső dolgairól* (vagyis az örök életről), és aki *ebben az életben is alkalmas arra, hogy bármire használható legyen. Tanuló*: Akkor kit nevezünk műveltnek?

40. *Tanító*: *Műveltnek nevezzük azt, aki sokat látott, olvasott, tanult*, még ha nem tudja is a (mindkét) élet szempontjából hasznos dolgokat megcselekedni, vagy nem törődik velük.

41. *Tanuló*: Lehetséges, hogy valaki ismer valamit és mégsem teszi? *Tanító*: Igen sokan vannak, akik nagyon sokat tanultak, s ebben az értelemben műveltek, jót azonban csak keveset vagy egyáltalán semmit sem cselekednek, s ilyen értelemben nem okosak.

42. *Tanuló*: Jobb tehát okosnak, mint műveltnek lenni? *Tanító*: Mindenképpen jobb; legjobb azonban, ha a műveltség és az okosság találkozik. Ezért mondtam tegnap: azt kívánom, hogy iskolába járva ne csak művelttté, hanem okossá is válj.

43. *Tanuló*: Adja Isten! De mi szükséges ahhoz, hogy ilyen legyek? *Tanító*: Az, hogy ne érd be a beszéd és az írás tudományával, hanem tanulj tovább a felső iskolákban, és műveltesd ki magad a bölcsesség tudományaiban is.

44. *Tanuló*: Szívesen és kedvvel teszem ezt. De mire fognak ott megtanítani engem? *Tanító*: Megmondom neked három betűvel, illetve három szóval: OCsB-re vagyis: Okosnak lenni, Cselekedni, Beszélni.

45. Discipulus: Quid hoc est: *sapere*? Magister: Hoc loco est intelligere omnia, quae intelligi possunt, ut lucide inter res obambulans ubique inter verum et falsum, bonumque et malum discernere queas, ne te quid fallat.

46. Discipulus: Et quid erit *agere*? Magister: Hoc ipsum, ut quod bonum esse scis, facias, quod malum esse intelligis, fugias.

47. Discipulus: Quid ergo tandem erit *loqui*? Magister: Cogitationes et actiones (suas et alienas) communicare aliis. Quod ad multiplicandam veram scientiam valde facit.

48. Discipulus: *At ego loqui iam scio, non ergo mihi alia schola opus.* Magister: O mi infans, quam tu adhuc nescis loqui! Non loqueris tu, non, sed balbutis. Hoc est: nescis loqui ex fundamento, nec de rebus omnibus, nec ornate, nedum potenter, nec aliis atque aliis linguis.

49. Discipulus: Quid hoc est: *aliis linguis loqui*? Magister: Sunt linguae doctae tres. Prima *Hebraica*, omnium antiquissima, qua scriptum exstat verbum Dei Veteris Testamenti. Secunda *Graeca, omnium sapientissima*, qua scriptum est verbum Dei Novi Testamenti. Tertia *Latina, omnium notissima* nunc inter gentes, communis populorum interpres. Tum vero quaelibet fere gens peculiare suum habet idioma, ut si cum illis conversari velis, linguam illorum addiscere habeas necesse.

50. Discipulus: *O quam multa haec sunt, mihi vix possibilia*! Magister: Omnia possibilia sunt illi, quem Deus iuvat. Iuvat autem Deus eos, qui se timent, et sunt pii et orant et laborant. Tu ergo talis esto et bene spera! Omnia necessaria disces, si ordine disces: quotidie aliquid pulchrum, suave, utile.

Iuvet te Deus! Amen.

45. *Tanuló*: Mit jelent az, hogy *okosnak lenni*? *Tanító*: Az itt használt értelemben: megérteni mindent, ami megérthető, hogy tudniillik a dolgok között nyitott szemmel járva mindig képes légy különbséget tenni az igaz és a hamis, a jó és a rossz között, nehogy bármi is megtévesszen.

46. *Tanuló*: És mit jelent az, hogy *cselekedni*? *Tanító*: Azt, hogy amiről tudod, hogy jó, azt teszed is, és amiről átlátod, hogy rossz, kerülöd.

47. *Tanuló*: S végül: mit jelent az, hogy *beszélni*? *Tanító*: A gondolatokat és a cselekedeteket (a sajátjaidat és a máséit) másokkal közölni. Ez nagyban hozzájárul az igazi tudás terjesztéséhez.

48. *Tanuló*: *Hiszen én már tudok beszélni, mi szükségem van hát még további iskolára*? *Tanító*: Jaj, kisfiam, mennyire nem vagy még tisztában vele, hogy mit jelent beszélni. Te nem beszélsz, hanem csak gügyögsz, vagyis nem tudsz sem megalapozottan, sem akármiről, sem ékesen, sem hatásosan szólni, sem különféle nyelveken beszélni.

49. *Tanuló*: Mit jelent az, hogy különböző nyelveken beszélni? *Tanító*: Három művelt nyelv van. Első a *héber*, mindegyik közül a legősibb, amelyen az Ószövetség igéi íródtak. A második *a görög, mindegyik közül a legbölcsebb*, amelyen az Újszövetség isteni igéje íródott. A harmadik *a latin, mindegyik közül a legismertebb* a népek között, manapság a népek közös közvetítő nyelve. Továbbá jóformán minden népnek megvan a maga saját nyelve, úgyhogy ha társalogni akarsz velük, szükségképpen meg kell tanulnod a nyelvüket.

50. *Tanuló*: *Ó mennyire sok ez, számomra alig lehetséges*! *Tanító*: Minden lehetséges annak, akit segít Isten. Isten pedig azokat segíti, akik szeretik őt, istenfélők, imádkoznak és dolgoznak. Ilyen légy tehát, és légy jó reménységgel! Minden szükségeset meg fogsz tanulni, ha rendszeresen tanulsz, minden nap valami szépet, kellemeset, hasznosat.

Segítsen téged Isten! Ámen.

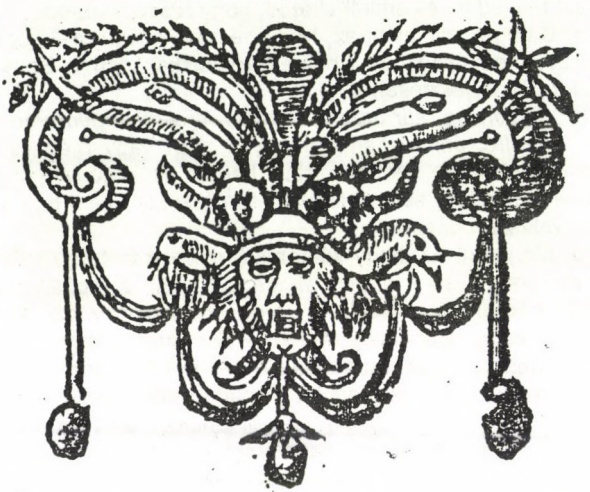

Könyvdísz Comenius *Janua*jából

SCHOLA LUDUS

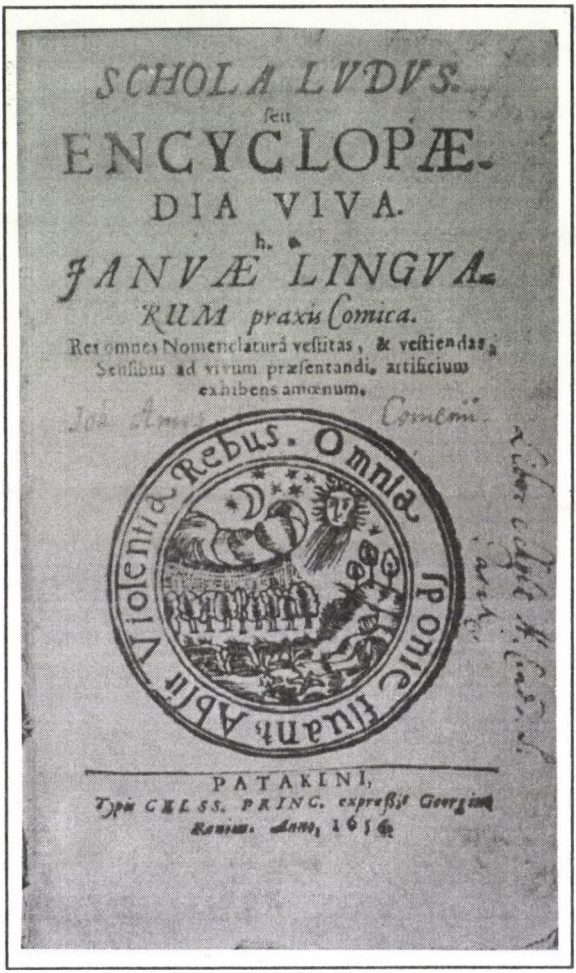

A *Schola Ludus* pataki kiadásának címlapja (1656)

AZ ISKOLA MINT JÁTÉKSZÍN

Honoratissimi D[omini], D[omini] Scholarchae![1]

Molitos iam ante complures annos fuisse nos studiorum puerilium compendia quaedam et oblectmenta non ignotum est, et benigne id acceptum cum alibi, tum apud vos, in quorum scholas complures lanua Linguae Latinae recepta fuit. Superaddere coepit ante triennium non inelegans lanuae illius exercitium vir eximius, D[ominus] Sebastianus Macer, Scholae in Polonia Lesnensis rector, sub titulo IANUAE L[INGUAE] L[ATINAE] COMENIANAE PRAXIS COMICA. Cuius praxis partem primam, mundum rerum naturalium repraesentantem cum sub ingressum anni huius in scenam produci et in conspectu vestro ludi curassem, adeo placuit actio illa vobis et spectantibus omnibus, ut approbato publice hoc exercitii genere totum rerum ambitum seu discendorum ENCYCLOPAEDIAM[2] in talem autopsian et autopraxian deduci optaretis a meque peteretis. Quo ego stimulatus, sicut et insperato nobilis vestrae iuventutis ad haec talia ardore, tametsi laboribus circa magis seria aetatique et vocationi meae convenientiora occupatus sim, et ad stationem meam redire a meis (qui me huc ad tempus miserunt) urgeor, cohibere me tamen non potui, quin uno et altero mense huc dato omnes rerum materias pertransire omniaque in dialogos tales, res veras simulacris[3] repraesentantes reducere proposuerim. Nempe quia D[ominus] Macer paralyseos morbo praeventus (dolendum!) opus coeptum absolvere non potuit, et quia praxin hanc ab illo inchoatam ad maiorem simplicitatem evidentioresque iuventutis usus deduci posse sperare coepi.

Quod quid et quale sit, placet exponere, et de huius exercitii utilitate, adeoque illud in scholam hanc (et alias) introducendi necessitate dissertare aliquid.

Schola ex vero suo fine nihil esse debet, nisi humanitatis officina et vitae praeludium, ubi omnia, quae hominem faciunt hominem, tractentur. Et quidem instrumentis instrumentorumque usu ita comparatis, ut quam certo opifices mechanici quicquid in officinam admittunt et ad elaborandum suscipiunt, elaboratum prodit, ita ingenia in scholae officinam admissa certo expolita prodeant. Exercitiis ego practicis fervere hic necesse est, aeque ut ibi, omnia: quia solus usus facit artifices.

Atque si vitae praeludium est schola, non est necesse severarum vitae actionum praeexercitamenta severa esse, quae in aetatem puerilem non cadunt. Praeludia esse debent, ut suaviter tum suscipi, tum continuari queant. Qua in re si processui naturae gradatim sese a minoribus ad maiora, ab humilioribus ad altiora, a ludicris denique ad seria elevanti obsecundamus, multum lucramur experientia teste.

---

[1] Az ajánlás szövege a *Schola Ludus* 1656. évi sárospataki kiadásában (3-18. o.) található. (*Szerk.*)

[2] ENCICLOPAEDIAM

[3] simulachris

Igen tisztelt tanfelügyelő urak![4]

Ismeretes, hogy már több évvel ezelőtt közreadtunk bizonyos, a gyermekek tanulását segítő, szórakoztató tankönyveket, és ez szívélyes fogadtatásra talált mind másutt, mind pedig a ti körötökben, akiknek számos iskolájában rendszeresítették a *Bevezetés a latin nyelvbe* [*Ianua linguae Latinae*] tanítását. Három esztendővel ezelőtt kezdte kiegészítésül kiadni eme *Bevezetéshez* az igen tetszetős gyakorlókönyvét a kiváló Sebastianus Macer, a lengyelországi Lesnak[5] iskolájának rektora, az alábbi címen DRAMATIZÁLT GYAKORLÓKÖNYV COMENIUS BEVEZETÉS A LATIN NYELVBE c. tankönyvéhez. Midőn ennek a gyakorlókönyvnek az első részét, mely a természet dolgainak világát mutatja be, az idei esztendő elején színre vittem, és előttetek eljátszattam, az az előadás annyira tetszett nektek és valamennyi nézőnek is, hogy miután a gyakorlásnak ez a fajtája általános tetszést aratott, azt kívántátok és kértétek tőlem, hogy az ismeretek körének teljességét, vagyis a megtanulandó dolgok ENCIKLOPÉDIÁJÁT is dolgozzam fel a szemléltetésnek és az öntevékeny tanulásnak ezzel a módszerével. Ettől, valamint a ti nemes ifjúságtok ilyenek iránti, nem remélt lelkesedésétől ösztökélve – ámbár komolyabb dolgokkal való törődések foglalnak le, melyek jobban illenek életkoromhoz és hivatásomhoz, és bár az enyéim sürgetnek, hogy térjek vissza állomáshelyemre (mivel engem ők csak ideiglenesen küldtek ide) – mégsem tudtam magamat visszatartani attól az elhatározástól, hogy ha már erre egy-két hónapom akadt, a teljes tananyagon végighaladjak, és az egészet ilyen, a valóság dolgait szórakoztató életképekkel megjelenítő párbeszédekbe foglaljam. Már csak azért is, mert Macer, minthogy (fájdalom!) idegbénulásban meghalt, nem tudta befejezni megkezdett munkáját, és mert az a remény támadt bennem, hogy az általa elkezdett gyakorlókönyv egyszerűbben és az ifjúság számára kézzelfoghatóbb haszonnal is megszerkeszthető.

Helyénvalónak látom annak ismertetését, hogy mi ez és miféle, és hogy az ilyen gyakorlás hasznosságáról, továbbá az ebbe (és más) iskolákba való bevezetésének szükségességéről némi fejtegetésbe bocsátkozzam.

Az iskola igazi céljának megfelelően csakis a műveltség műhelye, az élet előjátéka lehet, ahol mindazzal foglalkoznak, ami az embert emberré teszi. Mégpedig úgy választva meg az eszközöket és az eszközök használatának módját, hogy amiként bizonyos, hogy mindaz, amit a mesteremberek műhelyükbe beengednek és megmunkálásra felvállalnak, megmunkálva kerül ki onnan, szintúgy azok a lelkek is, akik az iskola műhelyébe bebocsátást nyernek, biztonsággal kiművelve kerüljenek ki onnan. Itt tehát éppúgy, mint ott, életszerű gyakorlatoktól kell pezsegnie mindennek, mivel egyedül a gyakorlás tesz mesterré.

De ha az iskola az élet előjátéka is, nem szükségszerű, hogy az élet komoly tevékenységeinek előgyakorlatai is komolyak legyenek, olyanok, amelyek nem felelnek meg a gyermekek életkorának. Előjátékoknak kell lenniük, hogy jókedvvel lehessen vállalni és folytatni őket. Ha ebben a dologban a természet menetét követjük, mely fokozatosan emelkedik fel a kisebbektől a nagyobbakhoz, az alcsonyabbrendűektől a magasabbrendűekhez, s a játékoktól végül a komoly dolgokhoz, sokat nyerünk vele, tanú rá a tapasztalat.

---

[4] A Comenius-irodalomban az *„iskolavezetők"*, *„iskolafelügyelők"* fordítás terjedt el. (*Szerk.*)

[5] A magyar szakirodalomban általában a *Leszno*, *Lissa* névalak használatos. (*Szerk.*)

Quod ut pateat, repetam hic, quae vobis iam initio ad vos delatus (in scholae pansophicae delineatione) scripsi his verbis:

Actiones scenicas et theatrales, comoedias praesertim, non ignoramus a quibusdam a scholis arceri; retineri tamen eas, et ubi nullae sunt, introduci suadent bonae rationes. Primum enim per actiones id genus quasi publicas in spectatorum theatro exercitatur humanum ingenium ad alacritatem potentius, quam id ullis admonitionibus aut etiam tota disciplinae vi obtineri queat. Unde fit, ut res memorabiles quaecumque facilius memoriae imprimantur ad vivum sic repraesentatae, quam auditae tantum aut lectae, faciliusque sic addiscantur multi versus et sententiae integrive libri, quam separata maceratione longe pauciores. Deinde ad ulteriora quoque alia ex aliis petenda insigne est discipulis calcar, quando aut diligentiae laudem, aut negligentiae ignominiam in plurium conspectu reportandam sibi esse sciunt.

Quin et (tertio) publicum hoc praeceptorum circa sibi commissos diligentiae specimen ipsis quoque magistris calcar addit, ut suos spectaculo produci suae laudis interesse credant, eoque nihil de sedulitate remittant. Quarto: parentes id pariter oblectat ac, ne sumptuum poeniteat, facit, si filios suos pulchre proficere publiceque[6] placere conspiciant. Quinto: produnt se hac ratione excellentiora ingenia cognosciturque promptius: tum ad quod potissimum studium quisque natus sit, tum quinam pauperum prae caeteris promotione digni. Tandem: (quod maximum est, et vel solum commendationi scenae sufficit) quia vita hominum (praesertim ecclesiae, politiae scholisque destinatorum, quales utique sunt, quos schola erudiendos accipit) colloquendo et agendo transmittenda, compendiose ac iucunde hoc modo exemplis et aemulatione eo manuducitur iuventus, ut varia rerum observare, ad varia ex tempore respondere, gestus decenter componere, vultumque, manus, corpus totum pro re nata moderari, vocem infelctere ac variare, verbo: personam quamcunque honeste agere, et in his omnibus subrustico seposito pudore liberi esse consuescant.

Haec inquam sunt, quibus tum (ante triennium) actiones theatrales scholae vestrae commendabam. Atque utinam acceptatum fuisset consilium! Floreres iam Patakina schola. Non enim vanam fuisse commendationem, ecce nunc tandem factum experimentum ostendit! Nam primo tanta est facta ingeniorum in discipulis ad alacritatem excitatio, quantam nemo sperasset. Quippe avidissimi facti sunt talium exercitiorum: parati ordinariis studiis in suo cursu relictis extraordinaria diligentia haec discere.

---

[6] *pupliceque*

Hogy ez nyilvánvalóvá váljék, most megismétlem, amit még kezdetben, hozzátok érkezésem után (a pansophicus iskola vázolásakor) írtam számotokra az alábbi szavakkal:

Jól tudjuk, hogy egyesek az iskolákból ki akarják tiltani a drámai és színpadi előadásokat, különösen a komédiákat, nyomós érvek szólnak azonban a mellett, hogy ezeket meg kell tartani, és ahol nincsenek, ott be kell vezetni őket. Először, mert az effajta, szinte nyilvános, nagyközönség előtt zajló előadások hathatósabban serkentik serénységre az emberi szellemet, mint az bármilyen intelmek révén vagy akár a fegyelmezés egész ereje által elérhető. Ezért van, hogy a megjegyzendő dolgok könnyebben vésődnek az emlékezetükbe így, életszerűen megjelenítve, mint ha csak hallják vagy olvassák őket, s ily módon könnyebben tanulnak meg sok-sok verssort és mondást, vagy akár egész könyveket is, mint magányos gyötrődéssel sokkal kisebb terjedelmű szövegeket. Továbbá: a későbbiek vonatkozásában – mivel egyiküknek ezt, másikuknak azt kell elsajátítania – úgyszintén páratlan sarkallást jelent a tanulók számára annak tudata, hogy sokak szeme elé kell tárniuk szorgalmuk dicsőségét vagy hanyagságuk szégyenét.

Sőt (harmadszor): ez, mivel egyben a nyilvános próbája annak, hogy a nevelők mennyire gondosan bánnak a rájuk bízottakkal, magukat a tanárokat is arra sarkallja, hogy higgyék: saját jó hírnevüknek is érdeke, hogy tanítványaikat az előadáson felléptessék, s ezért szemernyit se lankadjanak buzgalmukban. Negyedszer: ez a szülőket is hasonlóképpen gyönyörködteti, és arra készteti őket, hogy ne bánják a költségeiket, ha látják, hogy fiaik szépen haladnak előre és tetszenek a közönségnek. Ötödször: ily módon elárulják magukat a kiemelkedőbb tehetségek, és nyilvánvalóbban megismerszik, egyrészt hogy melyikük leginkább milyen foglalkozásra termett, másrészt hogy a szegények közül kik azok, akik a többieknél méltóbbak a támogatásra. S végül: (ami a legfontosabb, és ez akár önmagában is elegendő a színjáték javallásához), mivel az emberek élete (különösen azoké, akik az egyháznak, a köznek vagy az iskoláknak szentelték magukat) társalgással és tevékenységgel kell, hogy teljék, ily módon hasznosan és kellemesen, a példák és a versengés révén rávezetjük az ifjúságot arra, hogy megfigyelje a helyzetek változatos sokféleségét, a változatos helyzetekre a körülményeknek megfelelő válaszokat adjon, mozdulatait illően rendezze el, arckifejezését, kézmozdulatait s egész testét a helyzetnek megfelelően irányítsa, egyszóval tisztességgel játsszon minden szerepet, és mindeközben a pórias félszegséget félretéve, szokjon hozzá a fesztelen viselkedéshez.

Mint mondottam, ezek azok, amik miatt akkoriban (három évvel ezelőtt) iskolátoknak ajánlottam a színi előadásokat. És bárcsak megfogadtátok volna tanácsomat! Akkor most virágoznál, pataki iskola! És hogy nem volt hiábavaló az ajánlásom, most végre tanúsítja a gyakorlat. Mert először is: a tanulókban akkora lett a belső, lelki késztetés a szorgalomra, amekkorát senki sem remélt. Bizony nem tudtak betelni az ilyen gyakorlatokkal, készek voltak arra, hogy rendes tanulmányaik folytatása mellett önszorgalomból ezeket tanulják.

Quod, ah, quam pulchrum inertis otii et petulantiae (de quibus alias querimur) antidotum! Sed et concitatiores se factos praeceptores ipsi totaque studiosorum cohors palam ostendunt. Imo parentes, qui suos hic produci viderunt, in meliorem spem excitatos exultare vidimus. Et prodiderunt se iam egregie ingenia quaedam, quid ab illis expetendum sit et perpoliri continuent. Parrhesiae denique pulchra conspeximus exempla (mihi certe cum admiratione), qumodo etiam bino tantum primo exercitio eo promoveri potuerint quidam valde rustico pudore, ut cum ante vix conspectum alicuius honesti ferre possent, quorsum manus aut oculos verterent ignari, nunc iam integri theatri pulchre sustineant oculos. Quod si quis non miratur, et exercitii huius utilitatem non inde agnoscit, res pretio suo aestimare non didicisse ostendit.

Frustra igitur nobis et huic salutari incepto theologorum obiceretur authoritas, qui comoedias non e scholis tantum, sed et republica proscriptas optant. Primum enim comoedias illi intelligunt, quales antiquorum fuerunt, quarum argumenta erant levia, nugatoria, impura, versusque saepe spurci, immemorabiles, et ubi lenones, meretrices, parasiti, servi callidi, adolescentes lascivi et prodigi aliaque id genus, quae ignorare praestet, nedum ut istorum inquinamentorum personas agere deceat honestum adolescentem. Pelli utique has pestes e scholis Christianis ipsa Christiana pietas iubet. Sicuti nec illas tolerari, quas alii agitant, honestiores quidem at vel ex ipsis Biblicis historiis desumptas[7]: quarum tamen nullus alius est finis, quam transitoria oblectatio temporisque meliori usu alio transferendi perditio. At exercitia haec nostra toto genere alia sunt fructumque iuventuti solidum non pollicitantur solum evanida specie aliqua, sed ferunt re ipsa[8]. Deinde offendebat pios in vulgatis comoediis facies imponi solitae personae vestiumque muliebrium indumenta, quia id vetuisset Deus (Deut. 22, 5). At ista hic non adhibentur, ne quidquam teneris conscientiis relinquatur scrupuli.

Non nemo tamen amicorum exercitium hoc ianuale (quum esse utile videat) sic institui vellet, ut res quidem commonstrando ceu ad vivum repraesententur simulque nominentur sine mutato tamen consueto discipulorum habitu, et non simulato alieno nomine aut persona rustici, militis, regisque etc. sufficere id ad excitandam in res attentionem rerumque rationabiliter addiscendam nomenclaturam ratus. Quod agnoscerem, si nihil aliud quaereretur.

---

[7] *desumtas*
[8] *reipsa*

Ó, milyen szép ellenszere ez a tunya semmittevésnek és a csínytevésnek (amik miatt egyébként panaszkodni szoktunk). De nyilvánvalóan buzgóbbakká váltak maguk az oktatók és az egész diáksereg is. Sőt a szülőket, akik mivel tapasztalták, hogy gyermekeik szépen haladnak előre, jobb reményre ébredve szintén örvendezni láttuk. És egyes tehetségek máris elárulták magukat, hogy mit várhatunk tőlük, s miben kell folytatni még a csiszolásukat. S végül a fesztelen viselkedésnek is ragyogó példáit tapasztaltuk (legalábbis az én csodálkozásomra), hogy csupán az első két gyakorlat révén miként tudtak odáig fejlődni egyesek, akikben roppant nagy volt a pórias félszegség, hogy bár azelőtt egy előkelő ember tekintetét is alig bírták elviselni, nem tudva, hová dugják a kezüket és merre fordítsák a tekintetüket, most már egy egész nézősereg nézését is kiválóan állják. Ha valaki ezt nem csodálja, és ezután sem ismeri el az ilyen gyakorlás hasznosságát, arról tesz bizonyságot, hogy a dolgokat nem tanulta meg valós értékük szerint becsülni.

Ellenünkben és eme üdvös kezdeményezéssel szemben hiába hozzák fel tehát a teológusok tekintélyét, akik a színjátékokat nemcsak az iskolákból, hanem az államból is ki akarják tiltani. Mert először is: színjátékon ők olyan darabokat értenek, amilyenek az ókoriak komédiái voltak: melyeknek a cselekménye sikamlós, haszontalan, erkölcstelen, verssoraik pedig gyakran ocsmányak, megjegyzésre nem érdemesek; hősei kerítők, kéjnők, élősködők, furfangos szolgák, léha és tékozló ifjak és más effélék, amiket egy tisztességes ifjúnak jobb nem ismerni, nemhogy hozzá ilyen ocsmány szerepeknek az eljátszása illenék. Maga a keresztény jámborság parancsolja tehát, hogy ezeket a kórságokat a keresztény iskolákból száműzzük. Miként azokat se tűrjük meg, amelyeket mások ajánlgatnak, s amelyek tisztességesebbek ugyan, sőt éppenséggel a bibliai történetekből merítik tárgyukat, azonban semmi más céljuk sincs, csak az átmeneti gyönyörködtetés és elvesztegetése annak az időnek, amelyet más, hasznosabb tevékenységre kellene fordítani. Ezek a mi gyakorlataink azonban teljesen más jellegűek, és nem holmi hiú szépséggel ígérnek az ifjúságnak maradandó hasznot, hanem valóban hoznak is. Továbbá: a jámbor embereket általában az is megbotránkoztatja a komédiákban, hogy azokban álarcot és női öltözéket szokás viselni, mivel ezt megtiltotta Isten (V. Mózes 22:5). Mi viszont ezekben ilyeneket nem alkalmazunk, hogy a zsenge lelkekben semmiféle lelkiismereti kétely se maradjon.

Több barátunk azonban ezt az iskolai gyakorlatot (noha látja, hogy hasznos), szívesebben rendezné úgy, hogy bemutatás által jelenítsük meg ugyan életszerűen és nevezzük is meg a dolgokat, ám a tanulók megszokott külsejének elváltoztatása nélkül, nem színlelve más személyt: parasztot, katonát, királyt stb., mivel úgy véli, hogy a dolgok iránti figyelem felkeltéséhez és a nevek értelmes megtanulásához ez is elegendő. Elismerném, hogy ez így van, ha semmi más célunk nem volna.

At nos una fidelia multos dealbare quaerimus parietes: hoc est formare non sensus tantum rebus eos obvertendo acrius, et linguam res nominando, sed et mores et actiones et vitae ad res agendum circumspectam prudentiam et parrhaesiam denique. Quae res, nisi personas quascunque[9] imposueris decore sustinendo, nunquam recte discentur, peribitque[10] omnino illa, quae primarium bonum in hoc exercitio est, alacritas, quia peribit suavitas.

Summa summarum: ut vestris prodessem, huc veni, hoc unum quaesivi et quaero. Consilia mea prima fuerunt optima, a quibus facta aberratio quia nos circumduxit sine usu, redeamus ad prima illa, quorum hoc exercitium pars est. Nam quomodo iuventus vestra a torpore excitari, ad variam eruditionem inescari moribusque expoliri et ad practice in rebus vitae versandum informari queat melius, mollius, suavius simulque efficacius, non video. Fiat experimentum uno et altero anno, re ipsa[11] experiemini me non vanum dedisse consilium. Ego nisi rem tanti usus esse scirem, nunquam me eo, ut puerorum vestrorum causa repuerascerem, abduci fuissem passus. Sed quia certo scio hoc exercitii genus plus habere in recessu, quam a fronte promittit, insistendum omnino est huic viae, per quam euntibus eadem opera et a studiis puerilibus taedium tolli, et cruces ingeniorum in lusus ingeniorum verti, et lingua Latina tota (aliud veluti agendo) disci, et rerum ad vitam necessariarum[12] notitia suaviter animis instillari, mores ad harmoniam pulchre formari et denique ad veram, realem solidamque eruditionem animi praeparari possunt. Re vera enim talis haec rerum nomenclatura autopsiae et autopraxiae iuncta non tantum in praesens omnes sensus titillandi et circa praesentiae obiecta intellectum formandi vim habet, sed et philosophiae ac theologiae potenter viam sternit. Quippe omnium sensualium rerum exemplis perpetuis patebit quicquid cogitandum suscipitur, spectandum semper esse ipsum totum, tum partes eius, ex quibus componitur, dehinc usum singularum partium, ob quem dantur, et quid iis fiat et quomodo etc. Haec, dico, postquam circa omnia externa observare adsueverint discipuli, quam facile erit circa interiores rerum medullas observare idem, rerumque viscera aeque ac superficiem agnoscere esse mechanice composita ex ingredientibus certis, quibus positis res ponatur, sublatis pereat.

---

[9] *quamcunque*
[10] *per ibitque*
[11] *reipsa*
[12] *necessarium*

Mi azonban egy edényből több falat akarunk kimeszelni, vagyis: nemcsak az érzékeket akarjuk fejleszteni, határozottabban fordítva a tárgyak felé őket, s nemcsak a nyelvet, megnevezve a dolgokat, hanem az erkölcsökre, cselekvésre, az élet ügyeinek intézéséhez szükséges, körültekintő okosságra, s végül magabiztos viselkedésre is nevelni akarunk. Ez utóbbiakat sohasem fogják helyesen megtanulni, ha nem bújtatjuk őket megfelelő álruhába, hogy abban büszkélkedjenek, és akkor odalesz a lelkesedés, ami a legfőbb jó ebben a gyakorlatban, mivel elvész az öröm.

Mindent egybevéve: azért jöttem ide, hogy a hasznotokra legyek; erre az egyre törekedtem és törekszem. Első javaslataim igen jók voltak, és mert a tőlük való eltérés haszontalan kerülőútra vitt bennünket, térjünk vissza ama első javaslataimhoz, amelyeknek egyik része ez a gyakorlat. Nem látom ugyanis, hogyan lehetne ennél jobban, szelídebben, kellemesebben, egyszersmind hatékonyabban felrázni ifjaitokat a tunyaságból, hogyan lehetne rávenni őket a sokoldalú képzésre, csiszolni erkölcseiket, és elsajátíttatni velük az élet dolgaiban való gyakorlatias viselkedést. Kísérletezzünk vele egy-két évig, és a valóságban fogjátok tapasztalni, hogy nem üres tanácsokat adtam. Én, ha nem tudnám, hogy ez a dolog ennyire hasznos, soha nem adtam volna a fejemet arra, hogy gyermekeitek kedvéért ismét gyermekké váljak. De mert biztosan tudom, hogy ennek a gyakorlatnak még több rejtett, mint szemmel látható haszna van, mindenképpen rá kell lépnünk erre az útra, mert akik ezt az utat járják, azok munkájukkal egyszerre képesek megszüntetni a gyermekek tanulási undorát, szellemi gyönyörűségekké változtatni szellemi gyötrelmeiket, a latin nyelvet teljes egészében megtanítani velük (úgy, mintha nem is azzal foglalkoznának), s az élethez szükséges ismereteket belecsöpögtetni elméjükbe, erkölcseiket széppé, harmonikussá formálni, és előkészíteni lelkük valódi és szilárd műveltségét. Mert az a tárgyi ismeretanyag, amely személyes látással és öntevékeny cselekvéssel kapcsolódik egybe, nemcsak azzal az erővel bír, hogy pillanatnyilag mozgassa meg az összes érzékszervet, és csak az éppen jelen levő tárggyal kapcsolatban formálja az értelmet, hanem hathatósan egyengeti az utat a filozófia és a teológia számára is. Az érzékelhető dolgok összességének ismétlődő példái révén ugyanis nyilvánvalóvá válik, hogy mindent, aminek végiggondolására vállalkozunk, először mindig a maga egészében kell szemügyre vennünk, majd ezt követően a részeit, amelyekből összetevődik, s végül az egyes részek rendeltetését, amiért vannak: hogy mi történik velük, és hogyan stb. Ismétlem: miután a tanulók az összes külső tárgy esetében hozzászoktak ezek megfigyeléséhez, mennyire könnyű lesz megfigyelniük ugyanezeket a dolgok belső lényegét illetően! Hogy tudniillik a dolgok belseje éppúgy, mint a külsejük, mechanikusan van felépítve, meghatározott építőelemekből, amelyeket ha összerakunk, a dolog összeáll, s elvételük esetén a dolog is megszűnik.

Rogo itaque, ne spernite consilium meum, ludicraque haec exercitamenta, tamquam pulchra seriorum praeparamenta ita retinete in schola vestra, ut quovis sesquimense actus comicus instituatur, totumque rerum lustramen et tota haec melior ingeniorum politura, tota denique lingua Latina (in octo tales actus distributa) singulis annis circumeat. Id si feceritis, ut a discessu etiam meo et post fata mea id observetur, non deerit, confido, unde vobis gratulemini prodeuntibus e schola vestra singulos in annos aliquam multis sapienter institutis adolescentibus.

At iam consensistis, iam ut retineantur et urgeantur exercitia haec decrevistis, eoque fine haec vobis scripta reliqui, immo ad typum dari petiistis. Do. Primum: ut libellus hic ultimo sit testimonio prodesse me voluisse. Deinde: ut digresso me continuari exercitia queant, dum praeceptores fidi ac industrii (quos schola vestra nunc Dei munere habet), qui haec agi viderunt, et imitari successoresque sibi rursum excitari possunt (artem siquidem in spectante altero exercuisse et artem illam docuisse) adsunt. Tandem: ut sic tandem melius pateat ianuam nostram[13] vere esse ianuam, non in linguam tantum Latinam integre addiscendam, sed in realium quoque artium et scientiarum encyclopaediam[14] vel statim ab his ludis ingrediendam: intelligi enim iam poterunt omnia intellectis his fundamentis.

Monebo tamen, quid circa instituendum actus hosce observandum videatur, ut maiorem ferant usum.

1. Bonum est constitui certos dies, quibus praecise peragantur, tum propter parentes et alios, qui peregre venire solent et posthac forte volent, tum ad evitandum alias confusiones, quas nunc aliquoties ex indeterminato[15] tempore passi sumus. Dies illi erunt semper feria hebdomadae tertia, seu dies Martis I. post Dominicam in Albis, seu Quasimodogeniti II. Trinitatis, III. post sextam Trinitatis, IV. duodecimam,[16] V. vigesimam VI. ante ultimam adventus dominicam, VII. post Epiphaniarum tertiam, VIII. post Laetare.

2. Locus sit area scholae; si quando autem pluat, sub porticibus eiusdem collegii.

3. Actores sint atriales et ianuales discipuli assumptis quandoque, si necesse sit, vestibularibus aliquot.

4. Personae pro actu futuro distribuantur intra octiduum a peracta praecedente comaedia ideo, ut pro addiscendis pensis non sit opus concedere ullas classibus ferias, sed ordinaria procedant ordinarie, haec autem extraordinaria maneant extraordinaria discanturque sensim.

---

[13] vostram
[14] encyclopediam
[15] in determinato
[16] *duodecimma*

Kérem tehát, ne utasítsátok vissza javaslatomat, s mintegy a komoly dolgokra való előkészület gyanánt tartsátok meg iskolátokban ezeket a játékos gyakorlatokat, oly módon, hogy minden félévben rendeztek színi előadást, melyek révén az egész tananyag, a szellem csiszolásának ez az előnyösebb módszere, s végül a latin nyelv egésze (nyolc ilyen előadásra felosztva) minden esztendőben körbejár. Ha ezt megteszitek, és távozásom, sőt halálom után is megtartjátok ennek szokását, biztos vagyok benne, bőven lesz miért büszkének lennetek magatokra, mert iskolátokból évről évre sokoldalúan és okosan képzett diákok fognak kikerülni.

De hiszen már bele is egyeztetek, már el is határoztátok, hogy megtartjátok és buzgón végzitek ezeket a gyakorlatokat, és kértétek, hogy e célból hagyjam itt nálatok, sőt adjam nyomdába ezeket az írásokat. Adom. Először is: hogy ez a kis könyv legyen az utolsó tanújele annak, hogy hasznotokra akartam lenni; továbbá, hogy ezek a gyakorlatok eltávozásom után is folytathatók legyenek, amíg megvannak a hűséges és szorgos tanárok (akikkel Isten adománya folytán most rendelkezik iskolátok), akik látták ezek bemutatását, és képesek arra, hogy utánozzák, és hogy utódaikat is erre buzdítsák. (Hiszen úgy gyakorolni egy mesterséget, hogy azt más is látja, az illető mesterség tanításával egyenlő.). S végül: hogy ily módon végre még nyilvánvalóbbá váljék, hogy a mi bevezetésünk valóban bevezetés, nemcsak a latin nyelv teljes megtanulásához, hanem a gyakorlati mesterségek és tudományok teljes köréhez is, ahová ezektől a játékoktól nyomban át kell majd lépni. Minden érthető lesz ugyanis ezeknek az alapoknak a megértése után.

Felhívnám azonban a figyelmet, mire kell tekintettel lenni ezeknek az előadásoknak a megrendezése kapcsán, hogy még nagyobb hasznot hajtsanak.

1. Hasznos lesz kijelölni az év meghatározott napjait, hogy pontosan azokon játsszák őket, részint a szülők és mások érdekében, akik más vidékekről szoktak és talán ezután is szeretnének majd ide utazni; részint egyéb zavarok elkerülése végett, amiktől mostanság az időpont meghatározatlansága következtében néhányszor szenvedtünk. Napjuk tehát mindig a hét harmadik napja, azaz kedd legyen: I. Fehérvasárnap, vagyis „Az imént született" hetében; II. Szentháromság vasárnapja hetében; III. a Szentháromság vasárnapja utáni hatodik, IV. tizenkettedik, V. huszadik héten; VI. az advent utolsó vasárnapja előtti héten; VII. a karácsony utáni harmadik vasárnap hetében; VIII. az „Örvendezzél" utáni héten.

2. Helyük az iskola udvara legyen, ha pedig netán esik, ugyanezen iskola kollégiumának az oszlopcsarnoka.

3. A szereplők a középső és a felső csoport tanulói közül kerüljenek ki, s ha szükséges, néhányat vegyünk be az alsósok közül is.

4. A következő előadás szerepeit az előző színjáték bemutatása után nyolc napon belül ki kell osztanunk, hogy a feladat megtanulásához ne legyen szükség semmiféle szünet engedélyezésére az osztályoknak, hanem a rendes tanulmányok rendben haladjanak, ezek a rendkívüli feladatok pedig maradjanak rendkívüliek, és apránként sajátítsák el őket.

5. Si discipulorum scholae numerus excreverit, ut non omnibus pensa sufficiant, assignentur singulae personae binis aut ternis discipulis, profectu paribus, e quibus postea in theatrum admittetur ille solum, qui iudicio omnium (poterit enim iudicium de eo quasi publicum institui) optime verba et gestus exprimere deprehensus fuerit. Res haec bonum habebit usum: 1. ad excitandam diligentiam ipsa aemulatione. 2. Nemo sic privatim etiam, dum alii extraordinaria haec tractabunt, otiabitur: discent omnes. 3. Attentius in theatro spectabunt illi ipsi exclusi aemulatores desiderio similem in his perfectionem consequendi. 4. Dumque hoc anno quisque discet hanc personam, sequenti aliam, reddent sibi familiaria omnes omnia. 5. Poteritque fortassis fieri, ut redundantibus illis permittatur eadem comoedia eodem loco agi sequenti aliqua feria (die Mercurii aut Saturni a meridie): ne sibi diligentiae fructum periisse putent et torpeant, sed se sic etiam ad futura exacuant, sive coram solo scholae coetu[17], sive parentes et alii quoque ingredi velint.

6. Examen vero istud (quis inter reliquos maiori theatro dignus, ut no. 5. dixi, sua melius didicerit) fiat triduum ante actum; pridie vero ludorum plenum tentamen ipsius pleni actus plena sua facie, spectantibus quidem (si volunt) studiosis publicis; at collegio occluso, ut ne quis extraneus intret, propter interventuras adhuc[18] informationes[19].

7. Contra, si eveniat, ut schola classica non satis discipulorum habeat (quemadmodum in scholis minoribus), poterit unus idemque diligentior duas vel plures personas sustinere diversis in actibus aut scenis. Si quis item debiliori sit memoria, abbreviari ei pensum suum omissis, quae sine hiatu omitti possunt.

8. Et quia regia Ptolomaei persona dignitatem habet primariam, tribuenda erit non tam primae diligentiae, quam primae nobilitatis personis: forte per sortem, sicubi paritas excitare posset invidiam.

9. Ad actum ipsum seu ludum veniendo: consultissimum erit peragi hunc matutinis horis, ab VII. ad X. vel (quidam enim longiores sunt) XI., quem inchoabit (post praemissum campanarum scholae pulsum) musica, sicuti et claudet. Actus vero procedat ordine musica nulla interturbante.

10. Sessionis ordo talis sit, ut domini scholarchae cum aliis generosis et reverendis spectatoribus occupent duo collegii latera, tertium studiosi publici, quartum coetus classicus, qui semper huc deducetur totus (attendentibus decurionibus, ne quis absit), ut omnia spectando et audiendo omnes excitentur et discant omnes, fructusque huius exercitii redundet in omnes.

---

[17] *caetu*
[18] *ad huc*
[19] *informationis*

5. Ha az iskola tanulóinak a létszáma annyira megnő, hogy nem jut mindenkinek feladat, az egyes szerepeket két vagy három tanulóra osszuk ki, hasonló előmenetelűekre, később azonban közülük csak azt engedjük színre lépni, akiről mindenki megítélése szerint úgy találjuk, hogy a legkifejezőbb a beszéde és a mozgása (erről amolyan közös döntést is lehet hozni). Ez a dolog igen hasznos lesz: 1. mert maga a versengés serkenti szorgalmukat. 2. Ilyenformán senki sem unatkozik majd magában, mialatt a többiek ezekkel a rendkívüli feladatokkal vannak elfoglalva, hanem mindnyájan tanulni fognak. 3. Azok a versenytársak, akik a szerepről lemaradtak, jobban figyelnek majd az előadáson, mivel vágynak arra, hogy ezekben a dolgokban ők is hasonló tökéletességre tegyenek szert. 4. Mialatt ki-ki ebben az esztendőben ezt, a következőben azt a szerepet tanulja meg, mindnyájan megismerkednek mindennel. 5. Esetleg az is előfordulhat, hogy ha túl sokan lesznek, ugyanazt a színjátékot ugyanazon a helyen valamelyik következő szünnapon is eljátsszák (szerda vagy szombat délután), nehogy úgy véljék, hogy szorgalmuk gyümölcse kárba veszett, és elcsüggedjenek –, akár az iskolai közösség előtt adják csak elő, akár jönni szándékoznak rá a szülők és mások is.

6. Az a vizsgálat pedig (hogy tudniillik a többiek közül ki méltó a nagyobb közönségre, minthogy jobban megtanulta a szövegét, miként azt az 5. pontban említettem) három nappal a bemutató előtt történjék; a játékokat megelőző napon pedig tartsuk meg a teljes előadás teljes próbáját teljes külsőségeivel együtt, amit közönségként az érdeklődők is nézhetnek, a kollégium azonban maradjon zárva, hogy senki idegen ne léphessen be, tekintettel az esetleges közbejövő utasításokra.

7. Ellenben ha az a helyzet áll elő, hogy a latinos osztálynak nincs elég tanulója (miként a kisebb iskolákban lenni szokott), ugyanaz a szorgalmasabb tanuló két vagy több szerepet is eljátszhat a különböző felvonásokban és jelenetekben. Ha pedig valamelyiküknek rosszabb az emlékezőtehetsége, megrövidíthetjük a szövegét és elhagyhatjuk belőle, ami értelmi törés nélkül elhagyható.

8. S mivel a király, Ptolemaiosz szerepének elsőrangú a méltósága, ne annyira a legszorgalmasabb, mint inkább a legelőkelőbb szereplőknek adjuk, esetleg sorshúzással, ha a rangegyenlőség viszályt támaszthat.

9. Rátérve magára az előadásra vagyis a játékra: legajánlatosabb a délelőtti órákban megrendezni, 7 és 10 (vagy mert egyesek hosszabbak) 11 óra között; és (az iskola harangjának megkongatása után) zenével kezdődjék, s azzal végződjék is. Maga az előadás viszont folyamatosan haladjon, semmiféle zene ne szakítsa meg.

10. Az ülésrendet úgy alakítsuk ki, hogy a kollégium két oldalán az iskolavezetők foglaljanak helyet a többi előkelő és tekintélyes nézővel együtt, a harmadikon az érdeklődő közönség, a negyediken pedig a latinosok csoportja. Ez utóbbiakat mindig teljes létszámban vonultassuk fel (az osztályfőnökök felügyelete alatt, hogy senki se hiányozzék), hogy mindent végignézve és végighallgatva mindnyájan fellelkesedjenek, mindnyájan tanuljanak, és ennek a gyakorlásnak a haszna mindnyájukra kiáradjon.

Scena pro actoribus obvelata, unde egrediantur et quo regrediantur, nihil opus eo, cum suo sedeant coetu[20] spectaturi non se tantum, sed et alios, ut sic etiam comoediae profanae larva dematur. Quem in theatrum ordo prodire poscit, surgat suo loco, peractaque persona redeat ad suum locum, in propatulo scilicet sedentem coetum suum.

11. Qui in theatro loquuntur, modesta confidentia utuntor, omniaque perferunto memoria prompta, gestu et incessu ad rem accommodato.

12. Pronuntiatio[21] esto clara et articulata prorsusque ad artis leges, quas ianualis grammatica (de vocibus, phrasibus, sententiis integroque sermone recte pronunciandis) praescribit. Voces tamen minus usitatas in hoc typis descripto exemplari expresso notavimus accentu, quia hic saepius nostri peccant, ut tanto facilius peccare desinant.

13. Quicquid vero nominant, mox simul extensa manu (aut pede, aut oculis) ostendant, tangant, tollant, versent, seu res ipsa fuerit, seu eius aliquod simulacrum[22]. (Si neutrum est ad manum, et res fuerit nota, nominetur interdum vernacule.)

14. Similiter si aliena actio aut gestus narratur, repraesentetur[23] etiam ipsa actione et gestu ad vivum, cum in hoc tota ludorum istorum ars consistat, ut auribus simul et oculis loquamur. Gestibus loqui, bis loqui est. Adeoque non tam res loqui, quam anima prorsus huius exercitii.

15. Res apud nos ignotae quomodo, dum nominantur, ostendi possunt? Resp. Per picturas aut ex materia fabrefacta simulacra[24] seu modellos. Quales utinam non poeniteat quocumque sumptu[25] adornare, ut actoribus et spectatoribus omnia ex vero ostendi possint. Nos hic pro dilucidanda sensualium encyclopaedia pingi et e ligno sculpi curavimus figuras numero 180, quae nunc (sub titulo Vestibuli et Ianuae Linguarum Lucidarii) sub prelo sunt. Sed ista sunt minutiora, quam ut theatro sufficiant, neque corpora undique inspicienda in plano satis repraesentari possunt. Utinam ne paeniteat (repeto) sumptum ad omnia talia ex materia parandum iuventutique vera sua facie exhibendum.

16. Actu finito collaudatio fiat a d[ominis] scholarchis diligentiae docentium et discentium, cum exhortatione ad sic pede fausto progrediendum. Atque si qui pauperum egregie se gesserunt, promittatur illis ulterior promotio, aut donetur mox libellus aliquis vel chartae purae volumen aut philyrae aliquot etc.

---

[20] *caetu*
[21] *Pronuntiatiotio*
[22] *simulachrum*
[23] *narra[.....]tetur*
[24] *simulachra*
[25] *sumtu*

A szereplők számára fenntartott, függönnyel eltakart színpadra – ahonnan előjönnek, és ahová visszamennek – semmi szükség, mivel mindenkinek a saját helyén kell ülnie, hogy ne csak magát lássa, hanem a többieket is, és hogy ezáltal is elvegyük a közönséges komédia látszatát. Akire rákerül a sor, hogy a színre lépjen, a saját helyéről keljen fel, s miután eljátszotta a szerepét, térjen vissza a helyére, tudniillik a közönség soraiban ülő saját csoportjába.

11. Akik a színen beszélnek, mértéktartó magabiztossággal szóljanak, s mindent készséggel idézzenek fel az emlékezetükből, a szerepüknek megfelelő taglejtéssel és tartással.

12. Kiejtésük legyen világos és tagolt, teljes egészében feleljen meg a tudomány szabályainak, amelyeket az (a szavakkal, a kifejezésekkel, a mondatokkal és a beszéd egészével kapcsolatban) előír. Ebben a nyomtatott példányban a ritkábban használt szavak hangsúlyozását is feltüntettük, egyrészt mert tanítványaink ezt vétik el leggyakrabban, másrészt hogy könnyebb legyen leszokniok tévedéseikről.

13. Mindazt, amit megneveznek, egyidejűleg kezüket kinyújtva (vagy a lábukkal, vagy a szemükkel) mutassák, tapintsák is meg, emeljék fel, forgassák, vagy magát a tárgyat, vagy az utánzatát. (Ha egyik sincs kéznél, de a dolog ismert, alkalomadtán anyanyelvükön nevezzék meg.)

14. Hasonlóképpen, ha másvalaki cselekvését vagy mozdulatait beszélik el, jelenítsék meg életszerűen a saját cselekvésükkel és mozgásukkal is, mert ezeknek a játékoknak az egész művészete abban áll, hogy egyszerre szólnak a fülhöz és a szemhez. Aki mozgással is kíséri, amit mond, kétszeresen beszél. Ennek a gyakorlatnak a lényege nem is annyira a dolgok elbeszélése, hanem az átélés.

15. Hogyan mutathatók be a mi környezetünkben ismeretlen dolgok, amikor megnevezik őket? Válasz: Ábrák, illetve anyagból készített képmások, vagyis modellek segítségével. Bárcsak ne restellnénk csináltatni ilyeneket, bármennyibe kerül is, hogy a szereplőknek és a nézőknek valóban be lehessen mindent mutatni! Mi nemrég az érzékelhető dolgok enciklopédiája számára rajzoltattunk és fából vésettünk ki alakokat, szám szerint száznyolcvanat, amelyek jelenleg (Szemléltető bevezetés a nyelvbe címen) sajtó alatt vannak. Ezek azonban kisebbek annál, hogysem az előadáshoz megfelelőek volnának – és a testeket, amiket minden oldalról szemügyre kell venni, síkban nem is lehet jól megjeleníteni. Bárcsak (ismétlem) ne sajnálnánk a költséget arra, hogy minden ilyet anyagból készítsünk el, hogy a fiataloknak igazi formájukban mutathassuk be őket.

16. Az előadás befejezése után az iskolavezetők dicsérjék meg a tanárok és a tanulók buzgalmát, és biztassák őket, hogy ilyen sikeresen haladjanak előre tovább. És ha a szegények közül egyesek kiemelkedően jól szerepelnek, ígérjenek nekik további támogatást, és ajándékozzák meg őket valami könyvvel vagy tiszta papírtekerccsel, esetleg néhány ív papírral stb.

17. Si iidem actores cum praeceptoribus suis ad conviviolum invitarentur, quale quale id esset, diligentiae stimulus esset. Nec forsan inviti symbolas conferrent eorundem actorum parentes vel cognati gratum sic animum de suorum profectu contestaturi, si non singulis actibus, at saltem semel anno.

18. Postridie redeatur ad labores ordinarios, aliquotque diebus post distribuantur sequentis actus personae. Ubi hoc moneo: prologos et epilogos variare posse maioris suavitatis gratia (ut si ad primum actum redeundo prologi argumentum hoc sumatur: in schola ut in horto vel agro et vinea versamur; singulis annis novi labores inchoandi sunt etc., et ita nobis redit labor actus in orbem etc.). Nec quidquam prohibet in ipsum praxeos textum gnomas, adagia et flosculos quoscunque interspergi, si actorum moderatori aliquid ingeniose incidat, et forte singulares aliquae obveniunt spectatores novis inventionibus oblectandi et aliquid docendi vel monendi causa. Quae res ut in se varia est, ita varios habere potest usus. Verum omnia praescribi non possunt, nec opus habent. Relinquendum aliquid est praeceptorum industriae, quae ubi se exerceat, hic etiam satis amplum reperiet campum.

Valete, honoratissimi patroni et fautores! Deo vos et scholam vestram cum celsissima principe Maecenate[26] nostra commendo ex musaeo meo 24. Aprilis anno 1654

vester
COMENIUS

[26] *Mecaenate*

17. Ha ugyanezeket a szereplőket tanáraikkal együtt étkezésre is meghívják, akármilyenre, ez szorgalmuknak ösztönzésére fog szolgálni. Ugyanezeknek a szereplőknek a szülei és rokonai talán szívesen adnak össze e célból adományokat, hogy így mutassák ki hálájukat az övéik előrehaladásáért – ha nem is minden előadás alkalmával, de legalább évente egyszer.

18. Másnap a tanulók térjenek vissza a rendes munkához, s néhány nappal később osszuk ki nekik a következő előadás szerepeit. Itt hívom fel a figyelmet arra, hogy az érdekesség kedvéért az elő- és az utóbeszédeket meg lehet változtatni (így például, amikor újra visszatérünk az első felvonáshoz, az előbeszéd tárgyává a következőt választhatjuk: az iskolában úgy élünk, mintha kertben, szántóföldön vagy szőlőskertben volnánk; minden évben újra kell kezdeni a munkát stb.; így tehát nekünk is megvan az ismétlődően visszatérő feladatunk stb.). Annak sincs akadálya, hogy magának a cselekménynek a szövegébe is betoldjunk valamilyen közmondást, szólást, szállóigét, vagy ha a szereplők betanítójának valami ügyes ötlete támad, vagy ha netán a nézők egyike-másika áll elő valami új ötlettel, ami a szórakoztatást, vagy valami megtanítását, illetve a figyelem felkeltését szolgálja. Minthogy a dolog önmagában is sokféle, sokféle lehet a felhasználása is. Mindent azonban nem lehet előírni, de nem is szükséges. Meg kell hagynunk valamit a tanárok buzgósága számára is, mely itt is tág teret találhat önmaga kibontakoztatására.

Minden jót kívánok, nagytiszteletű támogatóink! Istennek ajánlak benneteket és iskolátokat a legfelségesebb fejedelemasszonnyal, a mi Maecenasunkkal együtt múzsai hajlékunkból 1654. április 24-én

a ti COMENIUSTOK.

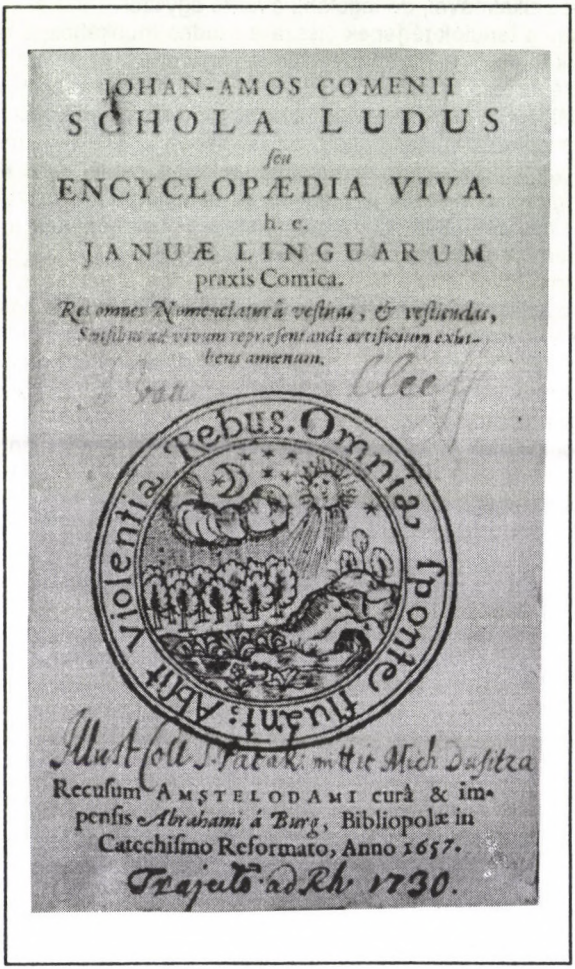

A *Schola Ludus* amszterdami kiadásának címlapja (1657)

JOHAN-AMOS COMENIUS

ISKOLA JÁTÉKA,

vagyis

ELEVEN ENCIKLOPÉDIÁJA,

azaz a

NYELVEK JANUÁJÁNAK

színi változata,

mely kellemes módszert kínál arra,

hogy minden dolgot néven nevezzünk

és életszerűen megjelenítsünk az érzékszervek számára

Kinyomattatott Amszterdamban
Abraham Burg református hitvallású könyvkereskedő
jóvoltából és költségén
az 1657. esztendőben

Schola Ludus[1]

Nobilissimis, magnificis amplissimisque celeberrimae Amsterdamensis Reipublicae consulibus
D. CORNELIO de VLAMING equiti, domino de Outshoorn et Gnephoek,
D. CORNELIO de GRAEF, baroni de Zuyt-Polsbroeck,
D. D. NICOLAO TULP,
D. CORNELIO de VLOOSWYCK,
UT ET
D. D. CORNELIO JOHANNI WITSONIO ex-consuli et rei maritimae praefecto, dominis et Maecenatibus mihi observandis.

Tempestas Dei, quae alteram mihi patriam insperato oppressit Poloniam, eiecit me in littus vestrum, o dudum *afflictorum portus habita Hollandia urbiumque ocelle, Amsterdamum*! Ubi quia non minor mihi, quam naufrago Paulo Melitae experiri contigit humanitatem (accensa enim pyra mihi cum meis ab imribus et frigore provisum est: Act. 28. *Benedicta sit Geeriana domus cum omnibus, qui intelligere se ostenderunt super egenum, in die mala liberet eos Dominus*! Ps. 41.) quam optem divinitus mihi gratiae aliquid concedi, unde erga vos Publios, insulae principes, gratitudinis aliquid contestari possim! Sed, ecce, offert praeter spem quiddam Deus, quo si non patribus Publiorum aliisque insulanorum maioribus, at filiis eorum gratificari licebit. Quis sim[2], verbo dicam: plusculis autem verbis munusculum meum, quo filios vestros donatum venio, ornabo.

Moravus ego natione, lingua Bohemus, professione theologus, ad Euangelii ministerium iam anno Christi 1616 vocatus, postquam florentissimae inter nostras in Moravia ecclesias, Fulnecensi pastorali munere praefuissem, indeque cum aliis (propter Euangelii fidem) in exilium actus in Poloniam deferrer, accidit, ut calamitosam exilii sortem toleraturus scholasticis me adhiberi paterer Lesnensi in Gymnasio muniis.

---

[1] Az ajánlás szövegét a *Schola Ludus* 1657. évi amszterdami kiadása (2-12. o.) alapján közöljük. (*Szerk.*)

[2] Quid sit

Játszó Iskola[3]

Amszterdam városállam nemes, nagyhírű, nagy tekintélyű tanácsnokainak:
CORNELIUS de VLAMING lovagnak, Outshoorn és Gnephoeck urának,
CORNELIUS de GRAEFnek, Zuyt-Polsbroeck bárójának,
NICOLAUS TURPnak,
CORNELIUS de VLOOSWYCKnek,
nemkülönben
CORNELIUS IOHANN WITSONIUS ex-tanácsnoknak, a tengerészeti ügyek elöljárójának,
tiszteletreméltó uraimnak és Maecenásaimnak

Isten vihara, mely váratlanul Lengyelországot jelölte ki második hazámul, vetett engem a te partodra, *ó, szorongatottak kikötője, Hollandia, és a városok gyöngyszeme, Amszterdam!* S mivel itt nem kevesebb emberséget tapasztalhattam, mint a hajótörött Pál Málta szigetén (tüzet gyújtva óvtak engem az enyéimmel együtt az esőtől és a hidegtől – ApCsel 28.); *áldott legyen Geer háza mindazokkal egyetemben, akik megmutatták, hogy értik a szükséget szenvedőt; a gonosz napon szabadítsa meg őket az Úr!* – (Zsolt. 41.), mennyire szeretném, ha az isteni kegyelem részeltetne valamiben, amivel kimutathatnám a hálámat irántatok, Publiusok[4], e sziget urai! És íme, reményemen felül kínál is valamit Isten, amivel megajándékozhatom a Publiusok közül, ha nem is az atyákat és a szigeten lakó egyéb főembereket, de legalább a gyermekeiket. Pár szóval elmondom, ki volnék, és valamivel részletesebben ismertetem majd csekélyke ajándékomat, amit gyermekeiteknek átnyújtani készülök.

Nemzetiségemre nézve morva, nyelvemet tekintve cseh vagyok, foglalkozásomat illetően pedig teológus, aki már az Úr 1616. esztendejében elhivattam az Evangélium szolgálatára. Miután előbb lelkipásztori tevékenységet végezve a fulnecki egyház vezetője voltam, mely a legvirágzóbb a Morvaországban található egyházak között, majd onnan (az Evangélium iránti hűségem miatt) másokkal együtt száműzetésbe kényszerítve Lengyelországba sodródtam, mint olyan, aki a száműzetés viszontagságos sorsának elviselésére készül, beleegyeztem, hogy a lesnai gimnáziumban iskolai feladatok ellátására alkalmazzanak.

---

[3] E mű címének fordítása a hazai irodalomban általában: *Az iskola mint játékszín*, vagy *játékhely*.

[4] Publius volt az az előkelőség, aki Málta szigetén befogadta házába Pál apostolt és hajótörött társait.

Quod occasionem dedit artem *didacticam*, per id tempus a Wolffgango Ratichio et aliis excoli coeptam expendendi inque fundamenta eius acrius inquirendi. Unde factum, ut accrescentibus in dies observationibus bonis non tantum artis praecepta constituerentur pleniora, quam eatenus, sed et ad repertum canonem quendam (*rerum et verborum easdem esse divisiones, posseque utrumque ita simul tradi, ut exiguo libello tum tota rerum universitas, tum tota Latina lingua comprehendatur*) conscriberetur libellus IANUA LINGUARUM dictus. Quem cum amicis flagitantibus describi typis (etiam antequam mihi ipsi satisfactum viderem) permisissem (anno 1631), factum est, quod futurum imaginari non poteram, ut puerile istud opusculum universali quodam eruditi orbis applausu fuerit exceptum. Testati sunt id permulti variarum gentium eruditissimi viri tum literis ad me datis, quibus inventioni novae impense gratulabantur, tum translationibus in linguas vulgares quasi certatim susceptis. Non solum enim in omnes primores Europaeas linguas (XII numero, quarum editiones publicas vidimus, nempe Latinam, Graecam, Bohemicam, Polonicam, Germanicam, Suedicam, Belgicam, Anglicam, Gallicam, Hispanicam, Italicam, Hungaricam), sed et in Asiaticas: Arabicam, Turcicam, Persicam adeoque Mogolicam, toti Orientali Indiae familiarem (ut ex literis ad *Iacobum Golium*, orientalium linguarum[5] Lugduni vestrae professorem a *Petro Golio* fratre Alepo Syriae anno 1641 datis patet) translatus esset idem libellus noster. Haec de tenuissimo isto studiis iuventutis gratificandi conatu nostro ampla et ultra spem benigna iudicia continuaeque amicorum hortationes et excitatus tanquam divinitus[6] studiis meis magnus (fama certe maior) Maecenas, *Ludovicus de Geer* (iam cum beatis agens) causam[7] dedere maiora etiam moliendi, quorum pars lucem vidit, maiora vero (sub nomine *Pansophias* concepta) adhuc latent. De illis, quae prodierunt et in scholas passim gentium recipiuntur, pauxilla hic dicam rogatus. Factis mihi a Maecenate meo beato otiis constitutaque honesta (ut particulari scholae ministrandi functione exemptus[8] communioribus hisce possim vacare studiis) sustentatione, elaboravi sexennio typisque Lesnensibus describi curavi: *I. Methodum linguarum novissimam, fundamentis didacticis solide superstructam, Latinae linguae exemplo realiter demonstratam, scholarum usibus examussim accommodatam, sed et insuper aliis studiorum generibus magno usu accommodatam. II. Vestibulum Latinae Linguae grammaticae rudimentis dictionarioloque suo Latino-Germanico instructum.*

---

[5] LL
[6] divinitu
[7] agens)causam
[8] exemptns

Ez adott lehetőséget arra, hogy végiggondoljam a *didaktika* tudományát, amelyet az idő tájt Wolfgang Ratich és mások kezdtek kidolgozni, és hogy behatóbban kutassam annak alapjait. Ez azzal a következménnyel járt, hogy miközben napról napra gyűltek hasznos megfigyeléseim, nemcsak ennek a tudományágnak a tanításait helyeztem az addigiaknál szélesebb alapokra, hanem egy bizonyos, így felfedezett alapelvet követve (tudniillik hogy *a dolgok és a szavak felosztásai ugyanazok, és hogy mindkettőt lehet egyszerre tanítani úgy, hogy egyetlen kis könyvben mind a dolgok egyetemes teljességét, mind pedig a latin nyelv egészét összefoglaljuk*) meg is írtam egy könyvet BEJÁRAT A NYELVEKHEZ címmel. Miután 1631-ben barátaim sürgető kérésére beleegyeztem, hogy ezt kinyomtassák (mielőtt még én magam kielégítőnek találtam volna), olyasmi történt, aminek bekövetkeztét elképzelni sem tudtam: ezt a gyermekeknek szánt, kis művet valahogy az egész művelt világ egyetemes tetszése fogadta. Tanúsították ezt részint azok a levelek, amelyeket a különféle nemzetekhez tartozó, igen sok művelt ember akkoriban intézett hozzám, s melyekben melegen gratuláltak új felfedezésemhez, részint az a tény, hogy szinte egymással versengve vállalkoztak rá, hogy lefordítsák a különböző nemzeti nyelvekre. És bizony nem csak a fontosabb európai nyelvekre fordították le (szám szerint tizenkettőre, úgymint latinra, görögre, csehre, lengyelre, németre, svédre, belgára, angolra, franciára, spanyolra, olaszra, magyarra – ezeknek láttam is nyilvános kiadásait), hanem ázsiai nyelvekre: arabra, törökre, perzsára, sőt az egész Kelet-Indiában jól ismert mogul nyelvre is (miként ez kiderül abból a levélből, amelyet *Petrus Golius*, a fivére írt 1641-ben a szíriai Aleppóból *Iacobus Golius*nak, aki nálatok, Lugdunumban a keleti nyelvek professzora). Ezek a reményünkön felül jóindulatú és elismerő kritikák az ifjúság tanulmányainak elősegítését célzó csekélyke próbálkozásomról, barátaim folytonos buzdításai, valamint a törekvéseim számára mintegy isteni akaratból támasztott nagy (a hírénél bizonnyal nagyobb) Maecenásom, *Ludovicus Geer* (aki már a megboldogultak között van) együttesen indítottak arra, hogy még nagyobb szabású dolgokba kezdjek; ezek egy része már megjelent, a jelentősebbek azonban (amelyeket *Pansophia* címen írtam) még mind a mai napig kiadatlanok. Azokról, amelyek már napvilágot láttak és az egyes nemzetek iskoláiban mindenütt közkézen forognak, mivel megkértetek rá, itt fogok röviden szólni. Miután megboldogult Maecenasom nyugodt körülményeket és tisztes megélhetést biztosított számomra (különösen azáltal, hogy miután mentesített az iskolai munka alól, ezeknek a közérdekűbb tanulmányoknak szentelhettem az időmet) hat év leforgása alatt kidolgoztam és a lesnai nyomdában megjelentettem: *1. A nyelvek legújabb módszeré-t, mely szigorúan didaktikai alapokra épül, gyakorlati bemutatást nyert a latin nyelv példáján, mértani pontossággal igazodik az iskolák gyakorlatához, ezenkívül azonban más jellegű tanulmányokra is nagy haszonnal alkalmazható. 2. A Kezdő latin nyelvkönyvet (Vestibulum), mely alapfokú nyelvtannal és latin-német szószedettel van ellátva.*

III. Ianuam Linguarum[9] *rebus et verbis auctiorem suoque itidem lexico et grammatica pleniore sic instructum, ut*[10] *totius Latinae linguae structura* (ad gradum elegantiae usque) *faciliore, quam eatenus via amoenioribusque exercitiis hauriri possit.* IV. Restabat edendum *Latinitatis Atrium cum elegantiarum grammatica et lexico*, cum me in Hungariam, primum ad consilia de scholis reformandis, mox ad cohabitandum sibi (aliquoties ad me et ad antistites meos, ad Maecenatem item meum, sollicitissime[11] datis literis) evocasset celsissima Transylvaniae princeps vidua illustrissimusque filius, *Sigismundus Rakoczi*[12] anno 1650. Qui perceptis omnium consiliorum fundamentis *scholam pansophicam* adornari voluit, delineataque fuit classibus septem, per quas septennii unius spatio deducta iuventus omnibus, quae humanam perficiunt naturam, Christianisque piis et sapientibus viris ignoranda non sunt, ad elegantiam expoliri possent. Sed quia inter haec molimina[13] illum gentis ocellum praematura morte exstingui[14] contigit, aliique *schola triclassi*, Latinitatis potissimum studia urgente (tametsi universalis animorum culturae ibi quoque non desint lineamenta) acquiescerent, formata est descriptisque *Latino-Hungarice*[15] typis Patakinis *Vestibuli, Ianuae Atriique* exemplaribus, schola triclassis feliciter aperta iamque, ut audio, in florem surgit. Ego enim rebus ibi compositis et ad meos in Poloniam reversus, ultimo in Hungaria semestri Ianuam Linguarum in dialogos conversam institutis theatralibus ludis exerceri docui. Quae res cum mire placeret et magni esse usus iudicaretur, requisitus sum[16] exemplar ibi relinquere, ut etiam post discessum meum exercitia tam amoena continuari possent. Factum, reliqui anno 1654 ab illis digressus. Sed cum anno sequente (1655) per superiorem Hungariam vehementer grossabunda pestis Patakinam illam (totius Hungariae primariam nostrorum) scholam dissipasset, omniaque ibi dissipata crederem, ecce nuper ab illis oris huc venientes Ultraiectensem in Academiam studiosos, a quibus et recolligi scholam et reflorescere supra solitum cognovi, exemplarque illius *Ianuae*[17] *Linguarum Praxeos SCHOLA LUDUS* a me indigitatae iussu celsissimae[18] Principis typis excusum, cuius et exemplar accepi. Quod simul atque amicis hic loci conspectum fuit, publicationem eius sollicitare non destiterunt. Assensi, nihil cur id prohibendum esset videns. Ecce igitur iam nitidioribus vestrorum typis, tanquam nova veste splendescens publico se apud vos quoque sistit, ante alios vestrum in conspectum, viri sapientes, quorum vigilantiae patriae salus commissa est, prodiens.

---

[9] Ianuam LL
[10] *instructum,ut*
[11] solicitissime
[12] *Racoci*
[13] molimi na
[14] exst ingui
[15] *Latino-Hungarice*
[16] requisitussum
[17] Iannae
[18] celsi simae

3. A Középfokú latin nyelvkönyvet (Ianua), mely tárgyi és nyelvi anyagában bővebb és szintén el van látva egy kibővített latin-német szószedettel, oly módon, hogy belőle a latin nyelv rendszerének egészét (egészen az ékesszólás szintjéig) *az eddigieknél könnyebb módszerrel és kellemesebb gyakorlatokkal lehet elsajátítani.* 4. Hátra volt még, hogy közreadjam a *Felsőfokú latin nyelvkönyvet (Atrium) a nyelvi finomságok nyelvtanával és szótárával*, amikor 1650-ben (a hozzám, az elöljáróimhoz és ugyanígy a Maecenasomhoz küldött számos sürgető levele útján) Magyarországra hívott Erdély megözvegyült, felséges fejedelemasszonya és dicső fia, Rákóczi Zsigmond, először az iskolák megreformálására vonatkozó tanácsadás végett, majd hogy náluk lakjak. Ő, miután megértette, hogy az elképzeléseim egészében véve milyen alapokra épülnek, egy *pansophicus iskolát* akart szervezni. Ez hétosztályosra volt tervezve, amelynek évfolyamain hét év leforgása alatt az ifjúságot magas szinten ki lehetett volna képezni mindarra, ami az emberi természetet tökéletessé teszi, és amit az istenfélő keresztényeknek és a képzett embereknek ismerniük kell. Mivel azonban eme próbálkozásaink közepette a népnek ez a szemefénye korai halállal meghalt, mások pedig *a háromosztályos latin iskola* mellett döntöttek, amely elsősorban a latin tanulmányokat szorgalmazza (ámbár a lélek egyetemes művelésének ebben is kirajzolódnak a körvonalai), miután a pataki nyomdában kinyomtatták a *Vestibulum*, a *Ianua* és az *Atrium latin-magyar* példányait, szerencsésen megnyílt a három évfolyamos latin iskola, és mint hallom, most is virágzik. Én akkoriban, miután dolgaimat elrendezve visszatérni készültem az enyéimhez Lengyelországba, a Magyarországon töltött utolsó félévemben a Bejárat a nyelvekhez c. (Ianua Linguarum) tankönyvemet párbeszédekké alakítottam és betanítottam, hogy színi előadás formájában adják elő. S minthogy ez nagy tetszést aratott, és nagyon hasznosnak ítélték, megkértek rá, hagyjam ott a saját példányomat, hogy ezeket az oly szórakoztató gyakorlatokat távozásom után is folytathassák. Megtettem, otthagytam, amikor 1654-ben eltávoztam tőlük. Jóllehet a következő esztendőben (1655) a Felső-Magyarországon nagy erővel dühöngő pestis ezt a pataki iskolát (mely egész Magyarországon az első volt a mieink közül) szétzilálta, én pedig azt hittem, hogy ott minden szétzilálódott, íme, a minap hallgatók érkeztek arról a vidékről ide, az utrechti Akadémiára, akiktől megtudtam, hogy az iskola újjászerveződött, sőt virágzásának teljében van, és hogy ama „Gyakorlat a nyelvek bejáratához. Játszó iskolá"-t amelyet kéziratos formában otthagytam, a fejedelemasszony parancsára kinyomtatták, amiből egy példányt kézhez is kaptam. Mihelyt ezt meglátták az itteni barátaim, nem hagytak fel sürgetésükkel, hogy jelentessem meg. Beleegyeztem, mivel semmi okot sem láttam arra, hogy megakadályozzam. Íme, most már a ti szebb betűitekkel, mintegy új ruhában tündökölve itt áll nyilvánosan előttetek is, ám mindenekelőtt a ti tekintetetekre kíváncsi, bölcs férfiak, akiknek éberségére a hazájuk üdve van bízva.

Quid sit, quod hic (titulo Schola Ludus) velatum exhibeatur, sequens ad Patakinae scholae curatores facta praefatio (quam in memoriam eorum, ubi exercitia haec primum nata sunt et ob singularia ibidem monita recudi feci) docebit. Specialius autem, *quomodo scholae omnes in ludos verti possent*, praxeos huius pars IV (omnes amoenas in schola Latina bene constituta actiones ad vivum repraesentans) ostendet.

Vobis autem[19] dedicata haec volui, Domini observandi, primum, ut ne quid novi advena[20] ego et hospes apud vos tentare videar inconsciis illis, quorum in publica specula constitutorum, ne quid res publica, literaria etiam, detrimenti capiat, ne quid profectuum ne capiat, videre est. Deinde, qui re vera[21] sic iudico, si ulli alii genti, vobis certe tanquam liberrimae nationi, quicquid libertatem et amoenitates spirat, convenire, ut vobis ubique

omnia sponte fluant, absit violentia rebus.

Quod ego in scopum methodi meae fixi et in praefigendum libellis meis didacticis emblema elegi, nec muto, praesertim apud vos, ubi omnibus propemodum (ut apparet) *omnia sponte fluunt, et abest violentia rebus*. Quid ni ergo et scholis iuventutique vestrae? Repletae sunt plateae tuae, o Amsterdamum, pueris ludentibus (quod pars est benedictionis a Deo Ierusalem promissae: Zach. 8,5). Ludunt et Davides tui cum populo Dei coram Domino (2Sam 6,5 és 21). Ludant ergo et iuventutis tuae ad sapientiam duces suos sapentiae ludos! Hac etiam ratione sapientiam illam increatam, quae ludit coram Domino omni tempore, ludit in orbe terrarum delicias habens cum filiis hominum (Prov. 8,31) imitati.

Accessit insperato aliud, quod me libellum hunc iam iam prelo exiturum illustri nomini vestro inscribere coegit, exhibitus nempe mihi favor et honor, quo me de subsistendo apud vos promovendisque in lucem hactenus ematurari nequitis, aut incendio nuper amissis gratiose requirere dignati estis. Ingratus sim, nisi tantum favorem grato excipiam animo de contestanda modis debitis gratitudine sollicitus.[22] Patiemini ergo, ut dum hoc ipso temporis articulo libellus hic foras exit, inde gratitudinis in vos meae et erga rem literariam publice deprae-dicandae benignitatis vestrae fiat initium.

Sed ut liberius meam erga vos incipiam explicare fiduciam, attexam hic, *cur libello praesenti insolitum SCHOLAE LUDI titulum indere libuerit,* ut tanto magis, quid boni usus haec in speciem ludicra habeant, quamque vere *hi ludi in seria ducant,* expendi, eoque non verba et ventos, sed monita bona me adferre intelligi possit.

---

[19] Vobisautem
[20] noviadvena
[21] revera
[22] solicitus

Hogy itt díszes kötésben, miért Játszó iskola (Schola ludus) címen kerül elétek, arra a pataki iskola kurátoraihoz intézett, a cím után következő előszó ad magyarázatot (melyet azok emlékére, akiknél ezek a gyakorlatok először megszülettek, és akik hasznos bírálatokkal illették, itt újra kinyomtattam). Azt pedig, hogy *hogyan lehet minden iskolát játékká változtatni*, közelebbről ezeknek a gyakorlatoknak a IV. része mutatja majd be (mely életszerűen jeleníti meg az összes olyan cselekvést, melyek egy jó alapokon álló latin iskolában folynak).

Tisztelt urak! Éppen nektek viszont azért ajánlottam, hogy véletlenül se legyen az a látszat, hogy én, a jövevény és vendég, azok tudta nélkül kísérletezem valami újjal nálatok, akiknek mint a közfigyelem homlokterében állóknak vigyázniuk kell arra, hogy államukat – beleértve a tudományost is – semmi kár ne érje, és minden támogatást megkapjon.

Továbbá azért, mert úgy ítélem meg, hogy ha valamely néphez, akkor hozzátok, a legszabadabb nemzethez valóban illik mindaz, amiből szabadság és derű árad, hogy közöttetek mindenütt

önként folyjék minden, s távozzék dolgaitoktól az erőszak.

Ez az, amit célul tűztem ki, és amit didaktikai tárgyú könyveim címlapjának mottójául választottam, s nem is változtatok rajta, különösen nem nálatok, akiknél (mint az nyilvánvaló) szinte mindenkinek *magától megy minden, és távol van dolgaitoktól az erőszak.* Miért ne lenne tehát ez a helyzet az iskoláitokkal és az ifjúságotokkal is? Tele vannak a tereid, Amszterdam, játszadozó gyermekekkel (része ez az Istentől Jeruzsálem számára megígért áldásnak: Zak. 8,5); játszanak Dávidjaid Isten népével együtt az Úr színe előtt (2Sam. 6,5 és 21), játsszák tehát azok is, akik ifjaidat a bölcsesség felé kalauzolják, a maguk bölcs játékait, ily módon ama nem teremtett bölcsességet is utánozva, mely minden időben játszik az Úr színe előtt, játszik a földkerekségen, gyönyörűséget lelve az emberek fiaiban (Péld. 8,31).

Váratlanul más is történt azonban, ami arra késztetett, hogy ezt a könyvet, mely már majdnem a nyomdában volt, a ti dicső neveteknek ajánljam, nevezetesen az irántam tanúsított segítőkészségetek és megtisztelő ajánlatotok, amellyel engem a nálatok történő letelepedésemmel kapcsolatban kedvesen megkeresni méltóztattatok, hogy a nyilvánosság elé tárhassam mindazt, amit eddig még nem tudtam kiérlelni, illetve amit nemrég a tűzvész következtében elvesztettem. Hálátlan lennék, ha ily nagy támogatást nem hálás szívvel fogadnék, és nem törődnék azzal, hogy a hálámat kellő módon ki is mutassam. Engedjétek meg tehát, hogy az a pillanat, melyben ez a könyv megjelenik, az irántatok érzett hálám és a tudomány ügye iránti jóindulatotok nyilvános hirdetésének kezdete is legyen.

De hogy a belétek vetett bizodalmam részletesebb kifejtéséhez is hozzálássak, itt térek ki arra, hogy *jelen könyvemnek miért éppen a szokatlan JÁTSZÓ ISKOLA címet adtam,* hogy még inkább érthetővé váljék az, hogy ezekből a játékokból sajátosan milyen haszon származik, és mérlegelni lehessen, hogy menynyire igaz, hogy *ezek a játékok a komoly dolgokhoz vezetnek,* s ezért nem szélbe írt szavak, hanem hasznos tanácsok, amiket elétek tárok.

Officinas literarias non sine causa sapiens antiquitas tam blandis insignitas titulis voluisse putanda est, ut Graeci σχολαί (*otia*), Romani *ludos* appellarent. Voluerunt nempe et pueris terrorum occasionem adimere, et ipsis doctoribus iucunde operas peragendi modum insinuare. Animadvertebant procul dubio nihil perniciosius esse literarum studiis, quam si discipuli nauseabundi ad eas accedant[23], aut in eis detineantur. Quippe sic omnis opera luditur, dum inviti literis adhibiti e scholis, tanquam pistrino festinant, pulchre secum agi existimantes, si quando e scholae carcere in libertatis campum prorumpere detur. Optime igitur D[ominus] Lutherus anno 1526 de scholis erigendis ad Germaniae urbes paraclesin scribens votum addidit: *Faciliorem aliquam et blandiorem optandam esse methodum, qua nemo deterreretur, omnes potius allicerentur ad studia, et qua non minorem pueri voluptatem e studiis literarum caperent, atque nucibus, pila, cursu totos dies lusitando.* Haec ille vir cordatus, cordate omnino. Quae vota si bona fuerunt, cur non in effectum deducendis serio aliquis incubuit? Aut si quis vel tandem in effectum deduci suadeat modumque ostendere tentet, cur vitio vertatur? Repertum autem esse methodo nostra modum, quo SCHOLA omnis LUDUS fiat, ut ostendam, quid rei sit, quod LUDUM seu *lusum* vocamus, attendi[24] postulo. Sic definio: *ludus est corporis vel animi exercitium inter plures de aliquo lucri aut honoris praemio concertantes institutum.* Quae definitio in requisita septem, quae ludum esse ludum (hoc est animi oblectamentum) faciunt, sese resolvit: 1. *motum,. 2. spontaneitatem, 3. societatem, 4. Concertationem, 5. ordinem, 6. facilitatem, 7. finemque iucundum, animi relaxationem.* Quae singula quid sint, et quomodo exercitiis scholasticis methodo nostra institutis insint, eia, videamus.

Primum, in ludo quod oblectat, motum esse dico. Motu enim cum fiant et conserventur omnia, naturalissimum est omnia viventia gaudere motu, viridiore praesertim aetate, ut in animalium quorumvis pullis videre est. Hinc est, quod pueri a discursando aliaque sui agitatione cohiberi nequeant. Et quod puer, si ludentibus adstare tantum iubeatur[25], colludere (id est circa idem cum ceteris obiectum sese movere) prohibeatur, aegre sibi esse sentit abireque mavult; siste et caeteris motum, mox cum motu lusum, et cum lusu oblectationem sustuleris.

---

[23] easaccedant
[24] attendipostulo
[25] iubeatut

Azt kell hinnünk, hogy a bölcs ókor a tudomány műhelyeit nem ok nélkül jelölte olyan kedveskedő szavakkal, hogy a görögök σχολαί -nak, a rómaiak *ludi*-nak nevezték őket. Ezzel nyilván még a lehetőségét is el akarták venni annak, hogy a gyerekek megijedjenek az iskolától, s maguknak a tanítóknak is azt sugallták, hogy munkájukat kellemesen kell végezniük. Kétségkívül rájöttek ugyanis arra, hogy a tudományos tanulmányok szempontjából semmi sem veszedelmesebb, mint az, ha a tanulók undorral közelednek feléjük és maradnak meg bennük. Így bizony minden munka eredménytelen, azok pedig, akiket akaratuk ellenére fognak tanulásra, úgy sietnek az iskolából, mint valami taposómalomból, mert úgy vélik, hogy valami jó történik velük, amikor engedélyt kapnak rá, hogy az iskola börtönéből kitörjenek a szabadság mezejére. Luther tehát 1526-ban, amikor buzdítást írt a városokhoz, hogy Németország-szerte emeljenek iskolákat, igen helyesen toldotta meg ezzel a kívánsággal: *Kívánatos, hogy valami könnyebb és vonzóbb módszert találjunk, mely senkit sem riaszt, hanem inkább mindenkit csábít a tanulásra, s melynek révén a gyermekek az iskolai tanulmányokból nem kisebb élvezetre tesznek szert, mint ha egész napon át dióval, labdával játszanának, vagy futkosnának.* Ezt mondotta ez az okos ember, mindenképpen okosan. S ha ezek a kívánalmak helyesek voltak, miért nem látott már hozzá valaki komolyan, hogy megvalósítsa őket? Vagy ha végre valaki a megvalósításukat javasolja és próbálja megmutatni ennek a lehetőségét, miért róják fel hibájául? Mi a módszerünkkel megtaláltuk a módját, hogyan lehet merő JÁTÉK az ISKOLA, s kérem, figyeljetek, hogy kifejthessem: miféle dolog az, amit JÁTÉKnak vagy *játszás*nak nevezünk? Ezt én így határozom meg: *A játék olyan testi vagy szellemi természetű foglalkozás, melynek több résztvevője van, akik valami nyereségért vagy megtiszteltetésért versengenek egymással.* Ez a meghatározás hét olyan követelményt tartalmaz, amelyek a játékot játékká (azaz lelki gyönyörűséggé) teszik. Ezek: 1. *a mozgás*, 2. *az önkéntesség*, 3. *a társaság*, 4. *a versengés*, 5. *a rend*, 6. *a könnyűség*, 7. *a kellemes cél: a lélek ellazítása.* Nosza, vizsgáljuk meg, hogy ezek külön-külön micsodák, és hogy a mi módszerünk szerint hogyan lehetnek részei az iskolai gyakorlatoknak.

Állítom, hogy ami a játékban gyönyörűséget okoz, az először is a mozgás. Mivel ugyanis minden mozgás által keletkezik és marad fenn, a legtermészetesebb dolog, hogy a mozgásban minden élőlény örömét leli, különösen fiatalabb korában, miként ez bármelyik állat kicsinyei esetében szemmel látható. Innen van az, hogy a gyermekeket sem lehet visszatartani a futkosástól és egyéb testmozgástól. És mert a gyerek, ha azt parancsolják neki, hogy csak álldogáljon azok mellett, akik játszanak, és megtiltják, hogy a játékban részt is vegyen (vagyis hogy a többiekkel együtt mozogjon ugyanazon tárgy körül), rosszul érzi magát és inkább el akar menni, tiltsd el a többieket is a mozgástól, s a mozgás megszüntetésével együtt máris megszünteted a játékot, a játékkal együtt pedig a gyönyörűséget.

Secunda in lusu oblectatio a spontaneitate est, quod huc nemo nisi propria voluntate veniat, suoque, non alieno arbitrio res gerat. Arbitrii namque libertas fastigium humanae excellentiae obtinens ubique regnare quaerit, etiam in levioribus ludicris. Patet id, quia nemo ludit coactus; aut si cogitur, non oblectamentum inde, sed tormentum percipit, aeque ut in ceteris, quae invitus facit.

Tertia in lusu oblectatio a societate est homini tam naturaliter desiderata, ut non sine causa aliqui *hominem animal sociabile* definiverint. Quem humanitatis characterem animis nostris propter amorem communionis, qua desideriorum complementa alii ab aliis mutuamur, imperssum voluit sapiens Creator. Hinc Seneca: *Nullius boni sine socio iucunda est possessio.* Adeo id verum, ut etiam dum aliquem ludendi incessit libido, collusorem quaerat, aut, si haberi nequeat, ludendi partes (novimus exempla) inter dextram et sinistram dividat.

Quarto, iucunditatem ludo praestat concertatio seu de victoria certamen, cum propositi lucelli aut honoris praerogativam sibi[26] quique mavolens, quam alteri, omnes pro impetranda illa vires intendit, quod quia cum animi quadam inter spem et metum (innoxia tamen illa) suspensione sit, titillatione animus non iniucunda afficitur.

Quintum, quod lusum facit iucundum, ordo est, quem collusores fixis inter se legibus certis observare tenentur. Ordo quippe rerum omnium, ut seriarum, ita ludicrarum anima est, qua dempta[27] mortua sunt omnia, nihil vivit, nihil se movet, nihil oblectat. Adeo id verum est, ut si quando leges ludi a collusorum aliquo violari sentiant caeteri, indignitatem rei non ferentes diffugiant, aut in iram, rixas, pugnas concitentur, et sic lusus in contrarium suum ordine turbato degeneret.

Sextum, quod ludicris amabilitatem conciliat, est facilis addiscendi ea modus, meris constans exemplis et imitatione, regulis vero aut nullis aut paucis, per occasionem tantum interspersis. Lusores enim lusu solo fiunt, sine ulla operosa theoria et praeceptis, quibus non onerari, ocius[28] ad praxin admitti volupe est naturae humanae.

Tandem lusus remissionem quoque amat, quia nemo ludicris tam deditus esse potest, quin ludum, si nimius sit, fastidiat; ad oblectationes per intervalla reditur suavius.

Atque haec sunt septem illa, quae ludum esse ludum faciunt, et quibus datis datur, quibus sublatis tollitur ludus. Quae proinde scholasticis occupationibus conciliari si[29] poterunt, omnia et singula, *scholas vere ludos* fore patebit. Poteruntne autem?

---

[26] sib
[27] demta
[28] ocyus
[29] conciliarisi

A játékban a másik gyönyörködtető elem az önkéntességből származik, mivel játszani mindenki csakis a maga akaratából megy, a saját és nem másvalaki döntése alapján cselekszik. A döntés szabadsága ugyanis, ami az emberi kiváltság csúcsát jelenti, mindenütt uralkodni akar, még a jelentéktelenebb játékokban is. Ez nyilvánvaló abból, hogy senki sem kényszerből játszik, vagy ha kényszerítik rá, az nem gyönyörűséget, hanem szenvedést okoz neki, ugyanúgy, mint más dolgok, amiket akarata ellenére tesz.

A játékban a gyönyörűséget harmadszor a társaság okozza, amit az ember természete folytán annyira kíván, hogy egyesek nem ok nélkül határozták meg az embert *társas lényként*. Ezt az emberi jellemvonást azért véste lelkünkbe a bölcs Teremtő, hogy szeressük a közösséget, s ennek révén elégíthessük ki vágyainkat, melyeknek a kölcsönösség az alapjuk. Ezért mondja Seneca: *Társ nélkül egyetlen javunknak sem kellemes a birtoklása.* Ez annyira igaz, hogy ha valakinek kedve támad játszani, játszótársat keres, és ha nem akad (tudunk rá példákat), a jobb- és a balkezét teszi meg két játszótársává.

A játék kellemességét negyedszer a versengés, a győzelemért való vetekedés biztosítja, mivel a nyereségből vagy megtiszteltetésből származó előnyt mindenki inkább akarja magának mint másnak, így hát minden erejét megfeszíti, hogy elnyerje azt; s mivel ezzel a léleknek egyfajta (de korántsem ártalmas) remény és félelem közötti ingadozása jár együtt, ez az izgalmi állapot nagyon kellemes érzést okoz a léleknek.

Ötödször a rend az, ami a játékot kellemessé teszi, melynek betartásához, miután egymás között pontosan rögzítették a szabályokat, a játszótársak ragaszkodnak. Mert bizony a rend mindennek a lelke, a komoly dolgoknak éppúgy, mint a játékoknak, s ha ez felborul, minden meghal, semmi sem él, semmi sem mozog, semmi sem okoz gyönyörűséget. Ez olyannyira igaz, hogy ha a többiek úgy érzik, hogy valamelyik játszótársuk megszegi a játékszabályokat, ezt a sértést nem viselik el, és szétszélednek vagy dühbe jönnek, veszekednek, verekednek, s ily módon a játék a rend felborulásával a saját ellentétévé fajul.

A hatodik, ami a játékokat vonzóvá teszi, megtanulásuknak az a könnyű módja, mely tisztán példákból és utánzásból, és semmi vagy csak nagyon kevés elméleti tudnivalóból áll, ami alkalmasint szüremlik csak beléjük. A játékosok ugyanis egyedül a játék révén válnak azzá, amik, mindenfajta fárasztó elmélet és tanulnivalók nélkül. Ha ez utóbbiak nem terhelik, és hamarabb kerül közel a gyakorlathoz, az kellemes az emberi természet számára.

S végül a játék kedveli a pihenést is, mivel senki sem képes annyira átadni magát a játéknak, hogy ne unná meg a játszást, ha az túlzottá válik, és általában: a szórakozáshoz akkor kellemesebb a visszatérés, ha szüneteket iktatunk közbe.

Ez a hét dolog az, ami a játékot játékká teszi, és ha ezek adva vannak, létezik, ha megszüntetjük őket, megszűnik a játék is. Éppen ezért ha ezeket együttesen és külön-külön is össze tudjuk kapcsolni az iskolai foglalkozásokkal, nyilvánvaló, hogy *az iskolák valóban játszóterek* lesznek. Csakhogy lehetséges-e ez?

De omnibus scholarum omnium exercitiis nondum hoc loco agi potest[30] methodi plenae legibus nondum in conspectu positis. Hoc tantum in genere dici potest: omnia legibus methodi prudentiae ita esse disponenda, ut. 1. *in scholam admissus nemo sit otiosus spectator, omnes vividi actores,* quicquid praeceptorem et condiscipulos agere vident, agentes; 2. *Idque sponte atque cum lubentia*, propter admistum ubique utile dulci variasque ingeniorum illecebras; 3. *Quas cum sociati percipiant, quotquot adsunt, tanquam colludentes inter se*, non potest non augeri suavitas. 4. *Praesertim si omnia fiant* (debent autem) *cum prudenter instituta ingeniorum aemulatione* et pro loci praerogativa aliisve propositis praemiolis concertatione. 5. *Et ordine suavi*, suaviter omnes afficiente. 6. *Totque illis abstractis nugis, quibus ingenia docentium et discentium vulgo macerantur*[31]*, morositateque et nausea afficiuntur, amotis,* et illis in mera spectacula et actiones ita conversis, ut *noscenda noscendo, facienda faciendo* (hoc est *perpetua autopsia et autopraxia*) *doceantur et discantur omnia. 7. Divisisque laborum et relaxamentorum intervallis ita,* ut sicuti a motu ad quietem, et a quiete ad motum (a vigilia ad somnum, et a somno ad vigiliam) naturaliter suavis est transitus, ita et peractis quavis hora studiis ad concessas mox exspatiationes, confabulationes collusionesque, et ab his rursum ad seria aeque delectabilis (propter aeque hic atque illic intervenientes suavitates) transitus fiat. Sic, inquam, *serio-ludicris contemperatam scholam non posse non ingeniorum ludum et videri, et esse palam est.*

Quantum ad hanc *lanuae Linguarum*[32] *Praxin Comicam* inspecie attinet, ubi rerum testimonia adsunt, quid opus est verbis? Provoco ad speciminis in Patakina schola editi oculatos testes sequente hic ad scholarchas praefatione. Atque si cui illud *Hic Rhodus, hic salta* in mentem venit, is sciat nihil esse facilius, quam idem experiri ubiubi. Nec enim per rerum naturam aliter fieri potest, quam ut ubicunque aliquid 1. *cum motu, 2. sponte ac libenter, 3. et in sodalitio, 4. atque cum concertatione 5. et ordine pulchro 6. et praxi mera 7. et cum interspersis animi relaxationibus* discitur, id cito ac iucunde et solide addiscitur. Addam unum: quod cum bonae scholae munus sit ea imprimis, quae humanae prae brutis excellentiae sunt: *rationem, orationem* liberamque rerum variarum *operationem* expolire, totum hoc praesens lanuae praxis comica valde compendiose praestet. Format enim primum *mentes ad sapientiam*: omnium, quae mundus habet rerum, et quae sub puerilis aetatis cognitionem cadunt, vivis omnium repraesentationibus instillans notitiam. Format dehinc *linguam ad universalem quasi Latini sermonis*, eumque purum et fluidum usum.

Et denique *animi corporisque motus ad actiones decoras.*

---

[30] agipotest
[31] *volgomacerantur*
[32] *LL*

Minden iskolafajta valamennyi gyakorlatáról e helyt nem lehet szólni, mivel a módszer szabályainak a teljessége még nincs nyilvánosan kifejtve. Általánosságban csak azt mondhatjuk, hogy a bölcs módszer szabályai szerint mindent úgy kell elrendezni, hogy *1. akit felvettek az iskolába, azok közül senki se tétlen szemlélő, hanem mindenki tevékeny résztvevő legyen*, aki teszi mindazt, amit a tanítójuk és a tanulótársaik tesznek. 2. *Méghozzá önként és kedvvel*, mivel a hasznos mindig elegyítve van a kellemessel, és mert ott a szellem számára vonzó, változatos dolgokkal találkozik. 3. *S ha ez utóbbiakat közösen tanulják, ahányan csak ott vannak, mintegy játszva egymással*, lehetetlen, hogy a tanulási kedv ne növekedjék. 4. *Különösen akkor, ha mindez jól megszervezett szellemi versengés közepette történik* (mert így kell történnie), miközben a kitüntetésnek számító ülőhelyért vagy más kisebb jutalomért vetekednek egymással. 5. *És szép rendben*, mely kellemes érzéssel tölt el mindenkit. 6. *S mellőzve a rengeteg felesleges dolgot, melyek a tanítók és a tanulók lelkének általában oly sok boszszúságot, nyűgöt és undort okoznak,* ehelyett mindent merő játékká és cselekvéssé változtatva, úgy, *hogy mindazt, amit ismerni kell a megismerés révén, amit cselekedni kell, a cselekvés révén (azaz folytonos autopsiával és autopraxisszal) tanítsák és tanulják. 7. Úgy osztva meg a munka és a felüdülés szakaszait*, hogy miként a mozgástól a nyugalmi állapothoz, és a nyugalmi állapottól mozgáshoz (az ébrenléttől az alváshoz, és az alvástól az ébrenléthez) természettől fogva kellemes az átmenet, ugyanígy a bármely órán végzett tanulmányokról az engedélyezett sétákra, beszélgetésekre, játékokra, majd ezektől ismét a komoly dolgokra ugyanolyan kellemes legyen az áttérés (minthogy az egyikbe is és a másikba is kellemes vegyül.) *Állítom, hogy a komolyságot és a játékot helyes arányban elegyítő iskola csakis a lelkek játszóterének benyomását keltheti, mint ahogy valóban az is.*

Ami sajátosan ezt a *Bejárat a nyelvekhez színi gyakorlatá-t (Ianua Linguarum Praxis Comicát*) illeti, ott ahol tények szolgálnak tanúbizonyságul, mi szükség van a szavakra. A kurátorokhoz intézett előszóban pataki példa szemtanúira hivatkozom. S ha netán valakinek az a mondás jutna eszébe, hogy "*Itt van Rhodus, itt ugorj*", tudja meg: semmi sem könnyebb, mint ugyanazt bárhol kipróbálni. Mert a dolgok természeténél fogva nem lehet másként, hogy ha valamit bárhol is *1. mozgással, 2. önként és szívesen, 3. közösségben, 4. és versengve, 5. szép rendben, 6. tiszta gyakorlással, 7. a lélek felüdítésének közbeiktatásával* tanulnak, azt gyorsan, kellemesen és alaposan megtanulják. Egyet tennék még hozzá: mivel a jó iskola feladata elsősorban az, hogy azokat a képességeket fejlessze, amelyek az oktalan állatokhoz képest az emberi kiválóságot jelentik, vagyis a *gondolkodást, a beszédet* és a különféle dolgok szabad *cselekvését*: a színi előadás formájában folyó gyakorlat sűrítve ezt az egészet tartalmazza. Mert először is *a tanulók értelmét bölcsességre* neveli, mindazon dolgok ismeretét, melyek a világon vannak és a gyermeki értelem számára megismerhetők, azok életszerű ábrázolásával csöpögtetve beléjük. Neveli továbbá a nyelvüket szinte a latin nyelv teljességére, méghozzá annak tiszta és folyékony használatára, és *végül a lelkük és a testük mozgásait dicséretes cselekedetekre készteti.*

Idque adeo ad tabulaturas redacte, ut si adulescentulis hae lusiones ad praescriptum concedantur (cogi enim nihil opus habebunt, ultro appetentur gustatae semel) *singulis annis totius rerum universitatis lustramen totiusque Latinae linguae repetitio cum iteratis totius vitae negotiis iucunde pertransiri possunt.*

Desino ad hanc dissertationem non alio fine digressus, quam ut lucis officinarum inspectoribus lucidiorem hanc puerilium studiorum viam acrius inspectandi[33] esset occasio. Valete, domini mei, et meliora quaeque vobis commendata habete; nos etiam, si meremur, *vestrum illum, quem tantisper vestrum esse voluistis*

COMENIUM.

Dabam ipsis Calendis
Jan. 1657.

[33] in spectandi

S mindezt annyira pontosan beosztva, hogy ha ezeket a játékokat az előírásnak megfelelően engedélyezzük a gyermekek számára, (kényszerítésre ugyanis nem lesz semmi szükség: ha egyszer megízlelték, maguktól is kívánni fogják) *egy-egy évben kényelmesen elvégezhető a dolgok teljességének számbavétele, az egész latin nyelv átismétlése az egész élet során ismétlődő cselekvésekkel egyetemben.*

Befejezem. Ezek ismertetésére csak azért tértem ki, hogy a világosság műhelyeinek, felügyelőinek alkalmuk legyen még világosabban átlátni a gyermekek tanításának ezt a felvilágosultabb módszerét. Isten veletek, urak, minden jót kívánok nektek, s magamnak is, ha megérdemlem:

a ti COMENIUStok,
akiről oly nagyon akartátok, hogy a tietek legyen.

1657. január 1-jén

JANUÆ L. L. PRAXEOS COMICÆ,

Pars IV.

In qva

SCHOLA trivialis, qvo-modo in Ludum transformari poſsit, ad vivum repre-ſentatur.

A Latin Nyelv

JANUÁJA

színi változatának

IV. része,

amelyben életszerű bemutatást nyer,

hogy a triviális iskolát

hogyan lehet játékká változtatni

Personae

1	Prologus	20	Procopius
2	Ptolomeus	21	Discipuli septem, omnes lectores tantum. Inter eos duo ingeniosiores musici loqui etiam et cantare debebunt.
3	Eratosthenes		
4	Apollonius		
5	Plinius		
6	Notarius		
7	Chartopoeus	29	Telesius cum discipulis aliquot, quorum duo tantum loquentur legendo; reliqui mutae personae
8	Typographus		
9	Bibliopegus		
10	Bibliopola		
11	Bibliothecarius		
12	Scriptor librorum	32	Vestibularis praeceptor cum 18 alicuius ingenii discipulis
13	Censor		
14	Scholarcha		
15	Didacticus	50	Ianualis praeceptor cum 12 discipulis
16	Archicus, Literator		
17	Discipulus alphabetarius	63	Atrialis praeceptor cum 6 discipulis ingeniosioribus
18	Secundus		
19	Tertius	78	Epilogus

Prologus

Magnifici et generosi, venerabiles et praeclari viri,
totaque eximia spectatorum corona!

In schola, de schola et pro schola verba fieri convenientissimum. Nos igitur, quia in schola tam solenniter congregati sumus, de schola loquamur, et pro schola agamus, quicquid possumus! Quid autem illud est, quos possumus? Primum vota fundere, ut scholis bene sit, huic nostrae et aliis. Deinde anniti, ut bene sit; quod obtinetur, si docentes et discentes officium faciant, diligenter docendo diligenterque discendo. Sed et domini scholarchae diligenter scholas visitando, utque omnia recte fiant, disponendo, monendo, urgendo. Quorum omnium functiones et munia, dum vobis particulatim hodie e medio discipulorum scholae vestrae quidam (modo illo, quem vobis tanquam amoenum probari satis iam certi sumus) ob oculos ponent, vos, patroni et amici, animo benevolo sensibusque excitatis adeste!

(Honore exhibito scena recedet.)

Szereplők

1 Előszó
2 Ptolomeus
3 Eratosthenes
4 Apollonius
5 Plinius
6 Írásszakértő
7 Papírkészítő
8 Nyomdász
9 Könyvkötő
10 Könyvárus
11 Könyvtáros
12 Író
13 Kritikus
14 Iskolavezető
15 Didaktikus
16 Régi szövegek kutatója
17 Betűvetést tanuló gyerek I.
18 Betűvetést tanuló gyerek II.
19 Betűvetést tanuló gyerek III.
20 Procopius
21 Hét tanuló, mindnyájan csak felolvasók. Közülük két tehetségesebb zenésznek beszélni és énekelni is kell
29 Telesius néhány tanulóval, közülük csak kettő szólal meg olvasás közben, a többi néma szereplő
32 A vestibularis osztály tanítója tizennyolc élénkebb eszű tanulóval
50 A ianualis osztály tanítója tizenkét tanítványával
63 Az atrialis osztály tanítója hat tehetségesebb tanulóval
78 Záróbeszéd

Előbeszéd

Kiváló és nemes, nagytiszteletű és híres férfiak,
és nézőink egész gyülekezete!

Az iskoláról és az iskoláért az iskolában legmegfelelőbb szót ejtenünk. Mi tehát, ha már egyszer ilyen ünnepélyes külsőségek között összegyűltünk, szóljunk az iskoláról, és tegyük meg az iskoláért mindazt, amire csak képesek vagyunk! De mi az, amire képesek vagyunk? Először is kifejezni jókívánságainkat, hogy az iskoláknak jól menjen a soruk, ennek a miénknek és másoknak is. Azután meg törekedni arra, hogy ez így legyen, ami úgy érhető el, ha a tanítók és a tanulók egyaránt végzik a maguk kötelességét, az előbbiek szorgalmasan tanítanak, az utóbbiak szorgalmasan tanulnak. És ha ugyanígy az iskolavezető urak is, szorgalmasan látogatják az iskolájukat, rendelkezve, figyelmeztetve, biztatva, hogy minden jó rendben folyjék. Miközben ma a ti iskolátok tanulói közül néhányan mindezeknek a tevékenységét és feladatait külön-külön a szemetek elé tárják (oly módon, hogy biztosak vagyunk, el fogja majd nyerni a tetszésteket), ti, pártfogóink és barátaink, mindezt fogadjátok jó lélekkel és kísérjétek kitüntető figyelemmel.

(*Tiszteletét nyilvánítva eltávozik.*)

ACTUS HABENS SCENAM UNICAM[1]

Ptolomaeus, Plato, Eratosthenes, Apollonius, Plinius

Ptolomaeus: Meministis, amici, cum nuper lustraremus opifices, suasores vos fuisse mihi, ut ne liberalium artium magistri admiscerentur mechanicis, sed peculiari servarentur examini. Parui consilio, negotiumque dilatum est. Nunc autem non diutius differendum ratus convocavi vos, ut res peragatur hodie. Dicite igitur, unde sit faciendum initium?

Plato: Saluti sit rei literariae tuaeque aeternae laudi, rex, quod sapienter coepta laudabili prosequaris constantia. Adsumus vocati, voluntati tuae ad omnia parati. Quantum ad agendorum ordinem: *scopus nobis ante omnia recte figendus erit, ad quem scholarum administratio collimare debet.*

Rex: Quis ille scopus erit?

Plato: Cultura ingeniorum vera. Natura enim humana sine politura brutescit: ut in nationibus incultis et barbaris patet, ubi homines nihil a brutis, nisi quod loquantur, non mugiant, differunt. Necessario itaque homines expoliendi sunt: primo *mente ad sapientiam*, deinde *animo ad honestas actiones*, tandem *lingua ad facundiam*.

Eratosthenes: Sapienter haec et ad rei veritatem dicuntur. Cum enim tria sunt, quibus homo brutis praecellit primario: *ratio, oratio* et libera, prudens, honesta rerum variarum *operatio*, trinam hanc praerogativam suam homines et nosse docendi sunt, et custodire augereque semper in maius, divini cuiusdam thesauri adinstar. Et quidem vere, non fucate: ut homo fiat non sciolus, sed sciens; non loquentuleius, sed eloquens; non simulatus virtutum cultor, sed serius.

Apollonius: O, quam desiderabile est sic excultum esse hominem! Habere nimirum mentem illuminatam, rebus depictam, et posse rursum in aliorum mentibus easdem depingere sermone scito, habereque tandem actiones et passiones suas in potestate sua! Angelica quaedam perfectio haec est, considerata in perfectione sua!

---

[1] A szöveget a *Schola Ludus* 1656. évi sárospataki kiadása alapján közöljük (179-238. o.)

EGYFELVONÁSOS JELENET

Ptolemaios, Platón, Eratosthenés, Apollónius, Plinius

Ptolemaios: Emlékeztek, barátaim, a minap, amikor a kézművesek fölött tartottunk szemlét, azt javasoltátok nekem, hogy a szabad tudományok mestereit ne keverjük az iparosokkal, hanem halasszuk el, és később külön vizsgáljuk meg őket. Rövid tanácskozás után elnapoltuk az ügyet. Most viszont, mivel úgy vélem, nem szabad tovább halogatnunk, összehívtalak benneteket, hogy végére járjunk a dolognak. Mondjátok tehát, honnan kezdjük!

Platón: Üdvére legyen a tudománynak és a te örök dicsőségednek, király, hogy amit elkezdtél, azt dicséretre méltó állhatatossággal folytatod. Megjelentünk hívásodra, mindenben készen szolgálatodra. Ami a teendők sorrendjét illeti, *mindenekelőtt a célt kell helyesen kitűznünk, amelyhez az iskolák szervezetének igazodnia kell.*

Király: Mi lesz ez a cél?

Platón: A szellem igazi művelése. Az emberi természet ugyanis művelés híján elvadul, miként az a műveletlen és barbár népek esetében nyilvánvaló, ahol az emberek csak annyiban különböznek a barmoktól, hogy beszélnek és nem bőgnek. Szükséges tehát művelni az embereket, először is *értelmüket a bölcsességre*, továbbá *lelküket a tisztes cselekvésre*, végül *nyelvüket az ékesszólásra.*

Eratosthenés: Bölcsek ezek a szavak és az igazságnak megfelelőek. Mivel ugyanis három képesség az, amelyekkel az ember kiváltképpen felülmúlja a barmokat: *az értelem, a beszéd* és a különféle dolgok szabad, okos és tisztességes *cselekvése*, az embereket meg kell tanítani arra, hogy eme három kiváltságukat megismerjék, megőrizzék és minduntalan gyarapítsák, egyfajta isteni kincstár módjára. Méghozzá valójában és ne színleg: hogy az ember ne tudákossá váljék, hanem tudóssá, ne gagyogóvá, hanem ékesszóióvá, az erényeknek ne tettetett, hanem komoly művelőjévé.

Apollónius: Ó, mily kívánatos, hogy az ember ilyen művelt legyen! Mármint hogy felvilágosult, tárgyi tudással telis-tele írt értelemmel rendelkezzék és viszont: ugyanezt a tudást hozzáértő beszéddel a mások elméjébe is átírhassa, s végül cselekedetei és szenvedélyei a saját hatalmában legyenek. Valami angyali tökéletesség ez, bámulatos a maga tökéletességében!

Plinius: Incorrupte iudicas, Apolloni. Quantum homo distat a bruto, tantum homo doctus ab indocto. Ceterum quia *culturae humanae instrumenta sunt: primo libri, dehinc scholae, tandem conversatio erudita et susceptae huius causa peregrinationes*, placetne serenissimo Regi et Sapientum Collegio, ut primum illud lustrandum suscipiatur primo, hoc est, ut ante omnia, quomodo se res libraria habeat, cognoscamus?

Ptolemaeus: Placet consilium, sed quis examinandus erit?

Plinius: Existimem primo esse vocandum *notarium* seu *scripturarium*, qui literarum et scripturae rationes reddat. Deinde *librarios*, qui nempe libros scribunt, cudunt, compingunt, vendunt, asservant.

Ptolomaeus: Fac ita esse! Vocentur!

(Exibit eos convocaturus Plinius resonante interim musica.)

ACTUS II.

Scena I.

Notarius (cum suis instrumentis)

Rex: Examina hunc, Apolloni!!

Apollonius: Notarii nomine huc aliquis vocari iussus fuit. Tune es?

Notarius: Sum, Domine.

Apollonius: Ecquid ergo est notarius?

Notarius: Qui internas animi cogitationes notis externis exprimit.

Apollonius: Quotuplices sunt notae?

Notarius: Triplices. *Primo hieroglyphicae* apud Aegyptios[2] olim usitatae, ubi rerum sensus per aliquam picturam designabatur. Exempli gratia: cum significare vellent DEI providentiam, pingebant *oculum apertum*; cum alicuius in officio negligentiam, *oculum clausum*; cum prudentiam, *serpentem*, et sic infinita. *Secundo* sunt *characteres reales* hactenus apud Chinenses in usu: quos diversarum etiam linguarum nationes eodem modo scribunt, quisque autem sua lingua legit. Cuiusmodi characteres nos in Europa cifras habemus: dum 1656. Idem significat omnibus, sed aliter istud sua lingua pronunciat Latinus, aliter Polonus, aliter Germanus, aliter Hungarus etc. Si aeque alia ut numeros exprimere sic possemus (*sicut Chinenses possunt*), haberet ea res id commodi, quod manu possemus colloqui et exercere commercia, quibus lingua (*ob idiomatum diversitatem*) inutilis est. *Tertii* generis *notae* sunt *literae* nostrates minimum linguae sonum significantes: A, B, C etc., ex quibus compositis prodeunt voces, sententiae, libri.

Apollonius: Bene tu distinguis et clare ostendis; sed quaenam ternarum istarum perfectissimae videntur?

---

[2] Aegyptos

Plinius: Hibátlan az ítéleted, Apollónius. Amennyire az ember különbözik a baromtól, annyira különbözik a művelt ember a műveletlentől. Egyébként mivel az emberi művelődésnek megvannak az eszközei, *először a könyvek, azután az iskolák, s végül a tudós eszmecsere és az e célból vállalt tanulmányutak,* jónak tartja-e a felséges Király és a Bölcsek Tanácsa, hogy legelőször ama elsőnek a vizsgálatára vállalkozzunk, vagyis hogy mindenekelőtt azt derítsük ki, mi a helyzet a könyvekkel?

Ptolemaios: Tetszik a javaslatod, de kit kérdezzünk meg?

Plinius: Úgy vélném, először az *írnokot* vagy *írásszakértőt* szólítsuk, hogy ismertesse a betű- és írásrendszereket. Utána a *könyvészeket*, vagyis akik a könyveket írják, nyomtatják, díszítik, árusítják, őrzik.

Ptolemaios: Tégy így! Szólíttassanak!

(Plinius eltávozik, hogy szólítsa őket. Közben zene szól.)

MÁSODIK FELVONÁS

1. jelenet

(Írnok a szerszámaival)

Király: Kérdezd ki, Apollónius!

Apollónius: Azt parancsolták, olyan valakit hívjunk ide, akiről azt mondják, írnok. Az vagy-e?

Írnok: Igen, uram.

Apollónius: Mi az az írnok?

Írnok: Olyan valaki, aki a lélek belső gondolatait külső jelekkel kifejezi.

Apollónius: Hányféle [ilyen] jel létezik?

Írnok: Háromféle. *Először: a hieroglifák*, amelyek hajdan az egyiptomiaknál voltak használatosak; ezekben a dolgok értelmét valamilyen ábrával jelezték. Például, amikor ISTEN gondviselését akarták jelölni, *nyitott szemet* rajzoltak, amikor valakinek a hivatalbeli hanyagságát, *csukott szemet*, amikor a bölcsességet, *kígyót*, és így tovább a végtelenségig. *Másodszor: valódi jelek*, amelyek a kínaiaknál mindmáig használatban vannak. Ezeket a különböző nyelvű nemzetek azonos módon írják, de mindegyik a saját nyelvén olvassa ki. Ilyenfajta jeleket használunk Európában a számok jelölésére, így: 1656. Ez mindenkinek ugyanazt jelenti, a maga nyelvén azonban másképp ejti az olasz, másképp a lengyel, másképp a német, másképp a magyar stb. Ha a többi dolgot is úgy ki tudnánk fejezni, mint a számokat (*miként a kínaiak ki tudják*), ennek az volna az előnye, hogy a kezünkkel tudnánk társalogni és érintkezni, amire a nyelv (*a szavak hangalakjának különbözősége folytán*) használhatatlan. A *jelek harmadik* fajtája az általunk használt *betűk*, amelyek a nyelv legkisebb egységeit, a hangokat jelölik: A, B, C stb.; ezek összetételeiből jönnek létre a szavak, a mondatok és a könyvek.

Apollónius: Jó a felosztásod, és világosan adod elő; de eme három jelrendszer közül melyik látszik tökéletesnek?

Notarius: Literae, quia iis accuratissime omnia exprimere adeoque ignotas linguas discere possumus.

Apollonius: Euge, pulchre! Sed fuitne literas scribendi modus semper talis, qualis apud nos est?

Notarius: Minime. Antiqui enim ignorabant chartam nostram et atramentum et calamos et alia.

Apollonius: Quomodo igitur scribebant?

Notarius: Primum literas incidebant *saxis* malleo (*sicuti nos adhuc facimus cippis sepulchralibus ad durabilitatem*). Deinde insculpebant *ligneis codicibus* (*praesertim faginis*) sectis et dolatis in tabulas coelte. Post exarabant stylo ferreo in *tiliaciis*[3] *libris*, aut *palmeis* vel *malvaceis foliis et linteis ceratis vel gypsatis*, qualiter adhuc apud nos gestamus *gypsatos codicillos, ecce*!

(Notandum perpetuo: omnia haec demonstranda esse rebus ipsis exhibitis.)

Exinde inscribebant *Pergamenae* (hoc est membranae ex ovinis tergoribus in civitate Pergamo factae) *calamo Nilotico* (arundine puta subtili, in Nilo crescente). Subsequenter demum reperta est *papyrus* e papyro planta bicubitali, habente corticis loco tunicas latissimas, praetenues, quas discriminatas acu et imbutas aqua glutinosa complanatasque prelo ac desiccatas sole digerebant in scapum viginti plagulas habentem. Nos nunc charta utimur et atramento et pennis anserinis.

Apollonius: De charta nihil opus est: statim accersetur *chartopoeus*. *Atramentum* scriptorium quomodo confiat, dicito.

Notarius: Sumimus *gallarum* quernarum quantum placet, *vitrioli* sextam eius partem, adindidimusque decimamquintam partem *gummi* et aliquantulum *aluminis* ad prohibendum penetrationem et mucorem.

Apollonius: *Penna* quomodo temperatur, ut scriptioni serviat?

Notarius: Non dicam tantum, sed ostendam. Eligitur penna (*anserina* vel *pavonina* est optima) caule firmo et pertranslucido, qualis haec est: *en*! Cuius scabritiem erado primum scalpelli tergo (*sic*!), acie autem detrunco caudam, et rescindo utrinque caput, ut bifurcatum fiat (*sic*!). Tum diffindo – *ecce* – facioque pro defluxu atramenti crenam, circumcidoque istam incisuram, et praecido aequaliter. Demum intingo et scribo (*scribat*), post recondo in calamarium (*recondat)*.

Apollonius: De scribendo nihil amplius habes?

Notarius: *Hebraei*[4] cum aliis orientalibus scribunt a dextra sinistrorsum (*sic*); *Graeci* et nos, caeteri Europaei, a sinistra dextramversus (*sic*); *Indi* quidam a summo ad imum (*sic*) aeque legibiliter. Praeterea antiqui habebant *tachygraphiam*, artem velociter scribendi per SIGLAS, quibus manu excipere sufficiebant sermonem non ad calamum dictantis, sed libere loquentis. Quam artem nuperrime excitarunt *Angli* vocantque *stenographiam*. Habemus tamen artem istis etiam celeriorem et elegantiorem: *typographiam*, qua unus uno die plus exscribit prelo, quam possent sexcenti scribae calamo.

---

[3] *tiliaeceis*

[4] *Haebrei*

Írnok: A betűké, mivel ezekkel nagy pontossággal ki tudunk fejezni mindent, sőt ismeretlen nyelveket is meg tudunk tanulni.

Apollónius: Helyes, nagyszerű! De mindig olyan volt-e a betűk írásának a módja, mint a miénk?

Írnok: Korántsem. Az ókoriak ugyanis nem ismerték a mi papírunkat, tintánkat, tollunkat és egyebeket.

Apollónius: Akkor hogyan írtak?

Írnok: A betűket először *kőbe* vésték, kalapáccsal (*mint ahogy mostanság mi a sírkövekkel tesszük, hogy maradandóak legyenek*). Később lapokra vágott és legyalult *fa- (különösen bükkfa)*táblákra írtak, vésővel. Majd vas íróvesszőkkel rótták a sorokat *hárstekercsekre, pálma-* vagy *mályvalevelekre*, illetve *viasz-* vagy *gipszbevonatú* vászonra, mint ahogy ma is hordunk magunkkal *gipszbevonatú táblákat. Íme!*

(Végig érvényes megjegyzés: mindezeket szemléltetni kell, maguknak a tárgyaknak a bemutatásával.)

Ezután pergamenre[5] írtak (a juhok hátbőréből való hártyára, amit Pergamonban készítettek) *nílusi náddal* (értsd: a Nílusban termő, vékony nádszállal). Ezt követően végül fölfedezték a papiruszt, melyet a két rőfnyi magas papiruszcserjéből nyertek. Ennek kéreg gyanánt igen vékony és tág burka van. Ezt, miután késheggyel lefejtették, enyves vízbe beáztatták, préssel kisimították és a napon megszárították, ívrét hajtották, melynek húsz oldala volt. Mi manapság papírt, tintát és lúdtollat használunk.

Apollónius: A papírral ne foglalkozzunk, hamarosan hívjuk majd a *papírkészítőt*. Azt mondd el, hogyan készül az *írótinta*!

Írnok: Veszünk tetszés szerinti mennyiségű *csersavat*, hatod annyi *kékfestéket*, hozzáadunk tizenötöd rész *mézgát* és némi *timsót*, hogy elvegye a tinta átható szagát és megakadályozza megpenészesedését.

Apollónius: És a *toll* hogyan tehető alkalmassá arra, hogy írásra szolgáljon?

Írnok: Nemcsak elmondom, hanem szemléltetem is. Kiválasztunk egy tollat (legjobb a *lúdtoll* vagy a *pávatoll*), melynek erős és áttetsző a szára, amilyen ez. *Íme!* Először az érdességét levakarom a kés fokával (*így!*), az élével pedig levágom a farok részét, majd mindkét végét lemetszem, hogy kétágú legyen (*így!*). Ezután kettévágom (*íme*), kialakítom a tinta lefolyására a csatornát; ezt a bevágást pedig körbemetszem, és egyenletesen kihegyezem. Végül bemártom és írok vele (*Írjon!*), utána elteszem a tolltartóba (*Tegye el!*)

Apollónius: Az írásról nincs több mondanivalód?

Írnok: A *zsidók* és más keleti népek jobbról balra írnak *(így)*, a *görögök* és mi, a többi európai nép, balról jobbra *(így)*, egyes *indiai népek* fentről lefelé (*így*), és úgy is olvassák. Ezenkívül az ókoriak ismerték a *tachygraphiát*, a gyorsírás művészetét RÖVIDÍTÉSEKKEL, melyek révén képesek voltak kézírással követni a beszédtempót, de nem ám a tollbamondóét, hanem a szabadon beszélőét. Ezt a művészetet nemrégiben az *angolok* keltették új életre, és *stenographiának* hívják. Van azonban ennél gyorsabb és tetszetősebb módszer is: a könyvnyomtatás művészete, amellyel egyetlen ember egyetlen nap alatt a nyomdagép segítségével többet másol le, mint amennyit tollal hatszáz írnok másolhatna.

---

[5] Állati bőrből készült íróanyag

Apollonius: Nota res est, et agemus mox cum typographo ipso. Tuam interim rex laudat industriam regiumque promittit[6] favorem.

Scena II

Librarii: nempe *chartopoeus, typographus, bibliopegus, bibliopola, bibliothecarius* (cum instrumentis suis)

Rex: Age cum illis, Eratosthenes!

Eratosthenes: Omnes vos rem librariam tractatis[7]?

Chartopoeus: Ego libris paro materiam, papyrum.

Typographus: Ego iisdem imprimo formam interiorem, scripturam.

Compactor: Ego addo formam exteriorem, compacturam.

Bibliopolus: Ego libros publice vendo.

Bibliothecarius: Ego coemo et tanquam sapientiae thesauros congesto et conservo.

Eratosthenes: Dignam omnes praestatis operam. Explicet quisque opera sua specialius!

Chartopoeus: Ego emitto pueros meos vicatim ad coemendum lineamenta vetusta et detrita, ex quibus concerptis, in pulmentum contusis, aqua glutinosa dilutis inque folia diductis (*sic*) conficio *chartam*, quam etiam antiquo more *papyrum* vocant. Tum eam colligo in *volumina minora* seu *scapos* plagularum vigintiquinque, horum vero decem *volumen maximum* (*balla*). Ita eum vendo, nec mihi plus circa ista laboris est.

Eratosthenes: Quid tu, *typographe*?

Typographus: Mihi sunt aenei literarum typi permagno numero conflati et per haec loculamenta digesti. Quos meus typotheta sigillatim expromens componit in verba, verba in versus (*ad mensuram huius linearis normae*), versus in columnas et paginas (*habet enim folium paginas duas semper, sed pagina una aliquando duas, tres, quatuor columnas*). Paginarum vero cum tot habet, quot ad philyram[8] explendam requirantur, coarctat omnes marginibus ferreis, ne dilabantur. Tum impressor totam hanc typorum compagem (*nos formam vocamus*) indit prelo, et perlinit atramento pressario (*ex fuligine et oleo lini parato*), apprimit super impositis formae chartis, et sic integras schedas describit momento, intra vero diem plus mille, omnesque correctissime, si modo primum exemplar exacte fuerit correctum a correctore gnavo et solerte. Expleto vero exemplarium numero (*quot una editione absolvi volumus, centena*[9] *vel millena*), eximimus prelo typos, abluimus, rursumque disiectamus per cellulas suas (*seu foruios*), ut in alium textum coagmentari prompte queant denuo. Schedas vero a prelo siccatas colligimus, ut exemplaria constituantur plena ad venundandum.

Eratosthenes: Bibliopege, enarra tuam quoque circa libros industriam!

---

[6] promitit
[7] librariamt ractatis
[8] phyluram
[9] *centina*

Apollónius: Ismerjük a dolgot, és hamarosan magával a nyomdásszal is beszélünk. A király közben köszöni szolgálatkészségedet és királyi jóindulatáról biztosít.

2. jelenet

Könyvészek, vagyis: *papírkészítő, nyomdász, könyvkötő, könyvkereskedő, könyvtáros* (a szerszámaikkal).

Király: Beszélj velük, Eratosthenés!

Eratosthenés: Mindnyájan a könyvvel kapcsolatos dolgokkal foglalkoztok?

Papírkészítő: Én a könyvek alapanyagát, a papírt készítem.

Nyomdász: Én ugyanazoknak a belső formáját nyomtatom, az írást.

Könyvkötő: Én a könyveknek külső formáját adom, a borítást.

Könyvtáros: Én felvásárlom és mint a bölcsesség tárházait összegyűjtöm és őrzöm őket.

Eratosthenés: Mindnyájan hasznos tevékenységet folytattok. Mindegyikőtök ismertesse közelebbről a maga munkáját!

Papírkészítő: Én szétküldöm segédeimet a falvakba, hogy felvásárolják a régi és elkopott vásznakat, s ezeket ízekre szedve, péppé zúzva, enyves vízbe beáztatva, majd lapokra vágva készítem belőlük a papírt *(így)*. Ezt régiesen *papirusznak* is mondják. Ezeket azután *kisebb kötegekbe* vagyis *tekercsekbe* hajtom, huszonöt laponként; ezekből tíz alkotja a *legnagyobb tekercset* (*a bálát*). Így árusítom, s nekem nincs több munkám vele.

Eratosthenés: Te, *nyomdász*, mit csinálsz?

Nyomdász: Nekem fém betűformáim vannak, nagy tömegben felhalmozva és ilyen rekeszekbe szétválogatva. Ezeket a szedőm egyenként kiveszi és szavakká rakja össze, a szavakat pedig sorokká (*eme zsinórmérték méretének megfelelően*), a sorokat hasábokká és oldalakká (*egy lapnak ugyanis mindig két oldala van, egy oldalon azonban néha kettő, három vagy négy hasáb*). S mihelyt annyi oldal lett, ahány elegendő egy ív kitöltéséhez, mindegyik oldalt összeszorítja szélvonalzókkal, hogy szét ne csússzanak. Ekkor a nyomómester ezt az egész betű együttest (*mi formának hívjuk*) a sajtógép alá helyezi, bekeni nyomdafestékkel (*ami koromból és lenolajból készül*), majd rápréseli a forma fölé tett papírlapokra, s ily módon egész íveket másol le egy szempillantás alatt, egyetlen nap folyamán több ezret, és mindegyiket a lehető legpontosabban, feltéve ha a formát a serény és hozzáértő korrektor pontosan állította össze. Miután pedig betelt a példányszám (*ahányat egy kiadásra elő akarunk állítani, több százas vagy ezres nagyságrendben*), a betűket kivesszük a sajtógép alól, lemossuk és ismét szétrakjuk őket *rekeszeikbe* (vagy *tartóikba*), hogy alkalmasint más szöveggé illesszük újra össze őket. Majd az íveket, miután megszáradtak, szintén kivesszük a sajtó alól, hogy teljes könyvpéldányokat állítsunk össze belőlük árusításra.

Eratosthenés: Könyvkötő, beszélj te is a könyvekkel végzett munkádról!

Compactor: Meum est libros continuare, ut prompte manu versari queant. Audio meae artis homines olim *glutinatores* fuisse dictos ex eo, quod chartas chartis agglutinabant, extremis marginibus tantummodo, longam in seriem, ut in volumen convolvi possent; *sic*! Nunc vocamur Graece *bibliopegi,* Latine *compactores*, quia schedas complicamus in folia, tum malleamus, consuimus, dorso glutinamus, demarginamus (*hac planula*); tum circummunimus tegmentis *ligneis* aut *papyraceis (super tectis membrana aut corio*, vel *serico et auro)*; lateraque fibulamus clausuris, aut connectimus ligulis. Grandioribus etiam libris affigimus umbilicatas *bullas* per angulos et in medio. (*Ecce!*)

Eratosthenes: Diversae magnitudinis libri habentne propriam nomenclaturam?

Compactor: Habent omnino. Maximus iste vocatur *liber in folio* (et maior etiam isto *in regali folio*); minores hi *in quarto, in octavo, in duodecimo, in sedecimo, in decimooctavo, in vigesimo quarto (ostendet singulos)*, in quibus scilicet philyra[10] plicatur in folia duo, quatuor, octo, duodecim, 16, 18, 24 etc. Nam liber oblongior in latum vocatur *linguatus* (*sic*), in altum *columnatus* (*iste*). Atque si quis liber sit grandior, quam ut una compage arctari possit, dividitur in *tomos*, ut *Cicero*.

Eratosthenes: Cedo tuas operas, *bibliopola*!

Bibliopolus: Ego libros pretio distraho vendendo eos seu compactos, seu in albo aut crudo (*ut vocant, hoc est incompactos*), et quidem tum domi in bibliopolio meo, tum per nundinas oppidatim: ut haec sapientiae infundibula sibi comparandi nusquam cuiquam deesse possit occasio.

Eratosthenes: Tibi, *bibliothecarie*, quid cum libris negotii est?

Bibliothecarius: Ego libros selectiores undecunque comparo, compingi curo, bibliothecae infero, per erecta repositoria ordine dispono. Constituoque librorum catalogos, ut quocunque fuerit opus, reperiri possit; meliores etiam super pluteos expono, ut ab intrantibus illico legi possint.

Eratosthenes: Recte haec omnia. Sed omnes vos, libraria familia, monendi estis nomine regis nostri non bonam de vobis surgere famam. Nempe vos immunitatibus literariae reipublicae, cui servitis, frui velle, vita tamen et moribus polluta mechanicorum plebe differre nolle, indulgendo scilicet subinde turpi otio et helluatoini similibusque foeditatibus.[11] Itane est? Tacetis? Emendate mores, aut vos ad sordidas cerdonum tribus relegabimus!

Scena III.

Editores librorum, censor et scriptor

Ptolomaeus: Compellare hos placetne tibi, o Plato?

Plato: Tuum est, o Rex, mandare, nostrum obsequi. Vos reddite actionum vestrarum rationem! Idemne agitis opus an diversam?

---

[10] phylura

[11] faeditatibus

Könyvkötő: Az én feladatom a könyvek bekötése, hogy könnyű legyen kezünkben forgatni őket. Hallom, a magamfajta embereket hajdan *enyvezőknek* hívták, mivel a papiruszlapokat ragasztották egymáshoz hosszú sorba – persze csak a legszélüknél fogva –, hogy azok egy tekercsbe hajthatók legyenek. Most görögül *bibliopégos*nak, latinul *compactor*nak hívnak bennünket, mivel a lapokat ívrét hajtjuk, megkalapáljuk, összefűzzük, gerincüket beenyvezzük, szélüket körbevágjuk (*ezzel a vágókéssel*), utána bekötjük őket *fa-* vagy *papírkötésbe* (*fedelüket hártyával vagy bőrrel*, illetve *selyemmel és arannyal* vonjuk be), fedelük szélére csatot illesztünk vagy keskeny szíjakkal kötjük össze őket. A nagyobb könyvekre köldökszerű gombokat is rögzítünk, fedőlapjaik sarkaiba és közepére.

Eratosthenés: Van-e sajátos nevük a különböző nagyságú könyveknek?

Könyvkötő: Természetesen. A legnagyobbat *foliókötet*nek hívják (az ennél is nagyobbat *királyi folió*nak), ezeket a kisebbeket pedig *negyed-, nyolcad-, tizenketted-, tizenhatod, huszonnegyed íveseknek*, (*Mutassa be őket egyenként!*); ezek esetében ugyanis az ívet kettő, négy, nyolc, tizenkettő, 16, 18, 24 stb. lapra hajtjuk. Mármost azt a könyvet, amelynek a szélessége nagyobb, *nyelv alakú*nak (*linguatus*), amelynek a magassága, *hasáb alakú*nak (*columnatus*) hívjuk. Ha pedig valamely könyv terjedelmesebb annál, hogysem egy kötetbe be lehetne szorítani, *kötetekre* osztjuk, mint például *Cicerót*.

Eratosthenés: Beszélj te is a munkádról, könyvkereskedő!

Könyvkereskedő: Én a könyveket fizetség fejében terjesztem és árusítom, bekötve vagy „csupaszon" (*mint mondják, azaz kötetlenül*), illetve fűzve. Mégpedig részint otthon, a könyvkereskedésemben, részint vásárnapokon a városokban, hogy a bölcsesség eme tölcséreinek a megvásárlására mindig mindenkinek meglegyen a lehetősége.

Eratosthenés: Neked, *könyvtáros*, mi dolgod a könyvekkel?

Könyvtáros: Én a válogatott könyveket mindenünnen összevásárolom, leltárba veszem, beviszem a könyvtárba és az ott felállított könyvespolcokon rendben elhelyezem őket. Összeállítom a könyvek jegyzékét, hogy bármelyikre lesz is szükség, megtalálható legyen; a jobbakat a könyvállványokra is kiteszem, hogy a látogatók közvetlenül olvashassák őket.

Eratosthenés: Mindez helyes. Mindőtöket figyelmeztetnem kell azonban királyunk nevében, könyvészek családja, hogy nem jó híretek kelt. Nyilván élvezni akarjátok a tudós köztársaság előjogait, aminek szolgáltok, életmódotok és erkölcseitek tekintetében azonban nem akartok különbözni az iparosok förtelmes népségétől, tudniillik abban, hogy időről-időre teret engedtek a rút semmittevésnek, a dorbézolásnak és hasonló ocsmányságoknak. Nem így van? Hallgattok. Jobbítsatok erkölcseiteken, vagy száműzünk benneteket a mesteremberek hitvány csapatába.

3. jelenet

A könyvek kiadói: a szövegkiadó és az író.

Ptolemaios: Van-e kedved tárgyalni velük, Platón?

Platón: Királyom, a te dolgod, hogy rendelkezz, a miénk, hogy engedelmeskedjünk. Nos, adjatok számot tevékenységetekről! Ugyanazt csináljátok-e, vagy különböző dolgokat?

Scriptor: Uterque libros edimus: ille antiquos, ego neotericos, recens scriptos.

Plato: Quos anitquos?

Censor: Quoscunque, qui sapienter aliquid scripta ferunt, scripta vero illa hactenus per bibliothecas latuerunt, ut nostro aevo innotescant, protrahimus eos beneficioque typorum promovemus in lucem.

Plato: Habetisne vera et incorrupta antiquorum exemplaria?

Censor: Non semper, Domine. Nam *autographa* (quae *originalia* vocant) non pervenerunt ad nostram aetatem; *apographa* vero (hoc est *exemplaria transcripta*) adeo saepe variant etiam tituli, ut de germanitate scripti, an non[12], sit suppositium, et de genunia lectione, ubi exemplaria dissonant, difficillimum quandoque sit iudicium. *Critici* tamen boni est coniecturis certis omnia deprehendere, lectoribusque verum authoris sensum detegere seu interiectis textui *glossis (sic)*, seu annotationibus separatis ad marginem, seu ad capitis vel etiam libri finem.

Plato: Multum hoc vobis procul dubio[13] facessit negotii.

Censor: Difficilis labor, fatendum, sed utilis, quia sic ingenia priorum seculorum tributaria reddimus ingeniis nostris, ut inventis illorum fruamur[14] nos.

Scriptor novus: At quia non omnia scire potuerunt illi, plura reservata sunt posteriorum diligentiae. Ego cum mei similibus boni publici amore hoc agimus, ut ne inferiores videamur prioribus illis, et quicquid evestigari potest melius, evulgamus, ut lux augeat lucem.

Plato: Laude digni hac parte, modo quod sic datur, lux sit, non tenebrae. Dicite autem, quomodo concinnatis libros, qua serie contenta ordinatis?

Scriptor: Frontispicio libri ponitur titulus libri summam indicans; sequitur libri *dedicatio* ad aliquem patronum, dehinc *paefatio* ad lectorem argumentum plenius edisserens librique usum scitum edocens; tum addi solent *elogia* in authoris et libri laudem ab amicis scripta. Demum sequitur ipsa libri *medulla*, *tractatus* nempe in capita et segmenta divisus[15]; tandem *clausula* cum *indice contentorum* aut etiam *erratorum*.

Plato: Vani se hic aliquid admiscet omnino, sed dissimulemus nunc. Hoc solum moneo: si libros vestros vultis esse vendibiles lectoribusque utiles, operam date, ut sint de rebus bonis scripti et bene elaborati. Atque si quos recudi contingit, videte, ut quaelibet editio nova sit aut melioribus obsrevatis auctior, aut certe saltem correctior, donec nihil mendorum supersit. Noxiosi vero libri ne unquam prodeant, cavete.

Scriptor: Dabitur opera.

Censor: Erimus memores.

---

[12] annon
[13] proculdubio
[14] fruamnr
[15] devisus

Író: Mindketten könyveket adunk ki, ő régieket, én újakat, frissen írottakat.

Platón: S miféle régieket?

Szövegkiadó: Mindazokat, amelyek valamilyen bölcs írást tartalmaznak, ám ezek az írások mindeddig a könyvtárakban lapultak, előbányásszuk és a nyomtatás jóvoltából napvilágra hozzuk őket.

Platón: Vannak-e a régiektől hiteles és romlatlan példányaitok?

Szövegkiadó: Nem mindig, uram. *Autographonok* ugyanis (amelyeket *eredeti*nek hívnak) nem jutottak korunkra, az *apographonok* viszont (vagyis *a másolati példányok*) gyakran annyira eltérőek még a címüket illetően is, hogy az is gyanús, vajon rokon kódexről másolták-e őket vagy sem. S ahol ezek a példányok eltérőek, nagyon nehéz ítéletet mondani az eredeti olvasatról. A jó *szövegkritikus* feladata viszont az, hogy megbízható egybevetéssel mindent leleplezzen és az olvasók számára fölfedje az illető szerző igazi értelmét, vagy a szövegbe szúrt *glosszákkal* [így!], vagy a lapszélre, illetve a fejezet elejére vagy a könyv végére írt, különválasztott jegyzetekkel.

Platón: Ez kétségkívül sok vesződséget okoz nektek.

Szövegkiadó: Be kell vallanom, nehéz munka, de hasznos. Ily módon ugyanis az előző századok nagy szellemeit hasznossá tesszük a magunké számára, hogy mi élvezzük fölfedezéseiket.

Író: Mivel azonban ők sem tudhattak mindent, sok minden megmaradt az utódok szorgalma számára. Én a hozzám hasonlókkal együtt a közjó iránti szeretettől indíttatva azon vagyok, hogy eme elődeinknél ne tűnjünk alábbvalóknak, és mindent tegyünk közzé, ami jobban földeríthető, hogy a világosság növelje a világosságot.

Platón: E vonatkozásban dicséretre méltók vagytok, csak amit így közreadtok, az világosság legyen, ne sötétség. De mondjátok, hogyan szerkesztitek meg a könyveket és hogyan rendezitek el tartalmukat?

Író: A könyv címlapjára kerül a cím, mely utal a könyv egészére. Ezután következik a könyv *ajánlása* valamelyik pártfogóhoz, majd az *előszó* az olvasóhoz, mely tömören összefoglalja a könyv lényegét és megtanít értő használatára. Ezt követően szokás közölni a szerző és a könyv dicséretét tartalmazó *magasztalásokat*, amelyeket a barátok írtak. Ezután következik a könyv *tulajdonképpeni része*, vagyis a *tartalma*, fejezetekre és bekezdésekre osztva. Végül jön az *utószó* a *tartalom-* és esetleg *hibajegyzékkel* együtt.

Platón: A tartalomba általában valami felesleges is bekerül, de erről most ne beszéljünk. Csak erre az egyre hívom fel a figyelmeteket: ha azt akarjátok, hogy könyveitek eladhatók és az olvasók számára hasznosak legyenek, arra törekedjetek, hogy jó dolgokról szóljanak és jó legyen a kidolgozásuk. És ha valamelyiket újra nyomják, ügyeljetek, hogy minden új kiadás még hasznosabb megfigyelésekkel bővüljön, vagy legalább hibátlanabb legyen, míg végül egyetlen hiba sem marad benne. Arra pedig vigyázzatok, hogy ártalmas könyvek soha ne jelenjenek meg.

Író: Azon leszünk.

Szövegkiadó: Ügyelni fogunk rá.

(*Digressis illis Rex ad suos*): Lustravimus eos, qui eruditioni parant viam. Fortasse iam vocandi erunt, qui eruditionem e libris transferunt in homines.

Plato: Necessitas flagitat. Quippe libros tantum habere doctos non liberat a barbarie: homines ipsos esse doctos oportet. Suadeo igitur e scholis huc adduci docentes et discentes, quidque ibi agant et quomodo, cognosci. Ante omnia tamen advocari suadeo *scholarcham et didacticum*: ex isto ut cognoscamus, qualis scholarum status sit, ex hoc autem, qualis esse possit, si res mutari queant in melius.

Rex: Sapienter hoc suadetur. Vocetur quisque seorsim, *scholarcha* prius! Cum quo tu, *Plini*, age; cum didactico vero tu, Plato!

(Exibit Plinius eumque introducet.)

Scena IV.

Scholarcha (ingressus Regi et Collegio reverenter honorem exhibebit. Quem Plinius Regis nutu sic alloquetur:[16]*)*

Plinius: Salve vir honoratissime! Praesentia tua nobis grata est. Placuit regi et Sapientum Collegio advocatum habere *te*, ut de scholarum statu ex *te* cognoscamus. Tu igitur nos super hac re bona fide informa!

Scholarcha: De scholarum in peius prolapsu invaluerunt multis iam ab annis querelae varias per gentes. Has ego nunc facio meas, nihilque in scholis recte geri et testor et detestor et deploro.

Plinius: Quid ita? Nihilne opis tulerunt, qui ante sesqui[17] seculum inter resuscitandum barbarie oppressas literas de ludis quoque literariis recte aperiendis sua communicarunt consilia: Erasmus, Melanchthon[18], Sturmius, alii?

Scholarcha: Caeperant florere scholae, marcescunt denuo: fumos habemus pro luce.

Plinius: Non vos tot didactici, qui a semiseculo prodierunt: *Caselius, Lubinus, Ratichius, Caecitius, Seidelius* et complures alii, qui artem docendi constituere tentarunt certam, iuverunt?

Scholarcha: Aut nihil, aut perparum. Haeremus in confusionum luto.

Plinius: Dolendum! Non autem deprehendere potestis, ubi proprie res haereat, et quae sit causa, quod remedia non pellant morbos, figant potius et augeant?

Scholarcha: Non omnino latent causae, sed quibus emovendis impares sumus.

Plinius: Edissere libere, quid subesse arbitraris?

Scholarcha: Desunt, qui scholis serio vacare velint aut possint aut sciant: perfunctorie fiunt omnia. Quid consilii tulerint boni isti viri *didactici*, ignoramus fere, recognoscere ista supini, aut si qui non omnino ignorant, laborem tamen fugiunt. Verbo: indormuerunt scholae malis suis, etiam vellicari et excitari renuunt.

---

[16] *allequetur*
[17] sesqni
[18] Melanthon

(*Miután eltávoztak, a király az embereihez:*) Megvizsgáltuk azokat, akik a műveltség úttörői. Most már talán azokat kellene szólítani, akik a műveltséget a könyvekből átplántálják az emberekbe.

Platón: A szükség is így kívánja. Mert a tudós könyveknek csupán a birtoklása nem szabadít meg a barbárságtól: maguknak az embereknek kell tudóssá lenniük. Javaslom tehát, rendeljük ide az iskolákból a tanárokat és a tanulókat, hogy megtudjuk, mit hogyan csinálnak. Indítványozom azonban, hogy mindenekelőtt a iskolavezetőt és a didaktikust rendeljük ide: az elsőt azért, hogy tőle azt tudjuk meg, milyen az iskolák állapota, a másodiktól pedig azt, hogy milyen lehetne, ha a dolgok jobbra fordulhatnának.

Király: Ez bölcs tanács. Külön-külön szólítsuk őket, először a iskolavezetőt. Vele te tárgyalj, Plinius, a didaktikussal pedig te, Platón!

(*Plinius kimegy és bevezeti.*)

4. jelenet

Iskolavezető (belépve hódolattal tiszteleg a király és a testület előtt. A király intésére Plinius így szólítja meg.)

Plinius: Üdvözlégy, nagytiszteletű férfiú! Kedves számunkra a jelenléted. A király és a Bölcsek Tanácsa úgy döntött, meghív, hogy tőled értesüljünk az iskolák állapotáról. Világosíts fel tehát őszintén bennünket erről a dologról!

Iskolavezető: Az iskolák hanyatlásáról már sok éve fölerősödtek a panaszok a különböző népek körében. Ezeket én most magamévá teszem: tanúsítom, kárhoztatom és siratom, hogy az iskolákban semmi sem történik helyesen.

Plinius: Hogyhogy? Semmit sem segítettek azok, akik másfél évszázaddal ezelőtt a barbárságtól elnyomott irodalom új életre támasztása közben a humán iskolák üdvös megnyitásáról is közreadták tervezeteiket: Erasmus, Melanchthon, Sturmius és mások?

Iskolavezető: Az iskolák virágzásnak indultak s ismét sorvadnak; világosság helyett homályban vagyunk.

Plinius: Nem segített rajtatok a sok neveléstan-szakértő, akik másfél évszázaddal ezelőtt megjelentek: *Caselius, Lubinus, Ratichius, Caecitius, Seidelius* és sokan mások, akik a tanítás mesterségének tudományát kísérelték megalapozni?

Iskolavezető: Egyáltalán nem, vagy csak nagyon keveset. Leragadtunk a zűrzavar iszapjába.

Plinius: Fájdalmas dolog. De nem tudtok rájönni, sajátosan hol akadt el az ügy, és mi az oka annak, hogy az orvosságok nem szüntették meg a betegségeket, hanem inkább állandósítják, sőt növelik őket?

Iskolavezető: Nem egészen rejtettek az okok, megszüntetésükhöz azonban gyengék vagyunk.

Plinius: Mondd meg őszintén, mi lappang e mögött?

Iskolavezető: Kevesen vannak, akik komolyan akarnak, képesek és tudnak az iskolákkal foglalkozni, felületesen megy minden. Hogy mit tanácsoltak ama derék férfiak, a didaktikusok, eltompultságunkban jóformán nem is tudjuk fölidézni, azok viszont, akik tudnák, visszariadnak az erőfeszítéstől. Egyszóval: az iskolák szunyókálnak bajaik közepette, s még azt is elutasítják, hogy fölrázzák és fölkeltsék őket.

Plinius: Dic, vir optime, si voto tuo res agendae essent, qualem tu optes scholam?

Scholarcha: Egone? Ah, si exaudire mea vellet suspiria Deus, scirem, quid optarem.

Plinius: Effunde libere vota!

Scholarcha: Scholam vellem, quae verissima esset *humanitatis officina* exercens iuventutem non ad literaturam solum, sed magis etiam ad mores honestos, maxime vero ad Deum sancte colendum, et ad omnia, quae humanam perficiunt naturam. Ut quisquis hic politur, evadat non frustum hominis, sed homo: totam vitam sapienter ordiri totamque prospere transigere gnarus, edoctus nimirum circa omnia recte sapere, omnia recte agere, de omnibus recte loqui. Atque ad haec omnia iuventutem deducendi ut nobis iter sit certum, breve et efficax, quo haec vitae praeludia ludibundis quasi peragantur, et schola vere sit, quod audit: *literarius ludus*, non vero molestum ingeniorum pistrinum, ex quo lubentius[19] fugiunt, quam in eo perseverent.

Plato: Noster es, dilecte vir, qui tam bona haec sapienter scholis optare nosti, tametsi in providendis mediis deficere videaris. Clementissime Rex, dignum iudico hunc virum desideriorum, quem sapientum tuorum assidere facias choro, ut dum de mediis ad desideratum illi scopum veniendi consultamus, ille adsit, audiat, exsultet, repertisque post viis bonis confidentius insistat.

Rex: Lubenti assentior animo. Asside virorum optime, et qui tam fervida desideria tua iungis nostris,[20] iunge quoque consilia!

Scholarcha: Eum me honorem non censeo mereri, magne REX, tuis ut annumerer consiliariis.

Rex: Acquiesce iudicio nostro et asside! (*Faciet igitur honore exhibito.)* Quid iam agendum?

Plinius: Vocandus est *didacticus*.

Rex: Quid vocis aut rei est *didacticus*?

Plato: Διδάσκω Graecis *doceo* est, διδακτός *doctus*, διδακτικός *doctivus*, hoc est docendi artifex.

Rex: Introeat ergo!

Scena V.

(*Didacticus*)

Didacticus: Regiae Maiestatis nomine sistere me iussus adsum.

Plato: Salve vir egregie! Narratum est Regiae Maiestati te profiteri *didacticum*. Itane est?

---

[19] lubentiusfugiunt

[20] iunge. nostris

Plinius: S áruld el nekem, te nagyszerű férfiú, ha kívánságod szerint folynának a dolgok, te milyen iskolát kívánnál?

Iskolavezető: Én? Ha Isten meghallgatná fohászaimat, tudnám, mit kívánjak.

Plinius: Add elő őszintén kívánságaidat!

Iskolavezető: Olyan iskolát kívánnék, mely az *emberség* (humanitas) legigazabb *műhelye* volna, mely az ifjúságot nemcsak tudományra neveli, hanem még inkább tisztes erkölcsökre is, legfőként azonban Isten szent tiszteletére és mindarra, ami az emberi természetet tökéletesíti. Hogy mindaz, akit itt művelnek, ne félemberré, hanem emberré váljék, aki ért ahhoz, hogy életét bölcsen rendezze el és annak egészét sikeresen élje végig; akit természetesen megtanítottak arra, hogy mindent helyesen ismerjen, mindent helyesen cselekedjék, mindenről helyesen szóljon. Továbbá, hogy legyen számunkra biztos, rövid és hatékony út, hogy az ifjúságot minderre megtanítsuk, miáltal az életnek ezek az előjátékai mintegy játszadozások legyenek, és az iskola valóban az legyen, amit a neve mond: a *tudomány játszótere*, s ne pedig a lelkek nyűgös taposómalma, amiből szívesebben menekülnek, hogysem benne megmaradjanak.

Platón: A mi emberünk vagy, derék férfiú, aki ily bölcsen tudod ezeket a kívánságaidat az iskolák számára megfogalmazni. Úgy látom azonban, hogy ami a gyógyszerekről való gondoskodást illeti, cserbenhagy a tudásod. Legkegyesebb király, ezt a férfit méltónak ítélem vágyaira, és jelölj ki neki helyet a bölcseid karában, hogy midőn az általa kívánt cél elérésének eszközeiről tárgyalunk, legyen jelen, hallja, örvendezzék, s később majd nagyobb önbizalommal lépjen a megtalált helyes útra.

Király: Szíves örömest beleegyezem. Ülj közénk, nagyszerű férfiú, és aki oly heves kívánságokkal támogatod a mi óhajainkat, támogasd tanácsaiddal is!

Iskolavezető: Nagy király, úgy gondolom, érdemtelen vagyok arra a megtiszteltetésre, hogy tanácsadóid közé számítsak.

Király: Nyugodj meg ítéletünkben és foglalj helyet! *(Tiszteletének kinyilvánítása után megteszi.)* Ezek után mi a teendő?

Plinius: A neveléstan szakértőt [didacticus] kell szólítanunk.

Király: Mit jelent ez a szó, és mi az, hogy didacticus?

Platón: A διδάσκω [didaskó] görögül annyit jelent, hogy *tanítok*, a διδακτός [didaktos] annyit, hogy *„akit tanítottak"*, a διδακτικός [didaktikos] pedig annyit, hogy *tanításhoz értő*, vagyis a tanítás szakértője.

Király: Jöjjön be tehát!

5. jelenet

Didaktikus: Miután a királyi felség nevében felszólítottak, hogy álljak elő, itt vagyok.

Platón: Üdvözlégy, kiváló férfiú! A királyi felségnek azt beszélték, hogy te *didaktikával* foglalkozol. Így van?

Didacticus: Si professionis nomen meretur pius alios in professione sua iuvandi conatus, fateor me inter eos esse, qui difficiles iuventutem formandi labores expeditius procedere posse optant, observationesque bonas, quae huc faciant, colligunt. Quomodo videlicet minori molestia, strepitu, nausea, maiori vero facilitate, suavitate, fructu versari liceat in scholis, humanitatis officinis. Ubi necesse habent exerceri iuniores (*qui quidem optent ordiri vitam sapienter et transigere prospere*) non tantum in *literatura*, sed in omnibus, quae humanam perficiunt naturam: nempe ut praediscant recte *SAPERE*, recte omnia *AGERE*, recte *LOQUI* lingua una vel pluribus.

Plato: Bene ista, sed gustum vellemus didacticae artis. Paucis explica, quid illa sit?

Didacticus: *Didactica* est ars bene docendi. (Quippe Graecis διδάσκω doceo est, διδακτός doctus, διδακτικός doctivus (hoc est *docendi gnarus*). *Docere* est, quod quis scit, ut alter quoque discat et sciat, efficere. *Bene autem docere est*, ut quis *cito, iucunde solideque* discat, efficere.

Plato: Cur tria illa: *cito, iucunde, solide* addis?

Didacticus: Quia male docet, qui *tarde*, qui *moleste*, qui *mutile* ad scientiam promovet. Omnino ars quaerenda est, qua doceamus *cito*, quia multa discenda sunt in usum vitae: ut ergo nulla in re diu haereamus, sed progrediamur ex aliis ad alia. *Iucunde*, ut discens toto studii cuiusque cursu non magis se defatigatum sentiat illis, quae acta sunt, quam accensum ad ea, quae peragenda restant. *Solide*, ut quicquid discitur, ediscatur totum et recte, ad promptum[21] usque usum.

Plato: Aurea ars, si habere possit.

Didacticus: Potest haberi, adeoque iam habetur beneficio DEI.

Plato: Manus nostrae oculatae sunt, credunt, quod vident.

Didacticus: Nonne *docere ducere est*?

Plato: Propemodum. Itur enim ab aliquo noto ad aliquid ignotum. Sed quid tum?

Didacticus: Detur iam, qui sciat praeire et vestigia ponendi modum praemonstrare, teneatque insuper imbecillem manu, annon transire poterit quicunque quocunque?

Plato: Applica!

---

[21] promtum

Didaktikus: Ha megérdemli a „foglalkozás" nevet az a jámbor törekvés, hogy másokat segítsünk a foglalkozásukban, bevallom, azok közé tartozom, akik azt kívánják, hogy az ifjúság nevelésének nehéz munkája akadálytalanabbul haladhasson előre, és gyűjtik az e cél érdekében végzett hasznos megfigyeléseket; hogy tudniillik hogyan lehet kisebb nyűggel, zajjal, undorral, nagyobb könnyedséggel, kellemetességgel és haszonnal működni az iskolákban, az emberség műhelyeiben, ahol az ifjakat (*legalábbis azokat, akik azt kívánják, hogy az életüket okosan kezdjék el és sikeresen éljék végig*) nemcsak *a tudománnyal* kell foglalkoztatni, hanem mindazzal, ami az emberi élet tartozéka, nevezetesen: hogy előre megtanuljanak mindent helyesen *TUDNI*, helyesen *CSELEKEDNI* és helyesen *ELMONDANI*, egy vagy több nyelven.

Platón: Ez rendben van. Szeretnénk azonban ízelítőt kapni a didaktika tudományából.

Didaktikus: A *didaktika* a jól tanítás tudománya. (A διδάκω [didaszkó] ugyanis görögül „tanítok", a διδακτός [didaktosz] „akit tanítottak", a διδακτικός [didaktikosz] „*aki ért a tanításhoz*". *Tanítani* annyi, mint elérni, hogy amit valaki tud, azt más is tanulja meg és tudja. *Jól tanítani* pedig annyi, mint elérni, hogy valaki *gyorsan, örömmel* és *teljesen* tanuljon.

Platón: Miért teszed hozzá azt a hármat, hogy *gyorsan, örömmel* és *teljesen*?

Didaktikus: Mert rosszul tanít az, aki *lassan*, aki *nyűggel*, és aki *részlegesen* mozdít előre a tudomány felé. Egyáltalán: azt a módszert kell keresnünk, amellyel *gyorsan* taníthatunk, mivel sok dolgot kell megtanulni az élet hasznára; hogy tehát egyetlen dolognál se ragadjunk le sokáig, hanem folyton lépjünk előbbre, egyiktől a másikhoz. *Örömmel*, hogy a tanuló bármelyik tanulmánya során ne annyira fáradtságot érezzen azok miatt, amiket már elvégzett, mint inkább lelkesültséget azok iránt, amik még hátra vannak. *Teljesen*, hogy bármit tanul, azt egészen és helyesen tanulja meg, addig a fokig, hogy készség szintjén használja.

Platón: Aranyat érő módszer, ha egyáltalán a birtokába lehet kerülni.

Didaktikus: A birtokába kerülhetünk, sőt Isten segedelméből már a birtokában is vagyunk.

Platón: A mi csapatunknak mindene a szeme: azt hiszi, amit lát.

Didaktikus: *Tanítani* nemde *annyi, mint vezetni*?

Platón: Körülbelül; ugyanis valamely ismeretlentől haladunk valamely ismert felé. S hogyan tovább?

Didaktikus: Legyen tehát olyan, aki tud az élen járni, és meg tudja mutatni, hogyan lépjünk, ezenkívül fogja a gyenge kezét; így nemde bárki bárhová képes lesz eljutni?

Platón: Fejtsd ki ezt!

Didacticus: Doceantur omnia per *exempla, praecepta, usum*, et discentur omnia *certo, cito, iucunde*. Praemonstret, inquam, docens cuiusque rei noscendae aut faciendae exemplar verum et clarum, detque discenti ad contemplandum illud spatium iustum; tum illustret praecepto seu regula, quid et ad quid sit, et quomodo fiat, perspicue, ut non intellegi non possit; demum iubeat imitari, tentantique imitamen adstet, ut si aberrare videat, mox corrigat, donec errare dediscat. Sed condiscipuli, quotquot fuerint, simul attendant, ut quicquid dicitur uni, audiant omnes, et in quocunque emendatur unus, in eo hallucinari dediscant omnes. Sed et hoc uno tempore non agatur nisi unum, ne distrahantur sensus, nec eiusdem classis discipuli agant diversa, omnes idem.

Tum denique eatur semper gradatim, quomodo res se ipsas[22] consequuntur et a se invicem pendent; tamquam per scalas bene structas ad quarumvis rerum fastigium deduci poterit omne humanum ingenium.

Plato: Facilius haec forsan dicuntur, quam praestantur.

Didacticus: Praestabuntur re ipsa[23]. Sit modo, qui docet, *doctus et doctivus*, cui adsit doctrinam aliis communicandi gnaritas et promptitudo[24]; qui autem discit, sit *docilis et disciplinosus*, quotidie aliquid novi rescire et addiscere avidus; uterque habebit delicias, scholaque fiet, quod audit, *ludus*, dum operae peragentur ludibundis utrinque. Et quod magis, haec blandae manuductionis identitas eam habebit commoditatem, ut praeceptor stans in pulpito satisfacere queat quantaevis erudiendorum catervae. Hi autem excitabunt se ipsos[25] certatim acuentque aemulatione mutua, dum omnia fient palam omnibus. Sic enim ingeniosi proficient potenter, tardiores vero superabut tandem quoque difficultates ipsa exercitiorum assiduitate, quod ostendent *examina*.

Plato: Ostendent, credo. Veritatem enim promissorum experiri nobis certum est. Sed, heus, nullane iam disciplina opus erit?

Didacticus: Disciplina iungenda est institutioni semper, ut ne per indulgentiam obrepat incuria vel desidia aut dissoluta licentia. Ergo qui negligenter agit, increpatur; qui monitiones contemnit, ferula castigatur; in quo autem malitiosa deprehenditur obstinatio, eicitur a morigerorum consortio, tamquam scabiosa pecus a grege. Ludimagister tamen plagosus esse cavet: permittit[26] potius diligentibus honestas recreationes, spatiationes, collusiones, adeoque ipsemet colludit exercitia providens pulchra.

Plato: Scholarum distributio qualis tibi probatur?

---

[22] seipsas
[23] reipsa
[24] promtitudo
[25] seipsos
[26] permitttit

Didaktikus: Tanítsanak mindent *példákkal, oktatással, gyakorlással*, és mindent *biztosan, gyorsan és kellemesen* fognak megtanulni. Ismétlem: mutassa be a tanító bármely megismerendő vagy megteendő dolognak igazi és valóságos példáját; adjon a tanulónak elegendő időt a megszemlélésére; utána világítsa meg ismertetéssel vagy szabállyal, hogy mi az, mire való, hogyan jön létre, de áttekinthetően, hogy lehetetlen legyen meg nem érteni; s végül rendelje el az utánzását, és segítsen annak, aki megkísérli az utánzást: ha úgy látja, téved, nyomban javítsa ki mindaddig, amíg le nem szokik a tévedésről. A tanulótársak viszont, akárhányan vannak is, együtt figyeljenek, hogy ha bármit mondanak egyiküknek, mindnyájan hallják, és bármiben javítják ki egyiküket, ugyanabban ők is szokjanak le a butaságokról. És ezalatt ugyanabban az időben csak egyvalamivel foglalkozzanak, hogy ne osszák meg az érzékeiket, és ugyanazon osztálynak a tanulói ne végezzenek különböző feladatokat, hanem mindnyájan csak ugyanazt. Továbbá mindig fokozatosan haladjanak, ahogyan maguk a dolgok követik egymást és kölcsönösen függenek egymástól: így, mint jól megépített létrafokokon keresztül, bármely dolog csúcsára eljuttatható bármely emberi szellem.

Platón: Mindezt alighanem könnyebb elmondani, mint megvalósítani.

Didaktikus: Valójában megvalósíthatók. Csak az, aki tanít, legyen *tanult* és *tanítani tudó*: legyen meg benne a hozzáértés és a készség, hogy a tudását másokkal közölje, aki pedig tanul, legyen *tanulékony* és *fegyelmezett*, vágyjon arra, hogy naponta megtudjon valami újat, s akkor mindkét félnek meglesz a maga gyönyörűsége, és az iskola az lesz, amit a neve mond: *játék*, mert mindkét részről játszva végzik a munkát. S ami még több: ennek a kedves kéz a kézben haladásnak meglesz az az előnye, hogy a tanár a katedrán állva a tanulók bármilyen nagy létszámú csoportjának képes eleget tenni. Ezek pedig versengve fogják biztatni és a kölcsönös vetélkedés során kölcsönösen fogják okosítani egymást, míg végül majd mindenkinek minden nyilvánvalóvá válik. Így a tehetségesek hathatósan fognak előrehaladni, és végül a lomhább észjárásúak is – éppen a gyakorlás folytonossága révén – le fognak küzdeni minden nehézséget, miként azt tanúsítják majd a *vizsgák*.

Platón: Remélem, tanúsítják majd. Bizonyos, hogy ellenőrizni fogjuk ígéreteid igazságát. Hanem, hé, semmi szükség sem lesz fegyelmezésre?

Didaktikus: A fegyelmet mindig egybe kell kapcsolni az oktatással, hogy az engedékenység révén be ne lopja magát a nemtörődömség, a lustaság vagy a féktelen fegyelmezetlenség. Aki tehát hanyagul dolgozik, azt megszidják; aki a figyelmeztetést semmibe veszi, azt pálcával fenyítik meg; akire viszont bűnös megátalkodottság bizonyul rá, azt kivetik a szófogadók közösségéből, mint rühös birkát a nyájból. Az iskolamester azonban óvakodik attól, hogy verekedős legyen: a szorgalmasaknak inkább megengedi a tisztes felüdülést, a sétát és a játékot, sőt maga is együtt játszik velük, alkalmas gyakorlatokról gondoskodva.

Platón: Az iskolák milyen megoszlását tartod helyesnek?

Didacticus: Recte dividuntur in *triviales, gymnasia, academias. Trivialis schola* pro elementariis ac tyronibus est, quorum sensus exercendi sunt circa res reales. *Gymnasia (classicas vocant scholas)* pro iis sunt, qui linguas discunt et liberales artes, exercitandique sunt circa rationes rerum noscitandas. *Academiae* denique pro iis, qui absolutam eruditionem quaerunt, purum scilicet rerum intellectum, ubi huic[27] operam dant professores facultatum quatuor, ut humanae vitae magistri: philosophi, medici, iureconsulti, theologi inde prodeant communi bono.

Plato: Methodis melioris iamne data sunt publicis in scholis specimina?

Didacticus: Nondum pro voto. Pauci attendunt consilia bona, consuetis sibi placent. Incipiunt tamen alicubi prospicere ordinatiusque agere.

Plato: Gratulandum. Quaeso, edatur hic coram serenissimo Rege specimen! Descende proximam in scholam docentesque et discentes methodo tua instrue, ut paulo post examine habito, quid boni subsit, patere melius possit.

Didacticus: Experiar cum DEO.

ACTUS III.

Scena I.

Didacticus: Redeo, serenissime Rex, rebus non male, uti spero, dispositis a schola prima ad ultimam.

Rex: Gratulabimur, si ex voto. Dic autem, quomodo res dispensasti?

Didacticus: Ultimum scholis finem et metam posui *reddere puerum quemlibet, quem formandum accipiunt, virum administrandae vitae oeconomicae, politicae, ecclesiasticae idoneum.* Sed quia ex infante non illico fit vir (*quippe pueritiae, adolescentiae iuventutisque transire prius necesse habet annos*), sic per[28] scholas ternas pensa distribui, ut puerum gradatim elevent ad virile usque sapientiae robur.

Rex: Edissere quomodo!

Didacticus: *Cuique scholae praefixi metam*, quousque suos deducere habeat. *Tum dedi cuique instrumentum certum*, cuius beneficio suos ad metam hanc suam deducere possit. Tandem *ostendi modum instrumentis istis utendi facilem et iucundum tum praeceptoribus, tum discipulis*, tum horum inter *se in concertationis forma.* Quibus modis obtineri spero, ut quicquid ulla in classe discendum est, hoc se prius videant didicisse, quam sentiant discere discipuli.

Rex[29]: Magna minaris; vide, ut fidem praestes!

---

[27] hoc
[28] pe
[29] Rex

Didaktikus: Úgy helyes, ha *általános* [trivialis] *iskolára*,[30] *gimnáziumra* és *akadémiára* oszlanak. Az *általános iskola* elemi iskolaként működik, és a gyermekek számára van, akiknek az érzékeit kell képezni az érzékelhető dolgokkal kapcsolatban; a *gimnáziumok* (*humán iskoláknak is hívják őket*) azok számára vannak, akik a nyelveket és a szabad tudományokat tanulják: ezek tanulóival a dolgok törvényszerűségeinek megismerését kell gyakoroltatni. Végül az *akadémiák* azok kedvéért vannak, akik a tudás teljességét, azaz a dolgok tiszta értelmét keresik; ahol is a négy kar professzorai azon buzgólkodnak, hogy onnan az élet tanítómesterei kerüljenek ki a köz javára, úgymint filozófusok, orvosok, jogászok és teológusok.

Platón: Ennek a hathatósabb módszernek vannak-e már példái a nyilvános iskolákban?

Didaktikus: Annyi még nincs, mint kívánnám. Kevesen figyelnek csak oda a jó tanácsokra, a nekik megszokott dolgokban tetszelegnek. Néhány helyen viszont már kezdenek előbbre tekinteni és rendszeresebben dolgozni.

Platón: Gratulálnom kell. Kérlek, mutasd be ezt példán a legfelségesebb király előtt! Menj el a legközelebbi iskolába, a tanulókat és a tanítókat oktasd a te módszered szerint, hogy nem sokkal később, miután majd megvizsgáltuk őket, kiderülhessen, mi jó van benne!

Didaktikus: ISTEN segedelmével ki fogom próbálni.

HARMADIK FELVONÁS

1. jelenet

Didaktikus: Újra itt vagyok, legfelségesebb király, miután az iskola legkezdetétől a legvégéig – reményeim szerint nem rosszul – rendbe tettem a dolgokat.

Király: Ha kívánságunknak megfelelően, hálásak leszünk érte. De mondd, hogyan rendezted el az ügyet?

Didaktikus: Azt tűztem ki az iskolák végcéljául, hogy *minden gyermeket, akit nevelés végett megkapnak, tegyenek alkalmassá a gazdasági, a társadalmi és az egyházi élet ügyeinek intézésére.* De mert a csecsemőből nem egyszerre lesz felnőtt *(hiszen előbb szükségképpen át kell haladnia a gyermekkor, a serdülőkor és az ifjúkor évein)*, ezért a feladatokat három iskolatípus között osztottam fel, hogy a gyermeket fokozatosan neveljék mindaddig, amíg a férfikor értelmi erejét el nem éri.

Király: Add elő, hogyan!

Didaktikus: *Mindegyik iskolatípus számára kitűztem a célt, amelyhez el kell juttatnia a tanítványait. Továbbá mindegyiknek meghatározott eszközrendszert adtam*, hogy ennek jóvoltából képes legyen eljuttatni tanítványait ehhez a célhoz. Végül: *megmutattam ezen eszközök használatának könnyű és kellemes módját mind a tanítóknak, mind a tanulóknak*, mind pedig azt, hogy ez utóbbiak *hogyan versengjenek egymással.* Remélem, ezekkel a módszerekkel elérhető lesz, hogy mindarról, amit valamely osztályban meg kell tanulni, a tanulók úgy lássák, előbb tudják, mintsem észrevennék, hogy tanulják.

Király: Nagy dolgokat ígérsz, de vigyázz, állld is a szavadat!

---

[30] A „triviális iskola" a pedagógiai szakirodalomban 'elemi iskola' (népiskola) értelmezésben használatos. (*Szerk.*)

Didacticus: Res fidem faciet. Vocentur et examinentur a primis ad ultimos, discipuli dico cum praeceptoribus suis, ut quid et quomodo utrique agant, videatis. Sed quaerite[31], si placet, ex quolibet praeceptore primum: *quousque suos ratione literaturae, morum, linguae deducere habeat*; secundo: *quid instrumentorum ad haec certo peragendum in promptu sit*; tertio: *quomodo iisdem instrumentis utatur* ad discentes in alacritate continendum et suaviter magnos progressus faciendum. Quod ab omnibus exigi velim, practice ut suos cum discipulis processus coram vobis exhibeant. Tum enim demum tota de re iudicare poteritis integre.

Rex (*ad suos conversus*): Quid videtur?

Plato: Placet.

Eratosthenes: Rationabilissimum est ita fieri.

Apollonius: Commodum erit.

Plinius: Quo autem ordine vocabuntur?

Didacticus: Quamlibet scholam (*trivialem, gymnasticam, Academicam*) in tres classes divisi. Prima ubique classis erit *incipientium*, secunda *proficientium*, tertia *perficientium*. Initium ergo fiat a prima et infima *alphabetariorum* classe.

Rex: Fiat, adsint!

Scena II.

Literator togatus scipionem manu gestans cum tribus discipulis, quorum quisque tabellam ligneam (cum recens excogitato alphabeto vivo) et cretam secum feret.

Rex: Eratosthenes[32], fac cum istis periculum!

Eratosthenes: Pusilli huius gregis tune ductor es?

Literator: Mihi concrediti sunt formandi.

Eratosthenes: Ad quid eos formas?

Literator: Ad pietatem, ad mores bonos, ad literasque noscendum, pingendum, recte pronunciandum.[33]

Eratosthenes: In pietate quomodo eos exerces?

Literator: Doceo illos voce et exemplo ante scholam et post scholam, ante cibum et post cibum, cubitum eundo et cubitu surgendo invocare Deum genibus flexis, manibus plexis, oculis sursum erectis gestuque ad omnem devotionem composito. Saepe eos moneo omnia bona venire a bono DEO, Creatore nostro; ideo illum semper esse laudandum, dum nobis bene est, et ne nobis male sit, deprecandum, praeveniendumque iram Dei[34] metu Dei serioque pietatis studio. Ut autem DEI voluntatem ne ignorent, repeto cum illis quotidie *Decalogum*, tum solatii loco *Fidei Symbolum* et similia. Deduco etiam ad sacros coetus, ibique composite, tamquam in conspectu DEI et angelorum ut se gerant, doceo. Nam tametsi conciones sacrae supra illorum captum sunt, adsuescunt tamen diligere tabernacula Dei, et agnoscere se cives ecclesiae domesticosque Dei.

---

[31] quaeritae
[32] Erathostenes
[33] pronunciandum, In pietate
[34] dei

Didaktikus: A tények fognak igazolni. Hívjátok ide és vizsgáljátok meg őket az első osztályosoktól a végzősökig, mármint a tanulókat és tanítóikat, hogy lássátok, melyikük mit csinál és hogyan. Ha pedig egyetértetek vele, mindegyik tanítótól kérdezzétek meg először azt, hogy *a tudomány, az erkölcsök és a nyelv ismerete tekintetében meddig kell eljuttatnia a tanítványait*; másodszor: *milyen eszközrendszer áll rendelkezésére ahhoz, hogy a feladatát biztonsággal teljesítse*; harmadszor: *hogyan használja ezeket az eszközöket*, hogy fenntartsa a tanulók lelkesedését, és szórakozva haladjon nagy léptekkel előre. Szeretném, ha gyakorlatilag mindnyájuktól megkövetelnétek, hogy előttetek mutassák be, hogyan haladnak előre tanítványaikkal. Végülis ekkor lesztek képesek elfogulatlanul ítéletet alkotni a dolog egészéről.

A király (tanácsadóihoz fordulva): Mi a véleményetek?

Platón: Tetszik a javaslat.

Eratoszthenész: A legésszerűbb így tennünk.

Apollónius: Jó lesz.

Plinius: Milyen sorrendben szólítsuk őket?

Didaktikus: Minden iskolatípust *(az elemit, a gimnáziumot és az akadémiát)* három osztályra osztottam. Az első osztály mindegyikben a *kezdőké*. a második a *haladóké*, a harmadik a *végzősöké*. Kezdjük tehát a legelsővel és legalsóval, *a betűvetést tanulók* osztályával!

Király: Legyen! Jöjjenek!

2. jelenet

Tógás tanító, kezében pálcával, és három kisdiák, akiknek mindegyike fatáblát (frissen kitöltött élő ábécével), valamint krétát tart a kezében.

Király: Eratoszthenész, próbálkozz velük!

Eratoszthenész: Te vagy a pásztora ennek a zsenge nyájnak?

Tanító: Énrám lettek bízva, hogy neveljem őket.

Eratoszthenész: És mire neveled őket?

Tanító: Istenfélelemre, jó erkölcsökre, illetve a betűk ismeretére, írására és helyes kiejtésére.

Eratoszthenész: Hogyan szoktatod istenfélelemre őket?

Tanító: Arra tanítom őket szóban és példamutatással, hogy iskola előtt és iskola után, étkezés előtt és étkezés után, lefekvéskor és felkeléskor letérdelve, kezüket összekulcsolva, szemüket az ég felé emelve, a teljes áhítathoz illő testtartással fohászkodjanak Istenhez. Gyakorta felhívom a figyelmüket arra, hogy minden jó a jóságos ISTENtől, a mi Teremtőnktől származik, ezért Őt mindig dicsérnünk kell, amíg jól megy a sorunk, és kérnünk, hogy ne érjen baj bennünket, s hogy Isten haragját istenfélelemmel és a jámborságra való őszinte törekvéssel kell megelőznünk. Továbbá, hogy pontosan ismerjék Isten akaratát, naponta elismétlem velük a *Tízparancsolatot*, továbbá elégtételként a *Hiszekegyet* és hasonlókat. Elviszem a szent gyülekezetbe is és arra tanítom őket, hogy ott figyelmezetten viselkedjenek, mintha Isten és az angyalok színe előtt volnának. Mert bár a szentbeszédek meghaladják értelmi képességüket, így mégis hozzászoknak Isten szent helyének tiszteletéhez és annak tudatához, hogy ők az egyház polgárai és Isten háznépéhez tartoznak.

Eratosthenes: Pie hoc. Mores quomodo illis implantas?

Literator: Iterum praxi. Adsuefaciendo eos exemplo et monitis ad temperantiam in victu, ad munditiem in vestitu, ad venerationem erga superiores et ad obedientiam aeque in mandatis atque vetitis semper promptam. Tum ad veracitatem, ne unquam mentiendo fallant; et ad iustitiam, ne unquam alienum quid contrectando vel occultando auferant; et ad labores atque occupationes perpetuas, sive serias, sive ludicras, eo semper fine, ut ad omnia excitatos et otii impatientes reddam. Patientes contra iniuriarum ut efficiam (*quae virtus Christianismi fundamentum est*), varie pertento, utque tandem alieno potius quam suo regi malint arbitrio, obsequentiae perpetuae exercitiis[35] obtineo.

Eratosthenes: Pulchra exercitia! Alte videris imbibisse illud Senecae: *Mores primum, mox sapientiam disce, quae sine moribus male discitur.* Sed cedo, quid sapientiae illos doces?

Literator: Si nondum sapientiam ipsam, sapientiae tamen viam illis explano literas eos (*quae omnis eruditionis colligendae universale instrumentum et ad sapientiae thesauros claves sunt*) brevi et amoena via perdocendo.

Eratosthenes: Intra quod temporis spatium?

Literator: Mensis unius.

Eratosthenes: Hem, tam cito! Qua id arte?

Literator: Unicum mihi est instrumentum *tabella haec*! In qua pictum illis exhibeo *alphabeta*[36] *vivum*, animalia scilicet, quae literarum singularum sonos edunt. Tyro igitur animal quodvis intuens sonumque illius imitans per semetipsum pronunciat literam, quomodoque idem sonus pingatur, ex adiecta figura discit, pingereque ipse eandem figuram consuescit.

Eratosthenes: Quomodo? Ostende id praxi!

Literator: Lubens. Ecce tirunculos heri mihi traditos, literarum adhuc[37] ignaros! Hos in conspectu vestro literas docebo. Filioli, venite, ludamus[38] cum hac[39] pictura!

Discipulus: Bene, Domine praeceptor.

Praeceptor (*primam ostendens picturam*): Quid hoc est?

Discipulus: Avis.

Praeceptor: Recte. Sed cuiusmodi avis?

Discipulus: Nescio.

Praeceptor: Tu alter!

[Discipulus alter][40]: Nescio.

Praeceptor: Dicam vobis: cornix est. Scis autem tu, quomodo corix clamat?

Discipulus: Nescio.

---

[35] exerciis
[36] *alpllabeta*
[37] ad huc
[38] ludemus
[39] haec
[40] alter) Nescio

Eratoszthenész: Ez kegyes cselekedet. S hogyan plántálod beléjük az erkölcsöket?

Tanító: Ismét csak gyakorlással. Példamutatással és intelmekkel szoktatom őket ételben és italban a mértéktartásra, öltözködésben a tisztaságra, a feljebbvalók iránti tiszteletre és a szolgálatkész engedelmességre az utasítások és a tilalmak betartásában egyaránt; azután meg igazmondásra, hogy ne tévesszenek meg soha senkit hazugsággal, és igazságosságra, hogy sohase vegyenek el semmit, ami a másé, sem úgy, hogy ellopják, sem úgy, hogy eldugják; továbbá folytonos munkára és foglalatosságra – legyen az akár komoly, akár játékos – mindig azt a célt tartva szem előtt, hogy minden vonatkozásban tevékennyé és a semmittevést gyűlölővé tegyem őket. Változatos módon próbálkozom viszont azzal, hogy a sérelmekkel szemben béketűrőkké formálódjanak *(hiszen ez az erény az alapja a keresztény magatartásnak)*; azt pedig, hogy végül inkább akarják, hogy a más akarata irányítsa őket, mint a sajátjuk, az engedelmesség folyamatos gyakorlásával érem el.

Eratoszthenész: Nagyszerű gyakorlatok! Úgy látszik, mélyen belédívódott Seneca azon mondása, hogy *„Először az erkölcsöket sajátítsd el, és csak utána a bölcsességet, mert ez utóbbit erkölcs nélkül nem lehet jól megtanulni."* De mondd, miféle bölcsességre tanítod őket?

Tanító: Ha még magára a bölcsességre nem is, de egyengetem számukra a bölcsességhez vezető utat, mégpedig azáltal, hogy rövid és kellemes úton tanítom őket a betűkre (*melyek minden műveltség megszerzésének egyetemes eszközei és kulcsok a bölcsesség kincsesházához*).

Eratoszthenész: És mennyi idő alatt?

Tanító: Egy hónapon belül.

Eratoszthenész: Hm. Ennyire gyorsan? S milyen módszerrel?

Tanító: Egyetlen eszközöm *ez a tábla*, amelyre felírva bemutatom nekik az *élő ábécét*, tudniillik olyan állatokat, amelyek egy-egy betűnek megfelelő hangot adnak. Ily módon a kisgyerek, látva egy-egy állatot, és annak hangját utánozva magától ejti ki a betűt, a mellette levő jelből pedig megtanulja, hogyan ábrázoljuk az illető hangot, és hozzászokik ahhoz, hogy maga is leírja ezeket a hangokat.

Eratoszhenész: Hogyan? Mutasd be a gyakorlatban!

Tanító: Szívesen. Íme, itt van három kisdiák, akik a minap kerültek a kezem alá, és még nem ismerik a betűket. Ezeket a szemetek láttára fogom megtanítani a betűkre. Gyermekeim, gyertek, játsszunk el ezzel az ábrával!

Tanulók: Jó, tanító úr!

Tanító (*megmutatva az első ábrát*): Mi ez?

Első tanuló: Madár.

Tanító: Helyes. De milyen madár?

Első tanuló: Nem tudom.

Tanító: És te?

Második tanuló: Én sem tudom.

Tanító: Megmondom nektek: holló. És tudod, milyen hangot ad a holló?

Első tanuló: Nem tudom.

Praeceptor: Sic dicit: A, A, A. Imitare!
Discipulus: A, A, A
Praeceptor: Tu alter!
[Discipulus alter][41]: A, A, A.
Praeceptor: Recte. Scis autem tu, quomodo sonus iste pingi possit?
Discipulus: Nescio.
Praeceptor: Nemo vestrum?
Discipuli: Non.
Praeceptor: Docebo vos. Ecce hic iam pictus est (a:); quotiescunque quis vestrum talem figuram videbit in ullo libro, semper dicet (*sicut cornix dicit*): a, a, a. (*NB. Ostendet in vocibus eiusdem tabulae occurrentem hanc literam (a) iubebitque ipsos quaerere, donec illam invenire, hoc est agnoscere per se*[42] *sciant.*)
Praeceptor: Vultisne scire[43] pingere quoque "a"?
Discipuli: Volumus.
Praeceptor: Facillime discetis. Tu N. primo, sed vos reliqui spectate! En graphium hoc ligneum! Prehende illud tribus digitis manus dextrae (*sic*) et trahe super literam hanc (*sic*)! (*Imitabitur igitur aliquoties. Tandem praeceptor:*) En cretam, scribe hanc eandem literam in hoc nigro tabellae spatio[44], iuxta priorem illam! (*Tentabit respectans semperque repetens: „A", sic scribitur „a", donec sciat, si non exacte, quoquo tamen modo. Sic et alter et tertius. Et praeceptor:*) Iam ecce didicistis unam literam. Tu quomodo pronuncias, quod scripsisti?
Discipulus: A.
Praeceptor: Recte, laudo.
Eratosthenes: Iam ergo eos unam docuisti literam?
Praeceptor: Docui.
Eratosthenes: Quomodo procedis cum caeteris?
Praeceptor: Eodem modo; methodus mihi unica, sui semper similis est.
Eratosthenes: Sed antequam omnes literas didicerint, obliviscentur priorum.
Praeceptor: Non poterunt; sequentem enim literam non sumimus solam, sed cum praecedente, *sic: a-b, b-a; a-c, c-a; c-d, d-c*[45] *etc.* Et[46] postquam totum alphabeta sciunt, promiscue, omnia omnibus iungendo, semperque simul et pronunciando et scribendo, ut iam et nomina sua scribere literarumque[47] usum pervidere incipiant: *e-g-o, t-u, i-s, p-a-l; p-a-u-l-u-s etc.*
Eratosthenes: Quae autem hi tui exercitia concertatoria habent?
Praeceptor: Quaerunt mutuo de figuris: „Hoc quid est?". Respondit alter: „*agnus, anser, upupa, ursus*" etc. „Quomodo clamat agnus?" „*Bee*". „Et quomodo hoc scribis?" Sic: „*B*" *etc.* Cuiusmodi concertatio fit per totam tabulam saltim, dehinc memoriter etiam.
Eratosthenes: Et si quis nescit, quid lusu perdit?

---

[41] alter) A
[42] perse
[43] sciro
[44] spacio
[45] *dc*
[46] E
[47] literatumque

Tanító: Ilyen hangot ad: A, A, A. Utánozd!
Első tanuló: A, A, A.
Tanító: Te is!
Második tanuló: A, A, A.
Tanító: Helyes. És tudod-e, hogyan ábrázolható ez a hang?
Második tanuló: Nem tudom.
Tanító: Egyikőtök sem tudja?
Tanulók együtt: Nem.
Tanító: Megtanítalak rá benneteket. Íme, itt már ábrázolva is van: „a" .Valahányszor valamelyikőtök valamely könyvben ilyen ábrát lát, mindig mondja azt, (*mint a holló*), hogy „a, a, a". (*Megjegyzés: az ugyanezen a táblán levő szavakban mutassa meg a betű előfordulását (a), majd szólítsa fel őket, hogy keressék meg – mindaddig, míg meg nem tanulják, hogy maguktól rátaláljanak, vagyis felismerjék.)*
Tanító: Akarjátok-e, hogy ti is le tudjátok írni az „a"-t?
Tanulók együtt: Akarjuk.
Tanító: Nagyon könnyen meg fogjátok tanulni. Először te, N., de ti, többiek is figyeljetek! Íme, itt van ez az íróvesszö. Fogd meg a jobb kezed három ujjával (*így*)és vezesd e fölött a betű fölött! (*Így!*) (*Néhányszor gyakorolják, majd a tanító:*) Itt a kréta. Írd le ugyanezt a betűt erre a fekete táblára ama előzőnek a mintájára! (*Az megpróbálja, miközben a másik táblára pislog és mindig ismétli, hogy: „a", és így írja: „a", mindaddig, amíg meg nem tanulja, ha nem is pontosan, de legalább valahogyan leírni. Így tesz a második és a harmadik is. Végül a tanító:*) Íme, már meg is tanultatok egy betűt. Te hogyan ejted ki, amit írtál?
Tanuló: A.
Tanító: Helyes. Megdicsérlek.
Eratoszthenész: Tehát már meg is tanítottál velük egy betűt?
Tanító: Igen.
Eratoszthenész: És hogyan haladsz tovább a többi betűvel?
Tanító: Ugyanígy; az én módszerem egységes, mindig önmagához hasonló.
Eratoszthenész: Csakhogy mielőtt az összes betűt megtanulnák, az előzőket el fogják felejteni.
Tanító: Nem tehetik, mivel a következő betűt nem önmagában vesszük, hanem a megelőzővel együtt, Így: *a-b, b-a, a-c, c-a, c-d, d-c stb.* S miután már az egész ábécét tudják, vegyesen, mindegyik betűt mindegyikkel összekapcsolva, s mindig egyidejűleg ejtve és írva, lassan elkezdik leírni a saját nevüket és kezdik megérteni a betűk használatának mikéntjét: *é-n, t-e, ő, p-á-l stb.*
Eratoszthenész: Ezek a diákjaid miféle versenygyakorlatokat végeznek?
Tanító: Felváltva keresik ki az ábrákról, hogy Mi ez? A másik válaszol: *bárány, lúd, kuvik, medve stb.* Milyen hangot ad a bárány? *Bee.* És hogyan írod ezt le? „*B* és *e*" stb. Ugyanilyen vetélkedőt tartanak az egész táblázattal kapcsolatban, egyik betűről a másikra ugrálva, és utána emlékezetből is.
Eratoszthenész: És ha valaki nem tud, mit veszít a játékon?

Praeceptor: Ridetur, aut accipit ab illo, cui quaestionem solvere nescit, leve talitrum; aut do cuilibet nuces aliquot, quas dum negligens perdit, iacturam dolet et postea cavet.

Eratosthenes: Postquam vero totum alphabeta didicerunt, quid illis facis?

Praeceptor: Mitto in classem lectoriam.

Rex (*ad suos*): Quid haec methodus placet?

Plato: Bona est, quia simplex et suavis, in forma ludi; non terret ingenia, sed allicit.

Apollonius: Ah, iamne veritas constabit illius Senecani[48]: *Longum et difficile est iter per praecepta, breve et efficax per exempla?*

Plinius: Si sic altioribus in scholis procedi poterit, erunt didactico agendae gratiae ob compendia haec. Ita enim literarum ludi vere poterunt esse ludi.

Didacticus: Experiri licebit. Vocentur sequentes classes!

Eratosthenes: Auditisne filioli vestros placere ludos? Ite, sic ludite, macti ingenio!

[*Pueri ad paedagogi*[49] *nutum felxo coram Rege poplite exibunt illeque sequetur.*]

Scena III.

Procopius (hoc est Prospiciens a προκοπής profectus[50] *cum discipulis septem.*

Rex: Explora hos, Apolloni!

Apollonius: Amice, quas tu doctrinas hisce tuis tradis?

Procopius: Legere et scribere discunt ex me accurate, numerare et canere initialiter, mores et pietatem plenius.

Apollonius: Quid libelli manu gestatis tu et tui?

Procopius: Est *Tirocinium legendi et scribendi numerandique et canendi, morum denique et pietatis.*

Apollonius: Ostende! (*Tradet ergo illi unum exemplar, quod ille aperiens dicet:*) Ad quid ista *puncta, lineae, cruces, circuli, semicirculi* tam diversi?

Procopius: Discunt haec primum pingere, ut fundamenta habeant *calligraphiae*: literarum enim ductus ex his componuntur, ut sequens ostendit tabula.

Apollonius: Ergo illos iam ab initio pulchre scribere vis?

Procopius: Praestat omnia agere pulchre, quam turpiter, et habet quaevis res initia sua.

Apollonius: Examina ipsemet hos tuos!

Procopius (*ad proximum*): Tu, lege tabulam tertiam syllabicam!

Discipulus I: Arb, erb, irb, orb, urb; bra, bre, bri, bro, bru; bar, ber, bir, bor, bur etc.

Procopius: Alter, lege vocabula monosyllaba!

---

[48] senecani
[49] *pedagogi*
[50] *profectus) cum*

Tanító: Kinevetik, vagy pedig kap egy barackot a fejére attól, akinek nem tudta megoldani a kérdését; esetleg mindegyiküknek adok néhány szem diót, s mivel az, aki figyelmetlen, elveszti őket, fájlalja a veszteségét, és utána jobban vigyáz.

Eratoszthenész: S miután az egész ábécét megtanulták, mit csinálsz velük?

Tanító: Az olvasó osztályba bocsátom őket.

Király (tanácsadói felé fordulva): Hogy tetszik ez a módszer?

Platón: Jó, mivel egyszerű, kellemes, és játékos a formája; nem elriasztja, hanem vonzza a szellemet.

Apollónius: Bizony, igazolódik ama Seneca-mondás igazsága: *A szabályok módszere hosszadalmas és nehézkes, a példáké rövid és hatékony.*

Plinius: Ha így lehet majd előrehaladni a magasabb iskolákban is, hálát kell adnunk a didaktikusnak a tanításnak ezért a gyorsabb módjáért. Ilyenformán ugyanis a tudomány iskolái valóban játszóterek lehetnek.

Didaktikus: Ki lehet próbálni. Szólítsuk a következő osztályokat!

Eratoszthenész: Hallottátok, gyermekeim? Tetszett a játékotok. Menjetek, játsszatok így, okos csöppségek!

(A gyerekek a pedagógus intésére, miután a király előtt térdet hajtottak, kimennek, az pedig követi őket.)

3. jelenet

Procopius (vagyis a „Gondoskodó", a προκοπή-ből) hét tanítványával együtt megjelenik a színen.

Király: Vizsgáld meg őket, *Apollónius!*

Apollónius: Barátom, milyen tudományokra oktatod ezeket a tanítványaidat?

Procopius: Megtanulnak tőlem a hibátlanul olvasni és írni, kezdő szinten számolni és énekelni, ennél jobban erkölcsösnek és istenfélőnek lenni.

Apllónius: Milyen könyvet tartotok a kezetekben te és a tanítványaid?

Procopius: *Az írás és az olvasás, a számolás és az éneklés, továbbá az erkölcsök és az istenfélelem alapfokú tankönyvét (tirocinium).*

Apollónius: Mutasd! (*Odaad neki egy példányt, az pedig kinyitja, majd így szól:*) Mire szolgálnak ezek az egymástól oly különböző *pontok, vonalak, keresztek, körök, félkörök?*

Procopius: Először ezeket tanulják meg leírni, hogy elsajátítsák a szépírás alapjait: a betűformák ugyanis ezekből tevődnek össze, miként azt a következő táblázat mutatja.

Apollónius: Arra törekszel tehát, hogy kezdettől fogva szépen írjanak?

Procopius: Mindent jobb szépen, mint csúnyán csinálni, és minden dolognak megvan a maga kezdete.

Apllónius: Vizsgáztasd magad ezeket a tanítványaidat!

Procopius (*a legközelebb levőhöz*): Olvasd a harmadik szótagtáblázatot!

1. Tanítvány: arb, erb, irb, orb, urb; bra, bre, bri, bro, bru; bar, ber, bir, bor, bur stb.

Procopius: Második, olvasd az egy szótagos szavakat!

Discipulus II:[51] „As, mas; ars, pars; bos, dos; mons, fons etc."

Procopius: Sequens, disyllaba!

Discipulus III: *Aper, caper; lignum, tignum; unda, munda etc.*

Procopius: Trisyllaba lege, tu!

Discipulus IV: Allium, pallium; humerus, numerus; lilium[52], milium etc.

Procopius: Satis. Tu sequens, quadrisyllaba lege!

Discipulus V: Beatitas, felicitas[53] etc.

Procopius: Abrumpe! Video etiam te scire, quid vocabula quatuor et plurium syllabarum sint. Tu sequens, lege praecepta moralia!

Discipulus VI: Disce mores! Virtutem ama! Vitium fuge! DEUM time! Angelos reverere! Ora saepe[54]! Iura nunquam! Honora parentes! Obsequere praeceptori! Gere te modeste! Maiori cede! Minori parce!

Apollonius: Parce tu quoque; videmus te prompte[55] satis legere. Etiamne memoriter haec tenetis?

Procopius: Omnia, quae libellus iste habet, omnes illi discunt primo legere, dehinc transcribere, tum intelligere et memoriae mandare, tandem imitari et re ipsa[56] observare.

Apollonius: Laudabiliter. Pietatis exercitia quaenam habetis?

Procopius: Lege titulos saltem, tu sequens!

Discipulus VII: I. Oratio Dominica. II. Confessio fidei. III. Decem praecepta Dei. IV. Institutio baptismi. V. Institutio[57] clavium regni Dei. VI. Institutio sacrae coenae. VII. Precatio[58] matutina. VIII. Benedictio mensae. IX. Gratiarum actio post mensam. X. Precatio vespertina. XI. Promissiones Dei piis factae. XII. Maledictiones impiis denuntiatae.

Apollonius: Pulchre. Quid sequitur?

Procopius: Exercitia arithmetica et musica.

Apollonius: Etiam musicam discunt? Ad quid?

Procopius: Responde tu!

Discipulus: Musica est ars canendi. Quam ideo disco, ut psalmos, hymnos et cantica spiritualia quaecunque per memetipsum recte addiscens suaviter cantare et cantando Deum laudare animamque meam oblectare in sanctorum coetu et alibi queam.

Procopius: Quae sunt fundamenta musicae?

Discipulus: *Claves, voces, notae* et ex his omnibus composita *scala musica*.

Procopius: Quot sunt *claves*?

Discipulus: Septem: A, B, C, D, E, F, G.

---

[51] *3. Discipulus*
[52] Inlum
[53] foelicitas
[54] soepe
[55] promte
[56] reipsa
[57] institutlo
[58] praecatio

2. Tanítvány: as, mas; ars, pars; bos, dos; mons, fons stb.

Procopius: Következő, a két szótagosokat!

3. Tanítvány: *Aper, caper; lignum, tignum; unda, munda stb.*

Procopius: A *három szótagosokat* te olvasd!

4. Tanítvány: Allium, pallium; humerus, numerus; lilium, milium stb.

Procopius: Elég! Következő, olvasd a négy szótagosokat!

5. Tanítvány: Beatitas, felicitas stb.

Procopius: Hagyd abba! Látom, azt is tudod, mit jelent a négy vagy még több szótag. Következő, olvasd az erkölcsi szabályokat!

6. Tanítvány: Tanulj erkölcsöt! Szeresd az erényt! Kerüld a bűnt! Féld az ISTENT! Tiszteld az angyalokat! Gyakran imádkozz! Sohase esküdözz! Tiszteld szüleidet! Engedelmeskedj tanítódnak! Viselkedj szerényen! Engedj a nagyobbnak! Kíméld a kisebbet!

Apollónius: Te is kímélj bennünket! Látjuk, elég jól olvasol. De tudjátok-e ezeket emlékezetből is?

Procopius: Mindazt, amit ez a kis könyv tartalmaz, mindnyájan megtanulják először olvasni, majd leírni, utána megérteni és az emlékezetükbe vésni, végül utánozni és valóban szem előtt tartani.

Apollónius: Dicséretes dolog. S hogyan gyakoroljátok az istenfélelmet?

Procopius: Következő, olvad fel legalább a címeket!

Tanítvány: I. Az Úr imája. II. Hiszekegy. III. Isten tízparancsolata. IV. Tanítás a keresztségről. V. Tanítás Isten országának kulcsairól. VI. Tanítás a szentáldozásról. VII. Reggeli imádság. VIII. Asztali áldás. IX. Hálaadás étkezés után. X. Esti imádság. XI. Isten ígéretei az istenfélőknek. XII. A gonoszoknak szóló fenyegetések.

Apollónius: Helyes. Mi következik?

Procopius: Számtani és zeneelméleti gyakorlatok.

Apollónius: Zeneelméletet is tanulnak? Minek?

Procopius: Válaszolj, te!

Tanítvány: A zeneelmélet az éneklés tudománya. Ezt azért tanulom, hogy a zsoltárokat, a himnuszokat és a vallásos énekeket önerőmből helyesen megtanulva szépen énekelhessem, és énekemmel dicsérhessem Istent és gyönyörködtethessem a lelkemet a szentek gyülekezetében és másutt.

Procopius: Mik a zeneelmélet alapjai?

Tanítvány: *A kulcsok, a hangjegyek, a jelek* és a mindezekből felépülő zenei hangsor.

Procopius: Hány *kulcs* van?

Tanítvány: Hét: A, B, C, D, E, F, G.

Procopius: Quot autem voces?
Discipulus: Totidem: ut, re, mi, fa, sol, la, si.
Procopius: Nota quid est?
Discipulus: Signum ostendens, quamdiu vox uno in loco detineri debeat.
Procopius: Quot sunt notae?
Discipulus: Etiam septem: Maxima : Longa . Brevis, . semibrevis ◇ : Minima, ♩ : semiminima ♪ : & fusa ♫ :

Procopius: Quid est *scala musica*?
Discipulus: Ascensio et descensio vocis per lineas et spatia sursum et deorsum.
Procopius: Quid habet ista scala? Cane!

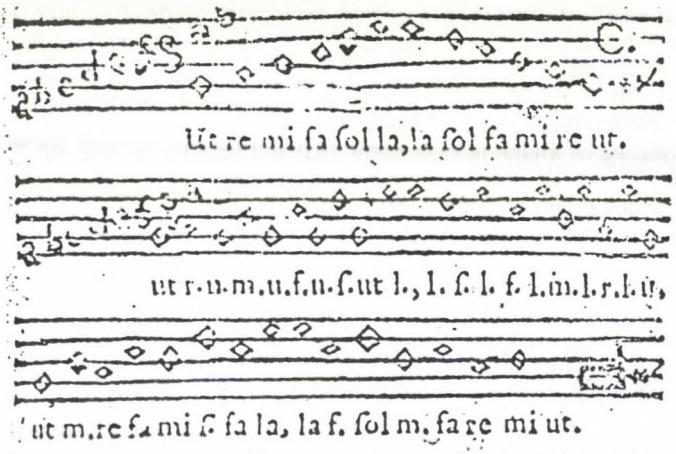

Procopius: Hoc scire ad quid prodest?
Discipulus: Omnes melodias exacte cantare potest, qui hoc exacte cantat.
Procopius: Itane? Canta mihi ergo sic, notis (*non textu*) psalmum aliquem, exempli gratia trigesimum octavum! (*Exhibebitque illi Psalterium cum melodiis pictis.*)
Discipulus: Canam.

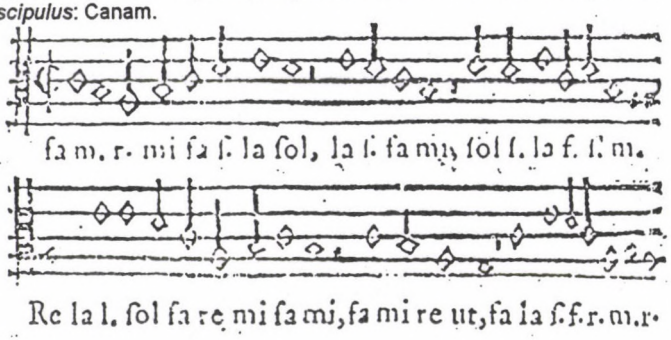

Procopius: És hány hangjegy?

Tanítvány: Ugyanennyi: ut, re, mi, fa, sol, la, si.

Procopius: Mi a jel?

Tanítvány: Olyan jel, mely megmutatja, hogy egy hangot milyen sokáig kell egy helyben hangoztatni.

Procopius: Hány jel van?

Tanítvány: : Szintén hét: a leghosszabb: 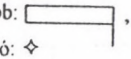 , hosszú: , rövid : , félrövid , kicsi: , félkicsi: , elmosódó:

Procopius: Mi a *zenei hangsor*?

Tanítvány: A hangnak hangközönként és hangtávonként történő felemelése és leengedése.

Procopius: Mit tartalmaz ez a hangsor? Énekeld!

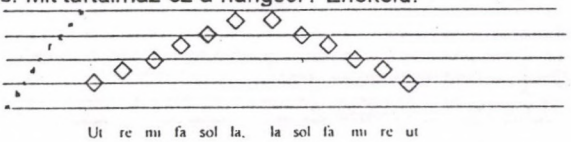

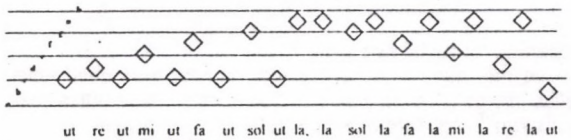

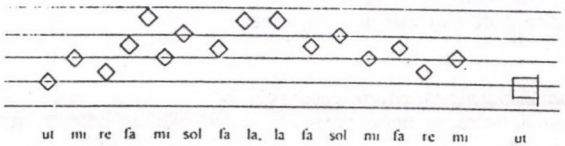

Procopius: Ezt miért jó tudni?

Tanítvány: Minden dallamot pontosan el tud énekelni az, aki ezt pontosan énekli.

Procopius: Igen? Akkor énekeld el nekem így, hangjegyekkel (ne pedig szöveggel) valamelyik zsoltárt, például a harmincnyolcadikat! (*Oadaadja neki a zsoltároskönyvet a kottákkal együtt.*)

Tanítvány: Énekelem.

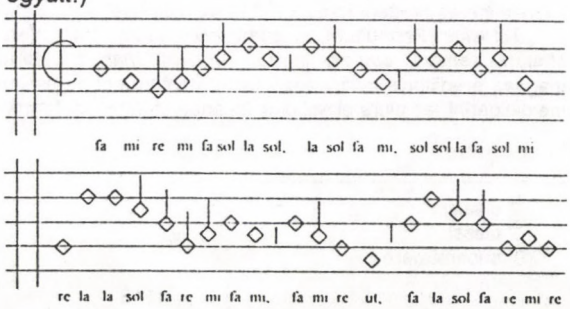

Procopius: Tu alter, cane hunc septuagesimum quartum!

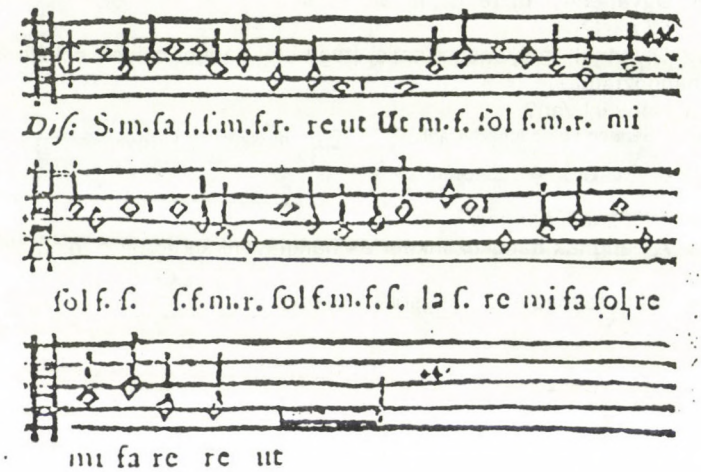

Apollonius: Etiamne reliqui tui hoc sciunt?

Procopius: Apud me, quod unus scit, sciunt omnes, quia quod unus discit, discunt omnes, tametsi alius alio celerius arripiat. Postquam vero omnia huius libelli perdidicerunt, promoventur ad classem[59] sequentem, *speculatorum*.

Rex: Laudamus tuam et tuorum diligentiam. Redite ad exercitia vestra; isti vero speculatores introeant, cum quibus tu, Pilni, ages!

Scena IV.

Telesius cum discipulorum choro, decem circiter

Plinius: Etiam tu nobis, vir bone, propositum tuum explica; primum, quid intendat circa hos tuos diligentia tua?

Telesius: Exercito illos ad cereliter vernacula legendum et scribendum speculandumque et intelligendum primarias res mundi, et quibus verbis exprimantur omnia.

Plinius: Tantumne tibi proponis? Quo fine?

Telesius: Quia ex hac mea classe[60] alii iam ibunt ad scholas Latinas, alii ad opificia vel agriculturam aut alio, ut nemo sine optimo viatico exeat.

Plinius: Deus tibi sit propitius, qui tam bona tuis quaeris et optas! Sed cedo, quid ad Latinas literas proderit haec apud te sic didicisse?

Telesius: Permultum, si quam excitatissimos et exercitatissimos hinc efferant, istuc afferant *sensus, oculos, aures, linguam, manum.* Horum enim organorum velocitas magnae eruditionis colligendae instrumentum erit certissimum. Quo plura et melius apud me didicerint, eo plura et solidius ibi superstruere[61] poterunt positis hic fundamentis.

---

[59] classim
[60] classi
[61] superstroere

Procopius:Te, második, olvasd ezt a hetvennegyediket!

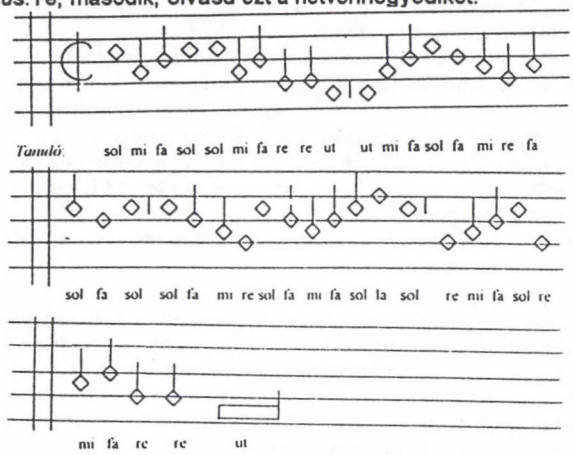

Apollónius: Ezt a többiek is ugyanígy tudják?

Procopius: Nálam, amit egy tud, mindegyik tudja, mert amit egy tanul, mindegyik tanulja, noha az egyik gyorsabban sajátítja el, mint a másik. S miután mindent megtanultak, ami ebben a könyvben van, továbblépnek a következő osztályba, a „*szemlélődőkébe.*"

Király: Megdicsérjük szorgalmadat és a tanítványaidét is. Térjetek vissza gyakorlataitokhoz! Most pedig jöjjenek be azok a „szemlélődők"! Őket, Plinius, te fogod megvizsgálni.

4. jelenet

Telesius a színre lép körülbelül tíz tanítványával együtt

Plinius: Derék férfiú, te is add elő nekünk tervedet! Először: mi a célja ezen tanítványaiddal való buzgólkodásodnak?

Telesius: Arra tanítom őket, hogy az anyanyelvükön gyorsan olvassanak és írjanak, hogy szemléljék és megértsék a világ alapvető dolgait, és hogy mindezeket milyen szavakkal fejezzék ki.

Plinius: Ily nagy feladatot tűztél magad elé? És mi végett?

Telesius: Miután ebből az osztályomból egyesek hamarosan a latinos iskolába, mások a műhelyekbe és a földműveléshez fognak átkerülni, hogy mindegyikük a legjobb útravalóval távozzék.

Plinius: Legyen hozzád kegyes Isten, mivel ilyen jó dolgokat kívánsz és igyekszel biztosítani tanítványaidnak! De mondd, a latin tanulmányok szempontjából mi hasznuk lesz abból, hogy nálad ezeket így megtanulják?

Telesius: Nagyon sok, ha az *érzékszerveik, a szemük, a fülük, a nyelvük, a kezük*, amelyeket innen ki-, oda pedig átvisznek, a lehető legfürgébbek és a leggyakorlottabbak lesznek. Ezeknek a szerveknek a gyorsasága ugyanis a legbiztosabb eszköze lesz a széles körű műveltség megszerzésének. Minél többet tanulnak meg nálam, és minél jobban, ott annál többet és annál szilárdabban tudnak majd ráépíteni az itt lerakott alapokra.

Plinius: Verisimilia loqueris.

Didacticus: Non verisimilia, verissima.

Plinius: Esto. Sed quorsum erit opificibus et agricolis talia didicisse?

Telesius: Ut isti quoque similiores fiant hominibus, quam brutis; et attentius audiant meliusque intelligant conciones[62] sacras, quoties audiunt; et oculatiores obambulent inter opera Dei, rationabiliusque tractent negotia sua. Et per consequens, ut in plebe quoque ipsa paulatim abolescat *ruditas, ferocia, barbaries, profanitas*.

Plinius: Sapienter haec optantur! Habesne, quaeso te, ad istos tam desideratos fines tuos accommodata media?

Telesius: Habeo. Ecce liber hic unus, imo libellus, materiam[63] abunde subministrans omnibus exercitiis nostris.

Plinius: Quid libri est?

Telesius: Encyclopaedia sensualium, hoc est omnium fundamentalium in mundo rerum et in vita actionum nomenclatura vera, ad ocularem demonstrationem deducta. Quidquid enim pingi et oculis praesentari potest, hic exstat et nominatur perque suas partes describitur.

Plinius: Ostende aliquid horum!

Telesius: Lege, tu primus, figuram primam!

Puer: DE-US.

Plinius: Quid? Deum etiam pingitis?

Telesius: Pingimus in forma lucis, in quantum lux pingi potest. Libeat vero prius audire, quam iudicare! Lege puer!

Puer (NB. velociter leget)[64]*:*

Deus fuit ab aeterno et manet in aeternum,
lux inaccessa, potentia immensa,
bonitas inexhausta,[65] *quae intra se concepit*
et extra se produxit res universas,
quas vocamus mundum.

Telesius: Sequens, lege sequentia!

[Puer II]:

MUN-DUS

Deus creavit mundum. Coelum habet stellas;
nubes pendent in aere; aves volant sub nubibus;
pisces natant in aqua. Terra habet montes et silvas[66]*,*
et campos et animalia hominesque. Ita sunt quatuor elementa,
maxima mundi corpora, plena habitatoribus suis.

Plinius: Itane recensetis omnes res mundi?

Telesius: Ita; et inspectamus simul picturas, ut res ipsas verbis significatas nosse discamus pariter.

---

[62] concionos
[63] materiarum
[64] *(velociter leget) NB*
[65] *inexhasta*
[66] *sylvas*

Plinius: Hihetőnek tűnő dolgokat mondasz.

Didaktikus: Nem hihetőnek tűnőket, hanem nagyon igazakat.

Plinius: Legyen! Mire lesz jó azonban a mesteremberekeknek és a földműveseknek ilyesmiket tanulni?

Telesius: Arra, hogy ők is jobban hasonlítsanak az emberekhez, mint az oktalan állatokhoz; hogy figyelmesebben hallgassák és jobban megértsék a szentbeszédeket, valahányszor hallják őket; hogy nyitottabb szemmel járjanak Isten alkotásai között, és ésszerűbben végezzék munkájukat. Következésként: hogy lassan magának a köznépnek a köréből is eltűnjék *a nyerseség, a vadság, a barbárság* és *a közönségesség.*

Plinius: Ezek bölcs óhajok. De kérdelek, rendelkezel-e ezeknek az oly kívánatos céloknak az eléréséhez megfelelő eszközökkel?

Telesius: Igen. Íme itt van ez az egyetlen könyv, vagy inkább könyvecske, mely valamennyi gyakorlatunkhoz bőven szolgáltat anyagot.

Plinius: Miféle könyv ez?

Telesius: Az érzékelhető világ enciklopédiája, vagyis a világ összes dolgának és az élet összes cselekvésének igazi, szemléltetően megszerkesztett gyűjteménye. Mindaz ugyanis, ami ábrázolható és a szem számára megjeleníthető, ebben a nevén nevezve és részeiként leírva megtalálható.

Plinius: Mutass be valamit ezek közül!

Telesius: Te, első, olvasd az első ábrát!

Fiú: IS-TEN.

Plinius: Hogyhogy? Istent is ábrázoljátok?

Telesius: Igen, ábrázoljuk fény formájában, már amennyire a fény ábrázolható. Halld azonban, mielőtt ítélnél! Olvasd, fiam!

Fiú (*Megjegyzendő: gyorsan olvasson*):

Isten öröktől fogva létezett
megközelíthetetlen fényesség,
kimeríthetetlen jóság,
és önmagán kívül létrehozta
amit világnak hívunk.
és örökké létezni fog,
mérhetetlen hatalmasság,
aki önmagában nemzette
a dolgok összességét,

Telesius: Következő, olvasd a következőket!

[2. *Fiú:*]

VI-LÁG

A világot Isten teremtette. Az égen csillagok vannak;
a levegőben felhők lebegnek; a felhők alatt madarak röpködnek;
a vízben halak úszkálnak. A földön hegyek és erdők
és mezők és emberek és állatok vannak. Ilyenformán a négy elem,
a világ legnagyobb egységei, teli vannak lakóikkal.

Plinius: A világ összes dolgát így számba veszitek?

Telesius: Igen, és egyidejűleg az ábrákat is szemléljük, hogy egyben a szavakkal jelzett dolgokat is megtanuljuk megismerni.

Plinius: Belle. Sed haec ad scientiam faciunt; quid iam pro morum et pietatis exercitiis vobis est?

Telesius: Tota moralis doctrina similiter expressa est suis locis, sicut ea, quae ad religionem.

Plinius: Scitulus liber, agnosco. Sed quo eum pertractatis modo?

Telesius: Planum faciam. Quolibet die absolvimus picturam unam cum explicatione sua et praxi hoc ordine. Hora prima praelego illis titulum, intueri iubeo picturam, et explico singulas eius partes verbis, quae subiecta descriptio subministrat, vel etiam aliis, quae ad meliorem rei intellectionem faciunt; tum vero, an intelligant recte, examino. Sequens hora transmittitur lectione, qua discipuli oculos et linguam ad celeritatem adsuefaciunt, omnes ex ordine ad horae usque finem. Hora tertia describunt eundem textum in libellos suos, quam celerrime possunt. Ubi se ad manus velocitatem diversa prodit aptitudo: dum alii vix semel (*in longioribus pensis*), alii bis, ter aut etiam pluries scriptionem absolvunt. Quarta hora totum hoc, quod viderunt, explicari audierunt, toties relegerunt et descripserunt, recitant memoriter. Quod memoriae exercitium ut procedat firmius, differo in postridianum mane. Unde fit, ut quotidiana studia incipiant (*post peractas ad Deum preces*) a pridiano penso solide roborando; demumque hora sequente transitus fit ad opera nova.

Plinius: Placet dispositio. Sed quid inter se concertationis habent discipuli?

Telesius: Privatim quidem picturas sibi invicem[67] ostentant, speculantur, explicant; publice autem hora tertia aemuli sese ad certamen de velocitate manus, quarta de felicitate memoriae provocant. Vincenti praemium est *praerogativa* loci.

(*Plinius respectabit regem, rex autem*): Acquiescimus ingeniosa industria tua. Perge, quo caepisti pede: bonae mentis palaestra sic erit schola tua.

(*Abibunt*)

Didacticus vero: Exibo, si placet, ut Latinae scholae classes ad examen producendas disponam melius.

Rex: Eia, abi! Omne feres punctum, si sic ubique miscueris utile dulci. Sed ne cunctare diu!

Didacticus: Confestim redibo.

(*Musica*)

ACTUS IV.

Scena I.

Didacticus: Miscere iussi sumus utile dulci. Miscuimus, serenissime Rex. Perstet modo propositum honestas delectationes non invidere iuventuti, facient illi vobis delicias amoenis et perquam fructuosis lusionibus suis.

Rex: Etiam de Latinis studiis id nos sperare iubes?[68]

Didacticus: Spondeo. Universalis nobis est methodus, ad omnia studia quadrans; iam id patescet exemplis.

Rex: Patescat! Adsunto! Tu vero conside nobiscum et tuos illos examina, aut, ut loqui amas, collude illis nobis inspectantibus![69]

Didacticus (*honore exhibito*)[70]: Stando idem peragi poterit.

Rex: Conside ad scholarcham! Commune nobis exinde iam de scholarum salute consilium erit.

(*Considebit igitur.*)

---

[67] *in vicem*

[68] iubes!

[69] inspectantibus.

[70] *Didacticus honore exhibito*

Plinius: Helyes, ezek azonban csak a tudást szolgálják. Viszont milyen vallási és erkölcsi tanulmányok folynak nálatok?

Telesius: A maga helyén az erkölcstan egésze ki van fejtve, mint ahogy a vallásé is.

Plinius: Elismerem, okos kis könyv, de hogyan használjátok?

Telesius: Elmagyarázom. Minden nap egy-egy ábrával végzünk a hozzá fűzött magyarázattal és gyakorlattal egyetemben, a következő rend szerint. Az első órán felolvasom nekik a magyarázó szöveget, majd felszólítom őket, nézzék meg jól az ábrát, és elmagyarázom nekik annak egyes részeit azokkal a szavakkal, amelyeket a kép alatti szöveg kínál, vagy más olyanokkal, amelyek elősegítik a dolog jobb megértését, s ezután ellenőrzöm őket, hogy helyesen értik-e. A következő óra olvasással telik, amellyel a tanulók gyorsaságra szoktatják a szemüket és a nyelvüket, sorban egymás után mindnyájan, egészen az óra végéig. A harmadik órán ugyanezt a szöveget leírják a füzetekbe, amilyen gyorsan csak tudják. Itt a kezük gyorsaságát illetően előtűnik adottságuk különbözősége: míg (*hosszabb feladatok esetében*) némelyek alig egyszer, addig mások kétszer, háromszor vagy akár többször is végeznek a másolással.A negyedik órán ezt az egészet, amit megfigyeltek és aminek hallották a magyarázatát, amit annyiszor újra olvastak és leírtak, emlékezetből mondják vissza. Ami az emlékezetbe vésést illeti, azt, hogy szilárdabb legyen, a következő nap reggelére halasztom. Ezért az történik, hogy a napi tanulmányok (*az Istenhez szóló könyörgés befejezése után*) az előző napi feladat megszilárdításával kezdődnek, és csak a következő órán térünk át az új anyagra.

Plinius: Tetszik ez az órarend. És hogyan versenyeznek egymással a tanulók?

Telesius: Magukban, egymás között külön-külön is mutogatják, nézegetik, magyarázzák ugyan az ábrákat, nyilvánosan azonban a harmadik órán hívják ki egymást versenyre a kezük gyorsaságát, a negyediken pedig az emlékezőtehetségüket illetően. A győztes jutalma az ülésrendben elfoglalt *kitüntető hely*.

(*Plinius a királyra néz, mire a király*): Elégedettek vagyunk találékonyságoddal és szorgalmaddal. Haladj tovább, ahogyan elkezdted: iskolád így jó szellemű küzdőtér lesz. *(Eltávoznak)*

Erre a didaktikus: Ha nincs ellenetekre, elmegyek, hogy a latinos iskola osztályait még jobban felkészítsem a vizsgálat folytatására.

Király: Menj csak! Minden szavazatot elnyersz, ha mindenütt így elegyíted a hasznosat a kellemessel. Ne időzz azonban sokáig!

Didaktikus: Hamarosan visszajövök.

(*Zene*)

NEGYEDIK FELVONÁS

1. jelenet

Didaktikus: Azt a parancsot kaptuk, hogy a hasznosat elegyítsük a kellemessel. Nos, elegyítettük, legfelségesebb király. Csak maradjon továbbra is érvényben az a szándékunk, hogy az ifjúságtól nem irigyeljük a tisztes szórakozást, ez esetben ők örömet fognak szerezni nektek kellemes, ugyanakkor szerfölött hasznos játékaikkal.

Király: Azt mondod, a latin tanulmányokat illetően is remélhetjük ezt?

Didaktikus: Ígérem. Íme, a mi módszerünk egyetemes, mindenféle tanulmányra érvényes; ez a példák alapján hamarosan ki fog derülni.

Király: Derüljön ki, jöjjenek! Te pedig ülj le közénk, és vizsgáztasd őket, a tanítványaidat, vagy – kedvenc szóhasználatod szerint – játssz el velük, s mi eközben figyelünk.

Didaktikus (*tiszteletét nyilvánítva*): Állva is el lehet ezt végezni.

Király: Ülj csak le a iskolavezető mellé! Ettől kezdve úgyis közösen tárgyalunk majd az iskolák megmentéséről.

(*Leül tehát.*)

Scena II.

Praeceptor vestibularis cum 18 discipulis.

Didacticus: Latinae scholae metam posuimus Latinitatem, eamque puram, elegantem, totam cognitionem rerum quasi omnium secum trahentem. Verum quia hoc tam diffusum tamque reale studium quid est, diversos varieque iteratos actus mentis, linguae, manus requirens, dispescuimus id in gradus et scholas seu classes tres. Tu proinde, primae scholae magister, quousque tuos deducere habeas et per quas[71] certas vias quibusve elegantibus compendiis, edissere!

Praeceptor: Mihi mandatum est eruditionis Latinaeque linguae ponere fundamenta. Id autem eousque promovendo meos: 1. ut omnia Latina promptissime[72] legere, accuratissime pronunciare et, quam pulchre ac velociter fieri potest, scribere valeant; 2. ut Latinae linguae radices recte intellectas recteque rebus applicatas ediscant; 3. declinare et coniugare omnia analoga, sicut et syntaxeos fundamenta prima, sciant.

Didacticus: Recte. Quid instrumentorum habes eo tuos deducendi?

Praeceptor: Libellum trinum. Primus, en, *Tyrocinii Latini*, unde lectionem et scriptionem primam formant moralesque breves illas gnomas et pietatis exercitia, quae in vernaculo tyrocinio habentur ad verbum translata.

Alter est *Encyclopaedia*[73] *sensualium*, libellus iam quoque in schola vernacula penitus illis notus, hic autem ideo percurrendus, ut eis hac ratione facilius Latina lingua familiarescat, ubi verbum verbo respondet per omnia. Tertius libellus *Vestibulum Latinae linguae* dictus, res et verba eo artificio disposita habens, ut cum in philosophiam, tum in sequentem grammaticam inobservabilem patefaciat aditum,[74] cum adiuncto dictionario et grammaticae rudimentis.

Didacticus: Quem tenetis in hisce libellis pertractandis modum?

Praeceptor: Ego illis omnia praemonstro et dilucido, demumque recte percepta (*ut ne imitatio fiat bruta*) eadem eodem modo agere iubeo aberrantesque corrigo, donec re omni stais percepta, usque nonnihil firmata ipsi sese invicem provocent et de loci praerogativa concertando exerceant.

Didacticus: Exemplis hoc ostendatur!

Praeceptor (*ad discipulos conversus*)[75]: Tu ultime, provoca aliquem ex superioribus his, exagita illum quaestionibus, an ad omnia respondere poterit ex illis, quae iam didicistis?

Discipulus ultimus: Primum provoco. Tu, quae est prima et summa rerum divisio? (*Illo tacente*) Nescis? Dicam tibi. Res dividuntur in OMNIA, ALIQUID, NIHIL. Cede locum!

Alter ille primus: Ista quaestio non sic exstat in vestibulo.

Prior: Sed sic eam explicabat dominus praeceptor.

Praeceptor: Verum est. Vicit ille; mutate locum! Tu penultime, provoca aliquem!

Penultimus: Tu secunde, quot sunt[76] res, quae dici possunt omnia?

---

[71] quam
[72] promtissima
[73] *Encyclopoediae*
[74] aditum. Cum
[75] *Praeceptor ad discipulos conversus*
[76] snnt

2. jelenet

A kezdő osztály tanítója tizennyolc tanítványával.

Didaktikus: A latinos iskola végcéljává a latinságot tettük meg, méghozzá annak tiszta és választékos formáját, mely szinte valamennyi dolog teljes ismeretét maga után vonja. Mivel azonban ez az oly szerteágazó és oly sok tárgyi tudást igénylő tanulmány nagyszabású valami, hiszen az elme, a nyelv és a kéz különféle és sokféleképpen megismételt cselekvését követeli meg, három szakaszra vagyis iskolára, azaz osztályra tagoltuk. Így hát te, az első osztály tanára, mondd meg nekünk, meddig kell eljuttatnod tanítványaidat, milyen biztos utakon és miféle jól megválasztott, gyors módszerekkel?

Tanár: Az én megbízatásom az, hogy lerakjam a műveltség és a latin nyelv alapjait. Mégpedig úgy, hogy tanítványaimat eljuttassam arra a szintre, hogy 1.) képesek legyenek minden latin szöveget könnyedén olvasni, pontosan ejteni, és amilyen szépen és gyorsan csak lehet, leírni; 2.) hogy megtanulják a latin nyelv gyökeit, azokat helyesen értsék és helyesen alkalmazzák a dolgokra; 3.) hogy ismerjék az összes szabályos főnév és ige ragozását s ugyanígy a mondattan legalapvetőbb elemeit is.

Didaktikus: S milyen eszközöd van, hogy eljuttasd idáig tanítványaidat?

Tanár: Három kis könyv. Íme, az első: *A latin nyelv alapismeretei*; ebből az olvasás és az írás alapjait sajátítják el azokon a rövid erkölcsi szabályokon és vallási tanításokon, amelyek az anyanyelvű ábécéskönyvben találhatóknak szó szerinti fordításai.

A második *Az érzékelhető dolgok enciklopédiája*. Ezt a könyvet már az anyanyelvű iskolában alaposan megismerték, itt pedig azért kell átvenniük, hogy ily módon meghittebb viszonyba kerüljenek a latin nyelvvel, minthogy ez mindenben szó szerinti megfelelője a másiknak. A harmadik könyv címe: *Bevezetés a latin nyelvbe*; ebben a dolgok és a szavak olyan szakszerűséggel vannak elrendezve, hogy ezáltal észre sem vehető átmenetet biztosít mind a filozófia, mind pedig a nyelvtan következő részei felé. Ehhez szótár is van csatolva és a nyelvtan alapelemei.

Didaktikus: S milyen módszert követtek ezeknek a könyveknek a feldolgozásában?

Tanár: Én mindent bemutatok és elmagyarázok nekik, és miután helyesen megértették (*hogy utánzásuk ne ösztönös legyen*), felszólítom őket, hogy ugyanezeket ők maguk is tegyék meg ugyanígy; a tévedőket kijavítom, míg végül – miután minden dolgot helyesen megértettek, és azok valamelyest már meg is szilárdultak bennük – maguk hívják ki versenyre egymást és a kitüntető helyért versengve gyakorolnak.

Didaktikus: Mutassátok be ezt példákon!

Tanár (a tanítványai felé fordulva): Te, leghátsó, hívj ki versenyre valakit ezek közül az előbb ülők közül; tégy fel neki kérdéseket, hogy helyesen tud-e válaszolni mindenre azok közül, amiket már tanultatok.

1. Tanuló (az utolsó padban ülő): Az első padban ülőt hívom ki. Mondd meg, mi a dolgok első és legfőbb felosztása? (*Az hallgat.*) Nem tudod? Megmondom neked: a dolgok MINDENre, VALAMIre, SEMMIre oszthatók. Add át a helyedet!

2. Tanuló (az első padban ülő): Ez a kérdés így nem szerepel a bevezetésben.

1. Tanuló: A tanár úr azonban így magyarázta ezt nekünk.

Tanár: Igaz. Ő győzött. Cseréljetek helyet! Utolsó előtti, most te hívj ki valakit!

3. Tanuló (az utolsó előtti padban ülő): Te, második padban ülő, hány dolog van, amire rámondhatjuk, hogy „minden"?

Secundus: DEUS, MUNDUS, HOMO.

Penultimus: Cur Deus dicitur omnia?

Secundus: Quia fecit omnia.

Penultimus: Cur mundus dicitur omnia?

Secundus: Quia continet omnia.

Penultimus: Cur homo?

(*Aemulo tacente et aurem scabente ipse penultimus*): Quia contemplatur omnia, et est quasi parvus mundus et parvus Deus. Ita dixit dominus praeceptor.

Praeceptor (*ad secundum*)[77]: Quomodo hoc oblitus es? Aut non attendisti? Fer negilgentiae ignominiam: cede[78] loco! (*Mutabunt ergo*)

Didacticus: Video vos recte procedere; pergite sic! In grammatica habetisne aliquem iucundum concertationis modum?

Praeceptor: Habemus: *chartas lusorias* grammaticales.

Didacticus: Date specimen!

Praeceptor (depromens chartarum fascem tradetque discipulorum primo dicens)[79] *En chartas syntaxicas*! Tu eas distribue, et quotam numero regulam quisque forte accipiet, secundum eam vocabulum afferat caeterisque annectat, ut prodeat plena, quantumvis longa sententia!

(Primarius acceptas manu chartas miscebit distribuetque numero 18. Quamvis enim regulae Syntaxeos vestibularis tantum sunt XV, una tamen additur charta numero I., quam qui accipiet, faciet sermonis initium posito aliquo nominativo (vel vocativo), exempli gratia: SCHOLA. Cui sequens per regulam I. apponet aliud nomen eodem casu, ut *schola officina*. Tertius per regulam II. addet aliud nomen in genitivo, ut *officina humanitatis*. (NB. Qui habebit chartam numero XVII., erit notarius consignabitque ab omnibus prolata verba.) Quartus per regulam III. ornabit nomina adnominibus eodem numero, genere et casu, ut *bona schola pulchra officina humanitatis vera*. Quintus per regulam IV. addet adnomini (*si res patitur*) dativum ad ostendendum, cui res talis sit, ut *bona nobis*. Sextus iisdem adnominibus addet ablativum ostendentem unde, aut qua parte res talis sit, ut *schola bona constitutione*[80], *pulchra exercitiis*. Septimus vi regulae VI. annectet nominativo suum verbum finitum simili numero et persona, ut *schola est, expolit* (ingenia), *reddit* (doctos) aut simile. Octavus ex regula VII. dicet: *est nobis, expolit pueris* (mentem), *reddit parentibus*[81] aut *reipublicae etc.* Nonus vi regulae VIII. dicet: *expolit sensus*, linguam, mentem; reddit doctos, moratos, solertes, pios. Decimus addet ductu regulae IX. ablativos instrumenti: *perpolit* (ingenia) *exemplis, praeceptis exercitiisque perpetuis*. Undecimus mutabit suasu regulae X. verbum finitum infinito addetque aliud finitum: *expolire potest*, aut *scit, vult, quaerit, solet etc.* Duodecimus addet verbis adverbia vi regulae XI.: *expolire pulchre, cito etc.* Decimus tertius mutabit verbum aliquod participio (innuente id regula XII.), ut *expoliens ingenia, mentes, linguam*. Decimus quartus addet adnominibus et adverbiis adverbia (ductu regulae XIII.), si poterit, ut *schola valde bona, officina admodum pulchra satis pulchre*. Decimus quintus tentabit praepositiones nominibus addendo (suo casu unamquamque, vi regulae XIV.) syntaxin variare, ut *de schola*: bona *pro nobis per constitutionem; ultra sensus; iuxta linguam etc.*

---

[77] *Praeceptor ad secundum*

[78] Code

[79] *Praeceptor...dicens*

[80] *constiiutione*

[81] *parentibis*

4. Tanuló (a második padban ülő): ISTEN, a VILÁG, az EMBER.

3. Tanuló: Istent miért mondjuk „minden"-nek?

4. Tanuló: Mivel ő alkotott mindent.

3. Tanuló: A világról miért mondjuk, hogy „minden"?

4. Tanuló: Mivel mindent magában foglal.

3. Tanuló: És az emberről miért?

(*Miközben vetélytársa hallgat és a fülét vakarja, az előbbi*) Mivel mindent szemlél, és szinte olyan, mint a világ és Isten, csak kicsiben. Így mondta a tanár úr.

Tanár (a negyedik tanulóhoz): Hogy felejtetted ezt el? Talán nem figyeltél? Vedd el hanyagságod szégyenét, add át a helyedet! (*Erre azok helyet cserélnek.*)

Didaktikus: Látom, jól haladtok, csak így folytassátok. A nyelvtan terén van-e módotok szórakoztató versengésre?

Tanár: Igen, vannak nyelvtani kártyáink.

Didaktikus: Tartsatok bemutatót!

A tanár elővesz egy kártyacsomót, odaadja az első tanulónak és így szól: Itt vannak a mondattani kártyák: Oszd szét őket, és ki-ki ahányadik számú szabályt kapja, annak megfelelően mondjon szót, hogy tetszőleges hosszúságú, teljes mondat legyen a végeredmény.

Az első kezébe veszi a kártyacsomót és megkeveri, majd szétosztja, szám szerint 18-at. Mivel azonban a nyelvtani bevezető csak összesen 15 szabályt tartalmaz, egy kártyalap, az 1. számú ráadás, és aki ezt kapja, az kezdi el a szöveget úgy, hogy mond valamilyen nominativusban (vagy vocativusban) álló szót, például SCHOLA. A következő, akié az I. szabály, hozzátesz egy másik, ugyanolyan esetben álló főnevet, mint például: *schola officina.* A harmadik a II. szabálynak megfelelően ezekhez egy újabb, genitivusban álló szót kapcsol: *officina humanitatis.* (Megjegyzendő: Akié a XVII. számú kártya, az lesz a jegyző: ő hitelesíti, hogy az összes többi milyen szót mondott.) A negyedik a III. szabály alapján a főneveket ugyanolyan számú és ugyanolyan esetben álló melléknévi jelzővel látja el, például: *bona schola pulchra officina humanitatis vera.* Az ötödik a IV. szabálynak megfelelően (ha a szövegkörnyezet engedi) a melléknévi jelzőhöz dativusban álló szót illeszt, például: *bona nobis.* A hatodik ugyanezen jelzők mellé ablativust tesz, hogy rámutasson, a dolog miért vagy milyen vonatkozásban ilyen vagy olyan, például: *schola bona constitutione, pulchra exercitiis.* A hetedik a VI. szabály értelmében a nominativushoz egy számban és személyben annak megfelelő ragozott igealakot kapcsol, például: *schola est, expolit* (a szellemet), *reddit* (műveltekké) vagy hasonlókat. A nyolcadik a VII. szabály értelmében ezt fogja mondani: *est nobis, expolit pueris* (értelmét), *reddit parentibus* vagy *reipublicae* stb., a kilencedik pedig a VIII. szabályt szem előtt tartva: *expolit sensus,* a nyelvet, az értelmet; *reddit doctos,* erkölcsösekké, okosokká, istenfélőkké. A tizedik a IX. szabályt követve ablativus instrumentiket fog bővítményként felsorakoztatni: *perpolit* (a szellemet) *exemplis, praeceptis exercitiisque perpetuis.* A tizenegyedik a X. szabály sugalmazására a ragozott igealakot főnévi igenévvel cseréli fel és egy másik ragozott igealakot told hozzá: *expolire potest* vagy *scit, vult, quaerit, solet* stb. A tizenkettedik a XI. szabály értelmében az igék mellé adverbiumokat tesz: *expolire pulchre, cito* stb. A tizenharmadik az igét valamilyen participiummá változtatja (a XII. szabálynak megfelelően), például: *expoliens ingenia, mentes, linguam* stb. A tizennegyedik, ha lehet, a mellékneveket és az adverbiumokat adverbiumokkal egészíti ki (a XIII. szabály alapján), például: *schola valde bona, officina admodum pulchra, satis pulchre.* A tizenötödik azzal próbálkozik, hogy a főneveket praepositiókkal látva el (a XIV. szabály értelmében mindig a megfelelő esettel) variálja a mondatot, például: *de schola bona pro nobis per constitutionem, ultra sensum et iuxta linguam* stb.

Decimus sextus, si plura videbit nomina vel adnomina, verba vel adverbia, connectet illa coniunctionibus similes casus, tempora, modos copulantibus, ut *expolit sensus et mentem et linguam cum* exemplis, *tum* praeceptis, *tum* exercitiis etc. Decimus septimus[82] iam peregit officium annotando haec omnia. Decimi octavi est ex his sic combinate collectis componere integram sententiam, plenam, bene ordinatam, aut – si voces congestae plures sint – *duas* vel *tres*.[83] Exempli gratia: *Schola*[84] *bona per constitutionem bonam est pulchra humanitatis vera officina, optanda iuventuti, parentibus et reipublicae, quia quaerit excolere sensus et linguam et mentes reddens doctos, bene moratos, solertes, pios etc.*

(Haec[85] hoc loco historice recitantur, sed pueri in conspectu theatri ludent iterareque lusum, si videbitur, iubebuntur dato alio quocunque (ex Vestibuli cap. I.) themate. Tandem finito lusu)

Didacticus: Non male[86] lusistis. Sed quis in hoc tali ludo vincit aut perdit?

Praeceptor: Perdit, qui nihil ad regulam suam adferre potuit, aut valde inepte attulit; vincit autem, qui haerenti succurrit. Ultima tamen victoria penes illum est, qui constructoris ultimi vitium attendere et quam optime emendare potuit.

Didacticus: Sed quodnam vincentis est praemium, quae perdentis poena?

Praeceptor: Iste laudatur, hic ridetur: tanto magis, quanto maior animadvertitur diligentia vel negligentia.

Didacticus: Habetisne alias similes grammaticales chartas?

Praeceptor: Habemus pro repetendis lusu declinationibus et coniugationibus, si audire placet.

Rex: Audiendi nobis sunt alii etiam. (*Et conversus ad consiliarios dicet*) Hoc exercitii genus probandumne videtur?

Plato: Hae nugae in seria ducunt.

Eratosthenes: Talia dudum optanda erant, per quae puerilibus ingeniis labores edulcarentur.

Scholarcha: Sed annon periculum subest, ne sic ad chartarum pictarum lusum alliciantur?

Apollonius: Immo chartarum pictarum ludibrium et contemptum[87] haec inventio tendit: cum perfacile ibi nihil nisi temporis perditionem sine omni usu esse, hic autem utilissimum exercitium cum eadem aut maiore oblectatione haberi (*utrobique enim sorte et ingenio res agitur*) intelligent.

Plinius: Idem sentio.

Rex: Pergite igitur, filioli, ita cum literis ludere nostro sub favore et publico bonorum applausu, vestro autem ad maiora et meliora in dies crescente impetu. Abite nunc et redite ad coenae tempus: apparari vobis curabimus conviviolum.

(*Illi omnes incurvabunt se Regi et exibunt.*)

---

[82] decimuseptimus
[83] vel *tres*
[84] *scholae*
[85] Hoec
[86] malae
[87] contemtum

A tizenhatodik, ha több főnevet, melléknevet, igét vagy adverbiumot lát, kötőszókkal köti össze őket, olyanokkal, melyek azonos eseteket, módokat és igealakokat kapcsolnak egymáshoz, például: *Expolit sensum et mentem et linguam cum exemplis, tum praeceptis, tum exercitiis* stb. A tizenhetedik már teljesítette a feladatát azzal, hogy mindezt figyelte. A tizennyolcadik dolga az, hogy az ilyen párosításokban összerakott kifejezésekből teljes, jól rendezett mondatot állítson össze, illetve ha sok szó halmozódott fel, *kettőt* vagy *hármat*, például: *Schola bona per constitutionem bonam est pulchra humanitatis vera officina, optanda iuventuti, parentibus et repiublicae, quia quaerit excolere sensus et linguam et mentes reddens doctos, bene moratos, solertes, pios etc.*

Ezeket itt elbeszélve adjuk elő, a gyermekek azonban a közönség előtt eljátszszák, és ha jónak látszik, megismételtetjük velük a játékot úgy, hogy valamilyen másik témát adunk (a Bevezetés I. fejezetéből). Végül a játék befejezése után:

Didaktikus: Nem rosszul játszottatok. De végül is ki győz és ki veszít ebben a játékban?

Tanár: Az veszít, aki semmit sem tud mondani, ami a saját szabályának megfelelne, vagy ezt nagyon otrombán teszi, győz viszont, aki az elakadónak segít. A végső győzelem azonban azé, aki a legutolsónak, a mondat megszerkesztőjének a hibáját fel tudta fedezni és a legjobban tudta kijavítani.

Didaktikus: S mi a győztes jutalma, illetve a vesztes büntetése?

Tanár: Az dicséretben részesül, ezt pedig kinevetik, s annál inkább, minél nagyobb összeszedettség, illetve hanyagság fedezhető fel benne.

Didaktikus: Vannak-e más, hasonló nyelvtani kártyáitok?

Tanár: Igen, a főnév- és az igeragozás játékos ismétlésére, ha van kedvetek meghallgatni.

Király: Másokat is meg kell hallgatnunk. (*A tanácsadóihoz fordulva*) Elfogadhatónak látszik-e a gyakorlásnak ez a módszere?

Platón: Ezek a játékok a komoly dolgok felé vezetnek.

Eratoszthenész: Már rég kívánatosak voltak ilyenek, mert ezek édessé tehetik a gyermek számára a fáradalmakat.

Iskolavezető: Csakhogy nem vonja-e ez maga utána azt a veszélyt, hogy ily módon az igazi kártyajáték felé csábulnak?

Apollónius: Ellenkezőleg, ez a találmány a kártyázás lenézésének és megvetésének az irányába hat, mivel nagyon könnyen átlátják, hogy az csupán időpocsékolás, mindenféle haszon nélkül, ez viszont igazi, hasznos gyakorlás, amit ugyanolyan, sőt még nagyobb élvezettel lehet végezni (hiszen mindkettőben a szerencsén és az ügyességen múlik a dolog).

Plinius: Ugyanez a véleményem.

Király: Folytassátok tehát gyermekeim így tovább a tudománnyal való játékotokat, a mi támogatásunkkal és a derék emberek nyilvános tetszése mellett, és napról napra nagyobb és nemesebb dolgok iránt ébredjen vágy bennetek. Most menjetek, hogy az étkezés idejére hazaérjetek; gondunk lesz rá, hogy ünnepi ebédet adjanak és készítsenek nektek.

(Azok mindnyájan meghajolnak a király előtt és kimennek.)

Scena III.

Praeceptor Ianualis cum duodecim discipulis

Didacticus: In tuam promoventur curiam Vestibularis classis discipuli; quos tu, amice, a positis solide rerum et linguae fundamentis quousque deducere habes?

Praeceptor: Totam rerum et linguae structuram, quantum ad maiora, illis ostendere, explicare usumque singulorum docere meum est.

Didacticus: Amplum nactus es exercendae diligentiae campum. Ad illum autem finem quae tibi sunt media?

Praeceptor: Triunus ecce hic liber,[88] *Ianua linguarum* inscriptus expedit omnia! Quia pars eius prima *Latinae L[inguae] silvam* continet, *Lexicon*, ubi quaelibet linguae radix ramos suos emittens et in arborem integram se explicans spectatur. Secunda pars silvam[89] illam desecare, asciare, in tigna et trabes edolare, construere denique in parietes et tabulata, hoc est: voces iam omnes flectere et ex illis integrum sermonem nectere docet, *Grammatica*. Tertia denique verum horum usum ostendit rerum historiam texens stilo simplici et nativo ad proprias rerum quarumvis expressiones: *Nomenclatura rerum* dicitur.

Didacticus: Non ignota haec sunt nobis. Sed scire ex te volumus, qua tu arte hos libellos pertractes, et quibus compendiis labores discipulis faciles et iucundos reddas?

Praeceptor: Ipsa series horum pertranseundorum nobis pulchrum strategema[90] est, ne quid adeo difficile videri possit. Lexicon enim nihil adfert novum, sed praenota iam (Latinae l[inguae] radices) amplius tantum diducit, habentque singulae a radice derivatae voces suam mox secum explicationem, tum adiecta alicubi definitiuncula, tum subiecta ubique voce vernacula. Nec, dum in Lexico versamur, attendimus aliud, quam vocum significationes, et dum in Grammatica, vocum ac phrasium sententiarumque flexiones[91], et dum in rerum Nomenclatura, rebus attendimus solis, quippe vocum iam significationes praenotas habemus ex Lexico, flexiones autem et nexiones a Grammatica; hic nihil restat, nisi in rerum contemplatione deliciari adeoque reali eruditione mentes pascere.

Didacticus: Recte haec, ratione ordinis. Dic iam, in singulis quomodo procedis?

Praeceptor: Lexicon percurrimus legendo, relegendo, interpretando[92] *(me semper praeeunte)*, tum et novae compositionis argumentum inde formando.

Didacticus: Fac videamus exemplar!

Praeceptor arrepto *Lexico* (illiusque exemplo mox *discipuli* omnes) praeleget quamcunque *radicem* cum *derivatis et compositis* sumit, exempli gratia: *acerbus. (Latine primum dumtaxat.)* Finita illius lectione inchoabit illi proximis, et sic continue.

---

[88] liber! *Ianua*
[89] sylvam
[90] stratagema
[91] flexionas, Et
[92] interpraetando

3. jelenet

A haladó osztály tanára tizenkét tanítványával.

Didaktikus: A te csoportodba lépnek tovább a kezdő (*vestibularis*) osztály tanulói. Neked, barátom, a tárgyi és a nyelvi tudás szilárdan lerakott alapjaitól meddig kell eljuttatnod őket?

Tanár: Az én feladatom, hogy bemutassam, elmagyarázzam nekik – legalábbis nagy vonalakban – a dolgok és a nyelv egész felépítését, és megtanítsam őket a használatukra.

Didaktikus: Tág teret nyertél buzgalmad kibontakoztatására. Milyen eszközeid vannak azonban eme cél eléréséhez?

Tanár: Ez a három, de egységes könyv. A *Bevezetés a nyelvekbe (Ianua linguarum)* című minden szempontból hasznos, mivel első része a *Lexicon*-t, *a latin nyelv „erdejét"* tartalmazza, melyben ennek a nyelvnek mindazon gyöke megtalálható, mely ágakat hajt, sőt egész fává terebélyesedik. Második része, *a nyelvtan*, arra tanít meg, hogyan kell ezeket a fákat visszavágni, megnyesni, épületfákká és gerendákká faragni, s végül falakat, emeleteket építeni belőlük, vagyis hogyan kell az egyes szavakat ragozni és összefüggő beszéddé fűzni. A harmadik pedig a szavak helyes használatát mutatja be, a dolgokat leíró történeti összefüggésbe ágyazva; ezt úgy hívják, hogy *A dolgok névjegyzéke.*

Didaktikus: Ezek nem ismeretlenek előttünk. Tudni kívánjuk azonban tőled, milyen módszerrel veszed át ezeket a könyveket, milyen segédanyagokkal teszed könnyűvé és kellemessé tanulóid számára a munkát.

Tanár: Éppen ezek átvevésének sorrendje az, ami nemes kihívást jelent számunkra, nehogy valami is túl nehéznek lássék. A Lexicon ugyanis semmi újat nem hoz, hanem csak a már korábban megismert dolgokat (a latin nyelv gyökeit) fejti ki részletesebben; a gyökből származtatott egyes szavaknak azután megvan a maguk magyarázata, részint az alkalmanként csatolt rövid meghatározások formájában, részint úgy, hogy alattuk mindig fel van tüntetve a szó anyanyelvi alakja is. S amíg a Lexiconnal foglalkozunk, semmi másra nem figyelünk, csak a szavak jelentésére; amíg a Nyelvtannal, csak a szavak, a szószerkezetek és a mondatok összeillesztésére; amíg A dolgok névjegyzékével, csakis a dolgokra, hiszen a szavak jelentését már korábban megismertük a Lexiconból, ragozásukat és összekapcsolásuk módját pedig a Nyelvtanból: itt már csupán az van hátra, hogy a dolgok szemlélésében gyönyörködjünk és az értelmet teljesen valósághű oktatással tápláljuk.

Didaktikus: A sorrendet illetően mindez helyes. Most már azt áruld el, az egyes részterületeken hogyan haladsz előre?

Tanár: A Lexicont úgy vesszük át, hogy felváltva olvassuk, újraolvassuk, értelmezzük *(mindig az én vezetésemmel)*, s később ennek alapján alakítjuk ki az új szó képzésének szabályát is.

Didaktikus: Rajta, lássuk a példát!

A *tanár* (majd példájára az összes *tanuló*) kezébe véve a *Lexicont* felolvas valamely *gyökszót a származékaival és az összetételeivel együtt*, pl. az *acerbus*-t *(először csak latinul)*. Miután felolvasását befejezte, elkezdeti a hozzá legközelebb ülőkkel, és így tovább folyamatosan.

Rursum *praeceptor* Latina sumens membratim exponet vernacule et imitari se iubebit; imitabuntur ergo. Tum dicet: Iamne aliquis haec toties iterata memoriae impressit? Tum aliquis tentabit, sed haesitabit; alter longius progressus recitabit totum et laudabitur. Tum priorum alter: *Domine*, iam ego quoque scio.

Praeceptor: Recita igitur – et recitabit. (NB. Sed non oportet sumi radicem nimis foecundam (qualis est *ago, dico, facio*), sed breviorem ob temporis compendium. Exempli gratia: SCHOLA, STUDIUM, CHARTA, AEMULUS etc).

Tum *Praeceptor*: Excipite argumentum styli! Dictabitque vernacule: *Pira ista sunt acerba, quia immatura, acerbant mihi linguam: abstine ab illis ob acerbitatem. Magis vero cave, ne quem exacerbes acerbe dictis ac factis!*

(Tum dicet): *Transferte hoc in Latinum!* Et qui primus habebit compositionem paratam, legat primus.

Discipulus: Domine, ego iam habeo.

Praeceptor: Lege, et vos, reliqui attendite, ac si quis notaverit vitium, moneto!

(Interveniat ergo vitium alicuius Hungarismi aut male formato nominis genere vel casu, verbi autem tempore aut modo, quem errorem aliqui discipulorum interloquendo ostendant et emendent.)

Didacticus: Nullane vobis hic concertatio est?

Praeceptor: Est, Domine. Absoluto quovis Lexici capite permittuntur sese provocare bini, uter promptius memoria reddere potest.

Didacticus: Habeamus documentum!

Praeceptor: Tu et tu (*duos eligens*) concertate de aliqua radice ex litera S, cui opponatur alia in aequalem excrescens arborem! Sed ut gestu etiam exprimatis, quidquid potest!

(Discipulis Lexicon versantibus et deliberando cunctantibus ipse praeceptor themata duo tradet aequalis magnitudinis: *SCHOLA* et *STUDIUM*, recitabitque alter hoc, alter illud prompte. Tum aliis duobus dabit: *struere* et *stringere*. Inferior recitet *STRUERE* prompte, etiam cum gestu decoro, alter vero haereat sub finem sui thematis in *praestigiator* etc., quem alter emendet et sic loco deiciat.)[93]

Didacticus: Satis, satis. Iamne sic procedendo absolvistis Lexicon?

Praeceptor: Iam.

Didacticus: Quo usu?

Praeceptor: Dicat discipulorum aliquis! Tu!

Discipulus: Ego antehac si quem Latinum librum inspexi, vix decimam quamque vocem intellexi, sensum autem vix usquam assequi potui. Nunc autem post Lexicon sic transitum, quicquid aspicio, fere omnia intelligo.

---

[93] dejiciat

Majd a *tanár* egyenként ismét sorra veszi a latin szavakat, megmondja anyanyelvi megfelelőjüket, ezt követően felszólítja a tanulókat, hogy utánozzák, azok pedig utánozzák. Ezután így szól: Megjegyezte már valaki ezeket az annyiszor elismételt szavakat? Ekkor valamelyikük próbálkozik, de elakad; egy másik, aki előbbre jutott, az egészet felmondja és dicséretben részesül. Ekkor az előzőek közül valaki: *Uram*, már én is tudom. *A tanár*: Mondd fel tehát! (Megjegyzendő: Nem szabad származékokban nagyon gazdag gyökszót választani – amilyen például az *ago, dico, facio* – hanem csak kevésbé elágazót, az idővel való takarékoskodás végett. Például: *SCHOLA, STUDIUM, CHARTA, AEMULUS* stb.

Ekkor a *tanár*: Lássuk a stílusgyakorlatot! A következő szöveget mondja tollba anyanyelven: *Azok a körték keserűek, mivel éretlenek, keserűvé teszik nyelvemet: tartózkodjatok tőlük keserűségük miatt. De még inkább óvakodj attól, hogy valakit megkeseríts, keserű szavakkal vagy tettekkel!* Utána ezt mondja:

Fordítsátok ezt le latinra! És aki elsőként készül majd el a fordítással, elsőként olvashatja fel.

Tanuló: Uram, én már készen vagyok.

Tanár: Olvasd! Ti, többiek pedig figyeljetek, és ha valaki hibát fedezett fel, szóljon!

(Hibaként előfordulhat valami hungarizmus, hogy rosszul képezi a főnév német vagy esetét, az igének pedig az idejét és módját; az ilyen hibára az egyes tanulók közbeszólásukkal rámutatnak és kijavítják.)

Didaktikus: Semmiféle versengés sincs az osztályodban?

Tanár: De van, uram. Mihelyt valamelyikük végzett a Lexicon szóban forgó fejezetével, szabad páros versenyre kihívnia valakit, hogy melyikük tudja jobban visszaadni emlékezetből az anyagot.

Didaktikus: Lássunk rá példát!

Tanár (kiválaszt kettőt): Te és te! Keljetek versenyre valamely S betűvel kezdődő gyökszóból, és állítsatok szembe vele egy másikat, mely hasonló szóbokrot képez! De taglejtéssel is fejezzétek ki, amit csak lehet!

(Miközben a tanulók a Lexicont forgatják és töprengéssel töltik az időt, maga a tanár ad nekik két azonos terjedelmű témát: SCHOLA-t és a STUDIUM-ot. Mindkettő helyesen mondja fel, az egyik az egyiket, a másik a másikat. Ezután másik kettőnek a *struere*-t és a *stringere*-t adja. A hátrébb ülő a *STRUERE*-t hibátlanul mondja fel, kifejező mozdulatokkal is kísérve, a másik viszont a feladat végénél, a *praestigiator* stb.-nél elakad; társa kisegíti, s ezzel kiüti a helyéről.)

Didaktikus: Elég, elég! És így haladva előre végigveszitek a Lexicont?

Tanár: Igen.

Didaktikus: És mi a haszna ennek?

Tanár: Mondja meg valamelyik tanuló! Például te.

Tanuló: Én ezelőtt, ha belenéztem valamely latin könyvbe, jó, ha minden tizedik szót felfogtam, az értelmét pedig alig tudtam valameddig követni. Most viszont, miután ily módon végighaladtam a Lexiconon, amit csak látok, majdnem mindent értek.

Praeceptor: Adeo tibi iam places? O frater, melius placebis tibi et aliis, si Grammaticam quoque Ianualem hic proxime adiunctam perdidiceris, quae te non tantum intelligere aliena, sed et componere sine vitio propria docebit. Multo vero magis, cum in sequentis Ianuae textu res perlustraveris. Optasne illud serio?

Discipulus idem: Utinam cito!

Didacticus: Grammatica Ianualis vestra quid continet?

Praeceptor: Complementa Grammaticae Vestibularis: totum iam sermonis artificium (quoad structuram propriam vocum, phrasium, sententiarum periodorumque non intelligere tantum, sed et imitari docens facilius ac certius, atque id ductu vulgarium grammaticarum queat.

Didacticus: Potestisne id nobis exemplo aliquo brevi ob oculos ponere?

Praeceptor: Qua in materia? Placetne aliquid ex doctrina de voce (secundum vulgares grammaticas dicerem *ex etimologia*) an de *phrasi* (sive iuxta vulgarem grammaticam *ex syntaxi*) aut de *sententia*[94] vel *periodo*[95] (quas vulgares non attingunt)?[96]

Didacticus: De sententia dicite, sed practice!

Praeceptor (ad suos conversus): Adeste discipuli, et quid de capite XIIo Grammaticae Ianualis didiceritis, ostendite! Tu primus: *Quid est sententia?*

Primus discipulus: Vocum vel phrasium nexus, aliquid de aliquo interrogans aut affirmans vel negans.

Praeceptor: Da exemplum!

Discipulus: Quis adest? Ego adsum. Frater non adest.

Praeceptor: Quodnam est sententiae fundamentum?

Discipulus: Nominativus cum verbo finito.

Paeceptor: Recte. *Sequens! Quotuplex est sententia?*

Discipulus: Triplex: simplex, composita, contracta.

Praeceptor: Quid est simplex?

Discipulus: Ubi unum de uno interrogatur aut respondetur. Ut: Quis fuit *Daniel*? *Daniel* fuit propheta.

Praeceptor: *Quid est sententia composita?*

Discipulus: Ubi plura de pluribus dicuntur aperte. Ut: *Daniel* fuit *propheta, Petrus* vero fuit *apostolus*.

Praeceptor: *Quid est sententia contracta?*

Discipulus: Ubi plura de pluribus dicuntur occulte. Ut: *Dicunt futuram esse pacem*. Haec enim sententia in duas se resolvit: *Homines dicunt*, quod *pax fiet*.

Praeceptor: An et trina sententia in unam contrahi potest?

Discipulus: Nescio.

Preaceptor: Tu, *quarte*, scisne?

Discipulus quartus: Habemus in Grammatica exemplum: *Velis, nolis, fiet*, id est: *sive tu velis* (ecce una sententia!), *sive tu nolis* (ecce secunda!), *hoc fiet* (ecce tertia, suum quaeque nominativum habens suumque verbum finitum).

---

[94] *sententia?*
[95] *periodo?*
[96] attingunt).

Tanár: Ennyire elégedett vagy magaddal? Testvérem, jobban fogsz tetszeni magadnak és másoknak is, ha majd az ehhez csatolt középfokú nyelvtant is megtanultad, mely nemcsak arra fog megtanítani, hogy a mások szavait megértsd, hanem arra is, hogy hibátlanul szerkeszd meg a sajátjaidat. S ez az utóbbi még jobban fog menni, ha a Bevezető következő kötetének szövegében található tárgyakat is megszemléled. Komolyan kívánod-e ezt?

Tanuló: Bárcsak gyorsan elérhetném!

Didaktikus: Mit tartalmaz a középfokú nyelvtanotok?

Tanár: Kiegészítéseket az alapfokú nyelvtanhoz: a beszéd megformálásának egészét (amennyiben a szavaknak, a szószerkezeteknek, a mondatoknak és a periódusoknak nemcsak könnyebb és biztosabb megértését, hanem utánzását is tanítja), méghozzá az anyanyelvi nyelvtan alapján.

Didaktikus: Szemünk elé tudnátok-e ezt tárni valamilyen rövid példával?

Tanár: Melyik anyagrészből? Jó lesz-e valami a szótanból (az anyanyelvi nyelvtanok szerint ezt úgy mondhatnám, *az etimológiából*), vagy a szószerkezettanból (az anyanyelvi nyelvtanok szerint *a mondattanból*), vagy a *mondatokról* és a *periódusokról* szóló tanításból (az anyanyelvi nyelvtanok ezt nem érintik)?

Didaktikus: A mondatokról szóljatok, de gyakorlatiasan!

Tanár (a tanítványai felé fordulva): Jöjjetek, tanítványaim, és mutassátok meg, mit tudtok a Középfokú nyelvtan XII. fejezetéből! Elsőként te! *Mi a mondat?*

Tanuló: Szavak és szószerkezetek összekapcsolása, mely kérdez, állít vagy tagad valamiről valamit.

Tanár: Mondj rá példát!

Tanuló: Ki van itt? Én itt vagyok. A fivérem nincs itt.

Tanár: Mi a mondat alapja?

Tanuló: Névszó és ragozott igealak.

Tanár: Helyes. *A következő! Hányféle mondat van?*

Tanuló: Háromféle: egyszerű, összetett és összevont.

Tanár: *Milyen az egyszerű?*

Tanuló: Amelyben egyvalakiről kérdezünk vagy válaszolunk valamit. Például: Ki volt *Dániel*? *Dániel* próféta volt.

Tanár: *Milyen az összetett mondat*?

Tanuló: Amelyben több személyről vagy dologról több dolgot mondunk meg, nyíltan: *Dániel próféta volt*, *Péter* pedig *apostol*.

Tanár: *Mi az összevont mondat?*

Tanuló: Amelyben több valamiről mondunk többfélét, de rejtve; például: *Azt mondják, béke lesz*. Ez a mondat ugyanis két mondatra osztható: Az *emberek mondják*, hogy *béke lesz*.

Tanár: Vajon három mondat is összevonható egy mondatba?

Tanuló: Nem tudom.

Tanár: Te, *negyedik*, tudod-e?

IV. Tanuló: A nyelvtanban van rá példa: *Akarod, nem akarod, meglesz*. Vagyis: *akár akarod* (íme, egy mondat), *akár nem akarod* (íme, a másik), *ez fog történni* (íme, a harmadik; mindegyiknek megvan a maga alanya és a ragozott igealakja).

Praeceptor: Tu, *quinte*, quodnam est centrum in sententia, ad quod se omnes ceterae[97] voces referunt?

Discipulus: Verbum personale finitum.

Praeceptor: Ostende hoc in hac simplici sententia: *Adam attraxit nobis miserabiliter mortem transgressione sua*! Pinge in hac tabula!

Discipulus (pinget sic):

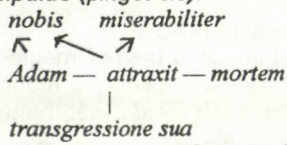

Ecce hic omnia se referunt ad verbum *atrraxit* (sicut in circulo[98] omnes radii ad centrum) per aliquam regulam. Nempe *Adam attraxit* per reg[ulam] VI., *attraxit mortem* per VIII., *attraxit nobis* per VII., *attrraxit misere* per XI., *attraxit transgressione* per IX., *transgressione sua* per III.

Praeceptor: Potesne amplificare hanc sententiam per adstructionem aliarum vocum per alias regulas?

Discipulus: Possum, si placet.

Praeceptor: Propera!

Discipulus: Per regulam I. addo nomini nomen eodem casu: *Adam pater*; per II. aliud nomen in genitivo: *pater hominum*; per III. addo adnomina, ubicunque potero, et per alias regulas, quicquid necesse erit, sic: *Adam* creatus ex limo terrae, primus *pater* omnium *hominum* (nocentissimorum iam sibi ipsis peccandi libidine) *attraxit* omnibus *nobis* certam *mortem* temeraria *transgressione* sua, credens Satanae tam facile quaerenti perdere omnes nos per illum et in illo.

Praeceptor: Omniumne regularum hic exempla sunt?

Discipulus: Sunt.

Praeceptor: Quot voces congessisti in hanc sententiam?

Discipulus (numerabit primum demumque respondebit): Triginta sex.

Praeceptor: Est ergo sententia composita?

Discipulus: Non est composita, simplex est.

Praeceptor: Quare?

Discipulus: Quia non habet nisi unicum nominativum: *Adam*, et unicum verbum personale finitum: *attraxit*.

Praeceptor: Quid ergo tot reliquae voces faciunt?

Discipulus: Explent sensum.

Praeceptor: *Tu sequens!* Potesne ex hac simplici sententia facere compositam?

Discipulus: Possum faciendo plures nominativos et verba finita, aut alterutrum saltem.

---

[97] caeterae

[98] circnlo

Tanár: Te, *ötödik*, melyik a mondatban az a középpont, amelyre az összes többi szó vonatkozik?

V. Tanuló: A személyragozott ige.

Tanár: Mutasd be ezt ezen az egyszerű mondaton: *Ádám a vétkével nyomorultul ránk hozta a halált*. Írd föl erre a táblára!

Tanuló (*felírja a következőképpen*):

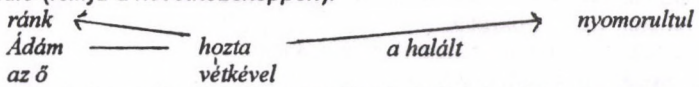

Íme, itt minden a *hozta* igére vonatkozik (miként a kör esetében minden a középpontra), valamelyik szabálynak megfelelően. Vagyis: *Ádám hozta* a VI. szabály szerint; *hozta a halált* a VIII. szerint; *ránk hozta* a VII. szerint; *nyomorultul ránk hozta* a XI. szerint; *vétkével hozta* a IX. szerint; az *ő vétkével* a III. szerint.

Tanár: Tudod-e ezt a mondatot bővíteni úgy, hogy a többi szabálynak megfelelően más szavakat is elhelyezel benne?

Tanuló: Igen, ha megengeded.

Tanár: Igyekezzél!

Tanuló: Az I. szabály értelmében a névszó mellé ugyanolyan esetben álló névszót teszek: Ádám atya; a II. értelmében egy genitivusban álló névszót: az emberek atyja; a III. értelmében jelzőket helyezek el, ahol csak tudok, a többi szabály értelmében pedig, ami csak szükséges lesz, így: A föld sarából teremtett Ádám, minden ember ősatyja, (az önmaguk számára legártalmasabb bűn iránti vágyódásból) ránk mindnyájunkra biztos halált hozott meggondolatlan vétkével oly könnyen hívén az általa és őbenne mindnyájunkat elveszejteni igyekvő Sátánnak.

Tanár: Ebben minden szabályra van példa?

Tanuló: Igen.

Tanár: Hány szót gyűjtöttél össze ebbe a mondatba?

Tanuló (előbb megszámolja, csak azután válaszol): Harminckettőt.

Tanár: Összetett tehát a mondat?

Tanuló: Nem összetett, hanem egyszerű.

Tanár: Miért?

Tanuló: Mivel csak egy alany van benne, az *Ádám*, és egyetlen személyragozott ige, a *hozott*.

Tanár: Mire szolgál tehát a sok többi szó?

Tanuló: Az értelem kiegészítésére.

Tanár: *Te, következő*! Tudsz-e ebből az egyszerű mondatból összetettet csinálni?

Tanuló: Igen, úgy, hogy alanyból és személyragozott igéből, de a kettő közül legalább az egyikből, többet helyezek el benne.

Praeceptor: Da sententiam *copulativam!*
Discipulus: Et *Adam* et *Eva* transgrediendo attraxerunt nobis mortem.
Praeceptor:Da *reiectivam!*
Discipulus: Nec *Adam,* nec *Eva* excusari possunt.
Praeceptor: Da *ordinativam*!
Discipulus: *Eva* primum transgressa est, deinde *Adam.*
Praeceptor: Da *comparativam*!
Discipulus: *Eva* gravius peccavit, quam *Adam.*
Praeceptor: Da *disiunctivam*!
Discipulus: Sive *Adam* peccavit magis, sive *Eva*, nos tamen morimur.
Praeceptor: Da *concessivam*!
Discipulus: Quanquam nos ibi non fuimus, morimur tamen.
Didacticus: Abrumpite! Tempus labitur. Agnoscimus diligentiam pleniorem-que Grammaticae vestrae, quam vulgarium usum. Dicite iam de Ianuae textu, quomodo hunc pertractatis?
Praeceptor: Quo et cetera[99] modo: me ubique praeeuntem illi sequuntur ubique. Praelego periodum unam simulque transfero in vernaculum, quod idem illi mox faciunt ordine. Tum ostendo *res ipsas verbis significatas*, si per se ostendi possunt, sin *pingo in tabula,* aut *enarro sic verbis*, ut non percipi non possint. Aut eos deduco in *hortum, campum, vineam, silvam* et ad *opifices* etc., ut, quid ibi fiat et quomodo, ipsimet coram intueantur, odores florum ipsimet olfaciant. Sicut et aliis sensibus, quaecunque possunt, exhibeo et adhibeo, ut vidisse se, audisse, olfecisse, gustasse, palpasse res quasvis certi sint adeoque, cum de rebus loquendum est, loqui, non nugari sciant.
Didacticus: Et delectat illos ita progredi?
Praeceptor: Quidni? Quotidie nova spectacula novaque sensuum oblecta-menta habent, nec haerent usquam adiuti ubique.
Didacticus: Pulchre rem agitis, ita convenit. Sed habentne hi tui hoc etiam loco iucundum aliquem concertationis modum?
Praeceptor: Habent private et publice.
Didacticus: Quid privatim?
Praeceptor: Pro exercitanda memoria do illis has tres *aleas* octangulares, quarum unam tantum iactant ab initio ad 9. usque decimam, hinc ad 9. 100. binas, exinde ad finem ternas.
Didacticus: Quo modo?
Praeceptor: Quotam Ianuae periodum cuique supremi ostendunt numeri, eam ipsam ille idem recitare debet: si nescit, perdit ludum, et lusu abstineri cogi-tur, dum reliqui absolvant. Qui post omnes haesitatores remanet solus, ille victor est victorisque (immo regis) nomen retinet, donec forte alia concertatione deici-atur[100].

---

[99] caetera
[100] dejiciatur.

Tanár: Mondd kapcsolatos mondatként!
Tanuló: *Ádám* is és *Éva* is ránk hozta vétkével a halált.
Tanár: Mondd tagadó mondatként!
Tanuló: Sem *Ádám*, sem *Éva* nem menthető fel.
Tanár: Mondd *rendező* mondatként!
Tanuló: Először *Éva* vétkezett, utána *Ádám*.
Tanár: Mondd *hasonlító* mondatként!
Tanuló: *Éva* súlyosabbat vétett, mint *Ádám*.
Tanár: Mondd *választó*ként!
Tanuló: Akár *Ádám* vétett nagyobbat, akár *Éva*, mi mindenképpen meghalunk.
Tanár: Mondd *megengedő*ként!
Tanuló: Noha mi nem voltunk ott, mégis meghalunk.
Didaktikus: Hagyjátok abba! Telik az idő. Elismerjük a szorgalmatokat és azt, hogy a ti Grammaticátok teljesebb, mint azok, amelyek általában használatosak. Szóljatok most már a Ianua szövegéről, azt hogyan dolgozzátok fel?
Tanár: Ahogy a többit. Mindenben én vezetem őket, ők pedig mindenben követnek. Felolvasok egy részletet s egyben lefordítom anyanyelvükre, ezután pedig ők is ezt teszik sorban egymás után. Utána bemutatom nekik *a dolgokat, amelyeket a szavak jelölnek,* ha azok közvetlenül bemutathatók, ha nem, *felrajzolom a táblára*, vagy *szóban magyarázom el úgy*, hogy lehetetlen legyen meg nem érteni. Vagy kiviszem őket a *kertbe, a mezőre, a szőlőbe, az erdőbe*, illetve *a mesteremberekhez,* hogy ők maguk lássák, mi történik ott és hogyan, s ők maguk szagolják meg a virágok illatát. Ugyanígy a többi érzékszervük számára is hozzáférhetővé teszem, amit csak lehet, hogy miután látták, hallották, megszagolták, megízlelték, megtapogatták, minden dologban biztosak legyenek, sőt, amikor beszélni kell a dolgokról, szólni és ne gügyögni tudjanak róla.
Didaktikus: És szórakoztatja őket, hogy így haladtok előre?
Tanár: Már hogyne szórakoztatná? Naponta látnak valami újat, naponta van érzékszerveiknek új gyönyör, és semmiben sem akadnak el, mert mindenben segítem őket.
Didaktikus: Jól végzitek a dolgotokat, így is kell. De van-e lehetőségük tanítványaidnak e helyt is valamiféle szórakoztató versengésre?
Tanár: Igen, egyénileg és közösen is.
Didaktikus: Egyénileg hogyan?

[Itt négy sor értelmezése bizonytalan; lehet, hogy a latin szöveg romlott.]

Tanár: A felső számok kinek-kinek ahányadik fejezetét jelölik ki a Ianuának, személy szerint azt a fejezetet kell felmondania: ha nem tudja, elveszti a játékot, és kimaradni kényszerül belőle, amíg a többiek meg nem oldják a feladatot. Aki az összes elakadó után egyedül marad, az győz, és mindaddig megtartja a győztes (sőt a király) címet, amíg más vetélkedés során alul nem marad.

Didacticus: Nisi tempus deflueret, vellemus vos videre ludentes, sed differamus. Intelligimus enim iucundam esse hanc lusionem et valde fructuosam. *Publica concertatio quae est?*

Praeceptor: Quam in praesens videtis, Domini mei. Redacta enim est tota Rerum Encyclopaedia lanuae textu comprehensa in octenos *scenicos ludos*. Ubi distributis inter discipulos pensis in conspectu *convocati theatri* suam quisque personam, quam decore potest, agit *res ipsas* aut certe *rerum simulacra* ostentans, actionesque ad vivum repraesentans, sicuti nos nuper naturalia et artificialia trino actu repraesentabamus et hodie *scholam recte constitutam*, quae et quomodo ibi fiant, repraesentamus, restantque tales *actus* quatuor, antequam sic vivis actionibus pertransita fuerint omnia.

Rex: Hoc ergo est? Ludite igitur cum animi prolubio, dilecti filii, aeque in *schola* ut in *theatro,* sic tandem aliquando *reipublicae theatro* digni futuri. Secedite nunc, postea vero ad epulum venite!

(*Incurvabunt se et exibunt.*)

Scena IV.

Atrialis praeceptor cum discipulis novem

Didacticus: Latinae *triclassis* scholae suprema, *atrialis*, tuae prudentiae commissa est. Dic, quo fine? Quas[101] diligentiae tuae metas habes?

Praeceptor: Meum est *linguae Latinae* studium absolvere, ut hi mei ex hoc *Atrio* meo immediate in *authorum* palatia immitti, omnia ibi proprio iam Marte penetrare realisque eruditionis thesauros sibi colligere possint.

Didacticus: Belle sane. Sed ad istam metam per quam viam ducis tuos?

Praeceptor: Eadem tria mihi sunt, quae praecedentium classium magistris philologici studii instrumenta: *Nomenclatura rerum, Lexicon et Grammatica*, sed omnia nova veste induta, ad elegantiam comparata. Enarratio enim rerum atrialis non simplex est et nativa, ut in lanua (ubi *scapham* dici *scapham* et *ligonem ligonem* satis fuit), sed quae perpetuo aliud per aliud aut aliter dicens, grata varietate perpetuo delectat. *Lexicon* item mihi est Latino-Latinum, simplices rerum appellationes elegantioribus authorum phrasibus et sententiis permutare docens. Et grammatica mea *Grammatica elegans* cluit, quae sexcentis praeterea modis sermonem variandi artificia recludit.

Didacticus: *En Rhodus! En salta!* Ede specimen tanti illius artificii elegantis illius grammaticae tuae!

Praeceptor (*ad discipulos*)[102]: Accingite vos et, quid proficiatis, ostendite non e libris, sed prompta memoria! Tu primus, *quid est grammatica elegans*?

Discipulus: Est eleganter loquendi *ars*.

Praeceptor: Quid est eleganter loqui?

---

[101] fine? quas

[102] *Praeceptor ad discipulos*

Didaktikus: Ha nem telt volna le az idő, mi is szeretnénk látni, hogyan játszanak, de halasszuk el. Felfogjuk ugyanis, hogy ez a játék kellemes és nagyon hasznos is. *S miből áll a közös vetélkedés?*

Tanár: Amit most láttok, uraim. A dolgok egész enciklopédiája, amelyet a Ianua szövege felölel, nyolc *színjátékká* van feldolgozva. Itt, miután a tanulók között szétosztottuk a feladatokat, az *összehívott nézőközönség* szeme előtt ki-ki úgy játssza a szerepét, amilyen jól csak tudja, bemutatja *magukat a dolgokat* vagy legalábbis *a dolgok képmásait,* és életszerűen megjeleníti az egyes cselekvéseket, mint ahogy nemrég három felvonásban megjelenítettük, hogy mi van a természetben, illetve a mesteremberek műhelyeiben, s most bemutatjuk, hogy *milyen a helyes alapokon álló iskola*, mi történik ott és hogyan. Négy ilyen színi előadás van még hátra, mielőtt még így, életszerű cselekvések révén át nem veszünk mindent.

Király: Ezért van tehát? Játsszatok hát kedvetek szerint, szeretett gyermekeim, az *iskolában* éppúgy, min a *színpadon*, akik így majd egyszer méltóak lesztek *az állam színpadára.* Most menjetek, étkezésre azonban jöjjetek vissza!

(Azok meghajolnak és kimennek.)

4. jelenet

Az atrialis osztály tanára kilenc tanítványával

Didaktikus: A *háromosztályos* latin iskola legfelső osztálya, az *atrialis*, a te bölcsességedre van bízva. Mondd meg, mi végett? Munkálkodásodnak milyen céljai vannak?

Tanár: Az én feladatom, hogy befejezzem a *latin nyelv* tanítását, hogy ezek a tanítványaim ebből az *atriumom*ból közvetlenül bebocsátást nyerhessenek a *tudós szerzők* palotáiba, és ott képesek legyenek majd saját erejükből elmélyedni mindenben, és begyűjteni maguknak az igazi műveltség kincseit.

Didaktikus: Nagyon szép. És e felé a cél felé milyen úton vezeted tanítványaidat?

Tanár: A nyelvi és irodalmi tanulmányoknak ugyanaz a három segédeszköze áll rendelkezésemre, mint az előző osztályok tanárainak állt: *A dolgok névjegyzéke, a Lexicon* és a *Nyelvtan*, de mindezek új ruhába öltöztetve, választékossá formálva. A dolgoknak az atrialis osztályban használatos előadásmódja nem olyan egyszerű és köznapi, mint a ianualisban (ahol a *csónak*-ot elég volt *csónak*-nak és a *kapá*-t *kapá*-nak mondani), hanem olyan, ami azzal, hogy az egyik dolgot egy másik által vagy másképpen fejezi ki, bájos változatosságával okoz folyamatos gyönyörűséget. Nekem van latin-latin *Lexicon*om is, amely arra oktat, hogy a dolgok egyszerű megnevezését hogyan lehet az ókori szerzők választékosabb fordulataival és kifejezéseivel felcserélni. A *Nyelvtanom*nak is *Választékos Nyelvtan* a neve, amely ráadásul a köznapi beszéd 600 féleképpen történő változatossá tételének a fogásait is tartalmazza.

Didaktikus. Itt van Rhodus, itt ugorj! Mutass egy példát ama választékos nyelvtanod oly sok műfogásából!

Tanár (a tanítványaihoz): Gyürközzetek neki, és ne könyvből, hanem emlékezetből mutassátok meg, hogy mennyire jutottatok előre! Te, első, *mi a választékos nyelvtan?*

Tanuló: A választékos beszéd *tudománya.*

Tanár: Mit jelent az, hogy választékosan beszélni?

Discipulus I: Animi sensa aliter, quam sermonis leges requirunt, eloqui, et tamen intelligi suavius, quam intelligeremur, si sermonis ductu nativo uteremur.

Praeceptor: Tu sequens, *quid est ex arte loqui eleganter*?

Discipulus II: Sermonem variandi modos habere in numerato et posse, cur sic aut sic aliquid variandum sit, reddere rationem.

Praeceptor: Habes vero illa tu in numerato?

Discipulus II: Spero me habere.

Praeceptor: Non sufficit hic sperare: certus esse debes te scire, quod scis. Dic ergo, sermonis elegans transformatio quot modis fit?

Discipulus II: Tribus principaliter: I. *dilatando*,[103] II. *contrahendo*, III. *variando*. Sed variatio rursum fit specialibus modis septem: (1.) *explanando*, (2) *idiotisando*, (3) *transponendo*, (4) *transmutando*, (5) *transnominando*, (6) *transfigurando*, (7) *transligando*.

Praeceptor: Quot ergo sunt omnes in universum sermonem variandi modi?

Discipulus II: Novem.

Praeceptor (*obversus didactico*)[104]: Domine, opus nobis esset exemplo aliquo vel sententia unica, in qua tot modis varianda ostendamus artificium; libeat proponere.

Didacticus: Hoc sit: *Schola bona omnia docet exemplis.*

Praeceptor: Perbene. Tu, tertie, quot modis dilatari potest sententia?

Discipulus III: Tribus: primum secundum singula verba, deinde secundum phrases, tandem ut sententia est.

Praeceptor: Dilata sententiam nobis propositam secundum singula verba!

Discipulus III: *Illustris haec nostra schola vera, humanitatis officina vera, quaecunque disci opus habent ad usum vitae, docet et perdocet dedocetque non rigidis praeceptis, sed amoenis perpetuisque exemplis.*

Praeceptor: Possesne ostendere, ex quibus fontibus hi dilatationis rivuli fluant?

Discipulus III: Possum: *ex epithetis, antithetis, synonymis, periphrasibus etc.*

Praeceptor: Satis est. Tu, quarte, contrahe rursum hanc dilatatam sententiam detractis, quaecunque detrahi possunt, salvo sensu, essentialibus solis relictis!

Discipulus IV: Si omnia detraxero, remanebit ipsa prima sententia quippe satis *Laconice* prolata. Nisi forte dicam: *Nos omnia exemplis.*

Praeceptor: Non male. Tu, sequens, dilucida sententiam datam, ut si quid obscuri inest aut ambigui, tollatur, fiatque sensus per omnia planus et perspicuus!

---

[103] dilataudo

[104] *Praeceptor obversus didactico*

I. Tanuló: Lelkünk érzéseit másként kifejezni, mint ahogy a társalgási nyelv törvényei megkövetelik, úgy azonban, hogy jobban is értsenek bennünket, mint akkor értenének, ha a köznapi nyelvet használnánk.

Tanár: Te, következő, *mit jelent tudatosan választékosan beszélni?*

II. Tanuló: Birtokában lenni a beszéd változatossá tétele módszereinek, és képesnek lenni annak megokolására, hogy miért így, vagy miért úgy kell variálni valamit.

Tanár: Te birtokában vagy ezeknek?

II. Tanuló: Remélem, igen.

Tanár: Nem elég remélni, hanem biztosnak kell lenned abban, hogy tudod, amit tudsz. Mondd meg tehát, hányféleképpen történhet a köznapi beszéd választékos átalakítása?

II. Tanítvány: Alapjában véve háromféleképpen: I. *bővítéssel,* II. *összevonással,* III. *változatossá tevéssel.* A változatossá tevésnek pedig hét sajátos módja van: (1) *a kifejtés*, (2) *szólások alkalmazása,* (3) *az áthelyezés*, (4) *az elváltoztatás*, (5) *az átnevezés*, (6) *az átalakítás*, (7) *az átkötés.*

Tanár: Mindet egybevéve, összesen hányféle módja van a beszéd változatossá tételének?

II. Tanuló: Kilenc.

Tanár (a Didaktikus felé fordulva): Uram szükségünk volna valami példára vagy legalább egyetlen mondatra, amelynek ennyiféle variálásával bemutathatjuk szakértelmünket; kérjük, javasolj valamit!

Didaktikus: Legyen ez: *A jó iskola mindent példákkal tanít.*

Tanár: Nagyon jó. Te, harmadik, hányféleképpen lehet kibővíteni egy mondatot?

III. Tanuló: Háromféleképpen: először egyes szavaiként, másodszor szókapcsolataiként, harmadszor úgy, mint mondatot.

Tanár: Bővítsd ki a javasolt mondatot egyes szavaiként!

III. Tanuló: *Ez a mi híres iskolánk, az emberség igazi műhelye, mindazt, amit az élet hasznára el kell sajátítani, nem szigorú szabályok által tanítja, sajátíttatja el és a rosszról sem így szoktat le, hanem kellemes és folytonos példákkal.*

Tanár: Meg tudnád-e mondani, hogy milyen forrásokból fakadnak a bővítésnek ezek a patakjai?

III. Tanuló: Igen: *jelzőkből, ellentétekből, szinonimákból, körülírásokból stb.*

Tanár: Te, negyedik, vond össze újra ezt a kibővített mondatot, elvéve belőle mindazt, ami értelmének csorbulása nélkül elvehető, csupán a leglényegesebbeket hagyva meg!

IV. Tanuló: Ha mindent elveszek belőle, maga az eredeti mondat fog megmaradni, mert hát elég *lakonikus* volt a javaslat. Esetleg így mondhatnám: *Mi mindent példákkal.*

Tanár: Nem rossz. Te, következő, világítsd meg az adott mondatot; ha valami homályos vagy kétértelmű benne, szüntesd meg, s legyen minden szempontból világos és áttekinthető!

Discipulus V: Plana iam sunt omnia. Nisi forte, quia *pictores, athletae, milites, netrices* etc. suas quoque habent scholas, determinare libeat: *schola* seu *ludus* literarius.

Praeceptor: Sequens, commuta locutiones linguis communes in idioticas Latinis proprias!

Discipulus VI: Latinius forsan diceretur: *Ludus discendi noster cuncta instituit meris paradigmatis.*

Praeceptor: Non nihil est, quod dixisti. Sequens, transpone voces in hac nobis data quinque vocum sententia! Dic vero primum, quoties voces quinque transponi possunt?

Discipulus VII: Centies et vicies.

Praeceptor: Hui! Tantum?

Discipulus VII: Tantum. Vicies quater inchoando a voce *schola*, toties a *nostra*, toties ab *omnia*, toties a *docet*, toties ab *exemplis*.

Praeceptor: Video te intelligere stupendam illam progressionis vim. Transpone saltem aliquoties!

Discipuls VII: Schola nostra omnia exemplis[105] docet. Schola nostra exemplis docet omnia. Schola nostra exemplis omnia docet. Omnia exemplis docet schola nostra. Omnia docet exemplis schola nostra etc.

Praeceptor: Desine, dies nos deficeret. Tu, sequens, transmuta sententiae *voces* grammatice: *casus, tempora, modos*!

Discipulus VIII: *Scholae nostrae proprium est per exempla docere omnia.*

Praeceptor: Non potes aliter?

Discipulus VIII: Possum, aliter atque aliter variando casus, tempora etc.

Praeceptor: Video te posse. Tu ultime, transnomina hic positas res, hoc est voces proprias transmuta in tropicas!

Discipulus IX: *Palaestra mea statuas suas omnes ad Polycleti normas fingit.*

Praeceptor: *Palaestra* pro *schola quis tropus est?*

Discipulus IX: *Metaphora*: est enim palaestra pugilum schola.

Praeceptor: *Mea* pro *nostra* quid?

Discipulus IX: *Synecdoche* numeri, singularis pro pluralis.

Praeceptor: *Polycleti norma* pro exemplari quid?

Discipulus IX: *Metaphora.* Formamur enim hic tanquam vivae statuae, ut ex truncis fiamus *Mercurii*, pulchra Dei imago.

Praeceptor: Pulchre. Tu denuo (*ad priorem conversus*) transfigura datam sententiam, hoc est: induc illi affectuosum aliquem vultum!

Discipulus I: Faciam. Primo per *interrogationem: Annon pulchra schola est, ubi omnia docentur exemplis?* Secundo per *exclamationem: O felix schola, quae omnia docet exemplis!* Tertio per *apostrophen: Felix es schola, quae omnia doces exemplis!* Quarto per *prosopopeiam: Me videte sorores scholae reliquae, et discite omnia docere exemplis!*

---

[105] exemplls

V. Tanuló: Már így is minden világos. Esetleg, mivel *a festőknek, a sportolóknak, a katonáknak és a szövőnőknek* stb. is vannak saját iskoláik, közelebbről meghatározhatnám: az *iskola,* vagyis a tudományos *játszótér.*

Tanár. Te, következő, alakítsd át a köznyelvre jellemző kifejezéseket olyanokra, amelyek sajátosan a latin nyelvre jellemzőek!

VII. Tanuló: Latinosabban talán így lehetne mondani: *A mi tanító iskolánk mindent merő példákon tanít.*

Tanár. Nagyon jó megoldás. Következő, helyezd át a szavakat ebben a nekünk megadott öt szavas mondatban! Előbb azonban mondd meg, hogy öt szót hányféleképpen lehet áthelyezni.

VII. Tanuló: Százhúszféleképpen.

Tanár: Hűha! Ennyiféleképpen?

VII. Tanuló: Igen. Huszonnégyféleképpen az *iskola* szótól kezdve, s ugyanennyiféleképpen a *mi*-től, ugyanennyiféleképpen a *mindent*-től, ugyanennyiféleképpen a *tanít*-tól és ugyanennyiféleképpen a *példákkal*-tól kezdve.

Tanár: Látom, érted a növekedésnek ezt a csodálatos törvényét. Alakítsd át legalább néhány módon a mondatot!

VII. Tanuló: A mi iskolánk mindent példákkal tanít. A mi iskolánk példákkal tanít mindent. A mi iskolánk példákkal mindent megtanít. Mindent példákkal tanít a mi iskolánk. Mindent megtanít példákkal a mi iskolánk stb.

Tanár. Fejezd be, napestig sem érnénk a végére. Te, következő, alakítsd át nyelvtanilag az *eseteket, igeidőket, igemódokat illetően* a mondat *szavait*!

VIII. Tanuló: A mi iskolánk sajátja az, hogy mindent példák által tanítson.

Tanár. Másként nem tudnád átalakítani?

VIII. Tanuló: De igen, mindig másképpen változtatva meg az eseteket, az igeidőket stb.

Tanár. Látom, képes vagy rá. Te, utolsó, nevezd át az itt szereplő dolgokat, vagyis a szavak tulajdonképpeni jelentését változtasd átvitt értelművé!

IX. Tanuló: *Az én küzdőterem minden szobrát Polyclitus normái szerint formálja.*

Tanár. A *küzdőtér* az *iskola* helyett milyen alakzat?

IX. Tanuló: *Metafora:* a küzdőtér ugyanis az ökölvívók iskolája.

Tanár. És az *én* a *mi* helyett micsoda?

IX. Tanuló: *Synekdoché* a szám vonatkozásában: egyes szám többes szám gyanánt.

Tanár: És például a *Polyclitus normája* micsoda?

IX. Tanuló: *Metafora*, itt ugyanis szinte úgy alakítgatnak bennünket, mint élő szobrokat, hogy tuskókból *Mercuriusok* legyünk, Isten szép képmásai.

Tanár. Nagyon jó. (*Az elsőhöz fordulva*) Ismét te, formáld át az adott mondatot, vagyis adj neki valamilyen érzelmi színezetet!

I. Tanuló: Megtehetem, először is *kérdés* révén: *Hát nem nagyszerű iskola az, ahol mindent példák által tanítanak?* Másodszor *felkiáltás* révén: *Ó, boldog iskola, mely mindent példák által tanít!* Harmadszor *megszólítás* révén: *Boldog vagy, iskola, aki mindent példák által tanítasz.* Negyedszer *megszólaltatás* révén: *Tekintsetek rám testvériskoláim, és tanuljátok el, hogy mindent példák által tanítsatok!*

Praeceptor: Abrumpe, patet te hanc etiam sermonis ornandi artem non ignorare. Potestne iam vestrum aliquis numeris hanc ligare sententiam? Tentate! Quis primus?

Discipulus VI: *O felix schola, ubi per clara cunctorum exempla docentur omnia!*

Discipulus VIII: Ego, Domine, habeo rhythmum.

Praeceptor: Cedo!

Discipulus VIII: *Quae docet exemplis schola,*
est in motu tamquam mola.

Praeceptor (*ad consessum*)[106]: Ita variabamus sententiam vestram secundum voces; placetne audire variationem secundum phrases et sententias?

(*Didacticus obtuebitur Regem, Rex autem*)

Tempus iam non patitur. Videmus vos non inerter, non ignave vestra in schola versari. Reliqua vestra videre poterunt et censere *scholarcha* cum *didactico*. Super omnia vero, res ut fidem faciat, opera tibi danda est. Quod erit, si omnes hos tuos ad praefixam vobis metam deduxeris pulchre. Nunc secedere vobis liberum est.

Scena V.

Scholarcha: Submisse regiam Maiestatem totumque honoratissimum Sapientum Consessum oratos volo, ut num posthac[107] talis hic in scholis observari debeat iuventutem exercendi modus, determinari libeat.

Rex: Eia, edisserite libere, quid videatur!

Plato: Mihi semper ita visum non generosas tantum mentes duci malle, quam cogi, sed totam humanam naturam. Hanc igitur methodum, quae tota nihil nisi blanda ingeniorum manuductio est, totam esse retinendam statuo augendamque in maius semper et melius.

Eratosthenes: Si recte dictum est: *Illa tantum scimus, quae memoria tenemus*, methodus haec inde etiam laudari meretur, quod perpetua sensuum excitatione vivisque rerum expressionibus imaginativam bene movens iucundisque actionibus perpetuo delectans, quam clare omnia intellectui offert, tam firmiter omnia memoriae imprimit. Sinantur scholae his suis sensuum, intellectus memoriaeque serperastris uti, frui.

Apollonius: Recordor quendam dixisse: *Exercitia esse animam scholarum*. Si vere, schola igitur nostra bene animata erit, utpote tota vividis exercitationibus fervens.

Plinius: Cautione tamen aliqua esse opus arbitror, ut ne nimis ludicra sint, quae sic luduntur, sed temperata gravitate. Recte *Apelles eos pictores peccare dicebat, qui non sentirent, quid esset satis*. Hac igitur moderatione permittuntur scholis hi lusus, ut omnes id genus lusiones nihil aliud fiant, quam vitae praelusiones.

---

[106] *Praeceptor ad consessum*

[107] post hac

Tanár: Fejezd be, nyilvánvaló, hogy a beszéd díszítésének ezt a módszerét is jól ismered. Mármost tudná-e valaki közületek metrikussá tenni ezt a mondatot? Próbáljátok meg! Ki lesz az első?

VI. Tanuló: *Ó boldog iskola, | ahol mindent jó példákon tanítanak!*

VIII. Tanuló: Én, uram, rigmust is találtam rá.

Tanár: Nosza!

VIII. Tanuló: *Az iskola, mely példán tanít, mint egy malom úgy dolgozik.*

Tanár (*a bizottság felé fordulva*): Így variáltuk szavak szerint a mondatotokat; akarjátok-e hallani kifejezések és mondatok szerinti variációit?

(A Didaktikus a Királyra néz, a Király pedig)

Már nem engedi az idő. Látjuk, hogy lelkesen és szorgalmasan dolgoztok az iskolátokban. A többi dolgotokat a *tanfelügyelő* és a *didaktikus* tudja számba venni és értékelni. Mindenekelőtt azonban neked kell azon lenned, hogy ez a dolog bizalmat keltsen. Ez akkor következik be, ha mindezeket a tanítványaidat helyesen vezeted a számotokra kitűzött cél felé. Most elmehettek.

5. jelenet

Tanfelügyelő: Alázatosan kérem a királyi Felséget és az igen tisztelt Bölcsek Tanácsának valamennyi tagját, határozhatunk-e úgy, hogy az iskolákban ezután is fenntartható az ifjúság képzésének ez a módja?

Király: Nos, mondjátok meg őszintén, mi a véleményetek.

Platón: Nekem mindig is az volt a véleményem, hogy nemcsak a nemes szellemek, hanem az egész emberi természet is jobban szereti, ha vezetik, mint ha kényszerítik. Ezt a módszert tehát, ami egészében véve semmi más, mint a szellem szelíd kézen fogva történő vezetése, egészében véve megtartandónak, sőt egyre általánosabbá és egyre jobbá fejlesztendőnek ítélem.

Eratoszthenész: Ha helyes az a mondás, hogy *Csak azt tudjuk, amit emlékezetünkben őrzünk*, ez a módszer azért is dicséretre méltó, mert miközben az érzékszervek folyamatos ingerlésével, a dolgok életszerű ábrázolásaival alaposan megmozgatja a képzelőerőt és a kellemes cselekvések révén folyamatosan örömet okoz, amennyire világosan tár fel mindent az értelem számára, annyira szilárdan be is vés mindent az emlékezetbe. Engedélyezzük tehát az iskoláknak, hogy használhassák az érzékszerveknek, az értelemnek és az emlékezetnek ezeket a fejlesztő eszközeit!

Apollónius: Emlékszem, valaki ezt mondta: *A gyakorlás az iskola éltető ereje*. Ha ez igaz, akkor a mi iskolánk életerős iskola lesz, hiszen minden vonatkozásban életszerű gyakorlatoktól pezseg.

Plinius: Úgy vélem azonban, hogy szükség lesz bizonyos óvatosságra, hogy amiket így eljátszanak, ne legyenek túlságosan játékosak, hanem komolyság mérsékelje őket. Helyesen mondotta Apellész, hogy *hibáznak azok a festők, akik nem érzik, hogy mi elég*. Azzal a megszorítással engedjük meg tehát az iskoláknak a játékot, hogy az összes ilyenfajta játék csakis az élet előjátéka lehet.

Didacticus: Prorsus eo collimatur: adolescentes non scholae discant, sed vitae, quod sequentes *actus comici* (de *moribus vitae* et *de vita academica* deque *oeconomica, politia, religione*) apertius ostendent.[108] Hoc inquam agitur, ut schola egressis nihil adeo possit occurrere tanquam prorsus novum, sed tanquam praecognitum; nec aliud intersit, nisi quod hic res fiant per lusum, ibi serio. Maneat igitur fixum hoc omnibus scholae ianuis superscribendum emblema: *Omnia sponte fluant, absit violentia rebus.*

Rex: In consensum et concentum ire video vestrum omnium vota, nec ego abiungam meum. Edictum igitur esto aeternae legis habiturum vim, ut *homines ad humanitatem non nisi*[109] *humaniter formentur, et schola quaevis omnimodae humanitatis officina sit verissime*. Sed tu, scholarcha, cum collegis tuis, ut omnia sic recte fiant, summe attenditote. Vos hic primarii duces, vos navarchae, vos coeli huius Atlantes estis; ab una vigilantia[110] vestra salus scholarum pendebit. Vos enim, tanquam prima mobilia, sequentur orbes, praeceptores, eosque rursum discipuli, tanquam elementaris vester mundus, ex quo vos cooperante coelo formabitis vivum aurum et argentum vivosque flosculos et Paradisi arbusculas odoriferas Deo; entia denique undique animata, vita, sensu et motu plenissima, ipsissimam in homine imaginem Dei. Vos autem, ceteri[111] amici, quod adesse et his tantis de rebus consilia tam salutaria conferre volueritis, habete gratias.

(*Illi surgent, tum et Rex, excedentque theatro. Musica*)

Epilogus

Honoratissimi Domini, patroni et fautores! Lusimus in conspectu vestro scholam ostendimusque vivis exemplis, quomodo literarii ludi vere fiant ludi. Placuitne actio? Speramus. Sed et oramus, ut placeat pulchellus hic omnia docendi et discendi modus. Si permittitis scholam hanc vestram non esse *pistrinum*, sed *ludum*: non fugiemus hinc nos, pusillae creaturae, ludicris adhuc oblectari gaudentes, concurremus potius agminatim edurabimusque omnem formaturam, et nos tandem aliquando plene excultos et ad omnia honesta idoneos videatis. Quod faxit Deus!

Vos autem valete et plaudite!

---

[108] ostendet.
[109] *nonnisi*
[110] vigillantia
[111] *caeteri*

Didaktikus: Ezzel tökéletesen egyetértek: az ifjak ne az iskolának tanuljanak, hanem az életnek; erre majd a következő (*az erkölcsökről, az akadémiai életről, a gazdaságról, a közéletről, a vallásról*) szóló *színi előadásokban* világosabban rá is mutatunk. Arról van szó, hogy azok, akik elhagyják az iskolát, semmi olyasmivel ne találkozhassanak, ami teljesen új a számukra, hanem csakis olyanokkal, amiket már előre ismernek, és csupán annyi legyen a különbség, hogy a dolgokat itt eljátsszák, ott pedig komolyan művelik. Legyen tehát felírva minden iskola kapujára ez a jelszó: *„Magától folyjék minden, legyen távol dolgainktól az erőszak!"*

Király: Úgy látom, mindegyikőtök véleménye összhangban van és megegyezik egymással, és én is hozzáteszem a magamét: legyen tehát örök érvényű törvény erejével bíró rendelkezésem, hogy az embereket emberségre csakis emberségesen neveljék, és valamennyi iskola a sokoldalú műveltség legigazibb műhelye legyen. Te pedig, tanfelügyelő, hivatalnoktársaiddal együtt nagyon ügyelj arra, hogy mindez így, helyesen történjék! Ti vagytok itt a fővezérek, a hajóparancsnokok, ennek az égboltnak az Atlaszai, egyedül a ti éberségetektől függ majd az iskolák üdve. Benneteket mint első mozgatókat követ majd az összes többi szféra, a tanárok, azután meg a tanulók, mint világotok elemekből álló részei, akikből az ég segítségével színaranyat és színezüstöt, élő virágokat és a Paradicsomban Istennek illatozó fákat hozhattok majd létre, egyszóval minden szempontból lelkes, érzékeléssel és mozgással teljes lényeket, Isten legigazibb képmását az emberben. Ti pedig, többi barátaim, mivel megjelentetek és ily jelentős dolgokban oly hasznos tanácsokat adtatok, fogadjátok köszönetemet.

(Azok felállnak, utánuk a Király is, és kimennek a színpadról. Zene)

Záróbeszéd

Igen tisztelt uraim, pártfogóink és támogatóink! Eljátszottuk előttetek és bemutattuk nektek az iskolánkat. Tetszett-e az előadásunk? Reméljük, igen. De kérjük, tessék az a kedves módszer is, amivel mindent tanítunk és tanulunk! Ha teret engedtek neki, ez az iskolátok nem őrlőmalom, hanem játszótér lesz, ahonnan nem akarunk majd menekülni mi, zsenge teremtmények, akik még abban leljük örömünket, ha játékokkal szórakoztatnak bennünket, hanem inkább csapatostul tódulunk ide, mindenfajta nevelésnek alávetjük magunkat, s végül mindenben kiműveltnek és minden tisztességes dologra alkalmasnak láttok majd bennünket. Adja Isten, hogy így legyen!

Most pedig Isten veletek, és tapsoljatok!

JANUÆ L. L. PRAXEOS.

Pars V.

In qvâ

ACADEMIA, cum qvatuor ſupremis Facultatibus ſuis, literatáqve Studioſorum Peregrinatione, & erudita conſervatione repræſentantur.

A Latin Nyelv

JANUÁJA

színi változatának

V. része,

amelyben bemutatásra kerül

az AKADÉMIA, annak négy kara,

hallgatóinak tanulmányútja

és tudományos tárgyú beszélgetése

Personae

1. Prologus
2. Ptolomaeus
3. Socrates
4. Plato
5. Eratosthenes
6. Apollonius
7. Cancellarius Acad.
8. Rector Acad.
9. Pedellus
10. Duo novitii
11. Studiosi
12. Depositor
13. Metaphysicus ex ambone turbam docens
14. Physicus eodem modo
15. Mathematicus cum tribus discipulis
16. Numeriano
17. Metrito
18. Tritano
19. Astronomus cum duobus Astronomiae studiosis
20. Uranio et
21. Asterio
22. Geographus cum Disc.
23. Hospitio et
24. Peregrino
25. Historicus cum Auditoribus octo
34. Logicus cum Disc. 4
39. Eloquentiae Professor cum Auditorum turba
40. Ethicus
41. Medicus cum opponentibus 4 Professoribus
46. Promotor Philosophus cum 6 Baccalaureis et 3 Magistris: qui tamen e superioribus eligentur
47. Promotor Maedicus
48. Academicus
50. Epilogus

Prologus

Excitat auditor studium laudataque virtus
crescit et immensum gloria calcar habet!

Ita vos poetae verbis primum alloquor ego, qui e scena ista proscenium hoc primus hodie prodeo, spectatores omnium ordinum honoratissimi. Sed intelligitisne verba alloquii mei? Intelligite quaeso! Oracula hic fundit vates, quomodo rerum bonarum in bonis mentibus excitari possit amor virtutique, dum in cursu est, incrementa addi. Quod nos et vos intelligere nostra et vestra interest. Nos enim sumus studiorum cultores in hoc Athenaeo vestro, vos nostri iam auditores, spectatores, censores. Si vos excitati aderitis, excitabitis excitatione vestra fervorem studii nostri in praesens et in futurum. Si laudaveritis insuper diligentiam nostram, crescet virtus nostra. Si applausu denique vestro gloriolae aliquid tribueritis ingeniolo nostro, immensum ea res calcar habebit ad plus addendum. Vultis promissi fidem? Dabimus hodie maiora vobis, quam qualia adhuc vidistis, exhibituri. Quia nempe nuper, cum scholam luderemus vernaculam et Latinam classicam, actiones nostras approbastis et publice collaudastis, excitatum est studium nostrum crevitque virtus et immensum nobis additum calcar, ut hodie (quo nos progredi, non regredi videatis) academica simus tractaturi studia vobisque omnia, quae philosophi, medici, iurisconsulti et theologi in academiis agunt, vivis actionibus repraesentaturi. Adeste igitur attenti! Vos praesertim, quibus academias adeundi videndique longinquitas itinerum aut penuria sump ademit potestatem. Adeste, inquam, et academiam domi spectate!

Személyek

1. Előszó
2. Ptolemaiosz
3. Szókratész
4. Platón
5. Eratoszthenész
6. Apollonius
7. Az Akadémia kancellárja
8. Az Akadémia rektora
9. Pedellus
10. Két „gólya"
11. Diákok
12. A „lehúzó"
13. Metafizika professzor, nagy csoportot tanítva a katedráról
14. Fizikus, ugyanígy
15. Matematikus három tanítványával
16. Numerianusszal
17. Metriusszal
18. Tritanusszal
19. Asztronómus két asztronómiát tanulóval
20. Uraniusszal és
21. Asteriusszal
22. Földrajztudós tanítványaival
23. Hospitusszal és
24. Peregrinusszal
25. Történész nyolc hallgatóval
34. Logika-professzor négy tanulójával
39. Az ékesszólás professzora hallgatói sokaságával
40. Etika-professzor
41. Orvostanhallgató négy professzorral, akik az opponensei
46. A felavató filozófia-professzor 3 baccalaureusszal és 6 magaisterrel, akiket az előbbiek közül választanak ki
47. A felavató orvos
48. Egy akadémiát frissen végzett hallgató
50. Záróbeszéd

Előszó

Szítja a kedvet a néző, és ha dicsérik,
nő az erény, s roppant lelkesedést ad a hír.

Először is a költő szavaival így szólítalak meg benneteket én, aki erről a színpadról ma elsőként lépek ide, az előtérre, minden rendbeli igen tisztelt nézőink. Csakhogy értitek-e a hozzátok intézett beszédem szavait? Kérem, értsétek meg. Itt egy látnok tár fel titkokat előttetek arról, hogyan lehet a jóindulatú lelkekben a jó dolgok iránti vágyat felkelteni, és mindeközben növelni az erényt. Hogy ezt mi is és ti is értsétek, az nekünk és nektek is az érdeketekben áll. Mi ugyanis ebben a ti athenaeumotokban a tudományok művelői vagyunk, ti pedig a mi hallgatóink, nézőink, bírálóink. Ha figyeltek ránk, figyelmetekkel serkenteni fogjátok a tanulmányok iránti buzgalmunkat most és a jövőben egyaránt. S ha ezenfelül még szorgalmunkat is dicséritek, erényünk is növekedni fog. S végül, ha tapsotokkal csak csekélyke dicsőségben is részesítitek zsenge tehetségünket, az végtelenül nagy ösztönzést fog adni arra, hogy még többet nyújtsunk. Akarjátok, hogy beváltsuk ígéretünket? Be fogjuk váltani, mivel ma nagyszerűbb dolgokat fogunk bemutatni, mint amiket valaha is láttatok. Mert nem is olyan régen, amikor az anyanyelvi és a klasszikus latin iskoláról tartottunk színi bemutatót, jónak tartottátok és nyilvánosan dicsértétek előadásunkat, ami felszította lelkesedésünket, megnőtt a bátorságunk, és felbecsülhetetlen ösztönzést jelentett számunkra, úgyhogy ma (hogy meglássátok: nem visszafelé megyünk, hanem előre haladunk) az akadémiai tanulmányokkal készülünk foglalkozni, és életszerűen megjelenítve be akarjuk mutatni nektek mindazt, amivel a filozófusok, az orvosok, a jogászok és a teológusok az akadémián foglalkoznak. Figyelmezzetek tehát! Különösen ti, akiknek a nagy térbeli távolság vagy az útiköltség hiánya nem teszi lehetővé, hogy felkeressetek egy akadémiát. Figyeljetek tehát, és itt, helyben lássátok, hogy milyen is egy akadémia.

ACTUS I.

Scena I.

(Rex cum consiliariis.)

Rex: Dies adest, quam lustrandae academiae destinavimus; volumusne ingredi et, quid ibi fiat, spectare coram?

Socrates: Regem et monarcham in academia conspici eruditisque doctorum colloquiis et acerrimis disputatorum collisionibus, panegyricis aliisque actionibus sapientes aures, oculos, mentes vel totum diem pascere non novum esset spectaculum. Sollemne[1] id fuit Alphonso, Arragoniae regi et Carolo IV. Romano imperatori, nec non aliis, qui ne se coronas et sceptra, nisi sapientiae fulgore decorata gestaturos crediderunt.

Plato: Ita sane est: non imminueret Rex maiestatem suam sapientiae lustrando emporia, horum verum augeret splendorem et decus. Sed annon aeque illi, ut alii, ad exhibendum omnia sua regi et nobis aulae totique nos circumstantium turbae evocari possunt?

Eratosthenes: Ita inter nos iam inde a lustraminis huius exorsu convenit, ut omnes undiqueversus huc evocentur: non existimo mutandum esse processum.

Apollonius: Eadem sententia mea. Et iam denuntiatum est academicis, ad hanc ipsam diem adessent, adeoque adesse illos scio. Actutum res inchoari potest.

Rex: Fiat ergo temporis compendium! Academiarum rectores, professores, magistri et alumni coram nobis hic compareant. Nos vero inter lustrandum aliquando provincias ad illos rursum deflectere et suis in collegiis eos visere poterimus. (*Apollónio*[2] *assurgente ad eos arcessendum addet Rex*) Heus *Apolloni*! Non turba veniat, rector ingrediatur solus primum, ut ex illo rei summam cognoscamus. Videturne?

Eratosthenes: Habent academiae suos[3] curatores, ubi sub republica vivitur: in regnis a[utem] suos cancellarios. Placetne horum potius aliquem vocare, quam recto cum rector ex professorum numero sit, officiumque illius ambulatorium quotannis mutetur.

Rex: Recte est. Vocetur ergo academiae nostrae cancellarius!

Scena II.

(Cancellarius Academiae ingreditur honorem regi exhibens.)

Rex: Te ministrum nostrum Academiaeque in ordine bono conservandae custodem accersi curavimus, ut nobis, antquam advocemus ceteros[4], totam academicae dispositionis seriem exponas; ut quorum et quale suscipinedum nobis sit examen, patescat melius. Incipe ab ovo: edissere, *quid academia sit; unde originem trahat; quae sint essentialia requisita; quae academiam constituunt*, et quae huc spectant praeterea.

---

[1] sollemme
[2] *Apolloni*
[3] snos
[4] caeteros

ELSŐ FELVONÁS

1. jelenet

(A király a tanácsadóival.)

Király: Eljött a nap, amelyet a főiskolák megvizsgálására kijelöltünk. Bemenjünk és szemtől-szemben szemléljük meg, hogy mi történik ott?

Szókratész: Nem lenne szokatlan látvány egy királyt és uralkodót a főiskolán látni, amint akár egész napon át a doktorok művelt beszélgetésein, a vitázók roppant kemény összecsapásain legelteti művelt fülét, szemét, elméjét. Szokása volt ez Alfonz aragóniai királynak, IV. Károly római császárnak és nemkülönben másoknak is, akik úgy vélték, hogy a koronát és a jogart méltóképpen csakis a bölcsesség fényével ékesítve viselhetik.

Platón: Bizony, ez így igaz. A király nem csorbítaná tekintélyét azzal, ha megszemlélné a bölcsesség vásárhelyeit, ezeknek viszont megnövelné fényüket és dicsőségüket. Csakhogy nem rendelhetnénk ide ezeket is, mint a többieket, hogy minden dolgukat bemutassák a királynak, nekünk, az udvarnak és a körülöttünk állók tömegének?

Eratoszthenész: Úgy egyeztünk meg egymás között már ennek a vizsgálatnak a kezdetén, hogy mindenkit mindenünnen ide hívunk; úgy vélem, nem kell változtatnunk eljárásunkon.

Apollónius: Ugyanez az én véleményem is. S már meg is üzentük az akadémia tagjainak, hogy ezen a napon jelenjenek meg, sőt úgy tudom, már itt is vannak. Hamarosan kezdődhet a dolog.

Király: Takarékoskodjunk azonban az idővel! Az akadémiák rektorai, professzorai, magiszterei és hallgatói jelenjenek meg itt előttünk, mi pedig a tartományaink látogatása során betérünk majd hozzájuk és meglátogatjuk őket kollégiumaikban. (*Miközben Apollónius fölkel, hogy szólítsa őket, hozzáteszi:*) Hé, *Apollónius*! Ne tömeg jöjjön, hanem először csak a rektor lépjen be, hogy tőle ismerjük meg az egész dolgot. Jó lesz így?

Eratoszthenész: A főiskoláknak a köztársaságokban megvannak a maguk gondnokai, királyságokban pedig a maga kancellárjai. Nem lenne jobb ezek közül hívni valakit, mint egy rektort; a rektor ugyanis a professzori kar tagja, és egy évre kapja ezt a körbejáró tisztséget.

Király: Szólítsák tehát főiskolánk kancellárját!

2. jelenet

(Az akadémia kancellárja belép és üdvözli a királyt.)

Király: Téged, szolgánkat és akadémiánk jó rendben való megtartásának őrét azért hívattalak, hogy mielőtt a többieket ide szólítanánk, vázold fel nekünk sorjában az akadémiai rendszer egészét, hogy jobban feltáruljon előttünk, kiknek milyen vizsgálatára kell vállalkoznunk. Kezdd a legelejéről: add elő, *mi az akadémia; honnan ered; mik a lényegi követelményei, amelyek akadémiává teszik*, és mindazt, ami ezeken kívül még ide tartozik.

Cancellarius: Serenissime Rex! *Academiae* nomen ortum habet ab *Academo*, cive Arheniense, studiorum sapientiae fautore summo, qui privatam in suburbio Atheniensi possessionem, domum amplam cum hortis, publicis usibus donavit, ut ibi ad Platonem audiendum confluentes viri et iuvenes sapientiae darent operam. In tanti ergo studiorum promotoris honestissimam memoriam is ipse locus ab eius nomine nuncupatus fuit primo, et dehinc[5] omnes supremae scholae academiarum cohonestantur titulo.

Socrates: Utinam ubique gentium tales reperiantur *Academi*! Sed plerubique homines bona sua in venationes profundere aut thesauros in terram defodere atque sic, sine usu relinquere malunt. O dementia hominum, nec Deo, nec proximis, nec honestae proprii nominis memoriae servire ganarorum! Sed tu, amice, perge!

Cancellarius: Dixi de nominis origine. Rem ipsam quod concernit, *academia est nunc schola suprema et universalis, ubi publicis stipendiis et sub publica securitate ac privilegiis universa, quae sub hominis cadunt cognitionem, docentur.* Illa vero, quae sic humanam requirunt cognitionem, dividuntur in quatquor, uti nunc loquuntur[6], *facultates supremas*. Quarum prima dicitur *philosophica*[7] causas investigare docens rerum omnium: quid, unde, cur quomodo sit unumquodque per totam rerum universitatem. Secunda facultas est medica, quam academiae ideo excolunt, ut ne desint[8], qui humanum genus a corporeis morbis praeservare aut eos illapsos profligare sciant. Tertia fcaultas est *iuridica*, cui in academiis propterea datur opera, ut non desint, qui sciant humanam societatem salvam praestare ad dissidiis. Quarta et ultima *theologica* est, quae ideo colitur, ut non desint, qui securitati animarum consulant in iis, quae ad aeternam spectent salutem.

Plato: Quot sustentantur doctores pro singulis facultatibus?

Cancellarius: Olim, dum academiae rariores erant, singulis facultatibus dabantur professores deni, inter quos unus eligebatur praeses *decani* nomine. Crescente vero academiarum numero decrevit professorum numerus, ut alicubi duo tantum aut tres alantur eiusdem facultatis professores, quorum nihilominus tamen unus decani sustinet nomen. Omnes vero in universum eligunt sibi *academiae rectorem*: hoc anno ex hac, altero ex altera, tertio e tertia, quarto e quarta facultate per ordinem, ut quando totus academicus senatus cogitur, ne desit praeses ac director.

Eratosthenes: Pulchre hoc, ordinis causa. In omni enim multitudine, nisi multitudo reducitur in unitatem, confusio est, non ordo. Sed ad quid tantus professorum numerus?

Cancellarius: Nullus homo unus ad omnia natus est. Nec ergo in academia unus docere potest omnes et omnia: diversi diversa necesse est agant. Docentur proinde omnes facultates suo quaeque in auditorio singulis diebus eadoque (in academiis frequentibus) singulis horis, ut ne cuiquam discendi, quicquid placet, deesse possit occasio.

---

[5] de hinc
[6] loquntur
[7] *philosophia*
[8] de sint

Kancellár: Legfelségesebb király! Az akadémia *Akadémosz*ról, egy athéni polgárról kapta a nevét, aki a bölcsesség ttanulmányozásának fő-fő támogatója volt: az Athén elővárosában levő magánbirtokát – egy tágas házat, kertjeivel együtt – átengedte a köz használatára, hogy ott a Platónt hallgatni összesereglő férfiak és ifjak a bölcselettel foglalkozzanak. A művelődés ily nagy elősegítőjének legtiszteletreméltóbb emlékezetére először azt a helyet nevezték így az ő nevéről, majd utána az összes főiskolát megtisztelték az akadémia címmel.

Szókratész: Bárcsak a földön mindenütt akadnának ilyen *Akadémoszok*! A legtöbb helyen azonban az emberek javaikat inkább vadászatokra pazarolják, vagy pedig a földbe ássák, s ily módon kihasználatlanul hagyják kincsüket. Ó, emberi ostobaság, mely sem Istennek, sem hozzátartozóinak, sem saját neve tisztes emlékének nem tud szolgálni! Folytasd azonban, barátom!

Kancellár: Szóltam az elnevezés eredetéről. Ami magát a dolgot illeti, *az akadémia ma a legfelső és egyetemes iskola, ahol közköltségen és a közösség által szavatolt biztonság és előjogok közepette mindent tanítanak, ami az emberi megismerés körébe tartozik*. Azok a területek pedig, amelyek ilyenformán igényt tartanak az emberi megismerésre, *négy fő* – mint manapság mondják – *fakultás*ra oszlanak Ezek közül az elsőnek a neve *filozófiai*, mely valamennyi dolog okainak kutatását tanítja, hogy tudniillik bármely dolog micsoda, honnan van, miért és hogyan létezik a dolgok egyetemes összességében. A második fakultás az *orvosi*, amelyet az akadémián azért művelnek, hogy legyenek, akik az emberi nemet meg tudják óvni a testi betegségektől, és azokat, akik betegségbe estek, talpra tudják állítani. A harmadik fakultás a *jogtudományi*; ezzel az akadémiák azért foglalkoznak, hogy legyenek, akik az emberi társadalmat ki tudják gyógyítani a viszályokból. A negyedik és utolsó a *hittudományi*, amelyet azért művelnek, hogy legyenek, akik az örök üdvösséggel összefüggő dolgok vonatkozásában a lelkünk biztonságáról gondoskodnak.

Platón: Hány doktort tartanak az egyes fakultásokon?

Kancellár: Korábban, amikor még kevesebb akadémia volt, az egyes fakultásokra tíz-tíz professzor jutott, akik közül egyet *dékán* néven elöljáróvá választottak. Az akadémiák számának növekedésével azonban csökkent a professzorok száma, úgyhogy helyenként csak kettő, esetleg három professzort alkalmaznak egy fakultáson, ezek közül azonban egy ugyanúgy a dékán címet viseli. A professzorok összessége pedig együttesen megválasztja magának az akadémia rektorát, egyik évben az egyik, másik évben a másik, harmadikban a harmadik, negyedikben a negyedik fakultásról, sorban egymás után, hogy amikor az egész akadémiai tantestület ülést tart, annak legyen elnöke és irányítója.

Eratoszthenész: Ez helyes a rend szempontjából. Mert minden sokaságban, ha a sokaság nem válik egységgé, zűrzavar van, nem pedig rend. De mire fel a professzorok ilyen nagy száma?

Kancellár: Egyik ember sem született mindenre. Az akadémián sem képes tehát egyvalaki mindenkit mindenre tanítani: a különböző embereknek szükségképpen különböző dolgokat kell végezniük. Éppen ezért az egyes fakultásokat a saját előadótermükben oktatják minden nap, sőt (a nagy létszámú akadémiákon) minden órában, hogy mindenkinek meglegyen a lehetősége annak tanulására, ami neki tetszik.

Apollonius: Quem tenent academici vestri docendi modum?

Cancellarius: Stans in cathedra professor libere de materia sua disserit, studiosi auscultant ad horae usque finem.

Plato: Et toto illo tempore studiosi tacent, nihil interrogant, nihil examinantur?

Cancellarius: Nihil. Consignant tantum sibi raptim, qui volunt, quae volunt, de illis deinde acturi iner se aut cum professore.

Socrates: Annon praestaret liberius hic versari, per nempe formam synyhthsevn[9] vicissim exquirendo et respondendo?

Cancellarius: Hoc servatur collegiis privatis.

Eratosthenes: Quae illa collegia privata?

Cancellarius: Deni aut duodeni vel quocunque tandem numero studiosi eligunt sibi aliquem ex professoribus, per cuius privatam operam et familiarem conversationem in hac vel illa doctrinae parte proficiant. Hinc sunt collegia *physica, metaphysica, medica, iuridica, theologica, oratoria vel concionatoria aut disputatoria etc.*

Apollonius: Et gartis ibi docetur?

Cancellarius: Non. Extraordinariae diligentiae extraordinarium requiritur praemium.

Socrtaes: A quo solvendum?

Cancellarius: A studiosis.

Socrates: Non satis sic tenuiorum consulitur necessitati. Quid autem publice fit?

Cancellarius: Dissertatur ad placitum, peroratur, disputatur pro gradu, promotionesque fiunt ad honores academicos.

Plato: Quos honores?

Cancellarius: Philosophiae initiati creantur *baccalaurei*; qui vero eiusdem philosophiae cursum sic absolverunt, ut docere queant, *artium liberalium magistri*; trium vero superiorum facultatum *doctores*.

Rex: Omnia ista nobis exhiberi volumus propalam: primo *lectiones publicas*, dehinc *collegia privata*, tum *disputationes pro gradu*, et denique *actus istos promotionis*.

Eratosthenes: Disciplinae academiae non obliviscendum, qua adminsitretur ratione.

Apollonius: Ante omnia vero nobis ostendant, quo ritu admittant recens e trivialibus scholis venientes studiosos, habere enim audio ceremonias peculiares.

Rex: Recte. Memento cancellarie, ut ultimum hoc primum exhibeas!

Cancellarius: Effectum dabo.

(*Exibit moxque reversus Rectorem secum adducet cum pedello et duobus noviciis.*[10])

---

[9] zyzetesewn

[10] *novitii*

Apollónius: A ti akadémiáitok milyen tanítási módszert követnek?

Kancellár: A professzor a katedrán állva szabadon ad elő a témájából, a hallgatók pedig egészen az óra végéig hallgatják.

Platón: És a hallgatók ez alatt az egész idő alatt szótlanul vannak, semmit sem kérdeznek, és egyáltalán nem ellenőrzik őket sem?

Kancellár: Nem. Csupán maguknak jegyzetelnek sebtiben, akik akarnak, és amit akarnak, hogy majd ezeket később megbeszéljék egymás között vagy a professzorral.

Szókratész: Nem volna jobb, ha az előadáson fesztelenebbül viselkednének, tudniillik ha együttesen vizsgálnák a témát kölcsönös kérdés-felelet formájában?

Kancellár: Ezek a magánszemináriumok részére vannak fenntartva.

Eratoszthenész: Mik azok a magánszemináriumok?

Kancellár: Tíz-tizenkét, vagy inkább tetszőleges számú hallgató kiválaszt magának valakit a professzorok közül, hogy annak külön munkája és a vele folytatott baráti beszélgetés révén haladjon előre a szaktudomány egyik vagy másik ágában. Így jönnek létre a *fizikai, metafizikai, orvosi, jogi, hittudományi, szónoklattani vagyis beszéd- és vitatkozástani stb. szemináriumok.*

Apollónius: S ezekben ingyenes az oktatás.

Kancellár: Nem. A rendkívüli foglalkozásokért külön díjat kérnek.

Szókratész: S kinek kell megfizetnie?

Kancellár: A hallgatónak.

Szókratész: Ilyenformán a szegényebbek szűkös anyagi helyzetére nemigen gondolnak. De mi az, amit közösen csinálnak?

Kancellár: A kívánságnak megfelelően tartják az előadásokat, a szónoki gyakorlatokat, vizsgáznak a fokozatért, és folynak a minősítő eljárások az akadémiai címekért.

Platón: Miféle címekért?

Kancellár: Akik beavatást nyertek a filozófiába, baccalaureusok lesznek, akik viszont ugyanezt a filozófiai tanfolyamot úgy végezték el, hogy tanítani is tudnak, a szabad tudományok mesterei, a három felsőbb fakultás elvégzői pedig doktorok.

Király: Azt akarjuk, hogy mindezt szemtől szemben is bemutasd nekünk. Először a nyilvános felolvasásokat, ezt követően a magánszemináriumokat, utána a minősítő vizsgákat, s végül a fokozatszerzés eljárását.

Eratoszthenész: Nem szabad megfeledkeznünk az akadémiai fegyelemről sem, hogy azt mi módon tartsuk fenn.

Apollónius: Mindenekelőtt azonban azt mutassák be nekünk, milyen szertartással fogadják be a középiskolákból újonnan érkezett hallgatókat; hallom ugyanis, hogy sajátos ceremóniáik vannak.

Király: Helyes. Gondod legyen rá, kancellár, hogy legelőször eme utóbbit mutassák be nekünk!

Kancellár: Lesz rá gondom.

(Kimegy, majd visszatérve magával hozza a rektort, a pedellust és két újonnan érkezettet.)

Scena III.

Rector, pedellus, duo novicii[11] *studiosi.*

(Rector ad mensulam in theatri medio positam sessum ibit. Pedellus ante illum Academiae matriculam cum atramentario et calamo ponet.[12] *Ad quem rector:)*

Ain, adsunt aliqui novicii[13]?

Pedellus: Adsunt.

Rector: Admittantur ergo!

(Novicii[14] *a pedello introducti honorem exhibebunt, alterque sic infiet erecto quasi ad praevidentiam vultu):*

Magnifice Domine Rector! Fama celeberrimae huius Academiae vestrae longe lateque per gentes et populos diffusa (quod universa studia prae aliis academiis apud vos hic vigeant) permovit nostros parentes et patronos, ut nos huc ad vos tanquam pulcherrimum sapientiae emporium mitterent. Rogamus itaque in censum vestrorum recipi.

Rector: Salvos venisse vos, bonae spei iuvenes, gaudeo. Unde ad nos?[15] Quae terra vobis patria est?

Novicius idem: Longinque venimus, ultra ducenta hinc milliaria.

Rector: Euge.

Impiger extremos curris mercator ad Indos
per mare pauperiem fugiens, per saxa, per ignes.

Si hoc illi transitoriarum opum spe, quid non vos, quibus meliores thesauri sapientiae quaeruntur! Invenietis sperate, unde ardentis desiderii vestri exstinguatis sitim. Habetisne commendatitiam ad aliquem professorum epistolam vel publicas testimoniales literas?

Novicii[16]: Habemus, en.

(Exhibebit, rectorque tacite perlectas eidem reddens dicet:)

Ita vos gerite, ut vestri commendatores de vobis spem conceperunt et nobis faciunt. Datisne fidem?

Novicius: Damus.

Rector: Audite leges Academiae nostrae, in quas iurabitis! (*Tum ex libro clara voce praeleget:*) Quisque civis Academiae nostrae 1. Pius esto; 2. Honeste se per omnia gerito; 3. Nullo malo exemplo quemquam scandalizato; 4. Studia publice ac privatim assidue tractato; 5. Rectori et professoribus oboedientiam[17] praestato; 6. Cum omnibus aliis concordiam colito; 7. Visitari se a superioribus et examinari patitor; 8. Si quid exorbitaverit, censurae ac disciplinae subiaceto; 9. Inconscio rectore et absque testimonialibus hinc ne discedito etc. Attollite binos digitos dextrae vestrae! (*Attollent; et Rector*:) Dicite: Omnia haec observabimus sancte. (*Illi*: Omnia haec observabimus sancte.)

---

[11] *novtii*
[12] ponet; ad quem
[13] novitii
[14] *Novitii*
[15] nos; quae
[16] *Novitii*
[17] obedientiam

3. jelenet

Rektor, pedellus, két „gólya".

(A rektor a színház közepén elhelyezett kis asztalhoz megy, hogy leüljön. A pedellus tintatartóval és tollal együtt odateszi eléje az akadémia anyakönyvét. A rektor így szól hozzá:)

Azt mondod, hogy „gólyák" vannak itt?

Pedellus: Igen.

Rektor: Akkor engedjék be őket!

(A „gólyák", akiket a pedellus vezet be, köszönnek, és az egyik olyan feszült arckifejezéssel, mintha a jövőbe látna, így szól):

Nagyságos Rektor úr! Nevezetes akadémiátoknak híre, mely széles körben elterjedt a nemzetek és a népek között (mivel itt minden tudomány jobban virágzik, mint a többi akadémián), indította arra szüleinket és pártfogóinkat, hogy mint a tudomány legnagyszerűbb vásárterére ide, hozzátok küldjenek bennünket. Kérjük tehát, vegyetek fel bennünket tagjaitok névsorába.

Rektor: Örülök, hogy épségben ideértetek, szép reményű ifjak! Honnan jöttetek hozzánk? Mely föld a hazátok?

„Gólya": Távolról jöttünk, innen több mint kétszáz mérföldről.

Rektor: Ejha!

Távoli indekhez száguldsz, hogy eladjad az árut,
szöksz a nyomortól sziklákon tűzön-vizen által.[18]

Ha azok a mulandó javak reményében ezt tették, miért ne tennétek ti, akik a bölcsesség értékesebb kincseit keresitek. Reménykedjetek, meg fogjátok találni, amivel kiolthatjátok égő vágyakozástok szomjúságát. Van-e valami ajánlóleveletek valamelyik professzorhoz és írásbeli bizonyítványotok?

Gólya: Igen, itt van.

(Átnyújtja, s a rektor, miután szó nélkül végigolvasta őket, visszaadja nekik és ezt mondja:)

Úgy viselkedjetek, ahogyan ajánlóitok reménykednek bennetek és bennünk is reményt keltenek veletek kapcsolatban! Becsületszavatokat adjátok-e?

„Gólyák": Igen.

Rektor: Halljátok akadémiánk törvényeit, amelyekre majd fel fogtok esküdni! (*Ekkor egy könyvből fennhangon ezt olvassa:*) Akadémiánk minden egyes polgára: 1. Legyen istenfélő! 2. Mindenben becsületesen viselkedjék! 3. Rossz példával senkit meg ne botránkoztasson! 4. Mind a közösségben, mind pedig magányában folyamatosan tanulással foglalkozzék! 5. Engedelmeskedjék a rektornak és a professzoroknak! 6. Mindenkivel békességben éljen! 7. Engedje, hogy feljebbvalói ellenőrizzék és vizsgáztassák! 8. Ha valami kihágást követ el, vesse alá magát a vizsgálatnak és a büntetésnek! 9. A rektor tudta és írásbeli engedélye nélkül innen el ne távozzék stb.! Emeljétek fel jobb kezetek két ujját! (*Azok felemelik, mire a rektor:*) Mondjátok: Mindezt maradéktalanul betartjuk. (*Azok*: Mindezt maradéktalanul betartjuk.)

---

[18] Horatius: Levelek I. 1. 45-46.

Rector: Ita nos Deus iuvet! (Ita nos Deus iuvet!)

Rector (*oblata illis dextra*): Suscipio vos in civitatem nostram nominaque vestra albo civium adscribo, en! (*Inscribet matriculae. Illi vero depromptum*[19] *aureum nummum offerent illi dicentes.)* Magnifice Domine, pro hoc in nos collato beneficio agimus excellentissimae dominationi vestrae gratias orantes, ut ne aspernari libeat leve hoc munusculum.

Rector (*accipiens manu lenta*): Si qua in re consilio vobis erit opus, apud me quaerite.

Scena IV.

DEPOSITIO

(Egredi volentes inclamabit pedellus.)

Heus, vos ineptuli, iamne vos cives academiae creditis?

Novicius (*idem semper loquens*): Ita renuntiati sumus a sua magnificentia.

Pedellus: Ha, ha, he! Ridicula capita! Tentate vero associare vos studiosorum turbae, quam vos exagitabunt, sibilabunt, cachinnis vexabunt, marsupia vestra exenterabunt, nisi *beanitatem vestram* hic coram Domino Rectore et aliquo praeterea professorum deposueritis.

Novicius: Magnifice Domine Rector, quid homo iste nobis intentat?

Rector: Adolescentes, apparet vos moris academici adhuc esse ignaros; informabo vos super hac re. *Depositio scholastica* vobis subeunda est ritu, quo initiantur, qui primum in congregationem scholasticorum universitatis veniunt. Res ipsa profluxit ab Atheniensibus (quae urbs olim sola veluti totius orbis Academia fuit) quemadmodum ex Gregorio Nazianzeno (in oratione funebri super Basilium Magnum habita) patet. Memorat enim aetate illa (ante annos 1300 fere) in scholasticos novos ius fuisse veteranis omnibus eos ludibriis exagitandi eo fine, ut in noviciis illis reprimeretur spiritus et animi elatio, redderenturque mox ab ipso initio ad omnem subiectionem tractabiliores. Post aliquot demum tempus deducebant eos per publicas plateas (varie adhuc exagitatos) ad publicum balneum, ibique ablutos, tamquam a barbarie iam emundatos, reducebant honorifica pompa scholam versus, ubi a magistris in occursum venientibus excipiebantur et introducebantur in scholas. Haec ibi. Apud nos vexationis hoc genus privatim peragitur ab uno et altero, novicium ridicule tractantibus, professorum vero uno et altero itidem praesentibus novumque hospitem novis monitis instruentibus. Hoc si quis privatim subire recusat, academicum sodalitium ius suum in talem praetendens miris modis divexat. Quare amici, audite consilium, privatim hanc in angulo brevem divexatiunculam praeeligite, potius quam publicam illam et diuturnam in vos irritetis!

Novicius: Si aliter nequit, submittimus nos[20]. Sed quis hoc peraget et quomodo?

Pedellus: Nolite esse solliciti[21], ego vobis amicam hanc praestabo operam. Sed exspectate, adducam mihi socium, vobis autem depositionis vestrae plures testes.

{Exibit moxque cum socio et depositionis instrumentis (cornibus taurinis armato pileo, altero vero asininis auribus, amussi item, ascia, serra, dolabra stc.) redibit, quem tamen praecedet professor et assidebit Rectori, studiosi item duo assistentes illis.}

---

[19] *depromtum*

[20] submittimusnos

[21] soliciti

Rektor: Isten minket úgy segéljen! (*Azok*: Isten minket úgy segéljen!)

Rektor (*jobbját nyújtva nekik*): Fölveszlek benneteket köztársaságunkba, és beírom neveteket a tagok névsorába. Íme. (*Ír az anyakönyvbe. Azok pedig átadva neki egy aranyat, ezt mondják*): Nagyságos urunk! Eme irántunk tanúsított jótéteményedért hálát adunk nagyságodnak, kérve, ne utasítsa vissza ezt a szerény adományunkat.

Rektor (*méltóságteljes mozdulattal átvéve*): Ha valamiben tanácsra lesz szükségetek, forduljatok hozzám!

4. jelenet

FELAVATÁS

(Amikor el akarnak menni, a pedellus utánuk kiált:)

Hé, zöldfülűek, azt hiszitek, már az akadémia tagjai vagytok?

Gólya (*mindig ugyanaz beszél*): Annak nyilvánított bennünket őnagysága.

Pedellus: Hi, hi, hi! Ha, ha, ha! Nevetséges tökfilkók! Nos, próbáljatok meg a diákok társaságába vegyülni, majd jól meggyötörnek, körbesziszegnek, kinevetnek benneteket, kiürítik pénztárcátokat, ha előbb itt a rektor úr és azonkívül valamelyik professzor előtt le nem vetkőzitek szamárságotokat.

Gólya: Nagyságos rektor úr, mivel fenyeget bennünket ez az ember?

Rektor: Gyermekeim! Nyilván nem ismeritek még az akadémiai szokást, felvilágosítalak hát róla benneteket. Át kell esnetek a „lehúzás"-on, annak a szertartásnak megfelelően, amelynek keretében felavatják azokat, akik először lépnek az egyetemi tanulók gyülekezetébe. Ez a szokás az athéniektől származik (ez a város egykor mintegy az egyetlen akadémiája volt az egész földkerekségnek), miként az Nazianzi Gergely írásából (a Nagy Vazul fölött tartott halotti beszédéből) kiderül. Megemlékezik arról, hogy abban a korban (közel 1300 esztendővel ezelőtt) az új diákokkal, a gólyákkal szemben minden öregdiáknak megvolt a joga ahhoz, hogy csúfot űzzön belőlük, s ez azt célozta, hogy letörjék a gólyák dölyfét és nagyképűségét, hogy azok azután a beavatás hatására minden szempontból jobban hajoljanak az engedelmességre. Néhány nap elteltével (miután addig változatos módon gyötörték őket) a nyílt utcán nyilvános fürdőbe kísérték őket, s miután ott lemosakodtak, ünnepi menetben vitték őket vissza az iskolába, mint olyanokat, akik megtisztultak barbárságuktól, ott azután a tanárok, akik eléjük jöttek, fogadták és bevezették őket az iskolába. Ott ez így zajlott. Nálunk az effajta gyötrést egy vagy két diák végzi csupán, akik a gólyát nevetségessé teszik, jelen van azonban egy-két professzor is, akik az új jövevényt jabb intelmekkel látják el. Ha valaki ennek nem hajlandó önként alávetni magát, az ilyennel szemben az akadémiai közösség érvényesíti a jogát, és változatos módon meggyötri. Ezért, barátaim, hallgassatok a tanácsomra, s inkább válasszátok azt, hogy itt a sarokban magunk között kicsit megcincálnak benneteket, mint hogy azt a nyilvános és hosszan tartó zaklatást hívjátok ki magatok ellen!

Gólya: Ha nincs más választásunk, alávetjük magunkat neki. De ki fogja végezni és hogyan?

Pedellus: Ne izguljatok! Én végzem el rajtatok ezt a baráti feladatot. Várjatok azonban! Hozok magamnak egy segítőt, nektek pedig több tanút a lehúzástokhoz.

(Kimegy, majd visszajön a társával és a beavatáshoz szükséges eszközökkel: egy bikaszarvval díszített sapkával és egy másikkal, amelyen szamárfülek vannak, hasonlóképpen vonalzóval, fűrésszel, fejszével és bárddal stb. Előttük azonban bejön egy tanár és leül a rektor mellé, s ugyanígy azok a diákok is, akik segédkeznek nekik.)

Depositor (*proiectis humi instrumentis obambulans naresque crispans et obturans*): Phui! Quis tam taeter[22] foetor! Olidae barbarici halitus me afflat! Phui! Vos, beani, a vobis exit paedor iste! (*Incipiens eos fodicare.*) Tu, belua[23] muta! (*Haec*[24] *ad alterum illum novicium, qui hactenus kwfon proswpon*[25] *fuit.*) Quid tu tibi in Academia vis, qui loqui nescis? Stetisti coram domino Rectore ut statua muta, ut asinus humana indutus pelle. Incipe rudere! Dic, quid est beanus? Quid tu tibi in Academia vis, qui loqui nescis? Stetisti coram domino Rectore ut statua muta, ut asinus humana indutus pelle. Incipe rudere! Dic, quid est beanus?

Ille: Nescio.

Depositor: Ecce, ecce asininus ruditus! Nam quid est nescio, nisi asinorum responsio? Tu alter, quid est BEANUS?

Ille: Nescio.

Depositor: Etiam tu inversus Apuleius es? Disce! Ecce, (*ostendet in digitis*) beanus est asinus nesciens vitam studiosorum. Recita hoc idem!

Ille: Beanus est asinus nesciens vitam studiosorum!

Depositor: Qualium tu unus es, frater ignorantiae! Sed ex altera parte video te pavonem esse cauda explicata superbientem; quam fastuose allocutus[26] es Dominum Rectorem! Quam tibi placebas[27], tu loquentuleie! Evades tu, satis praevideo, in taurum aliquem ferocientem, nisi tibi cornua decutiantur. En, circumdabo tibi imaginem tui, cornutae bestiae insignia. (*Impositoque illi cornuoso illo pileo dicet*): Speculum huc, ut se propria sua videat facie! (*Et ad alterum:*) Tu vero, asine, indue has asininas aures, ut quod intus es, appareas extra! (*Imponetque illi alterum pileum. Et mox arrepto baculo decutiet utrique addens*:) Relinquite vos, beluae[28], beluinos[29] mores, et induite mores humanos! (*Et ad deponendum conversus recitabit hos versiculos*)

E saxo formandus homo est, ex ore beani,
e cerebro bacchantis agresti[30] e caudice Pallas.
Tu patiens (*haec ad unum primario*), ego sum medicus quaecunque propino,
exsorbere tuum est, ad plagas ludere risu,
calcandum pedibus tergum submittere cunctis,
multa audire et pauca loqui, sufflare tumentes
ad colaphos buccas et magnas addere grates.

(*Tum ad socium conversus:*) Veni, sternamus truncos istos humi (*Sternent*), amussemus hac amussi[31], serremus hac serra, asciemus hac ascia, dedolemus hac dolabra, donec humanae staturae assumant lineamenta, fiantque ex truncis statuae vivae et formosae. (*Tum inter serrandum dicet:*)

---

[22] teter
[23] bellua
[24] muta! *Haec*
[25] swfon prosopon
[26] alloquntus
[27] pacebas? tu
[28] belluae
[29] belluinos
[30] aggresti
[31] amussi! serremus

Beavató (*szerszámait a földre dobva sétál, fintorog és befogja az orrát*): Fúj! Mi ez az undorító bűz? Barbár büdösség levegője csap meg! Phí! Ti, barmok, belőletek árad ez a büdösség? (*Elkezdi böködni őket.*) Te, néma barom! (*Ugyanígy bökdösi a másik Gólyát is, aki eddig xvron prosvpon* [néma személy] *volt.*) Mit keresel az Akadémián te, aki megszólalni sem tudsz? Úgy álltál a rektor úr előtt, mint egy néma szobor, mint egy emberbőrbe bújt szamár! Kezdj már el iákolni! Mondd meg, mi az, hogy iákoló?

Gólya I: Nem tudom.

Beavató: Nocsak, nocsak, az iákoló szamara! Mi más az, hogy nem tudom, mint a szamarakra jellemző válasz? Te, másik! Mi az, hogy iákoló?

Gólya II: Nem tudom.

Beavató: Te is emberbőrbe bújt szamár vagy. Nos, tudd meg (*rámutat az ujjával*), az iákoló, az a szamár, aki nem ismeri a diákéletet. Ismételd!

Gólya: A iákoló az a szamár, aki nem ismeri a diákéletet.

Beavató: Akiknek te az egyike vagy, te, testvére az ostobaságnak. Másrészt viszont látom, hogy páva is vagy, aki farktollát kiterjesztve büszkélkedik. Milyen nagyképűen beszéltél a rektor úrral. Mennyire tetszettél magadnak, te dadogó! Pontosan látom előre, hogy valami öklelő bikává változol, ha nem törik le a szarvadat. Nos, rádrakom a képmásodat, egy öklelő barom jelvényeit. (*Ráteszi a sapkát, amelyen bikaszarvak vannak.*) Tükröt ide, hogy színről színre lásd magad! (*A másikhoz:*) Te, szamár, vedd fel magadra ezeket a szamárfüleket, hogy külsőleg is előtűnjék, ami belsőleg vagy! (*Arra ráhúzza a másik sapkát. Majd botot ragad, mindkettőn végigvág és hozzáteszi*): Szakítsatok, barmok, a barmok szokásaival, és öltsetek magatokra emberi szokásokat! (*A közönség felé fordulva ezeket a verssorokat mondja*):

> Kőből, az iákoló pofájából embert kell formálnunk,
> Bacchansnak a vad velejéből és a tuskóból Pallast.
> (*Először az egyikhez:*) Te nyavalyás, én vagyok az orvos: Bármivel kínállak,
> a te dolgod az, hogy kiidd, ha megütnek, nevess,
> s mindenkinek odatartsd a hátadat, hogy rátaposson;
> hogy sokat hallgass, és keveset beszélj,
> s hogy felfújd dagadt pofád az ütlegekhez, és nagyon hálás légy értük.

(*Ekkor a társához fordulva*): Jöjj, döntsük le ezt a tuskót a földre, szabjuk ki ezzel a vonalzóval, faragjuk meg ezzel a fejszével, faragjuk meg ezzel a szekercével, míg vonásai ember formájúakká nem válnak, és a tuskókból élő és szép arcok nem lesznek. (*Ekkor fűrészelés közben ezt mondja:*)

Lignum fricamus horridum,
crassum dolamus rusticum,
curvum quod est, hoc felectimus,
altum quod est, deprimimus.
Ferox asellus esurit,
lactuca labris convenit,
ubi malignus nodus est,
quaerendus asper clavus est,
ut haec dometur bestia,
addenda verbis verbera.

(In hoc opere dum erunt, interloquetur Rex.)

Rex: Rector, sisti iube! (*Iubebit nutu.*) Ad quid istae ineptiae?[32] In sapientiae officina quorsum tam stultae ceremoniae?

Rector (*assurgens*)[33]: Serenissime Rex, agnoscimus vanitatem, sed qua se academiae exui non patiuntur, inolitam consuetudinem mordicus tenent. Repraesentare autem iussi sumus omnia, quae in academiis fiunt. Interim habent frivola haec in recessu aliquid serii tamen.

Rex: Ecquidnam illud?

Rector: Offertur depositis a praesenti professore per ceremoniam iterum vas sapientiae vinumque laetitiae cum exhortatione, ut meminerint depositam sibi iam esse ruditatem, ferociam et omne, quod humanitatem veram dedecorare possit.

Rex: Quicquid sit, demittantur iam adscriptitii illi vestri. Parcatur illis et nobis, ut ad seria veniamus serio, sine nugis.

Rector: Parebimus. (*Exibitque, et omnes cum illo.*)

ACTUS II.

Scena I.

(Ingreditur *metaphysicus* studiosorum comitatus caterva, qui eos ambonem conscendens ita docebit.)

Honoratissimi auditores, philosophiae studiosi! Recte dictum est: *rerum potior, verborum prior est consideratio.* Ego igitur philosophiam primam vobis traditurus a nomine *philosophiae* incipiam. σοφία Graecis *sapientiam*, φιλοσφια *sapientiae amorem* significat. Vox ergo philosophi vox modestiae est, usurpata primum a Pythagora, qui Deo[34] soli convenire putabat, ut σοφός, hoc est sapiens diceretur; homini satis esse laudis, si *philosophus*, hoc est sapientiae amans est studiosus audiat. Haec de nomine. Quantum ad rem, generaliter quidem *sapientiae studium omnem divinarum et humanarum rerum continet cognitionem: in quantum tamen philosophia medicinae, iurisprudentiae theologiaeque contra distinguitur, est studium evestigandi rerum causas: quid, unde, cur et quomodo fiat in tota rerum universitate.* Unde videtis, quam amplos habeat terminos philosophiae campus, et facile intelligitis, quae sint necessaria requisita ad liquide philosophandum. Tria nimirum requiri: 1. *sensus acres*, 2. *rationem sagacem*, 3. *historialem rerum multarum notitiam.* Quippe oportet praenosse aliquid esse, priusquam inquiras in eius causam et essentiam.

---

[32] ineptiae? In
[33] *Rector assurgens*
[34] Dxo

Szálkás deszkát gyalulunk,
durva parasztot faragunk,
ami görbe, kiegyenesítjük,
ami magas, összébb nyomjuk.
A vad szamár éhezik,
szájába káposzta illik,
ahol az érzékeny pontja van,
oda érdes fütyköst kell keresnünk,
és hogy ezt a vad barmot megszelídítsük,
a szavakat ütlegekkel kell kiegészítenünk.

(Miközben ezt művelik, a király közbeszól.)

Király: Rektor, állítsd le őket! (*Az int a fejével és abbahagyatja.*) Mire jók ezek az ízléstelenségek? A bölcsesség műhelyében mire valók ezek az ily ostoba szertartások?

Rektor (*felállva*): Legfelségesebb király! Elismerjük, hogy ezek feleslegesek, az akadémiák azonban nem hajlandók leszokni róluk, hanem foggal-körömmel ragaszkodnak a beléjük ívódott szokáshoz. Arra kaptunk azonban parancsot, hogy mindent mutassunk be, ami az akadémiákon történik. Ezekben a furcsa szertartásokban azonban valami komoly is van.

Király: Mi volna az?

Rektor: A felavatandókat a jelen levő professzor szertartásosan megkínálja a bölcsesség edényével és a vidámság borával, arra biztatva őket, hogy ne feledjék: levetkőzték a vadságot, a nyerseséget és mindazt, ami elcsúfíthatja az igazi emberséget.

Király: Bármi történik is, engedjük most már el az újonnan beiratkozottakat! Kegyelmezzetek nekik és nekünk is, hogy áttérjünk a komoly dolgokra, komolyan, bolondozás nélkül.

Rektor: Így teszünk. (*Kimegy, és vele együtt kimennek a többiek is.*)

II. FELVONÁS

1. jelenet

(Hallgatók csapatától kísérve bejön a metafizikus, a katedrára lépve így tanítja őket.)

Tisztelt hallgatóim, filozófia szakosok! Helyes az a mondás, hogy „A szavak vizsgálata időben korábbi, a dolgoké azonban fontosabb". Én tehát, aki a filozófia alapjaira akarlak megtanítani benneteket, a filozófia nevével fogom kezdeni. A σοφια görögül „bölcsesség"-et jelent, a φιλοσόφια pedig annyit, hogy „a bölcsesség kedvelése". A filozófus szó tehát a szerénység megnyilatkozása, és elsőként Püthagorasz használta, aki úgy vélekedett: egyedül Istent illeti meg, hogy σοφός-nak, azaz *bölcs*nek mondják; embernek elég dicséret az, ha a bölcsesség kedvelőjének, keresőjének hírébe kerül. Ennyit a filozófia nevéről. Ami a tárgyát illeti, a bölcsesség tanulmányozása általában véve az összes isteni és emberi dolog teljes ismeretét felöleli. Amennyiben azonban a filozófiát az orvostudománnyal, a jogtudománnyal és a hittudománnyal szemben határozzuk meg, akkor a dolgok okait kutató tudomány, annak tudománya, hogy a dolgok nagy összességében mi, honnan, miért és hogyan jön létre. Ebből láthatjátok, mily tágak a határai a filozófia területének, és könnyen megérthetitek, hogy melyek a tiszta filozófia elengedhetetlen követelményei. Nyilván három ilyen követelménye van: 1) jó érzékek, 2) éles értelem, 3) sok dolog tárgyi ismerete. Előbb ugyanis tudnunk kell, hogy valami létezik-e, mielőtt az okát és a lényegét kutatnánk.

Quantum ad *partitionem philosophiae*, sumenda illa est ab obiectis, in quibus speculandis potissimum philosophus occupatur. Quae sunt: I. aeternae rerum rationes seu *ideae*, per quas possibile est aut impossibile hoc vel illud esse vel non esse, sic vel sic; atque talis rerum speculatio unversalis et abstracta vocatur *metaphysica*; II. si autem speculando examinantur corpora naturalia formaeque rebus concretae, est speculatio *physica*; III. si quantitatum *proportiones, mathematica*; IV. si hominum mores, *ethica*; V. si mentis et cogitationum processus, *logica*; VI. si denique sermonis rationes, *philologia*, sub qua continentur artes sermocinatrices: grammatica, rhetorica, oratoria, poetica, critica. Quae singula professores habent suos. Mihi quia metaphysices professio demandata est, explicandae illius hodie faciam initium, generatim saltem, ut eius in vobis excitem desiderium. *Metaphysica* alias vocatur *sapientia prima*, quia causas rerum summas et principia prima scrutatur, quae quisquis recte cognoverit, habet scientiarum fontes ante se apertos potestque omnia inferiora cognoscere facilius et de illis iudicare solidius. Contemplatur enim res a priori, non ut iam sunt, sed ut possibiles erant, antequam erant. Perscrutans, quid hoc sit: *esse* aut *non-esse*; *fieri* aut *non-fieri*; *existere* aut *vanescere*; *durare* aut *perire*, et sic consequenter. Vultisne autem totius metaphysicae videre delineationem? Dabo brevissimam, attendite!

1. *Omnia – aliquid – nihil* sunt distantissimi rerum et cogitationum termini. (Supra OMNIA enim quo ascendas? Infra NIHIL quo descendas? Inter haec autem extrema quicquid erit, aliquid erit.)

2. Omnia sunt, ubi nihil deest; aliquid est, ubi aliquid deest; nihil est, ubi omnia desunt.

3. Aliquid vocatur *ens*; *nihil*, non ens; omnia vero est plena entium *conglobatio*.

4. Ens est vel *primum*, ut Adam; vel *ortum*, ut filii eius, reliqui homines; vel *abortum* et degenerans, ut monstrum aliquod hominis.

5. Ens primum semper est unum in quolibet rerum genere; orta sunt multa; aborta vaga.

6. Entia multa considerantur vel sigillatim, vel combinatim, vel conglobatim.

7. Ens consideratum sigillatim est vel *substantia*, ut sol; vel accidens, ut splendor in sole; vel defectus, ut obscuratio solis.

8. Accidentia cuiusque entis prima et inseparabilia novem sunt: I. *duratio* seu *tempus*; II. spatium seu *locus*; III. *quantitas* (seu moles rerum trina: numerus, magnitudo, pondus); IV. *qualitas*, hoc est, potentia aliquid agendi; V. *actio*; VI. *passio*; VII. *ordo* in omnibus istis debitus; VIII. et propter ordinem ad aliquid *utilitas*; IX. propter utilitatem denique *amabilitas* seu iucunditas.

Ami a filozófia felosztását illeti, annak azokból a tárgyakból kell kiindulnia, amelyekkel a filozófia elsősorban foglalkozik. Ezek a következők: I. A dolgok örök törvényei, vagyis az ideák, amelyek által lehetséges vagy lehetetlen, hogy valami létezzék vagy ne létezzék, így vagy úgy létezzék; a dolgoknak az ilyen egyetemes és elvont vizsgálatát *metafizikának* hívjuk. II. Ha viszont a természeti dolgokat és azok konkrét megjelenési formáit vizsgáljuk, az *fizika*; III. ha a mennyiségeket és azok arányait, *matematika*, IV. ha az emberek erkölcseit, *etika*, V. ha a lelki és a gondolkodási folyamatokat, *logika*, VI. végül ha a beszéd szabályait, *filológia*, s ennek fogalmába tartoznak a beszéddel foglalkozó tudományok: a grammatika, a rétorika, a szónoklattan, a költészettan és a kritika. Mindezeknek megvannak a maguk professzorai. S mivel énrám a metafizika oktatása lett bízva, ma ennek a magyarázását kezdem el, legalább általánosságban, hogy felkeltsem bennetek az érdeklődést iránta. A metafizikát másként első filozófiának hívják, mivel a dolgok legfőbbb okait és elsődleges alapelveit kutatja, amelyeket ha valaki helyesen ismer meg, az előtt megnyílnak a tudományok forrásai, s könnyebb megismernie minden alacsonyabb rendűt, és szilárdabban ítélkezhet róluk. A dolgokat ugyanis a priori szemléli, nem ahogyan már vannak, hanem ahogyan lehetőségként léteztek, mielőtt lettek volna. Azt vizsgálja, mit jelent az, hogy lenni vagy nem lenni, keletkezni vagy nem keletkezni, létezni vagy elenyészni, megmaradni vagy elpusztulni, és így tovább. Akarjátok-e, hogy a metafizika egészét felvázoljam előttetek? Nos, figyeljetek, röviden felvázolom.

1. Minden – valami – semmi: a dolgoknak és a fogalmaknak ezek a legáltalánosabb kategóriái. Mert hová léphetnénk túl, egyre feljebb a mindenen, vagy hová ereszkedhetnénk lejjebb a semminél? Mindaz, ami e két véglet között van, a valami kategóriájába tartozik.

2. Minden az, amiből semmi sem hiányzik; valami az, amiből valami hiányzik, semmi az, amiből minden hiányzik.

3. A valami neve: létező; a semmi a nem létező; a minden az összes létezők teljes köre.

4. A létező vagy első is egyben, mint például Ádám; vagy származék, mint például a fiai vagy a többi ember; vagy torzszülött és elfajzott, mint akármelyik emberi torzalak.

5. Az első létező a dolgok valamennyi fajtájában mindig egy, a származékok sokfélék, a torz származékok ritkák.

6. A sokféle létezőt vagy egyenként, vagy páronként, vagy csoportonként vizsgáljuk.

7. A létező, amelyet külön vizsgálunk, vagy szubsztancia, mint a Nap, vagy járulék, mint a Nap fénye, vagy hiány, mint a Nap elhomályosulása.

8. Az egyes létezőknek kilenc elsődleges tulajdonságuk van: I. tartam vagy idő, II. tér vagy hely, III. mennyiség (vagyis a dolgok tömegének három számszerű jellemzője: szám, nagyság, súly), IV. minőség, vagyis valami cselekvésre való képesség, V. hatás gyakorlása, VI. hatás befogadása, VII. a mindenben őket megillető sorrend, VIII. a sorrend következtében a valamire való hasznosság, IX. végül hasznosságuk következtében a *szeretetreméltóság* és a kellemetesség.

9. Defectuum tria sunt genera: I. quum res nondum habet, quod habere debet, ut grossulus in fico dulcedinem, vocatur *immaturitas*. II. Quum res, quod habuit, amisit, ut ficus putrida dulcedinem, vocatur *privatio*; III. quum aliquid esse videtur, nec est, ut ficus silvestris, vocatur *apparentia* sine re.

10. Res combinatim et conglobatim iunctas recenseri tempus non patitur, quibus nempe modis ens enti possit iungi aut ab illo seiungi; vel plura entia cum invicem conglobari ad ipsam usque rerum universitatem, extra quam nihil sit. Hoc tantum dicam in praesens. Metaphysica vera est idearum scientia, *ideae* vero *sunt sigillum sapientiae Dei*, appressum omnibus naturae operibus, apprimendumque omnibus artis operibus. Omnibus, inquam, quaecunque rationabiliter a nobis, hominibus cogitari, dici aut fieri possunt. Dixi.

Scena II.

(Physicus cum simili caterva auditorium ingressus conscensusque cathedra ita loquetur:)

1. *Sapientis est omnia scire, quantum possibile*, inquit Aristoteles.

2. *Quae autem illa omnia?* Quaecunque usquam sunt et dici aut cogitari possunt, quorum complexus totus UNIVERSUM dicitur [q. d. quicquid est, *in unum versum*: Graece τό πάν i. e. omnia].

3. Universum est triplex: DEUS, MUNDUS, HOMO.

4. DEUS est omnia, quia rerum omnium *intra seipsum* possidens rationes producit *a seipso* omnia, sustentat *per seipsum* omnia, reducit *in seipsum* omnia.

5. MUNDUS est omnia, quia sinu suo complectitur, quaecunque Deus produxit, omnia.

6. HOMO est omnia, quia est mundi epitome, Dei a[utem] simulacrum[35] vivum.

7. In *Deo* igitur omnia sunt, tanquam in *archetypo*, in mundo, tanquam in *ectypo*; in homine, tanquam in *antitypo*.

(Similitudine res illustrari potest. Nomen et authoritas regis primario est in ipsa regis persona; secundario in aureo vel argenteo sigillo, cui insculpta est; tertio demum in cereo, diplomati apprenso sigillo. Eadem enim omnia sunt hic, istic, illic, sed non eodem modo.)

8. Si quis hominum ergo Deum, mundum, seipsum[36] noverit, omnia noverit, quia extra trinum hoc universum nihil est.

9. Verum ego physicus relicta contemplatione Dei theologo et contemplatione hominis ethico mihi contemplandum, vobis explicandum sumo MUNDUM hunc sensibus nostris undique expositum, nobisque in habitaculum et scholam datum.

10. *Mundus* ergo hic *quid est*? Compages visibilium Dei operum, omnia rerum genera in se continens per omnes extremas differentias.

---

[35] simulachrum
[36] seissum

9. A hiánynak három fajtája van. I. Amikor a dolog még nem rendelkezik azzal, amivel rendelkeznie kellene, miként a füge esetében a termésnek az édes ízzel: ezt *éretlenség*nek hívjuk. II. azt, amikor a dolog elveszti azt, amije volt, mint például a rothadt füge az édességét, *megfosztottság*nak hívjuk, III. azt, amikor valami valaminek látszik, de nem az, miként a vadfüge, azt dolog nélküli *jelenség*nek hívjuk.

10. Hogy a dolgokat párosával és csoportosan is számba vegyük – hogy tudniillik az egyik létező hogyan kapcsolódhat egy másik létezőhöz, vagy hogyan választható el tőle, illetve, hogy több létező hogyan kapcsolódhat egymáshoz egészen a dolgok összességéig, amin kívül semmi sincs – arra most nincs idő. Jelenleg legyen elég ennyit elmondanom. Az igazi metafizika az ideák tudománya, az idea pedig Isten bölcsességének a pecsétje, mely rá van nyomva a természet minden művére, és rá kell nyomva lennie minden műalkotásra. Hangsúlyozom, mindenre, ami csak tőlünk, emberektől elgondolható, kimondható és létrehozható. Befejeztem.

2. jelenet

(A fizikus, miután hasonló csoport kíséretében bejött az előadóterembe, fellép a katedrára és így beszél:)

1. *A bölcs jellemzője, hogy amennyire lehetséges, mindent tud* – mondja Arisztotelész.

2. *Csakhogy mi ez a minden?* Mindaz, ami bárhol létezik, és elmondható vagy elgondolható; ezek teljes összességét VILÁGEGYETEMnek nevezzük. Ennek megokolása: mindazt, ami van, *egyetemlegesen* vesszük; görögül: τό πάν, vagyis „a mindenség".

3. A világegyetem hármas: ISTEN, VILÁG, EMBER.

4. Az ISTEN minden, mivel minden dolog törvényét *önmagában birtokolva, önmagától* hoz létre mindent, *önmaga által* tart fenn mindent, és *önmagába* vezet vissza mindent.

5.A VILÁG azért minden, mivel ölelésével átfogja mindazt, amit Isten létrehoz.

6. Az EMBER azért minden, mivel a világ kivonata, Isten élő képmása.

7. Az Istenben tehát úgy létezik minden, mint *ősmintában*, a világban, mint *pecsétnyomóban*, az emberben pedig, mint a *pecsétnyomatban*.

(Ezt hasonlattal a következőképpen lehetne megvilágítani: A királyi név és tekintély elsődlegesen magában a király személyében létezik, másodlagosan az arany vagy ezüst pecsétben, melyre rá van vésve, harmadlagosan az oklevélre erősített viasz pecsétlenyomatban. Ugyanaz a mindenség van jelen ebben is, abban is, amabban is, de nem ugyanolyan módon.)

8. Ha tehát egy ember megismeri Istent, a világot és önmagát, mindent ismerni fog, mivel ezen a hármas mindenségen kívül semmi sincs.

9. Én azonban mint fizikus az Istenről való vizsgálódást meghagyva a teológusnak, az emberről valót pedig az etikusnak, magamnak vizsgálódás, számotokra pedig magyarázat tárgyául ezt a világot választom, mely mindenfelől ki van téve érzékelésünknek és számunkra lakóhelyül és iskolául adatott.

10. *Mi* tehát *a világ*? Isten látható alkotásainak szerkezete, mely valamennyi szélsőséges különbség által magában foglalja a dolgok összes fajtáját.

(Omnia enim continet, quae cogitari possunt, spiritualia et corporea, animata et inanimata, rationalia et bruta, mobilia et immobilia, lucida et opaca, maxima et minima, summa et ima, prima et ultima etc.etc.)

11. Totus hic mundus materialis est ideoque sensibilis.

12. Totus item occulta quadam vi materiam varie disponente et vegetante perfusus, quam vim NATURAM vocant.

13. Considerabimus vero mundum (metaphysices iam ductu) primo secundum partes essentiales seu *substantias*, deinde secundum *accidentia*, demum secundum *defectus*, a quibus nulla res creata, quippe finita, esse poterit immunis.

14. Substantiales mundi partes ingeniose dividuntur in (1) *continentes*, (2) *contentas* et (3) *impetentes*.

15. *Continentes mundi partes* sunt quatuor illa maxima, sed simplicissima mundi corpora, e quibus et in quibus[37] reliquae creaturae formantur: AETHER[38], AER, AQUA, TERRA, vulgo quatuor elementa (quasi ceterorum[39] alimenta) dicta.

16. *Contentae mundi partes* sunt minora corpora, intra maiorum illorum spatia inclusa. Ut sunt in aethere *sidera*, in aere *nubes*, in aqua *pisces*, in terra *lapides, metalla, plantae, animalia terrena*.

17. *Impetentes mundi partes* sunt, quae reliquis dant impetum et motum, ut est *ignis* externe, interne autem *spiritus* naturalis cuivis corpori inclusus.

18. De quibus singulis ita agendum est physico bono, ut sapientiae divinae artificium mechanice pateat, quantum per sensuum nostrorum tarditatem potest. Quo facilius nos quoque operum nostrorum intelligamus vias ad rationabilius agendum, quicquid agimus.

19. Absolutis ordine mundi substaniis, lustrabimus eiusdem *accidentia, durationem, locum, quantitates, qualitates* etc. etc. Quanquam hic labore me nonnihil levant *matheseos professores: arithmeticus, geometra, astronomus, geographus* etc.

20. Sicut in speculandis et emendandis *defectibus* medici, chirurgi, alii.

21. Hodie sufficiat vos intellexisse physicae officium et finem, qui est: contemplari res a[40] posteriori, prout exstant in syntagmate mundi, ad intelligendum, qua vi generentur, operentur, alterentur omnia.

22. Cuius intelligentiae summus apex est *magias* peritia, scilicet producendi admiranda vulgo effecta per occultam applicationem activorum ad passiva.

23. Sed ne quem magiae vox seducat! Monstrum magiae sunt prestigiae illae pseudomagorum, quae incantationibus et excantationibus peraguntur: merae satanicae illusiones, strigibus relinquendae.

24. Satis autem hodie, ubi vobis gustum tantummodo physices dare volui.

---

[37] inquibus
[38] AEEHER
[39] caeterorum
[40] resa

(Magában foglal ugyanis mindent, ami csak elgondolható: a szellemi és a testi, a lélekkel bíró és a lélek nélküli, az értelmes és az oktalan, a mozgó és a mozdulatlan, a fényes és a homályos, az óriási és a parányi, a magasban és a mélyben levő, a legelső és a legutolsó stb. létezőket.)

11. Ez az egész világ anyagi természetű és ezért érzékelhető.

12. A mindenséget továbbá valami rejtett erő hatja át, mely az anyagot változatosan rendezi el és élteti; ezt az erőt TERMÉSZETnek hívjuk.

13. A világot pedig (immár a metafizikus útmutatása alapján) először lényegi alkotórészei, vagyis *szubsztanciái*, utána *esetlegességei*, végül *fogyatkozásai* szerint fogjuk vizsgálni, amelyektől egyetlen teremtett s ráadásul határolt dolog sem lehet mentes.

14. A világ lényeges részeit nagyon okosan 1. *bennfoglalók*ra, 2. *bennfoglaltak*ra, 3. *mozgatók*ra szokás osztani.

15. A világ bennfoglaló része a világnak ama négy legnagyobb, de legegyszerűbb teste, amelyekből és amelyekben a többi teremtmény kialakul: *az aether, a levegő, a víz, a föld*: ezeket közismerten a négy elemnek (mintegy a többi táplálójának) nevezzük.

16. A világ bennfoglalt részei azok a kisebb testek, amelyek eme négy nagyobbnak a terébe vannak bezárva: ilyenek az aetherben *a csillagok*, a levegőben *a felhők*, a vízben *a halak*, a földben *a kövek, az ásványok, a növények, a földben élő állatok.*

17. *A világ mozgató részei* azok, amelyek a többieket ösztönzik és mozgatják, ilyen kívülről a tűz, belülről pedig a természet szerinti lélek, mely minden testbe be van zárva.

18. Ezeket egyenként úgy kell vizsgálnia egy jó fizikusnak, hogy az isteni bölcsesség alkotását – amennyire az érzékeink tompasága lehetővé teszi – szerkezete szerint feltárja, hogy saját alkotásaink módszereit is jobban megismerjük, hogy ésszerűbben tegyük mindazt, amit teszünk.

19. Miután a világ szubsztanciáival végeztünk, az *esetlegességeit* fogjuk megvizsgálni: azok *időtartamát*, *helyét*, *mennyiségeit*, *minőségeit* stb. Jóllehet itt, ebben a munkámban nagyban megkönnyítik dolgomat a matematika-professzorok: *az aritmetikus, a geometra, az asztronómus és a geográfus* stb.

20. Miként *a fogyatkozások* felderítésében és kijavításában az orvosok, a felcserek és mások.

21. Mára legyen elég, hogy megértettétek a fizika feladatát és célját, amely nem más, mint hogy tapasztalatilag vizsgáljuk a dolgokat, ahogyan az *A világ szerkezetében* leírva áll: hogy megértsük, milyen erő hatására születnek, működnek, változnak mindenek.

22. Az ilyenfajta megértés csúcsa a *mágia* ismerete, tudniillik ama hatások létrehozásának a tudományáé, amelyeket mindenki csodál, és amely az aktív erőknek a passzívakra történt titokzatos alkalmazását jelenti.

23. Senkit ne vezessen azonban félre a mágia szó! A mágia torzulásai az álmágusoknak ama szemfényvesztései, amelyeket ráénekléssel vagy varázsigékkel végeznek: ezek tisztán sátáni praktikák, s meg kell hagynunk őket a szemfényvesztőknek.

24. Mára azonban elég. Ezzel csupán ízelítőt akartam nektek adni a fizikából.

Scena III.

(*Mathematicus* cum tribus discipulis: *Numeriano, Metrino,*[41] *Trytano.*)

Mathematicus: Matheseos igitur vos cepit[42] amor?

Numerianus: Ita, domine: petimus informari et promittimus gratitudinem.

Mathematicus: Non paenitebit, si gnavi fueritis. Mathesis enim valde acuit ingenia et viam aperit toti philosophiae. Hinc antiqui[43] studiorum initium inde fieri volebant et propterea nomen indiderunt μαθησις, id est discentia, et μαθηματα, hoc est disciplinae. Plato etiam foribus Academiae inscribi curavit: ουδεις αγεωμετρητος εισιτω, hoc est: Nemo numerorum et mensurarum expers ingredito.

Metritus: Quae huius rei ratio?

Mathematicus: Quae huius rei ratio? Non nosti illud: *Pondere, mensura, numero Deus omnia fecit?* Claves operum Dei multorumque mysteriorum habet, qui rerum numeros, mensuras ponderaque intelligit.[44]

Trytanius: Festina igitur docere nos mathematicas illas[45] scientias, primumque dic, quot sint.

Mathematicus: Iam dixi: *Mathesis* vestigat rationem numerorum in *arithmetica*, et mensurarum in *geometria*, et ponderum in *statica*. Quae omnia ego vos non *theoretice* tantum docebo, ut numeros, mensuras, pondera intelligatis, sed et *practice*, ut res numerare, mensurare ponderareque sciatis.

Numerianus: Tanto melius. Incipe ab arithmetica!

Mathematicus: In arithmetica discetis sex haec: I. *numerationem* seu numerorum computationem; II. *additionem*; III. *subtractionem*; IV. *multiplicationem*[46]; V. *divisionem*; VI. *proportionem*.

Numerianus: Quid est numeratio?

Mathematicus: Numerorum legitima articulatio, scriptio et pronuntiatio.

Numerianus: Quid est *articulatio*?

Mathematicus: Numeri in partes maiores et minores divisio. Quas ruricolae simpliciores habent computantes per paria seu biniones (*ostendet duos digtos*) et per decusses (*ostendet decem*) et per duodenas (*iubebit suis digitis adiungi duos a discipulo*) et quindenas (*addet discipulus totam manum suam*), quatuor autem quindenae faciunt sexagenam. Sed subtilius arithmetici: per unitates, decades, centenarios, millenarios, myriades, recentiores etiam per tonnas et milliones; unitas enim decies repetita facit *decem*, decies decem *centum*, decies centum *mille*, decies mille *myriada*, decem myriades nunc vocant *tonnam*, decem tonnas (hoc est millies mille) *millionem*.

Numerianus: Haec nota sunt. Doce nos iam numeros notis exprimere seu scribere!

---

[41] *Metrito*
[42] caepit
[43] Hicantiqui
[44] inelligit:
[45] athematicasillas
[46] *multiplinem*

3. jelenet

(Matematikus három tanulóval: Numerianussal, Metrinusssal és Trytanussal.)

Matematikus: A matematikához támadt tehát kedvetek?

Numerianus: Igen, uram. Kérjük, világosíts fel bennünket róla, és ígérjük, hogy hálásak leszünk.

Matematikus: Nem fogjátok megbánni, ha szorgalmasak lesztek. A matematika ugyanis nagyban élesíti az elmét és megnyitja az utat a filozófia egészéhez. Az ókoriak éppen ezért vele kezdték a tanulmányokat, s ezért a μαθησις, vagyis a „tanulás", illetve a μαθηματα, vagyis a „tanulmányok" nevet adták neki. Platón még fel is íratta az Akadémia bejáratára: ουδεις αγεωμετρητος εισιτω, azaz: „Senki olyan ne lépjen be, aki nem ért a számtanhoz és a mértanhoz!"

Metritus: Mi az oka ennek?

Matematikus: Mi az oka? Hát nem tudod, hogy Isten mindent súllyal, mértékkel és számmal teremtett? Isten alkotásainak és sok titoknak ismeri a nyitját az, aki ért a dolgok számához, méretéhez, súlyához.

Trytanus: Igyekezzél tehát megtanítani bennünket ezekre a matematikai tudományokra! Először is azt mondd meg, hány van belőlük?

Matematikus: Már megmondtam. A mathesis az aritmetikában a számok, a geometriában a mértékek, a statikában a súlyok törvényszerűségeit kutatja. Mindezekre én nemcsak elméletileg foglak megtanítani benneteket, hogy értsétek a számokat, a mértékeket és a súlyokat, hanem gyakorlatilag is, hogy képesek legyetek megszámolni, mérni és mérlegelni a dolgokat.

Numerianus: Annál jobb. Kezdd tehát az aritmetikával!

Matematikus: Az aritmetikában a következő hat dolgot fogjátok megtanulni: I. *a számolást*, vagyis a számok számbavételét, II. *az összeadást,* III. *a kivonást*, IV. *a szorzást*, V. *az osztást*, VI. *az arányosítást*.

Numerianus: Mit jelent a számlálás?

Matematikus: A számok szabályos tagolását, írását és ejtését.

Numerianus: Mi az hogy tagolás?

Matematikus: A számoknak nagyobb és kisebb egységekre történő felosztása. Ezeket az egyszerűbb falusi emberek használják, amikor kettesével vagy párosával (*mutassa fel két ujját*), tízesével (*mutassa fel tíz ujját*), tucatjával (*megkéri a tanulót, hogy az ő tíz ujja mellé tegye oda a maga két ujját*) és tizenötösével (*a tanuló tegye oda az egyik kezét*) számolnak, négyszer tizenöt pedig hatvan. A matematikusok ennél tudományosabban számolnak: egyesével, tízesével, százasával, ezrével, tízezrével, az újabbak pedig tonnákkal és milliókkal. Egy ugyanis tízszer ismételve tíz, tízszer tíz száz, tízszer száz ezer, tízszer ezer tízezer, a tízszer tízezret ma tonnának mondják, a tíz tonnát (vagyis az ezerszer ezret) pedig milliónak.

Numerianus: Ezek ismert dolgok. Most már taníts meg bennünket a számok jelekkel történő kifejezésére, vagyis írására!

Mathematicus: Numerales notae Graecis non aliae fuerunt, quam literae alphabeti sui: α, β, γ, δ, ε etc. Romani septem literas adhibuerunt: I. V. X. L. C. D. M. ad significandum unum, quinque, decem, quinquaginta, centum, quingenta, mille. Deinde inventi sunt calculi disponendi super abacum sic:

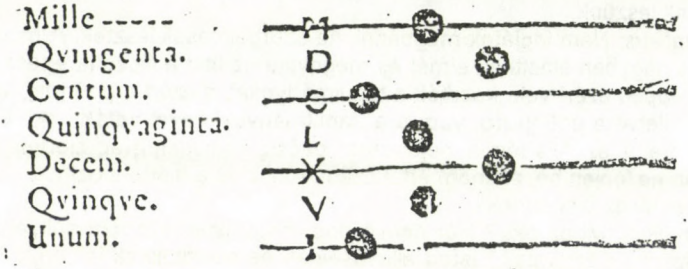

Tandem Arabes excogitarunt ingeniose cifras decem tales:

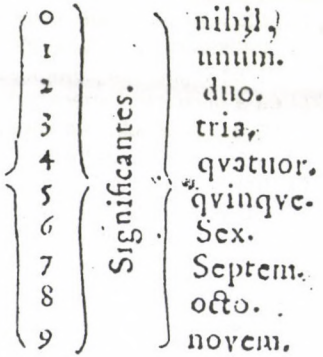

Quibus varie dispositis numerosissima quaeque possunt exprimi (ex[empli gr[atia] *arena maris*).

Numerianus: Quomodo id, obsecro.

Mathematicus: Quot sunt cifrae, tot articuli per denarium crescentes, a dextra sinistram versus, hoc modo:

millies mille	0	1	5
centummille	0	1	6
decies mille	0	1	4
millenarii	0	1	8
centenarii	0	1	0
decades	0	1	1
unitates	0	1	6

Mathematicus: Pronuntia istas cifras prima, tum secunda, tandem tertia linea!

Numerianus: Nescio.

Mathematicus: Nescis? At habes valorem cuiusque loci supra scriptum; lege!

Matematikus: A görögök számára a számjegyek azonosak ábécéjük betűivel: α, β, γ, δ, ε stb. A rómaiak hét betűt – I, V, X, L, C, D, M – alkalmaztak az egy, az öt, a tíz, az ötven, a száz, az ötszáz és az ezer jelölésére. Ezután felfedezték a számsort, amelyet így helyeztek el a számolótáblán:

Ezer		•
Ötszáz	•	
Száz		•
Ötven	•	
Tíz		•
Öt	•	
Egy		•

S végül az arabok zseniális módon kitalálták a következő tíz számjegyet:

0	semmi
1	egy
2	kettő
3	három
4	négy
5	öt
6	hat
7	hét
8	nyolc
9	kilenc

Ezek különböző elhelyezésével a legnagyobb számú dolgok is kifejezhetők, (például a tenger fövenyének a száma).

Numerianus: Hogyan, kérlek.

Matematikus: Ahány szám van [egymás mellett], annyi helyi érték, jobbról balra, amelyek egymás tízszeresei, a következőképpen:

	e	s	t	e	s	t	e
	z	z	í	z	z	í	g
	e	á	z	r	á	z	y
	r	z	s	e	z	e	e
	s	s	z	s	a	s	s
	z	z	e	e	s	e	e
	e	o	r	k	o	k	k
	r	r			k		
			e				
	e	e	z				
	z	z	e				
	e	e	r				
	r	r					
1)	0	0	0	0	0	0	0
2)	1	1	1	1	1	1	1
3)	5	6	4	8	0	1	6

Matematikus: Ejtsd ki ezeket a számokat, először az első, majd a második s végül a harmadik sorban levőt!

Numerianus: Nem tudom.

Matematikus: Nem tudod? De hisz ismered mindegyik helynek az értékét, föléje van írva.

Numerianus: Non possum, nisi docueris.

Mathematicus: Docebo igitur. Prima linea, quia meras habet nullas, nullum significat numerum: nulla enim (0) figura est sine significatione. Secundam[47] lineam sic lege: semel millies mille, et insuper centum millia, et decem millia, et mille ac centum, et undecim (hoc enim est decem et unum). Tertiam lineam sic! Quinquies millies mille, et sexies centena millia, et quater decem (i. e. quadraginta) millia, et octo mille (*nullumque centum*) et sedecim. Iamne poteris?

Numerianus: Spero (*et tentabit poteritque*).

Mathematicus: Scribe mihi praesentem annum a Christo nostro nato!

Numerianus: Hoc usu scio: 1656.

Mathematicus: Scis usu? Sed[48] iam disce arte scribere quoscunque numeros! Ex[empli] gr[atia], si velis exercitum *centies*[49] *mille, et novem insuper millia*, sexcentos septuaginta quinque milites continentem cifris exprimere, quomodo facies?

(Tentabit et errabit, donec erroris admonitus inveniat 109 675.)

Numerianus: Quid de arena maris dixisti, posse eam numerari?

Mathematicus: Archimedes de eo librum scripsit ostendens arenam non esse innumerabilem; hoc est nullam rem tam numerosam cogitari posse, ad quam exprimendam non sufficiant numeri. Et Clavius demonstravit: etiamsi arenam cogitemus tam minutam, ut unum granum papaveris contineat mille arenulas, tamen additis ad cifram (1) quinquaginta nullis, maiorem iam fore numerum, quam quantus requiratur ad explendum coelum et terram. Quae demonstratio verissima est; sed nolo tempus absumere.

Numerianus: Rem stupendam! Pergamus ad additionem!

Mathematicus: Unum adhuc discite, *numeri fracti* scriptionem et lectionem; hoc paucis docebo. Si vides 1 1/2, lege unum cum dimidio, sesqui; si 1/2, dimidium tantum seu semi; si 1/3, unum trientem; si 1/4, unum qudrantem; si 3/4, tres qudrantes etc.

Numerianus: Intelligimus. *Additio quid est?*[50]

Mathematicus: Duorum vel plurium numerorum in unam summam reductio. Ut si uno in praedio habes 536 oves, in altero 365; quot ergo habes?

536
365
Facit 901

Exercete vos in eo privatim, nihil habet difficultatis; sicut nec *subtractio*, quae minorem numerum a maiore subducit, ut appareat reliquum. Ex[empli] gr[atia]: si de 536 ovibus venditae sunt 124, quot supererunt? Colloca sic:

-536
124
Facit 412. Tot ecce, ut residuae.

---

[47] Secundum
[48] usu? sed
[49] *cencies*
[50] *est*

Numerianus: Nem tudom, ha nem tanítasz meg rá.

Matematikus: Megtanítalak tehát. Az első számsor, mivel csak nulla van benne, nem jelent semmit; a nulla ugyanis (0) olyan alak, melynek nincs jelentése. A második számsort a következőképpen olvasd: egyszer ezerszer ezer, ezenfelül százezer, meg tízezer, meg ezer, meg egyszáz, meg tizenegy (azaz tíz és egy). A harmadikat így: Ötször ezerszer ezer, meg hatszor százezer, négyszer tíz- (azaz negyven-) ezer, meg nyolcezer (semmi száz) meg tizenhat. Tudod-e már?

Numerianus: Remélem. (*Megpróbálja, és sikerül neki.*)

Matematikus: Írd le nekem a Krisztus utáni mostani évet!

Numerianus: Ezt gyakorlatból tudom: 1656.

Matematikus: Gyakorlatból tudod? Most viszont már tanuld meg tudatosan leírni az egyes számokat. Például, ha számmal akarnád kifejezni, hogy egy hadsereg *százkilencezer-hatszázhetvenöt* katonából áll, hogy tennéd?

(Megpróbálja és elvéti, míg végül, miután figyelmeztették hibájára, rájön: 109675.)

Numerianus: Mit mondtál a *tenger fövenyéről*, azt, hogy az is megszámolható?

Matematikus: Archimedes könyvet írt erről, amelyben kimutatta, hogy a föveny homokszemei nagyon is megszámlálhatók, azaz elgondolni sem lehet semmi olyat, melynek kifejezésére ne állna rendelkezésünkre elegendő szám. Clavius pedig bebizonyította: még ha oly paránynak gondoljuk is el a föveny homokszemeit, hogy egyetlen mákszemben ezer fér el belőlük, mégis, ha az 1-es szám után ötven nullát írunk, akkor ez a szám annál is nagyobb lesz, mint ahány ilyen homokszem a föld és az ég betöltéséhez szükséges. Ez a bizonyítás kétséget kizáróan helyes, nem akarom azonban vesztegetni az időt.

Numerianus: Bámulatos dolog! Folytassuk az összeadással!

Matematikus: Még egyet tanuljatok meg: a törtszámok írását és olvasását; pár szóval ezt is megtanítom. Ha ezt látod: 1 1/2, olvasd: egy és fél, másfél; ha ezt: 1/2, egyketted, vagy fél; ha ezt: 1/3, egyharmad; ha ezt: 1/4, egynegyed; ha ezt: 3/4, háromnegyed stb.

Numerianus: Értjük. Mi az összeadás?

Matematikus: Két vagy több számnak egy összegbe történő egyesítése. Mint például: ha az egyik birtokodon 536 juhod vann, a másikon 365, akkor mennyi juhod van?

536
365
Annyi mint 901

Ezt gyakoroljátok önállóan, nincs benne semmi nehéz, mint ahogy a *kivonás*ban sincs, melynek során egy nagyobb számból elveszünk egy kisebbet, hogy előtűnjék a maradék. Például: ha 536 juhból eladnak 124-et, mennyi marad? Így írd fel:

–536
124
Annyi mint 412 Íme, ennyi a maradék.

Numerianus: Hoc assequimur. *Quid iam multiplicatio erit?*

Mathematicus: Numeri unius per alterum toties diductio, et in summam reductio. Ut si dicas: Heredes[51] quinque partiti sunt inter se paterna bona aequaliter, et nactus est unusquisque mille ducentos sexaginta tres aureos; quanta igitur tota fuit summa? Ecce, operabor!

1263
5
Facit 6315

Numerianus: Et *divisio* quid est?

Mathematicus: Similis operatio, sed inversa. Ut si dicas: Quidam reliquit hereditatem[52] 6315 aureorum inter quinque filios aequaliter dividendam, quantum inter quinque ergo accipiet unus? Ita procedendum est.

1 1
6 3 1 5 1263. Ecce prodibit! Videtis?
5 5 5 5

Numerianus: Videmus; exercitium in his firmabit habitum. Quid restat in arithmetica?

Mathematicus: *Regula* proportionum, quam *auream* vocant, in qua datis numeris tribus notis, invenitur quartus ignotus. Ex[empli] gr[atia]: Si quis dicat: poterant isti heredes[53] pecuniam exponere faenori, ubi annuatim 8 solvuntur pro 100; quantum accrevisset anno? Hic ecce tres numeri sunt noti (100, 8, et summa 6315), quartus ignotus quaeritur; quomodo inveniendus? Disloca tres illos sic, ut dicas:

100 *aurei dant* 8, *quot darent* 6351 aurei?

Iam multiplica tertium per medium, productumque divide per primum, et prodibit numerus, quem quaeris. Multiplicatus enim 6315 per 8, dabit 50520; quem ubi diviseris per 1oo, prodibunt 505 1/2 aurei, verum interesse. Iterum si dicas: Annus 1 daret 505 1/2 aureos, quot darent quinque anni? Facit 2526. Quem usurae proventum si apposueris sorti, erunt 8841. Atque tot habere poterant, si divisionem in quinquennium distulissent. Et sic quicquid usquam placet et opus est, numeris expediri potest.

Numerianus: Nihil hic adeo videtur difficile.

Mathematicus: Nec videtur, nec est quidquam, quod non puer octo aut decem annorum assequi possit, modo illi prudenter ostendamus omnia. Puerilia omnino sunt haec studia gravioribus praemittenda.

Metritus: Quid autem *geometria*?

Mathematicus: Tantundem. Evidentissime enim omnia demonstrari possunt *punctis, lineis, figuris* certisque *instrumentis*; quibus exploramus magnitudines rerum praecise, ut ne quid nos possit decipere apparendo maius aut minus, vel propius aut remotius, altiusve aut humilius, quam est.

---

[51] Haeredes
[52] haereditatem
[53] Haeredes

Numerianus: Ezt értjük. Mármost mi a *szorzás*?

Matematikus: Egy számnak annyiszor vétele, ahányat egy másik szám jelez, és ezeknek egy összegbe történő egyesítése. Mint ha ezt mondanád: Öt örökös egymás között egyenlően osztotta fel az atyai örökséget, és mindegyiküknek ezerkétszázhatvanhárom arany jutott. Mennyi volt tehát az egész örökség? Íme, elvégzem a műveletet:

1263
5
Annyi mint 6315

Numerianus: És mi az *osztás*?

Matematikus: Hasonló, de fordított művelet. Mint ha ezt mondanád: Valaki 6315 aranyat hagyott örökségül, hogy azt egyenlően osszák fel öt fia között; az öt közül mennyit fog kapni egy? Így kell eljárnunk:

1 1
6315 1263 Íme, kijön! Látjátok?
5555

Numerianus: Igen. Ezekben a gyakorlás majd megerősíti a készségünket. Mi van még hátra a számtanból?

Matematikus: Az arányok *szabálya*, amit *aranyszabály*nak hívnak, melynek révén, ha adva van három szám, megtalálhatjuk a negyediket. Például: ha valaki ezt mondja: ezeknek az örökösöknek lehetőségük lett volna kihelyezni kamatra a pénzüket, és akkor 100 arany után évenként 8-at kaptak volna. Mennyivel nőtt volna tehát évenként a tőkéjük? Íme, itt adva van három ismert szám: (100 – 8 – és az összeg: 6315)), s keressük a negyediket, az ismeretlen számot. Hogyan találhatjuk meg? A három ismertet így helyezd el egymás mellé, miközben mondod is: Ha száz arany nyolcat jövedelmez, mennyit jövedelmez 6315 arany? Nos, szorozd meg a harmadikat a középsővel, s az eredményt oszd el az elsővel, és íme, ki fog jönni a szám, amelyet keresel. A 6315 ugyanis szorozva 8-cal 50520 lesz, s ha ezt elosztod százzal, 505 1/2 arany jön ki, az igazi haszon. S ha ezután ezt mondod: ha egy év 505 1/2 aranyat jövedelmez, mennyit jövedelmez 5 év? Az annyi mint 2526. S ha ezt a kamatjövedelmet hozzáadod a tőkéhez, az 8841 lesz. Bizony, ennyijük lehetett volna, ha az osztozkodást öt évvel elhalasztják. És ugyanígy bármiben bárhol szükséged lesz rá, az kifejezhető lesz számokkal.

Numerianus: Úgy látszik, ebben nincs semmi különösebb nehézség.

Matematikus: Úgy látszik, és nincs is semmi olyan, amit egy nyolc vagy tíz éves gyerek ne tudna elsajátítani, csak mindent hozzáértően mutassanak meg neki. Ezek a tanulmányok teljességgel alkalmasak a gyermekek számára, és meg kell előzniük a komolyabbakat.

Metritus: És milyen a *geometria*?

Matematikus: Ugyanilyen. Mindent lehet ugyanis ábrázolni pontokkal, vonalakkal és idomokkal, valamint meghatározott eszközökkel, amelyekkel pontosan megállapíthatjuk a dolgok méreteit, hogy semmi se csaphasson be bennünket azáltal, hogy nagyobbnak vagy kisebbnek, közelebbinek vagy távolabbinak, magasabbnak vagy alacsonyabbnak látszik, mint amilyen valójában.

Metritus: Exemplis ista nos doce!

Mathematicus: Praemittenda sunt quaedam theoretice, docebo tamen et ista exemplis. *Punctum* est magnitudinis principium indivisibile. *Linea* est puncti fluxus longitudinem tantum habens, sine latitudine: sic! *Superficies* (seu figura) est spatium lineis inclusum, longum et latum, sine profunditate. *Corpus* demum est magnitudo trinam habens dimensionem, in longum, latum et profundum. Linea incipit a puncto et desinit in punctum. Estque in seipsa vel *recta*, sic: ———, vel *curva* ∪ , vel *spiralis* ☡ Alteri vero lineae est vel parallela nullibi concurrens, ═ , vel obliqua ∠, vel perpendicularis ⊥ aut ⌋. Ex concursu linearum fit *angulus*:⊥, ecce! Angulus vero est vel *rectus*, quem linea perpendiculariter incidens facit (ut cum linea BC incidens in lineam AE facit duos angulos: BCA, BCE) vel *acutus* (angulus) minor recto, ut BCD,

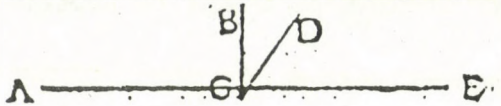

vel *obrusus*, maior recto, ut ACD. *Figurarum* simplicisima est *circularis*, tum *triangularis*, inde *quadrangularis*.

Circulus fit ex unica linea ambiente, quam vocamus:

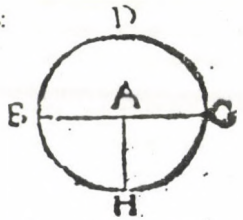

Circuli medium punctum (ut hic A) centrum circuli dicitur. Linea ducta a centro ad circumferentiam (ut Ab; AC; AH) *radius* est; radius vero protensus ad oppositum usque circumferentiae punctum, (ut BC; HD) *diameter* est (Latine dimetiens) semper circulum dissecans aequaliter. Ecce! *Triangulum* fit e tribus lineis, sic ∠ *quadrangulum* est figura *quadrilatera*, sic: □ vel ▭ vel ◇ . Corporum denique discite figuras, regulares saltem primo. Ut est [1]. *orbis* seu *discus* aut *rota* in gyrandum apta, 2. *globus*, undique rotundus, 3. *cylindrus* teres, 4. *conus*, rotundum cacuminatus, 5. *cubus* quadratus, tametsi sexalteratus et octangulus, en! Specialiores corporum differentias alias discetis.

Haec de differentiis linearum, superficierum, corporum. Quantum ad *instrumenta geometrica*, diversa habemus, simpliciora et compositiora. Nam lineae rectitudinem exploramus extensa linea, *amussi* (sic), vel applicata inflexili *regula* (sic); anguli rectitudinem *norma* (sic); situm plani horizontis *libella*, perpendiculo; circuli exactionem *circino*; et vasis capacitatem *pertica stereometrica* (sic). Magis composita instrumenta sunt, quibus distantias locorum metimur, ut si quis altitudinem montis vel turris, aut distantiam alicuius conspectae arcis deprehendere velit.

Metritus: Potestne hoc sciri non adeundo loca ista? per conspectum solum aut instrumenta?

Mathematicus: Potest.

Metrinus: Hoc nos doce, obsecro.

Metritus: Példákkal taníts meg ezekre, uram!

Matematikus: Előre kell bocsátanom néhány elméleti dolgot, utána azonban példákon is bemutatom majd őket. A pont a nagyság oszthatatlan alapeleme. A vonal a pont megnyújtása, melynek csak hosszúsága van, szélessége nincs. Íme! A síkidom vonalak által bezárt sík, melynek van hosszúsága és szélessége, magassága azonban nincs. Végül a test három kiterjedésű: van hosszúsága, szélessége és magassága.

A vonal ponttal kezdődik és pontban végződik. Önmagában véve vagy egyenes, ilyen: ——— , vagy görbe ∪ , vagy spirál alakú. Egy másik egyeneshez viszonyítva vagy párhuzamos, s azzal sehol sem találkozik: ═ , vagy ferde ∠ , vagy merőleges ⊥ , illetve ⌋. A vonalak találkozásakor szög keletkezik, íme: ⊥ . A szög pedig vagy derékszög, amelyet egy merőlegesen beeső egyenes hoz létre (mint ahogy a BC egyenes az AE egyenessel két derékszöget alkot, a BCA-t és a BCE-t), vagy hegyesszög, mely a derékszögnél kisebb, mint a BCD, vagy tompaszög, mely a derékszögnél nagyobb, mint az ACD.

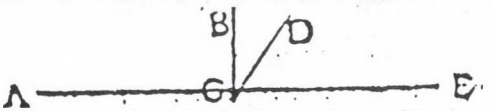

A síkidomok közül legegyszerűbb a kör, a háromszög s azután négyszög.

A *kör*t egyetlen körbefutó vonal alkotja, amit így jelölünk:

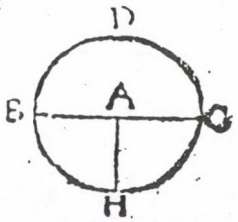

A kör közepén levő pontot (itt az A) a kör *középpont*jának hívjuk. A középponttól a kerületig húzott egyenes (itt AB, AC, AH) a *sugár*, az a sugár pedig, amelyet a kerület szemben levő pontjáig meghosszabbítunk (BC, HD) az *átmérő*, mely a kört mindig két egyenlő részre osztja. Íme! A háromszöget három egyenes alkotja, így: △ míg a négyszög négy oldalú síkidom, ilyen □ vagy ilyen ▭ , vagy ilyen ▽ Végül tanuljátok meg a mértani testek alakjait, legalább a szabályosakéit. Ilyen 1. a *korong* vagy a *kerék*, mely forgásra alkalmas, 2. a *gömb*, ami mindenfelől kerek, 3. a sima *henger*, 4. a *kúp*, ami hegyben végződő henger, 5. a *kocka*, aminek hat oldala, de nyolc szöge van. A testek különlegesebb változatait másutt fogjátok megtanulni.

Ennyit a vonalak, a felületek és a testek különbségeiről. Ami a *geometriai eszközök*et illeti, ezek különfélék, egyszerűbbek és bonyolultabbak. A vonal pontosságát hosszú *vonalzó*val és összecsukható *mérőléc*cel ellenőrizzük (így, illetve így), a szög pontosságát *szögmérő*vel (így), a horizont síkjának helyzetét *fokmérő*vel, a kör szabályosságát *körző*vel, az edény űrtartalmát *köbölő*vel. Bonyolultabbak azok a műszerek, amelyekkel a helyek egymástól való távolságát mérjük, így például ha valaki egy hegy vagy torony magasságát, vagy valamely, a látókörébe került várnak a távolságát akarja megállapítani.

Metrinus: Meg lehet-e ezeket állapítani úgy, hogy magukat a helyeket meg sem közelítjük, vagyis csupán szemre vételezés és a műszerek révén?

Matematikus: Igen.

Metrinus: Kérlek, taníts meg bennünket rá!

Mathematicus: Docebo, sed exire opus erit in campum. Interim vobis parate instrumentum (hoc), cuius ope communissime utimur, *quadratum geometricum* vocant. En, tale est! Cum favebit coelum adibimus: intra horae spatium addiscetis omnes distantias, latitudines altitudinesque et profunditates dimetiendi rationem.

Metritus: Magni sumus, si vero promittis.

Mathematicus: Experiemini.

Trytanus: Sed restat unum ex modo praemissis: *statica*; quid illa est?

Mathematicus: Rerum pondera explorandi scientia.

Trytanus: Quibus peragitur instrumentis?

Mathematicus: Unicum est libra, sed cuius duae sunt usitatissima formae: *bilanx* et *statera*.

Trytanus: Doce nos utriusque rationem!

Mathematicus: Non abstracte vobis de iis concionabor, res ipsas exhibeo (*sumetque manu sinistra bilancem, dextera singulas eius partes ostendet*). *Scapus* hoc vocatur *librile* seu *iugum* (en!); in centro suo habens axiculum, circa quem fit libratio (en!). Pars haec superior, a qua librile pendet, est ansa; apertura haec, per quam lingula scapo infixa transit, *agina* dicitur; appensae ad scapi extremitates[54] lances sunt pro inponendis ponderibus. Hic igitur, quia centrum librae axiculus, est in medio librilis partesque scapi aequales, necessario evenit, ut si lancibus imponas pondera aequalia, aequiponderent; si alterum fit gravius, praeponderet deorsumque vergat leviori sursum elevato. Notabitis: bilancium maximas (ubi vel integra plaustra imposita librantur) vocari *trutinas*; minimas vero (ut quibus pensiculantur aurei nummi) *lanculas*.

Trytanus: Quid iam *statera*?

Mathematicus: Ecce! Habet *scapum* seu librationis centrum extra medium scapi, ut alter radius protensior sit duplo, triplo, quadruplo etc. Cuius rei consequens est, ut radius protensior maiores faciat ascensiones et descensiones, quam radius minor (ecce!), fitque idem commensus ponderum ad invicem, qui arcuum sive ipsorum radiorum, ut hic:

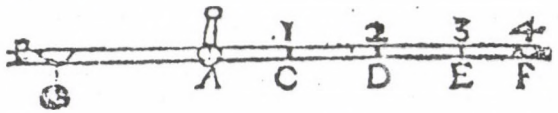

Si suspenderis rem ponderandam ab unco B, unius pondo seu assis (unciarum 12), pondus vero oppositum in E, eiusdem valoris sit necesse est (quia arcus AB et AC aequales). Si in D, dimidium tantum, hoc est uncias 6; si in E, uncias 4; si in F, uncias 3 (nempe quartam partem assis, quia arcus AB est quarta pars arcus ACDEF). Videtis? Verum satis hodie.

Trytanus: Agimus gratias.

---

[54] extrimitates

Matematikus: Megtanítalak, ehhez azonban ki kell mennünk a szabadba. Addig szerezzétek be magatoknak azt a műszert, amelyet leggyakrabban veszünk igénybe, úgy hívják, hogy *geometriai kvadráns*. Íme, ilyen. Mihelyt jó lesz az idő, kimegyünk: egyetlen óra leforgása alatt meg fogjátok tanulni az összes távolság, szélesség, magasság és mélység megmérésének a módját.

Metrinus: Nagyok vagyunk, ha igazán megígéred.

Matematikus: Ki fogjátok próbálni.

Trytanus: Egy azonban azok közül, amiket az imént ígértél, még hátravan. Mi a *statika*?

Matematikus: Annak tudománya, hogy miként állapíthatjuk meg a dolgok súlyát.

Trytanus: Ezt milyen eszközökkel végzik?

Matematikus: Egyetlen eszköz erre a *mérleg*, ennek azonban két, általánosan használt formája van: a *karos* és az *álló mérleg*.

Trytanus: Tanítsmeg bennünket mindkettőnek az elvére!

Matematikus: Ezekről nem elméleti előadást tartok, hanem magukat az eszközöket mutatom be nektek. (*Beljába egy karos mérleget vesz, jobbjával pedig mutatja annak részeit.*) Ezt a rudat *mérlegrúd*nak vagy *mérlegkar*nak hívják (íme), közepén van a *tengely*, amely körül a mérlegelés történik. Ez a felső rész, amelyen a mérlegrúd függ, a *fül*, ez a rés, amelyen a mérlegrúdhoz erősített *nyelv* áthalad, a *forgónyílás*; a rúd két végén serpenyők találhatók a súlyok elhelyezésére. Mármost a tengely, mivel a mérleg középső részét alkotja, a mérlegrúd közepén helyezkedik el, és mert a mérlegkarok egyenlők, szükségképpen az történik, hogy ha a serpenyőkbe egyenlő súlyokat helyezel, azok egyensúlyban lesznek; ha valamelyikük súlyosabb, a mérleget kibillenti és lehúzza, miközben a könnyebb felemelkedik. Jegyezzétek meg: a karos mérlegek közül a legnagyobbakat (amelyekkel akár egész társzekerek is lemérhetők) *mázsáló mérleg*nek, a legkisebbeket pedig (amilyenekkel például az aranypénzt mérik) *kalmármérleg*nek hívják.

Trytanus: Mi az *állómérleg*?

Matematikus: Íme, ennek a nyele, vagyis a mérlegelés súlypontja a mérlegrúd közepétől távolabb helyezkedik el, úgyhogy az egyik kar hossza kétszerese, háromszorosa, négyszerese stb. a másikénak. Ennek következménye az, hogy a hosszabb kar jobban elmozdul fölfelé és lefelé, mint a kisebb, és a dolog súlyát eme elmozdulás ívhosszának, illetve a karok hosszúságának aránya alapján számítják ki. Úgy, ahogy itt látható:

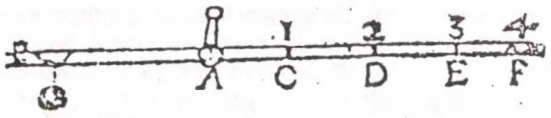

Ha a megmérendő dolgot, ami egy font (12 uncia) súlyú, a B kampóra akasztod, a mérlegsúlyt pedig a vele szemközti C-re, szükségképpen egyenlő súlyúak, (mivel az AB és az AC karok egyenlőek). Ha a D-re akasztod, csak fél font, vagyis 6 uncia, ha az E-re, 4 uncia, ha az F-re, 3 uncia (nyilván a font negyedrésze, mivel az AB kar hossza negyede az ACDEF karénak). Látjátok? Mára azonban elég.

Trytanus: Köszönjük.

Scena IV.

(Astronomus cum duobus astronomiae studiosis, Uranio et Asterio.)

Astronomus: Et non plures sunt, qui collegium nostrum frequentare pulcherrimaeque scientiarum, astronomiae studium dare volunt?

Uranius: Terram spectare malunt, quam caelum. *Quae supra nos, nihil ad nos inquiunt.*

Astronomus: Vox bovis, non hominis. Imo, quae supra nos, illa vere ad nos. An enim frustra est illa Dei ad homines vox: *Levate in excelsum oculos vestros, et videte ista? Quis educit in numero exercitum caeli, et omnes vocat de nomine, ut ne vel unum deficiat?* (Ies. 40, 26). O, si qui rebus humanis in ordine continendis praesunt, leges motuum caelestium, a quibus totius conservatio pendet, intelligere vellent! Quam multum hic lucis viderent! Sed dum divinae expansae in coelis sapientiae attendere nolunt terrestres illi Soles, Ioves, Saturni, Martes et Mercurii, nec regimine suo coelorum regimen imitari aemulantur, fiunt revera ipsi planetae, erratica sidera rebus humanis pro ordine confusionem, pro luce tenebras, pro serenitate procellas inducentia. Sed mittamus illos! Vos, amici, gaudete participare de sublimitate illa, quam in antiquis dilaudat poeta dicens:

Felices animae, quibus haec cognoscere primum
inque domos superum scandere cura fuit!
Admovere oculis distantia sidera nostris
aetheraque ingenio supposuere suo.

Asterius: Vellent sane multi aeque esse felices, aetheraque supponere ingenio, si posse sperarent: sed difficultates imaginantur insuperabiles.

Astronomus: Dysxola ta kala (Difficile, quod pulchrum). Nihil tamen hic insuperabile esse vos iam experiemini, quos ego totius astronomiae generalia fundamenta docebo hac hora, specialiora vero alias. Attendite huic repraesentatitio coelo! Omnia generalissima vobis hic ostendam, omnia nominabo.

Uranius: Exspectamus avide.

Astronomus: Astronomus contemplaturus astra disterminat sibi caelum certas in regiones, per quas observet transitiones siderum, nempe imaginarios quosdam circulos, quos realiter expressos, en, spectate in hac *armillari sphaera*. Nam Solem, Lunam, stellas ire circulatim ostendit quotidianus eorum ortus et occasus semperque ad eadem loca reditus. Ergo caelum est volubilis sphaera (*volvet eam*), ergo habet axem, circa quem volvitur (*ostendet eum manu*); ergo et duas extremitates axis sui seu duos immobiles polos, hoc est: vertices septentrionalem et meridionalem. (*Ecce*!) Iam in summo caelo concipitur circulus maximus aequali undique ab utroque polo distantia, qui sphaeram in duas medietates (borealem et australem) dividit.(*Ecce*!) Nomen habet *aequatoris* seu *aequinoctialis*, quia dum Sol per illum fertur, aequinoctium facit per totum mundum. Huic paralleli, ecce, sunt duo circuli:[55] alter borealior, quem motu suo diurno describit Sol nobis altissimus aestate; alter australior, quem describit humillimus hieme.

---

[55] circuli!

4. jelenet

(Az Asztronómus két asztronómus-hallgatóval, Uraniusszal és Asteriusszal.)

Asztronómus: Nincsenek többen is, akik látogatni akarják az óránkat, és a természettudományok legszebbikével, a csillagászattal akarnak foglalkozni?

Uranius: Szívesebben néznek a földre, mint az égre. Azt mondják: *Ami fölöttünk van, annak semmi köze sincs hozzánk.*

Asztronómus: Ez ökörbőgés, nem emberhez illő beszéd. Sőt, valójában azoknak van közük hozzánk, amik fölöttünk vannak. Vagy feleslegesek Istennek eme szavai az emberekhez: *„Emeljétek a magasba szemeteket, és lássátok őket! Ki vezényli ütemre az ég seregét, és ki szólítja néven mindegyiküket, hogy egy se lankadjon közülük?"*. (Iz. 40, 26) Ó, bárcsak értenék ezeket, az égi mozgások törvényeit, amelyek az emberi dolgok rendje fölött őrködnek, azok, akiktől az egész világ fennmaradása függ! Amíg azonban ezek a földi napok, jupiterek, szaturnuszok, marsok és merkuriuszok nem hajlandók odafigyelni az égen feltáruló isteni bölcsességre és irányító tevékenységükben nem hajlandók az égi kormányzás utánzására, addig valóban planéták ők, bolygó csillagok, akik az emberek számára rend helyett zűrzavart, fény helyett sötétséget, derű helyett viharokat támasztanak. De hagyjuk őket! Ti, barátaim, örüljetek, hogy részesedhettek ebből a felséges dologból, amit az ókori költő így magasztal:

Boldog lelkek, akik legelőbb eszméltek ilyenre,
s gondolatuk számyalt égi hazája felé.
Távoli csillagokat hoztak közelebb szemeinkhez,
mennynek a boltozatát is leigázta eszük.[56]

Asterius: Bizony, sokan szeretnének ugyanilyen szerencsések lenni, és elméjükkel fölébe kerekedni az égnek, ha remélnék, hogy képesek rá: leküzdhetetlennek gondolják azonban a nehézségeket.

Asztronómus: Δυσχολα τα καλα (Ami szép, az fáradságos). Ti azonban máris tapasztalni fogjátok, hogy nincs ebben semmi leküzdhetetlen, mert ezen az órán az asztronómia összes alapfogalmára meg foglak tanítani benneteket, a részletekre pedig majd máskor. Nézzétek ezt az éggömböt! Ezen minden lényeges dolgot meg fogok mutatni nektek, és mindegyiket néven is nevezem.

Asterius: Kíváncsian várjuk.

Astronomus: A csillagász, amikor a csillagokat készül vizsgálni, az égboltot meghatározott területekre osztja fel magának, hogy ezek segítségével figyelje meg a csillagok vonulását, tudniillik bizonyos képzeletbeli körökre, amelyeket valósághűen megjelenítve itt láthattok ezen a *kapcsos gömbvason*. Minthogy a Nap, a Hold és a csillagok körpályán mozognak, azt mutatja naponkénti kelésük és lenyugvásuk és az, hogy mindig ugyanarra a helyre térnek vissza. Az ég tehát egy forgó gömb (*forgassa*), van tehát tengelye, amely körül forog (*mutassa a kezével*), s a tengelyének van két sarkpontja, azaz két mozdulatlan pólusa, vagyis az északi és a déli sark (*Íme*!). Mármost az égbolt legtetején húzódik egy kör, a legnagyobb, mely mindkét pólustól egyenlő távolságra van, s amely az ég gömbjét két félgömbre (egy északira és egy délire) osztja (*Íme*!). A neve *egyenlítő* vagy *napéjegyenlőségi* kör, mert amikor a Nap fölléje ér, az egész világon egyenlővé teszi a nappalt és az éjszakát. Vele párhuzamos, íme, két kör, az egyik az északi, amelyet napi mozgásával a Nap akkor jelöl ki számunkra, amikor nyáron fölöttünk a legmagasabban jár, a másik a déli félgömbön, amelyet télen jelöl ki, amikor a legalacsonyabban halad.

---

[56] Ovidius: Római naptár I. 298-308 és 305-306.

Vocantur *tropici* (q. d. *versorii*), quia Sol ad illos delatus longinquius ab aequatore non abit, sed versuram facit, et rursum aequatori appropinquat. Quam annuam viam, transeuntem ab hoc tropico ad illum tropicum, intersecantemque aequinoctialem duobus oppositis locis, (*ecce*!) *zodiacum* vocamus; cuius poli rursum describunt polares circellos duos circuitione quotidiana (*ecce*!). Hi transversi duo circuli magni vocantur *coluri*: alter *aequinoctiorum* (*ecce*!), alter *solstitiorum* (*ecce*!). Hi propterea fere tantum finguntur, ut compages sphaerae cohaerere possit. Ita habetis in ipsa caelesti machina circulos invisibilter positos et cum illa perpetuo volventes. Iam ecce duo immobiles, cuilibet loco proprii, *horizon* (*ecce*!) et *meridianum* (*ecce*!), quos in coelo ita cogitate! Ubiubique[57] in planicie stas prospectans circumcira, vides horizontem, confinia scilicet coeli et terrae, sive superioris hemisphaerii ab inferiore. (Ecce enim dimidium coeli semper nobis est supra terram, altera vero medietas infra terram.) Huius circuli, horizontis, centrum est, ubi stas, poli in coelo: punctum nempe tibi summum et imum. Quorum illud verticale *zenith* vocant (ostendat digito et oculo verticaliter erectos!), profundum illud sub terra, in opposito coeli, *nadir*. (*Ostendat in sphaera armillari digito!*) Duc vero iterum circulum per polos mundi, zenith et nadir, erit circulus meridianus: ideo sic dictus, quia Sol quotidiano motu ad illum delatus nobis meridiem facit. Ita habes omnes coelestes circulos, mobiles et immobiles[58] tanquam cancellos, intra quos astrorum cursus peragitur, et a nobis ad leges certas redigitur.

Asterius: Iucunda est haec circulorum coelestium speculatio; speramus nos recte assequutos. Iam de astrorum motu audire iuvabit.

Astronomus: Stellis fixis cursus adeo uniformis est, ac si omnes illae eodem orbe vehantur; de quibus proinde nihil, nisi de diversa illorum magnitudine et ad se invicem configuratione dicendum est, sed breviter. Distinguunt eas astronomi in stellas primae, secundae, tertiae, quartae, quintae et sextae magnitudinis, quarum postremae vix notari visu possunt etc. Redactae vero sunt omnes in certas figuras (plerasque animalium fere), ut in hoc caelesti globo vides. Notissima signa nobis sunt circa polum nostrum Ursa minor stellarum 8, et Ursa maior stellarum 32; *ecce*! Itemque duodecim signa zodiaci, ecce: ♈ Aries habens stellas 19, ♉ Taurus 44 (inter quas sunt Pleiades), ♊ Gemini 31, ♋ Cancer 28, ♌ Leo 39, ♍ Virgo 40, ♎ Libra 15, ♏ Scorpio 27, ♐ Sagittarius 32, ♑ Capricornus 27, ♒ Aquarius 33, ♓ Pisces 35 etc.

Asterius: Ista nobis, Domine, in ipso coelo forte melius monstrabuntur noctibus serenis.

Astronomus: Recte, ut astronomica vestra scientia[59] non picta sit, sed realis.

Uranius: Cursum luminarium nondum attigisti, neque planetarum.

---

[57] Ubiubi quis
[58] immobiles!
[59] sciencia

Ezeket *tropikus* (vagy *térítő*) köröknek hívjuk, mivel a Nap, mihelyt elérte őket, nem távolodik tovább az egyenlítőtől, hanem megfordul és ismét az egyenlítő felé közeledik. Ezt az évi útját, mely az egyik tropikus körtől a másik tropikus körig tart és két, egymással szemben levő ponton átszeli az egyenlítőt (*Íme*), *zodiákus*nak hívjuk. Ezek pólusai ismét két poláris kört jelölnek ki naponkénti körforgásukkal (*Íme*). Ezt a két merőleges, nagy kört *colurus*oknak hívjuk: az egyik a *napéjegyenlőségi*, a másik a *napfordulói* kör. Ezeket jóformán csak azért jelöljük ki, hogy az éggömb szerkezetét összefoghassuk velük. Így hát megvannak az égbolton láthatatlanul elhelyezkedő körök, amelyek vele együtt állandóan forognak. Van azonban két mozdulatlan kör (*Íme*), minden helynek a magáé: a *látóhatár* (*horizont*) és a *délkör* (*meridián*) (*Íme*); ezeket az égen így képzeljétek el. Ha bárhol, egy sík vidéken megállsz és körbetekintesz, látod a látóhatárt, vagyis az égnek és földnek, azaz a felső és az alsó féltekének határvonalát. (Az ég egyik fele ugyanis számunkra mindig a föld felett, a másik fele mindig a föld alatt van.) Ennek a körnek – a látóhatárnak – a k. zéppontja az a pont, ahol állsz, két pólusa pedig az égen nyilván az a két pont, amely számodra a legmagasabban, illetve a legmélyebben van. Ezek közül a merőlegesen fölötted levőt *zenit*nek, az ég túloldalán, a föld alatt, a mélyben levőt pedig *nadír*nak hívják (*Mutassa meg őket ujjával a kapcsos gömbvason*). Húzz most ismét egy kört a világ pólusain, valamint a zeniten és a nadíron át: ez lesz a *délkör*. Azért hívják így, mert amikor napi mozgása során a Nap ehhez a körhöz ér, számunkra akkor van *dél*. Így hát ismered az összes égi kört, a változókat és a változatlanokat egyaránt, vagyis azokat a határokat, amelyeken belül a csillagok mozgása végbemegy, mi pedig meghatározott törvényekbe foglaljuk őket.

Asterius: Szórakoztató az égi köröknek ez a szemlélése; remélem, jól elsajátítottuk őket. A továbbiakban most már a csillagok mozgásáról szeretnék hallani.

Asztronómus: Az állócsillagok pályája annyira egyöntetű, mint ha mindnyájan ugyanazon a körön mozognának, éppen ezért velük kapcsolatban csupán különböző nagyságrendjükről és egymáshoz való helyzetükről kell szólnom, de csak röviden. A csillagászok első, második, harmadik, negyedik, ötödik, hatodik nagyságrendű csillagokra osztják őket; közülük ez utóbbiak szabad szemmel alig érzékelhetők stb. Mindegyiküket bizonyos alakzatokba (többnyire általában állatalakokba) sorolták be, ahogyan itt, az éggömbön láthatod. Legismertebb ilyen csillagképek a pólusunk körül a Kis-Medve, mely 8 csillagból, és a Nagy-Medve, mely 32 csillagból áll (*Íme*). További csillagképek a zodiákus tizenkét csillagképe (*Íme*): a Kos ♈ (19 csillagával), a Bika ♉ 44 (köztük a Pleiászok), az Ikrek ♊ 31, a Rák ♋ 28, az Oroszlán ♌ 39, a Szűz ♍ 40, a Mérleg ♎ 15, a Skorpió ♏ 27, a Nyilas ♐ 32, a Bak ♑ 27, a Vízöntő ♒ 33, a Halak ♓ 35 csillaggal stb.

Asterius: Uram, ezeket derült éjszakákon talán jobban meg tudnád mutatni nekem magán az égbolton.

Astronomus: Így igaz: hogy a csillagászati tudásotok ne ábrákon alapuljon, hanem igazi és valóságos legyen.

Uranius: A világítótestek pályáját még nem említetted, sem a bolygókét.

Astronomus: Sol et Luna pro centro gyrationis suae habent terram, aeque ut stellae fixae; quanquam non adeo praecise. (Certis enim locis paulo se altius a terra elevant, alibi propius demittunt, sed non multum.) At planetae centrum sui motus circa Solem habent, ideoque supra Solem constituti apogaei sunt (altissimi) et *directi*; in opposito perigaei (humillimi) et *retrogradi*; ad latera per aliquot dies *stationarii*. Verum haec accuratius alias. Progrediuntur alioqui sub zodiaco, aeque ut Sol, sed non tam exacte per mediam zodiaci lineam, uti Sol. Exspatiantur enim a via Solis in utramque partem: unde est, ut zodiaco tribuatur latitudo, praeter morem aliorum circulorum. Videtis, ut latus est, zonae instar ad 16 gradus.

Uranius: Quid est gradus, Domine?

Astronomus: Trecentesima sexagesima pars sui circuli. Omnem enim circulum astronomi, magnum et parvum, in quatuor quadrantes, et quemlibet quadrantem in 90 gradus, quemlibet vero gradum denuo in 60 minuta seu scrupulos dividunt.

Asterius: Ad quid hoc?

Astronomus: Ut exactius calculando motus planetarum confici queant in futurum ephemrides, hoc est: consignationes ad horam meridianam per singulos anni dies, ubi tum planeta quisque futurus sit, et quo ad invicem aspectu; maxime autem propter eclipses[60] luminarium recte in futurum calculandas.

Uranius: Possunt ergo luminarium eclipses praesciri?

Astronomus: Etiam centum et mille annis ante.

Uranius: Stupendum. Qua id ratione, obsecro?

Astronomus: Per deprehensas accurate Solis et Lunae vias et calculi certitudinem. Notum est e physicis Lunam et Terram esse corpora opaca, media sui parte a Sole illuminari, opposita vero parte umbrari ita, ut aeque Luna atque Terra a se proiciant[61] umbram seu noctem. Cum ergo Luna sit inferior Sole, intercurrit aliquando inter nos et Solem, et nos eclipsat, hoc est: umbra sua obtegit; quo fit, ut nobis Sol tenebrescere videatur, quum tamen non ille tunc luminis privationem patiatur, sed Terra. Rursum vero accidit, ut Luna plena Soli opposita incurrat in terrae umbram et eclipsetur[62] seu obscuretur, hoc est, lumine privetur.

Uranius: Atqui Luna singulis pleniluniis Soli fit opposita, nec tamen semper eclipsin patitur.

Astronomus: Non opponitur directe, sed collateraliter. Exspatiatur enim illa a Solis via per 8 gradus, atque tum umbram terrae praetergrediens radios Solis more suo excipit. Sed quando coniunctio aut oppositio luminarium contingit prope nodos (ubi via Lunae viam Solis intersecat bis anno: caput et caudam Draconis vocant) impossibile est eclipsin evitari. Verum vos de his accuratius informabimini alias. Tirocinium artis et perfectio artis simul esse non possunt. Ferte haec introrsum!

Asterius: Agimus interim gratias pro informatione fideli.

---

[60] ecclipses
[61] projiciant
[62] ecclipsetur

Astronomus: A Nap és a Hold keringésének középpontja, éppúgy mint az állócsillagoké, a Föld, bár nem egészen pontosan (bizonyos helyeken ugyanis a Földtől kissé távolabbra emelkednek, másutt pedig közelebbre ereszkednek hozzá, de nem sokkal). A bolygók viszont a Nap körül mozognak mint középpont körül, s ezért, amikor a Nap fölött helyezkednek el – földtávolban vannak – *előrehaladó* mozgást végeznek, az ellenkező oldalon, földközelben viszont *hátrálót*; a kettő határán pedig néhány napon át *egyhelyben állnak*. Ezekről azonban részletesebben majd máskor. Általában ugyanúgy a zodiákuson haladnak, mint a Nap, de nem ugyanolyan pontosan a zodiákus középvonalán, mint a Nap. A Nap pályájától ugyanis mindkét irányba eltérnek; ezért van, hogy a többi körtől eltérően, a zodiákusnak szélességet is tulajdonítunk. Látjátok, mennyire széles, közel 16 fokos övezet!

Uranius: Mi a fok, uram?

Astronomus: Egy kör háromszázhatvanad része. Az asztronómusok ugyanis minden kört, kicsit és nagyot egyaránt, négy negyedre, minden negyedet 90 fokra, és minden fokot újabb hatvan, kisebb egységre, vagyis szögpercre osztanak.

Asterius: S ez mire jó?

Astronomus: Arra, hogy a bolygók mozgásának kiszámításánál a jövőben pontosabban tudják megszerkeszteni az efemeridákat, vagyis azokat a táblázatokat, amelyek azt jelölik, hogy az év egyes napjain – mindegyiken – hol fognak tartózkodni délben az egyes bolygók és egymáshoz viszonyítva milyen helyzetben lesznek; legfőképpen azonban azért, hogy helyesen ki tudják számítani előre a nap- és a holdfogyatkozásokat.

Uranius: Előre lehet tehát tudni a nap- és a holdfogyatkozásokat?

Astronomus: Igen, száz vagy akár ezer évvel előre is.

Asterius: Elképesztő. De, kérlek, hogyan?

Astronomus: Úgy, ha pontosan ismerjük a Nap és a Hold járását és megbízhatóan számolunk. A fizikusoktól tudjuk, hogy a Hold és a Föld sötét égitestek, melyeknek egyik felét megvilágítja a Nap, a másik felük azonban sötétben van, úgyhogy a Föld és a Hold egyaránt árnyékot vetnek, vagyis éjszakát támasztanak. Amikor tehát a Hold a Nap alatt helyezkedik el, néha közénk és a Nap közé kerül és napfogyatkozást okoz nálunk, vagyis befed az árnyékával. Ettől van az, hogy a Nap elhomályosulni látszik, holott ekkor nem ő szenvedi el a fényétől való megfosztatást, hanem a Föld. Viszont az is megesik, hogy a Nappal szemben álló telifényű Hold hatol be a Föld árnyékába, és holdfogyatkozás lesz, vagyis elsötétül, azaz megfosztatik fényétől.

Uranius: Dehát a Hold minden egyes telihold idején szemben áll a Nappal, mégsem mindig fogyatkozik meg.

Astronomus: De nem közvetlenül áll szemben vele, hanem rézsútosan. Pályája ugyanis 8 fokkal eltér a Napétól, és ekkor a Föld árnyékát kikerülve szokása szerint felfogja a Nap fényét. Amikor azonban a két világítótest a csomópontokon (ahol a Hold pályája egy évben kétszer metszi a Nap pályáját) kerül együttállásba vagy szembenállásba (ezeket Sárkányfejnek, illetve Sárkányfaroknak hívják), lehetetlen elkerülni a fogyatkozást. Erről azonban részletesebben majd más alkalommal foglak felvilágosítani benneteket. Valamely tudomány bevezetése és teljes kifejtése egyidejűleg nem történhet. Ezeket viszont véssétek emlékezetetekbe!

Asterius: Addig is köszönjük a hű útbaigazítást.

Scena V.

(Geographus cum duobus discipulis, Hospitio et Peregrino; globoque terrae et quadrante astronomico.)

Geographus: Magnitudinem mundi et regionum situm ignorare est sui ipsius domicilium ignorare, inquit Cicero.

Hospitius: Nos igitur non erimus domi hospites, si ex te, clarissime domine professor, magnitudinem mundi et regionum situm perdidicerimus. Illud enim fortassis est, quod geographia docet.

Geographus: Utique. Geographia enim scientia est scientia orbis terrarum.

Peregrinus: Cur terra dicitur orbis?

Geographus: Quia terra et aqua infima, densissima duo elementa, unum constituunt globum, undique rotundum, in medio rotundi coeli pendentem.

Peregrinus: In coelo pendentem?

Geographus: Ita Scriptura loquitur: *Extendit aquilonem super inane, et terram suspendit super nihilum* (Job 26-27.).

Hospitius: Quomodo tantus globus pendere potest super nihilum?

Geographus: Virtute Dei et radiis siderum, qui omnem densam materiam a se trudunt deorsum, ut se in imo colligere necesse habeat. In globo autem locus imus ubi esse potest, nisi circa centrum? Et vero terram esse in medio coeli patet ad sensum, tum in hoc globo (sphaera armillari), tum in ipso mundo. Nam undiqueversus sideribus ambitur et a nautis circumnavigatur, quemadmodum primus ostendit Magellanus, qui ab ortu in occasum perpetuo navigans per ortum iterum rediit, eo modo, quo Sol vesperi ibi occidit, et mane hinc redit.

Hospitius: Quando di factum?

Geographus: Ante duo saecula. Sed ex eo tempore multi iam tentarunt idem eodem successu, ut nihil restet dubii terram eo tractu, ab ortu ad occasum (et vice versa) esse rotundam. Transversim vero euntibus (ab Austro versus Boream, vel vicissim) inde globositas patescit, quod alter polus mundi perpetuo se elevat, alter deprimit. Unde simul magnitudo globi terreni percognoscitur. Quia enim sub meridiano peregrinantibus singulis 15 milliaribus[63] polus fit uno gradu vertici propior, si totum globi ambitum 360 graduum per 15 multiplicaveris, prodibunt 5400 milliaria, verissimus terrae circuitus. Diameter vero terrae (crassitudo) erit tertia circumferentiae pars, 1800 milliarium; semidiameter (profunditas a superficie ad centrum) medium eius, nempe 900 milliaria.[64]

Hospitius: Ah, certane haec sunt?

Geographus: Infallibiliter certa. Experiatur, si cui libet. Eat PATAKIO Hungarorum per Turciam recta meridiem versus, post confecta 600 milliaria habebit Solem verticalem et polum utrumque horizonti incumbentem. (*Sic. Ostendet in globo.*) Sin septentrionem versus ire vellet, per Poloniam, Borussiam, Sveciam, Lapponiam veniret (confectis 750 milliaribus) sub polum mundi, habebitque aequatorem horizonti incumbentem et coelum non supra se, sed circa sese volutatum (*sic*!). Atque sic confecto itinere ab aequatore ad polum (hoc est, quadrante globi) 90 graduum, reperisset milliaria 1350; quae quadruplicata (quatuor enim sunt integri globi quadrantes) faciunt 5400, verissimum orbis terrae ambitum.

---

[63] miliaribus
[64] miliaria

5. jelenet

(A földrajztudós és két tanítványa, Hospitius és Peregrinus, földgömbbel és csillagászati quadránssal.)

Geográfus: A világ nagyságát és a földrészek elhelyezkedését nem ismerni annyi, mint nem ismerni saját lakhelyünket – mondotta Cicero.

Hospitius: Nem jövevények leszünk tehát az otthonunkban, ha tőled, nagy hírű professzor úr, megismerjük a világ nagyságát és a földrészek elhelyezkedését. Feltételezésünk szerint ugyanis ez az, amire a földrajztudomány megtanít.

Geográfus: Pontosan. A földrajz ugyanis a földgolyóval foglalkozó tudomány.

Peregrinus: Miért mondjuk golyóbisnak a földet?

Geográfus: Mivel a föld és az alsó víz, a két legsűrűbb elem, egyetlen gömböt alkot, mely mindenfelől kerek, s a gömb alakú égbolt közepén lebeg.

Peregrinus: Lebeg az égben?

Földrajztudós: Így mondja az Írás: *Kiterjesztette az északi szelet az űr fölé, és a földet felfüggesztette a semmire* (Jób 26-27).

Hospitius: Ekkora golyóbis hogyan lebeghet a semmi fölött?

Földrajztudós: Isten erejéből és a csillagok fényének hatására, amelyek minden sűrű anyagot lefelé taszítnak maguktól, és így ez arra kényszerül, hogy legalul gyűljön össze. A gömbön belül pedig hol másutt lehet a legalul, ha nem a középpontjában? Hogy a föld valóban az égbolt közepében foglal helyet, az nyilvánvaló érzékelésünk számára mind ennek az éggömbnek (kapcsos gömbvasnak), mind pedig magának a világnak az alapján. Hiszen mindenfelől csillagok veszik körül, s a hajósok körülhajózzák, miként arra először Magellán mutatott példát, aki kelet felől folyamatosan nyugat felé hajózott, és kelet felől tért ismét vissza, oly módon, ahogyan a Nap este ott nyugszik le, és reggel itt tér vissza.

Hospitius: Mikor történt ez?

Földrajztudós: Két évszázaddal ezelőtt. Azóta azonban már sokan kipróbálták ugyanezt, méghozzá ugyanazzal az eredménnyel, úgyhogy semmi kétség: keletről nyugatra (és fordítva) a Föld gömb alakú. Ha viszont erre merőleges irányban (délről észak felé, vagy fordítva) haladunk, a Föld gömb alakú volta abból válik nyilvánvalóvá, hogy a világ egyik pólusa magasabban, a másik pedig alacsonyabban látszik. Ebből egyszersmind a gömb alakú Föld nagysága is megismerhető. Ha ugyanis a délkörön haladunk, tizenöt mérföldenként a pólus egy fokkal közelebb kerül a zenithez, és ha a 360 fokos teljes gömbkerületet megszorzod tizenöt mérfölddel, 5400 mérföld jön ki, vagyis pontosan a Föld kerülete. A föld átmérője (vastagsága) pedig kerületének harmadrésze, 1800 mérföld lesz, átmérőjének a fele pedig (a mélysége a felszíntől a középpontig) nyilván 900 mérföld.

Hospitius: Hű! Csakhogy biztos-e ez?

Földrajztudós: Kétséget kizáróan. Próbálja ki, aki akarja! Menjen a magyarországi Patakról Törökországon át egyenesen dél felé, s hatszáz mérföld megtétele után azt fogja látni, hogy a Nap a zeniten van, a két pólus pedig a horizonton. (*Így. Mutatja a földgömbön.*) Ha viszont észak felé van kedve menni, Lengyelországon, Fehéroroszországon, Svédországon és Lappföldön át (750 mérföld megtétele után) eljut a föld pólusa alá, s az egyenlítő a horizonton lesz, és az ég nem fölötte, hanem körülötte fog forogni (*Így*). És ha ily módon az egyenlítőtől a pólusokig 90 foknyi utat tenne meg (vagyis a kör negyedét), úgy találná, hogy az 1350 mérföld; s ha ezt szorozzuk négygyel (a teljes kör ugyanis 4 negyedből áll), 5400 jön ki, pontosan a föld kerülete.

Hospitius: Et probata haec sunt?

Geographus: Millies.

Peregrinus: Iam ergo magnitudinem mundi non ignoramus; situm porro regionum scire vellemus.

Geographus: Prius etiam dimensionem terrae discite in longum[65] et latum. Ecce! Latitudo terrae aestimatur ab aequatore polos versus, utrumque per 90 gradus. Longitudo vero ab occasu in ortum, per integrum circuitum 360 graduum, initio sumpto[66] a primo meridiano, quem ad fines Europae constituunt, in insulis Canariis.

Hospitius: Sub qua ergo mundi latitudine et longitudine Hungaria nostra sita est?

Geographus: Laxe nimis interrogas: de aliqua urbe quaere!

Hosptius: PATATAKIUM nostrum quam habet latitudinem?

Geographus: Eandem, quam poli elevationem. Nam quantum aequator a vertice nostro recedit, tantum se borealis polus supra horizontem elevat; (*Haec manu ostendantur in coelo et in globo*) nempe 48 gradus cum aliquot minutis.

Peregrinus: Unde hoc scitur?

Geographus: Si non credere placet, experiri licet. En quadrantem astronomicum! Hic tibi repetitis accurate experimentis fidem faciet.

Peregrinus: Quomodo, quaeso?

Geographus: Erige illum quacunque anni die, hora meridiana (sic!), et obverte Soli (*sic*!), ut haec pinacidia Solis radius transeat. (Quod ut exacte possis, trochela haec funiculo quadrantem attollens aut demittens officiet, sic!) Tum enim filum perpendiculi huius gradum et minutum elevationis poli ostendet, si observationem accipis ipso aequinoctii die ac hora praecise. Sin extra haec tempora, addes aut demes numero illi tantum, quantum Solem ea die ab aequatore (hinc aut illinc) distare tabula declinationum solarium ostendet. (Exstat tabula haec apud Alstedium: Encyclop[aedia], pag. 1011.)

Peregrinus: Quam iucunda haec sunt! Quid iam de longitudine? Quantum distamus nos a primo meridiano?

Geographus: En, numera ipse hic in globo! Quot sunt gradus?

Peregrinus: (*Numerabit, tandemque dicet.*) Tantundem fere, aut paulo minus, 45, circiter.

Geographus: Non male numeras.

Peregrinus: Ad quid autem est scire locorum latitudines et longitudines?

Geographus: Ad multa. Primo: dum cognoscis, ubi sita sit quaeque regio vel urbs, scies simul in Europane an Asia, vel alibi sita sit. Secundo: distantiam ab invicem quorumcunque duorum locorum invenire poteris. Tertio: per latitudinem ipsam deprehendes dierum et noctium cuiusque loci longitudinem, sicut et aestatis et hiemis.

Hospitius: Eho, num dies et noctes, aestates et hiemes non ubique aequales?

---

[65] logum
[66] sumto

Hospitius: És ezt már kipróbálták?

Földrajztudós: Ezerszer.

Peregrinus: Miután pontosan ismerjük a Föld nagyságát, most már a földrészek fekvését szeretnénk megismerni.

Földrajztudós: Előbb a Föld hosszúságával és szélességével ismerkedjetek meg! Íme! A föld szélességét az egyenlítőtől a pólusok felé számítjuk, mindkettőt 90 fokos osztásban, hosszúságát pedig nyugatról keletre, a teljes kerületet 360 fokra osztva, úgy, hogy kezdetnek az első délkört vesszük, amelyet Európa határánál, a Kanári szigeteknél állapítottak meg.

Hospitius: Melyik szélességi és hosszúsági körön fekszik tehát hazánk, Magyarország?

Földrajztudós: Túl tágan teszed fel a kérdést; valamelyik városét kérdezd!

Hospitius: A mi Patakunknak mi a szélessége?

Geográfus: Ugyanaz, mint ami a pólus magassága. Amennyire ugyanis az egyenlítő eltávolodik a mi zenitünktől, ugyanolyan magasságban van az északi pólus a horizont fölött: (*mindezt megmutatja kezével az égbolton és az égömbön*) vagyis 48 fok és néhány perc.

Peregrinus: Ezt honnan tudjuk?

Földrajztudós: Ha nem akarod elhinni, kipróbálhatod. Íme, itt van egy csillagászati quadráns. Ez hihetővé teszi számodra, ha ismételten kipróbálod.

Peregrinus: Hogyan, kérlek?

Földrajztudós: Állítsd fel ezt az év bármelyik napján, délben, és fordítsd a Nap felé (*így*), hogy ezen a kis nyíláson áthaladjon a Nap sugara. (Hogy pontosan végezhesd, azt biztosítja ez a kocsi, mely a kvadránst a zsineggel együtt megemeli és leengedi, így.) Ekkor ennek a függőnek a fonala megmutatja neked a pólus magasságának fokát és percét, ha a mérést pontosan a napéjegyenlőség napján és órájában végzed.) Ha viszont más időpontban, akkor abból a számból annyit végy el vagy adj hozzá, amennyivel azon a napon a Nap a declinatiós táblázat szerint az egyenlítőtől (erre vagy arra) eltávolodott. (Ez a táblázat megtalálható Alstediusnál: Enciklopédia 1011. o.)

Peregrinus: Milyen szórakoztatóak ezek! Mi van most már a hosszúsággal? Mekkora a távolságunk az első délkörtől?

Földrajztudós: Tessék, számold ki magad ezen a földgömbön!

Peregrinus: (*Számol, majd végül ezt mondja*): Körülbelül ugyanannyi, vagy valamivel kevesebb: körülbelül 45 fok.

Földrajztudós: Nem számolsz rosszul.

Peregrinus: De mire jó, hogy ismerjük a szélességet és a hosszúságot?

Földrajztudós: Sok mindenre. Először: mihelyt tudod, hol helyezkedik el valamely vidék vagy város, egyszersmind tudod azt is, hogy Európában van-e, vagy Ázsiában, vagy valahol másutt. Másodszor: megállapíthatod bármely két hely egymástól való távolságát. Harmadszor: a szélesség alapján meghatározhatod bármelyik hely nappalainak és éjszakáinak a hosszúságát, hasonlóképpen a nyárét és a télét is.

Hospitius: Hohó, hát a nappalok és az éjszakák nem mindenütt egyforma hosszúak?

Geographus: Minime gentium. En, vide globum terrae! Ostendam tibi in illo quinque zonas, ut vocant geographi. En, zonam mediam, amplissimam, inter tropicos decurrentem! Hanc vocant torridam, quia ibi homines ob perpetuam Solis perpendicularitatem vehementissimos habent ardores perpetuumque aequinoctium a mundi exordio usque in finem; dum enim uterque polus horizonti incumbit, ubicunque constitutus Sol semper est 12 horis supra terram, 12 infra terram. Vide rursum ad latera mundi intra polares circulos zonas duas *frigidas* seu *gelidas*,[67] ubi propter Solis continuam collateralitatem vehementissima sunt frigora, et sub ipso polo sex mensium dies, totidem nox. Vide autem inter circulos polares et tropicos (utrinque) zonas itidem duas, quas temperatas vocant; quia in his tractatibus grata tempestatum alternatio est successivis dierum ac noctium incrementis ac decrementis.

Hospitius: Stupenda haec sunt! Perpetuum alicubi sex mensium dies, sex mensium nox! Suntne haec vera?

Geographus (*subridens*):[68] An dubitas? Si[69] demonstrationi et rationibus non credis, abi, experire! Sed interim accipe tabellam hanc per gradus elevationis poli longissimi diei accrementa tibi ostendentem!

Gradus ele[vationis]	Horae Longitudo
0	12
5	12¼
9	12½
13	12¾
17	13
24	13½
31	14
36	14½
41	15
45	15½
49	16
52	16½
54	17
56	17½

Gra. Ele.	Diei longitudo
58	18
60	18½
61	19
63	21
64	21
65	22
66	23
67	24
69	Dies unius mensis
71	" duorum
74	" trium
78	" quatuor
80	" quinque
90	" sex mensium

Hospitius: Magnus est Deus noster, et sapientiae eius non est numerus!

Geographus: Magis dixeris, si gentium terrae globum inhabitantium innumeram multitudinem et varietatem conspexeris.

Hospitius: An undique habitant?

Geographus: Circumcirca aut habitant, aut navigant, adeoque alii antipodes[70] (h[oc] e[st] ex adverso sibi vestigia figentes) sunt.

Hospitius: Et non decidunt, qui infra terram habitant, deorsum?

---

[67] gelidas!
[68] *Geographus subridens*
[69] dubitas? si
[70] *antypodes*

Földrajztudós: Nem bizony. Íme, nézd a földgömböt! Megmutatom neked rajta az öt zónát, ahogy a földrajztudósok hívják őket. Íme, itt van a középső, a legszélesebb, mely a két térítő kör között húzódik. Ezt forrónak hívják, mivel az emberek ott a Nap folyamatos függőleges sugárzása miatt igen heves hőségtől szenvednek, s alatta a világ egyik végétől a másikig folyamatos napéjegyenlőség van. Mivel ugyanis mindkét pólus a horizontra esik, a Nap akárhol tartózkodik is, mindig tizenkét órán át van a föld felett, és tizenkét órán át a föld alatt. Nézd viszont a világ két szélét, a sarkkörön túli két *hideg* vagy *jeges* övezetet, amelyeken a Nap folytonosan ferde sugárzása miatt igen erős hidegek vannak, és magukon a sarkokon hat hónapon át tart a nappal és ugyanennyi ideig az éjszaka. Nézd viszont a sarkkörök és a térítő körök közötti ugyancsak két égövet, amelyeket mérsékelteknek hívunk, minthogy ezekben a sávokban a nappalok és éjszakák folyamatos növekedése, illetve csökkenése folytán az évszakok kellemes váltakozása tapasztalható.

Hospitius: Ezek bámulatos dolgok! Van, ahol hat hónapig tart a nappal, és hat hónapig az éjszaka!? Igaz lehet ez?

Földrajztudós (*mosolyogva*): Kételkedsz benne? Ha nem hiszel a szemléltetésnek és az érveknek, menj, és próbáld ki! Közben azonban vidd magaddal ezt a táblázatot, mely a pólus magasságának foka szerint mutatja neked a nappalok legnagyobb hosszát!

Az elevatio foka	A [nappali] órák száma
0	12
5	12¼
9	12½
13	12¾
17	13
24	13½
31	14
36	14½
41	15
45	15½
49	16
52	16½
54	17
56	17½

Az elevatio foka	A nappal hossza
58	18
60	18½
61	19
63	21
64	21
65	22
66	23
67	24
69	Egy hónap
71	Két hónap
74	Három hónap
78	Négy hónap
80	Öt hónap
90	Hat hónap

Hospitius: Nagy a mi Istenünk, és bölcsességének nincs száma!

Földrajztudós: Még inkább ezt mondanád, ha a földkerekséget lakó népek megszámlálhatatlan sokaságát és változatosságát szemügyre vennéd.

Hospitius: A Földet mindenhol lakják?

Földrajztudós: Körös-körül vagy laknak vagy hajóznak rajta, sőt egyesek másoknak az ellenlábasai (antipodes), vagyis a talpuk egymással szemben van.

Hospitius: És akik a föld túlsó oldalán vannak, nem esnek le róla?

Geographus: Adhucne puerilia cogitas? Nemo sibi infra terram habitare videtur, cum omnes terram habeant sub pedibus, coelum vero supra se; aeque ut tu. Quorsum ergo deciderent in terra constituti? Quocunque ferrentur, coelum versus (quod omnes ambit) ferrentur, quod impossibile. Quaero ex te: si possibile esset nobis hic terram perforare recta per centrum usque ad antipodas[71] demittereque lapidem deorsum, quid putas: lapis ille ferreturne ad antipodas[72] usque?

Hospitius: Fortasse.

Geographus: Et quo inde?

Hospitius: Nescio.

Geographus: Vides te haerere? Male iudicasti. Lapis ille non ulterius ferri posset, quam ad centrum terrae; ibi quiesceret. Sicut et illi (antipodes), si emitterent lapidem, non posset ad nos usque penetrare, subsisteret itidem in centro. Quomodo ergo lapides hi quiescerent in centro terrae nullo fulcro sustentati, ita pendet tota terra in mundi centro.

Peregrinus: Laudent Dominum omnia opera eius! Hallelujah!

Geographus: Amen. Sed restat de gentibus globi terreni incolis loqui.

Peregrinus: Loquere, oramus.

Geographus: Superficies globi terreni maiori fere parte cooperta est aquis, quas Oceanum vocamus. Ecce! In hoc velut innatant quinque maximae continentes terrae maribus a se determinatae, circa se infinitas insulas, intra se vero vastissimas regiones dissociatas gentibus et linguis habentes: Europa, Asia, Africa, America, Magellanica.

Peregrinus: Nos in qua habitamus?

Geographus: In Europa, quae omnium minima est (*ecce*!), tot tamen habet gentes! Recensebo eas, et in globo hoc ostendam ordine. Ecce, hic habitant Hispani,[73] et his contermini Lusitani! Tum Hiberni, Scoti, Angli, Dani, Sveci, Norvegi, Lappones. Dehinc Russi seu Moscovitae amplissima gens, Lithvani; Borussi, Poloni, Bohemi, Germani, Belgae, Galli, Itali, Siculi, Dalmatae, Hungari (ecce, quantulum terrae angulum nos possidemus!) Transilvani, Graeci, Valachi, Thraces. Asia quadruplo maior Europa, habet Turcas, Scythas seu Tartaros, Chinenses, Indos, Persas, Armenios, Arabes aliosque infinitos. (*Ostendet singularum gentium situm.*) Africani populi sunt Aegyptii, Barbari, Mauri (atri Aethiopes), Abyssini (albi Aethiopes), Casres et alii innumeri. America vero demum scatet gentibus nobis ignotis et innominatis, aliquot tamen maiores et celebriores innotuerunt, Brasilienses, Peruviani, Mexicani etc. In Magellanica omnia fere adhuc ignota sunt, litora[74] demum circumnavigarunt[75] nostri.

Hospitius: O, Domine Deus noster, quantus es Tu, tantarum rerum conditor!

Geographus: Interim utut vastus est globus terrae, Sol tamen coelestis centies et sexagies maior esse deprehenditur; nec ulla est visibilis in coelo stella tam exigua, quae non terrae globum mole excedat.

(Discipuli coelos suspiciant, manus complodant, suspirent!)

---

[71] antypodas
[72] antypodas
[73] *Hispani!*
[74] littora
[75] circum navigarunt

Földrajztudós: Még mindig gyermetegségeket gondolsz. Senki sem úgy látja, hogy ő a Föld túlfelén lakik, mivel a föld mindenkinek a lába alatt van, az ég pedig fölötte, éppen úgy, mint neked. Hová esnének tehát, amikor a földön vannak. Bármerre esnének, az égbe esnének (mely mindent körbevesz), ami lehetetlen. Kérdem tőled: ha lehetséges volna számunkra, hogy itt átfúrjuk a Földet, egyenesen a középpontján át egészen az átellenben levőkig, és leejtenénk egy követ, mit gondolsz: eljutna az a kő az ellenlábasainkig?

Hospitius: Talán.

Földrajztudós: És tovább hová?

Hospitius: Nem tudom.

Földrajztudós: Látod, elakadtál. Rosszul ítéltél. Az a kő nem zuhanhat tovább a Föld középpontjánál, ott megáll. Miként ha azok, az ellenlábasaink ejtenének le egy követ, az sem jutna el hozzánk, hanem ugyanúgy megállna a középpontban. És ahogyan ezek a kövek megállnának a Föld középpontjában, noha semmi sem támasztja alá őket, ugyanúgy lebeg a Föld egésze is a világ közepén.

Peregrinus: Dicsérjék az Urat összes alkotásai! Alleluja!

Földrajztudós: Amen. Hátravan azonban még, hogy a gömb alakú föld lakóiról beszéljünk.

Peregrinus: Beszélj, kérünk.

Földrajztudós: A gömb alakú Föld felületének majdnem a nagyobbik részét víz borítja, amelyet Óceánnak hívnak. Íme. Ebben úgyszólván úszik az öt nagy, összefüggő földrész, amelyeket tengerek választanak el egymástól: körülöttük végtelenül sok sziget, a belsejükben hatalmas területek különböző fajta és nyelvű népekkel; ezek: Európa, Ázsia, Afrika, Amerika és Magellán földje.

Peregrinus: Mi melyiken lakunk?

Földrajztudós: Európában, mely mindük közül a legkisebb (*Íme*), mégis oly sok rajta a nép. Számba veszem és ezen a térképen sorban megmutatom őket. Íme, itt laknak a hispánok és szomszédaik, a luzitánok. Azután az írek, a skótok, az angolok, a dánok, a svédek, a norvégek, a lappok. Utánuk az oroszok vagy moszkoviták igen nagy számú népe, a litvánok, a fehéroroszok, a lengyelek, a csehek, a németek, a franciák, az olaszok, a szicíliaiak, a dalmátok, a magyarok (íme, a földnek milyen kis szöglete a miénk), az erdélyiek, a görögök, az oláhok, a thrákok. Ázsiát, mely négyszer nagyobb Európánál, a törökök, a szkíták vagy tatárok, a kínaiak, az indek, a perzsák, az örmények, az arabok lakják, és még számtalan más nép. (*Megmutatja az egyes népek elhelyezkedését.*) Afrika népei: az egyiptomiak, a berberek, a mórok (a fekete etiópok), az abesszinok (fehér etiópok), a szerecsenek és még sokan mások. Amerika tele van számunkra ismeretlen és nevük sincs népekkel, néhány nagyobb és híresebb azonban ismeretes közülük: a brazilok, a peruiak és a mexikóiak stb. Magellániában mindeddig jóformán minden ismeretlen, csak a mi időnkben hajózták körül a partjait.

Hospitius: Mily nagy vagy te, Istenünk, ily hatalmas dolgok alkotója!

Földrajztudós: Ám mindezek ellenére, bármilyen nagy is a földgolyó, az égen látható Nap mégis 160-szor nagyobb nála, és nincs az égen olyan parányi, látható csillag, mely tömegével ne múlná felül a földgolyót.

(*A tanítványok nézzenek fel az égre, csapják össze a tenyerüket és sóhajtsanak fel!*)

Geographus: Etiam gloriae Dei servit spectare montes aliquos stupendae altitudinis, ut nubes superent; celebriores in Europa sunt: Alpes, Pyrenaei, Carpatus etc. In Asia Olympus (sic!), Taurus et Caucasus. In Africa Atlas et Lunae montes etc. Famosa item flumina: in Europa Danubius et Boristenes; in Asia Indus, Ganges, Oby; in Africa Nilus; in America Maragnon. Inclytae urbes orbes compendia sunt in Europa Constantinopolis, Roma, Venetia, Lutetia Parisiorum, Londinum, Amsterdanum etc. In Africa Alcair, Fessa, Marocco. In Asia Bagdet (seu Babylon), Alepo, Goa, Cambalu et Qvinzay. Quae sola (Qvinzay) in circuitu habet 20 nostratia milliaria, ut expedito equiti a porta ad oppositam portam unius integri diei iter sit. Et quia super paludes sita est, pontes habet lapideos 1260. Est et ibidem in China pro miraculo mundi habitus 400 milliarium murus contra irruptiones Tartarorum exstructus. Sed tempus nos deficit: alia differamus!

Hospitius: Non taederet totum diem in his deliciari.

Geographus: Sed alii iam exspectant: auferte isthaec.[76]

Scena VI.[77]

(Historicus idemque chronologus cum discpulis octo: 1. 2. 3. 4. 5. 6. 7. 8.)

Historicus: Recte facitis, quod in Collegio Historico frequentes compareatis. Historia enim eruditionis oculus est: quia nihil videtur scire, qui quid ante nos in mundo actum si, nescit. Hinc olim Aegyptii Graecos semper pueros appellarunt, eo quod antiquitatum essent ignari. Vos ergo, adolescentes, si non vultis semper esse pueri, studio historico multum navate operam.

Discipulus 1.: Ea nobis mens est, eo fine Collegium Historicum frequentamus.

Historicus: Sciendum vero est geographiam et chronologiam duos esse historiae oculos, sine quibus haec caeca foret.

Discipulus 2.: Geographiae gustum iam habemus; *chronologia* quid sit, nescimus.

Historicus: *Geographia* est locorum, *chronologia* temporum notitia. Ad omnem enim historiam recte intelligendam insigniter facit, scire *ubi* et *quando* aliquid gestum sit. *Chronologus* igitur supputat, qua mundi aetate hoc illudve acciderit, et quantum praesens tempus distet ab exortu rerum, aut alia quapiam observabili *periodo* seu *epocha*: ut ne simus nescii, ubi iam sumus.

Discipulus 3.: Quid est *epocha*?

Historicus: Est aliquis notabilis terminus, unde annorum numeratio incipit. Qui quidem terminus communis omnibus iure esse debeat ab orbe condito, sed quia istud initium incompertum fuit plerisque, assumebat quaelibet gens alium sibi notum et memorabilem terminum.

---

[76] isthaec

[77] [Előtte – tévesen – ez áll:] ACTUS I.

Földrajztudós: Az Isten dicsőségét szolgálja az is, ha szemügyre vesszük a hegyeket, amelyek elképesztően magasak, úgyhogy a felhők fölé emelkednek. Európában a híresebbek: az Alpok, a Pireneusok, a Kárpátok stb. Ázsiában (sic!) az Olimposz, a Taurus, a Kaukázus. Afrikában az Atlasz-hegység és a Félhold hegyei. Ugyanígy a híresebb folyók: Európában a Duna és a Dnyeper, Ázsiában az Indus, a Gangesz és az Ob; Afrikában a Nílus, Amerikában a Maragon. A Föld híres városai Európában Konstantinápoly, Róma, Velence, Párizs, London, Amszterdam stb; Afrikában Algír, Fessa, Marocco; Ázsiában Bagdad (vagy Babilon), Aleppo, Goa, Cambalu és Quinzay. Ezek közül Quinzaynak magának 20 mérföld a kerülete, úgyhogy egy málha nélküli lovasnak az egyik kaputól a szemben levő másik kapuig egy teljes nap az út. S mivel ingoványos talajon fekszik, 1260 kőhídja van. Ugyanott, Kínában található a négyszáz mérföld hosszú fal, amit a világ egyik csodájának tartanak, s amelyet a tatárok betörései ellen építettek. Kifogytunk azonban az időből; a többit halasszuk máskorra!

Hospitius: Nem bánnám, ha egész nap ezekkel szórakoznánk.

Földrajztudós: Csakhogy már mások várnak. Ezeket vigyétek magatokkal!

6. jelenet

(A Történész nyolc tanítványával.)

Történész: Jól teszitek, hogy sokan látogatjátok a történelem szemináriumot. A történelem ugyanis a műveltség szeme, mivel úgy látszik, semmit sem tud az, aki nem tudja, hogy mielőttünk mi történt a világban. Hajdan az egyiptomiak azért nevezték mindig gyermekeknek a görögöket, mivel azok nem ismerték a múltjukat. Így hát, fiaim, ha nem akartok mindig gyermekek lenni, fektessetek sok munkát a történelem tanulmányozásába!

1. tanítvány: Ez a szándékunk, s ezért járunk a történelem szemináriumra.

Történész: Tudnotok kell, hogy a történettudománynak két szeme van: a földrajz és a kronológia; e kettő nélkül vak volna.

2. tanítvány: A *földrajz*ba már belekóstoltunk; a *kronológiá*ról azonban nem tudjuk, hogy micsoda.

Történész: A földrajz a helyek, a kronológia az idő tudománya. A történelem egészének helyes megértése szempontjából különösen fontos tudni azt, hogy valami *hol* és *mikor* történt. A *kronológus* tehát kiszámítja, hogy az egyik vagy a másik esemény a világnak melyik korszakában történt, és hogy napjainkig mennyi idő telt el a világ kezdete vagy valamely más, nevezetes időszak vagy kor óta, hogy pontosan tudjuk, hol tartunk most.

3. tanítvány: Mit jelent az, hogy *kor*?

Történész: [Mindenütt] van valamilyen nevezetes időpont, ahonnan az évek számítása kezdődik. Ez az időpont igazság szerint mindenkinek közösen a világ teremtése kellene hogy legyen, mivel azonban ez mint kezdet a legtöbb ember számára ismeretlen volt, az egyes népek más-más, számukra ismert és emlékezetes eseményt választottak kiindulási pontnak.

Exempli gratia: *Iudaei* olim annos supputabant ab exitu suo ex Aegypto, nunc a desolatione[78] Ierosolymae. *Graeci* ab Olympiacis ludis, quos Iphitus instituerat celebrari quinto quoque anno inclusive, seu quarto exclusive. *Romani* annos numerabant a condita sua urbe; *Christiani* a nato Christo; *Turcae* a fuga Mahomedi (*aeram Hegirae* vocant); reges denique *aeras* suas (seu *epochas*) auspicantur a caeptu regni sui.

Discipulus 4.: Multine sunt historicorum libri?

Historicus: Priscorum ruditas non alias habuit historias, quam quas sibi mutuo narrabant, aut erectis quibusdam monumentis posteritati innuebant. Ex[empli] gr[atia]: Congesserunt alicuibi lapidum struem, aut erigebant ligneum vel lapideum *cippum*. Pro numeranda v[idelicet] regum successione infigebant parieti clavos, aut ligabant in[79] fune nodos iuxta regnandi brevius aut diuturnius spatium (*haec ostendenda sunt*). Veniebant nihilominus tamen res in oblivionem et transformabantur in fabulas. Demum postquam literae increbruerunt, caeperunt res gestas in commentaria referre una cum circumstantiis: ut ne quid affictitii aut subditii irreperet.

Discipulus 5.: Quanta est mundi duratio?

Historicus: Decurrerunt iam prope sex mille anni; quantum autem restat, soli Deo notum est.

Discipulus 6.: Ah, quantum rerum intra 6000 annos gestum sit, quis memoria complecti possit!

Historicus: Nemo mortalium. Sed nec omnia scripta sunt, nec sciri omnia, quae scripta sunt, opus est. Sapiens erit, qui primaria quaeque ex omnium seculorum decursu, de praecipuis humani generis mutationibus, suae in primis gentis, et quae praeterea insignem habebunt usum, non ignoraverit.

Discipulus 7.: Clarissime Domine, placetne nobis tale aliquod chronicorum omnium tradere berviarium? In vasta enim historicorum volumina nondum forte immittendi sumus nos studio huic demum initiati.

Historicus: Faciam, ut omnium historiarum ex me habeatis medullam anno uno perdiscendam. Interim brevissimum illud breviarium, quod Ianua Linguarum, cap[itulum] LVII. habet, percurrite, et vobis reddite familiare. Hodie initium esse Collegio historico datum, satis fuerit.

Discipulus 8.: Acquiescimus, et agimus gratias.

Scena VII.

(Logicus cum quatuor discipulis.)

Logicus: Logices igitur artis penitiorem quaeritis cognitionem?

Discipulus 1.: Quaerimus profecto: ad accurate pervidendum cogitationum processum, et non permittendum eas evagari intra cancellos ductas.

---

[78] desolotione
[79] ligabantin

A *zsidók* például egykor az Egyiptomból való kivonulásuktól számolták az éveket, most Jeruzsálem pusztulásától; a *görögök* az [első] olympiai játékoktól, melyeknek megtartását legfeljebb öt-, s legalább négyévenként *Iphitus* rendelte el nekik. A *rómaiak* városuk alapításától számították az éveket, a *keresztények* Krisztus születésétől, a *törökök* Mohamed menekülésétől (ezt *Hegire-időszak*nak hívják), s végül a királyok saját *korszakuk*at (vagy *korukat*) uralkodásuk kezdetétől számítják.

4. tanítvány: Sok könyv van-e a történetíróktól?

Történész: Az ősi, műveletlen kornak nem volt más történelme, csak az, amit az emberek szóban továbbadtak egymásnak, vagy amit bizonyos emlékművek felállításával hagyományoztak az utókorra: például kőrakást hordtak össze valahová, vagy *cippusok*at emeltek kőből, illetve fából. Hogy egymást követő királyaikat számon tartsák, szögeket vertek a falba, vagy csomókat kötöttek egy kötélre egymástól kisebb-nagyobb távolságra, azok uralkodása időtartamának megfelelően. (*Ezeket be kell mutatni.*) Viszont legalább annyi esemény feledésbe merült vagy mesévé alakult át. Végül, miután elterjedt az írás, viselt dolgaikat elkezdték *tudósítások*ban összefoglalni, hogy azokba ne kerülhessen be semmiféle koholmány vagy hazugság.

5. tanítvány: Mennyi a világ időtartama?

Történész: Csaknem hatezer esztendő már eltelt belőle, de hogy még mennyi van hátra, azt egyedül Isten tudja.

6. tanítvány: Ó, ez alatt a hatezer esztendő alatt mennyi minden történhetett! Ki volna képes megjegyezni őket?

Történész: Senki emberfia. De nem is írtak le mindent, és nem is kell tudni mindent, amit leírtak. Az számít majd művelt embernek, aki a századok összességének történetéből alaposan megismer néhány, elsőrendűen fontos eseményt azok közül a változások közül, amelyek az emberi nem, elsősorban azonban amelyek a saját népe körében játszódtak le, s ezenkívül azokat, amelyek különösképpen tanulságosak.

7. tanítvány: Tekintetes uram! Adnál-e nekünk valami olyan könyvet, ami az összes krónika rövid összefoglalását tartalmazza? A történeti művek roppant köteteihez talán még nem kellene odaengedned bennünket, hiszen csak nemrég lettünk felavatva.

Történész: Azon leszek, hogy egy év leforgása alatt vázlatos képet kapjatok tőlem az egész történelemről, és hogy azt meg is tanuljátok. Addig fussátok át azt a rövid, kis összefoglalást, melyet a Középfokú Latin Tankönyv LVII. fejezete tartalmaz, és ismerkedjetek meg közelebbről vele. Mára legyen elég, hogy bevezetőt adtunk a történelem szemináriumhoz!

8. tanítvány: Beérjük ennyivel és hálásak vagyunk.

7. jelenet

(A logika professzora négy tanítványával.)

Logikus: Tehát a logika tudományának mélyebb ismeretére vágytok?

1. tanuló: Valóban, hogy pontosabban átlássuk gondolataink menetét, s ne engedjük, hogy elkóboroljanak, hanem meghatározott korlátok közé szorítsuk őket.

Logicus: Necessaria utique ars, si ulla, propter mentis nostrae volubilitatem, qua per rerum superficiem vagabunde serpendo se et res obscurat, intricat, incertat. Sed est ars caeteris difficilior, quia mens alibi obiecta sua ante se posita speculatur, hic autem se in se reflectere, propriasque rerum imaginationes spectare et normare necesse habet. Quod praemoneo, ut singulari attentione hic opus fore (si verum logices usum percipere vultis) memineritis.

Discipulus 2.: Securum te reddimus, Domine: non passuros nos aliquid in diligentia nostra desiderari.

Logicus: Eia, igutur rem aggrediamur! In omni cogitatione tria concurrunt: mens cogitans, obiectum cogitabile, et aliquid de illo cogitandum.[80] Obiectum cogitationis logici vocant thema, cogitatum vero argumentum. Thema rursum, de quo cogitandum est et cogitatur, est aliquid aut *ignotum*, aut *incertum*, aut *inordinatum* seu confusum. Ignotum est, quod nescitur, num sit, vel quid sit, vel quantum, quale, ubi etc. Incertum, de quo dubitatur, an sit, vel an quod esse dicitur, vel putatur; aut num tantum, tale, ibi etc. Confusum, ubi se multa simul offerunt[81] mentemque obruunt. Dialecticus igitur ignotum evestigare, incertum probare, confusum in ordinem redigere quaerens, omnia pertentat tribus viis: I. *sensu* proprio, si res haberi potest coram; II. *ratiocinatione*, si rei non clare prostantis aliqua tamen prostant indicia; III. si nihil horum potest, demum aliena advocat *testimonia*, quibus iuvetur.

Discipulus 3.: Ergo haec tria: sensus, ratio et aliena relatio ubique logicum iuvant?

Logicus: Prorsus: sive cogitationes numerat, sive mensurat, sive ponderat.

Discipulus 4.: Quid hoc est: cogitationes numerare, mensurare, ponderare?

Logicus: Voces has e mathesi mutuamur: logici dicunt invenire, ordinare, iudicare, quae sunt tria logices officia tresque partes.

Discipulus 1.: Et omnia sensu, ratione, testimonio?

Logicus: Omnia. Nam quod *inventationem attinet*: et sensus per res ductus multa cogitanda reperit; et ratio rem quamque seorsum examinans longe plura invenit, et testimonia eorum, qui iam ante nos res vestigarunt, infinita offerunt. Dives prorsus cogitationum erit, quisquis multa et varia sensibus usurpaverit, ratione disquisiverit, apud authores legerit. Rursum 2. rerum ordinem docere possunt, tum res sensu bene inspectatae, tum ratio res inter se conferens, tum aliorum quandoque consilium. Et quando *veritas rerum inventarum* aut dispositarum quaeritur, possunt et res bene examinatae, quid vere sint aut non sint, fateri; tum sicubi sensus aberrat ratione emendari, aut si non aberrat, stabiliri, sicut et alieno fido testimonio veritati addi robur.

---

[80] cogittandum
[81] offerunt!

Logikus: Ha valami, akkor ez mindenképpen szükséges tudomány, szellemünk mozgékonysága miatt, minek következtében az könnyedén siklik át a dolgok felszínén, s ezzel elhomályosítja önmagát, a dolgokat pedig összezavarja és bizonytalanná teszi. Csakhogy ez a tudomány nehezebb ám a többinél, mivel a többiben az értelem a tárgyait mint eléje helyezetteket szemléli, itt azonban önmaga felé kell fordulnia és a dolgokról alkotott saját elképzeléseit kell vizsgálnia és ellenőriznie. Ezért előre figyelmeztetlek benneteket: itt különösen nagy erőfeszítésre lesz szükség, ha át akarjátok látni a logika helyes használatának a módját.

2. *tanuló:* Megnyugtatunk, uram, nem fogjuk megengedni magunknak, hogy igyekezetünk bármi kívánnivalót hagyjon maga után.

Logikus: Akkor térjünk a tárgyra! Minden gondolatban három dolog találkozik: a gondolkodó értelem, az elgondolható tárgy és az a valami, amit erről az utóbbiról gondolunk. A gondolat tárgyát a logikusok témának, a róla alkotott gondolatot kijelentésnek nevezik. Mármost a téma, amiről gondolunk valamit, vagy *ismeretlen*, vagy *bizonytalan*, vagy *rendezetlen*, illetve zavaros. Ismeretlen az, amiről nem tudjuk, hogy vajon létezik-e, micsoda, mekkora, milyen, hol létezik stb. Bizonytalan az, amivel kapcsolatban kétséges, hogy létezik-e, illetve az-e, aminek mondják vagy vélik; vajon akkora-e, olyan-e, ott van-e stb. Zavaros az, aminek esetében egyszerre sok lehetőség kínálkozik, s ezek elborítják az értelmet. A dialektikus tehát, miközben arra törekedik, hogy az ismeretlent kikutassa, a bizonytalant bizonyítsa, a zavarosat rendbe tegye, mindezt háromféle módszerrel próbálja elérni: I. a saját *érzékelésé*vel, ha a dolog hozzáférhető; II. *következtetés*sel, ha annak a valaminek, ami nem teljesen világos előtte, vannak bizonyos ismertetőjegyei. III. Ha e kettő közül egyik sem lehetséges, végül *mások tanúságtételét* hívja segítségül, hogy arra támaszkodjék.

3. *tanuló:* Tehát mindig ez a három: az érzékelés, a következtetés és mások tanúságtétele segíti a logikust?

Logikus: Teljességgel, akár számba veszi, akár méri, akár mérlegeli a gondolatokat.

4. *tanuló:* Mit jelent az, hogy számba venni, mérni és mérlegelni a gondolatokat?

Logikus: Ezeket a kifejezéseket a matematikából kölcsönöztük. A logikusok ezt úgy mondják, hogy: feltalálni, rendezni, megítélni; ez a logika három feladata és három fő része.

1. *tanuló:* Mindezt az érzékelés, a gondolkodás és mások tanúságtétele révén?

Logikus: Igen. Mert ami a *feltalálást illeti*, egyrészt az érzékelés a tárgyak által vezérelve sok olyan dolgot talál, amely elgondolható, másrészt a gondolkodás az egyes dolgokat külön-külön vizsgálva még többre bukkan, harmadrészt azok tanúságtételei, akik már előttünk is vizsgálták a dolgokat, végtelenül sok mindent tárnak elénk. Az lesz igazán gazdag gondolatokban, aki sok és sokféle dolgot próbált ki az érzékeivel, kutatott fel az értelmével és olvasott az auktoroknál. A dolgok rendjére vonatkozóan pedig útmutatással szolgálhatnak egyrészt az érzékeléssel alaposan megvizsgált dolgok, másrészt a gondolkodás, ha a dolgokat összehasonlítja egymással, harmadrészt alkalomadtán a mások javaslatai is. Amikor pedig *a feltalált vagy elrendezett dolgok igazságtartalmát keressük*, egyrészt maguk az érzékeléssel alaposan megvizsgált dolgok tanúsíthatják, hogy valójában mik léteznek és mik nem, továbbá az érzékelés, ha téved, a gondolkodás által helyesbíthető, ha pedig nem téved, megerősíthető, mint ahogy mások megbízható tanúságtétele révén is alátámasztható az igazság.

Discipulus 2.: Valde haec sunt harmonica.

Logicus: Debent enim esse. Caeterum quia logicae propriissimum est ratiocinationi ponere leges, hic sistamus, ratiociniique leges recognoscamus. Inventionis locos vocant certos rerum titulos, quorum admonitu quidvis invenire liceat. Ut sunt *causa*, *effectum*, *subiectum*, *adiunctum*, *simile*, *dissimile*, *diversum*, *adversum* seu contrarium etc. Enimvero longe melius et plenius hic serviet rerum scala metaphysica:[82] substantia, accidens, defectus, degeneratio combinata et conglobata, per suas species diducta. Sub combinatis enim omnia illa, quae logici ususrpant, reperiuntur, et longe plura.

Discipulus 3.: Quid autem cum inventis argumentis faciendum?

Logicus: Exstruenda est inde plena rei *descriptio*, aut brevis et accurata *definitio*. Tum progrediendum ad *divisionem* bimembrem, trimembrem, quadrimembrem, et prout res dividi requirit. Sive divisio fuerit rei a re, quam *distinctionem* vocamus, ut *homo doctus ab indocto*; sive totius in partes, ut homo in corpus et animam, quae partitio dicitur; sive generis in species, ut homo in corpus et animam, quae *distributio* est.

Discipulus 4.: Haec intelligimus; perge!

Logicus: Ex inventis cogitationibus fiunt theses seu enunciationes, quibus aliquid de aliquo affirmatur aut negatur. Ubi tria semper occurrunt[83] (seu aperte seu subintellecte) *subiectum*, de quo aliquid dicitur; *praedicatum*, quod dicitur; et *copula*, per quam duo ita cohaerent, ut *Logica est discenda*. Tu, dic, ubi hic est subiectum, ubi praedicatum, ubi copula?

Discipulus 1.: Logica est subiectum, *discenda* praedicatum, *est* copula.

Logicus: Recte. Sed notate: *praedicatum etiam dici terminum maiorem, subiectum terminum minorem*. Iam si cui dubitare venit: utrum praedicatum illud de subiecto illo affirmari debeat? quaerendus est tertius terminus (quem *medium* vocant), qui cum illis duobus bis transpositus litem dirimat. Ex[empli] gr[atia]: si dubitetur, an logica sit (1) discenda (2), respondeo, est, quia est (3) utilis. Exsurget inde syllogismi (hoc est ratiocinii) structura trium propositionum. Quarum prima ponit basin: *Utilia sunt discenda*; altera subsumit: At *logica est utilis*; tertia concludit: *Ergo logica est discenda*.

Discipulus 2: Semper igitur ex praemissis et concessis duabus infertur tertia, qua incertitudo tollitur?

Logicus: Semper. Dissimulatur tamen aliquando altera praemissarum, et fit *enthymema*, ut *Logica est utilis*; *ergo discenda* etc.

Discipulus 2.: Quid fit, si quaestio incidat valde controversa, et in utramque partem disputabilis?

Logicus: Disputatio exsurget. Ubi alter argumentatur pro affimativa parte, alter pro negativa, alterque solvit alterius argumenta et obiectiones, donec veritas patescat. Tametsi captiosi disputatores (sophistae dicti) aliquando argutari tortuosisque argumentationibus veritati illudere pergant, urgendi tamen sunt, donec obmutescant.

---

[82] metaphisica
[83] occcurunt

2. tanuló: Ezek ugyancsak összhangban vannak egymással.

Logikus: Összhangban is kell lenniük. Egyébként, mivel a logika legsajátosabb feladata az, hogy törvényeket szabjon a gondolkodás számára, itt álljunk meg és vegyük sorra a gondolkodás törvényeit. A feltalálás ismétlődő elemeit a dolgok jellemzőinek hívják, s ezek útmutatásával bármit fel lehet találni. Ilyenek az *ok, a hatás, az alany, a tulajdonság, a hasonló, a különböző, az eltérő* vagy *ellentétes* stb. Itt azonban sokkal jobb és teljesebb szolgálatot tehet a dolgok metafizikai sorozata: szubsztancia, esetlegesség, hiány, elfajzás, kettősség, csoportosság, saját fajtáik szerint elkülönítve. A kettősség alatt megtalálhatók mindazok, amivel a logikusok foglalkoznak, sőt, sokkal több is annál.

3. tanuló: S mit kell tennünk az ismertetőjegyek feltárása után?

Logikus: Ezt követően össze kell állítanunk a dolgok teljes *leírását*, vagy rövid és pontos *meghatározását*. Utána tovább kell lépnünk a *felosztáshoz*, például hogy két tagú, három tagú, négy tagú stb., ahogyan azt a dolog felosztása megköveteli. A dolgot elhatárolhatjuk valamely másik dologtól, mint például *a művelt embert a műveletlentől*, – ezt *megkülönböztetés*nek nevezzük –, az egészet feloszthatjuk részeire, mint például az embert testre és lélekre – ezt *felosztás*nak hívjuk –, vagy a nemet a fajtáira, mint például az embert férfiakra és nőkre – ennek *megosztás* a neve.

4. tanuló: Ezeket értjük. Folytasd tovább!

Logikus: A feltalált gondolatokból tézisek, vagyis kijelentések lesznek, amelyekkel valamiről valamit állítunk vagy tagadunk. Ebben mindig három dolog találkozik össze (vagy nyilvánvalóan, vagy odaértendően): az *alany*, amiről valamit állítunk, az *állítmány*, amit róla kijelentünk, és a *kopula*, amely a kettőt összekapcsolja egymással, mint pl. *Logica est discenda*. Mondd meg, ebben a mondatban hol van az alany, hol az állítmány, hol a kopula?

1. tanuló: Az alany a *logica*, az állítmány a *discenda*, az *est* pedig a kopula.

Logikus: Helyes. Jegyezzétek meg továbbá, hogy *az állítmányt elsődlegesen fő mondatrésznek, az alanyt másodlagosan fő mondatrésznek* is mondják. Ha mármost valakiben kétely támad, hogy egy bizonyos állítmány állítható-e egy bizonyos alanyról, egy harmadik tagot kell keresnünk (ezt *középső*nek hívják), amely kétszer elhelyezve az előtagokban eldöntheti a vitát. Például: Ha kétely támad, hogy a logika (1) valóban megtanulandó-e (2), azt válaszolom, hogy igen, mivel hasznos (3). Mindebből egy három tagból álló szillogizmus keletkezik. Ezek közül az első jelenti az alapot: *„A hasznos dolgok megtanulandók"*. A második hozzáteszi: *„A logika hasznos"*. A harmadik következtet: *„A logika tehát megtanulandó"*.

2. tanuló: Így hát mindig premisszákból, méghozzá két megengedésből származik egy harmadik, mely megszünteti a bizonytalanságot?

Logikus: Igen. Néha azonban a második premissza hallgatólagosan elmarad, s ilyenkor *enthümémá*ról van szó: *A logika hasznos*; *A logika tehát megtanulandó* stb.

3. tanuló: S mi történik akkor, ha igen vitatható kérdés merül fel, és mindkét irányban lehet mellette érvelni?

Logikus: Akkor vita támad, amelyben az egyik fél mint állító, a másik mint tagadó érvel, s az egyik cáfolja a másik érveit és ellenvetéseit, míg ki nem derül az igazság. Ámbár a csűrő-csavaró vitatkozók (szofistáknak hívják őket) néha azon vannak, hogy szaporítsák a szót és nyakatekert érveikkel gúnyt űzzenek a másikból, addig kell azonban szorongatni őket, míg el nem némulnak.

Discipulus 4.: Quid autem, si quando materiae multae, indiscretae, confusimque se oggerentes, discernendae et in ordinem redigendae sint, quomodo faciendum?

Logicus: *Methodus* advocanda est in auxilium. Cuius lex summa trina: I. Ut notiora ubique praemittantur ignotioribus, nempe priora posterioribus, totum partibus, genus speciebus etc. II. Ut omnia disponantur et cohaereant sic, quomodo ab invicem descendunt, ut notio notionem trahat sic, ut in catena annulus annulum. III. Ut omnia exprimantur verbis perspicuis, nihil ambiguitatis relinquentibus.

Discipulus 1.: Totumne hoc methodi artificium?

Logicus: Omnia huc reduci possunt. Nam et aliena confusa secundum has regulas examinat et emendat logicus. Atque si sophismata latitare animadvertit in verbis, declarat voces obscuras, distinguit ambiguas, limitat indeterminatas, restringit generales nimis; et si quid sumi queat largius, excipit nominatim, evincitque omnia rationibus, ut conceptus sint clari: sic potenter dilucidans tenebrosa, refutans paralogismos, digerens inordinata. Sed contexere tam perfecte cogitata propria synthesis est; retexere aliena, alanysis;[84] conferre plura cum invicem (propria vel aliena) syncrisis.

Discipulus 2.: Utinam haec iam faciamus!

Logicus: Exercitiis accuratis tota haec res constat, quae nostro in collegio urgebimus strenue. Hodie fundamentum posuisse ne paeniteat.

Scena VIII.

(Eloquentiae professor cum auditorum turba.)

Humanissimi auditores! Eloquentiae professio mihi demandata est, meam ornabo Spartam. Et quidem primo hoc provinciae novae aggressu eloquentiae arborem coram vobis expandere decrevi una cum detectis radicibus suis, ut quid et quantum sit, quod proponimus, simul pateat, deinde vel gradatim eamus, ab uno ad aliud. Hodie itaque, dum in generalibus versamur, nemo mihi interloquatur: professorio more agam, sermoneque inabrupto sermonis artificia exponam.

Cuius artificii gradus sex sunt.

(1) *Primus*: intelligere vocum significationes veras, quod docent LEXICA;

(2) *Secundus*: easdem voces scire flectere et nectere apte, quod tradit GRAMMATICA;

(3) *Tertius*: sermonem ornare ad elegantiam, quod facit RHETORICA;

(4) *Quartus*: ornato sermone scire uti potenter ad quidvis persuadendum, ad quam artem informat ORATORIA;

---

[84] analisis

4. tanuló: Mi van azonban akkor, ha az anyag sokféleségként, elkülönítetlenül és zavarosan kerül elénk, s a feladatunk az, hogy elkülönítsük és elrendezzük. Ezt hogyan kell elvégeznünk?

Logikus: Ekkor a *módszert* kell segítségül hívnunk. Ennek három legfőbb szabálya. I. az ismertebb dolgok mindig előzzék meg a kevésbé ismerteket; II. az egész a részeket, a nem a fajokat. III. Mindent úgy rendezzünk el és úgy kapcsoljunk össze, ahogyan kölcsönösen függnek egymástól, hogy az egyik ismert dolog úgy kövesse a másikat, mint a láncszemek követik egymást. IV. Miindent egyértelmű szavakkal jelöljünk, melyek semmi kétséget sem hagynak maguk után.

1. tanuló: Ez a módszerre vonatkozó egész tudomány?

Logikus: Ezekre minden visszavezethető. A logikus ugyanis ezek szerint a szabályok szerint vizsgálja és teszi rendbe mások zavaros dolgait is. Ha ugyanis azt veszi észre, hogy a hamis érv a szavak mögött bújik meg, a homályos szavakat megvilágítja, a kétségeseket egyértelművé teszi, a meghatározatlanokat meghatározza, a túl általánosaknak szűkíti a terjedelmét, és észérvekkel mindent kibogoz, hogy a fogalmak világosak legyenek; így hathatósan megvilágítja, ami homályos, megcáfolja, ami hamis, szétválasztja, ami rendezetlen. Ily módon egybeszőni gondolatainkat: szintézis; a másokét felbontani: analízis; többet kölcsönösen összehasonlítani: szinkrizis.

2. tanuló: Bárcsak már tudnánk ezeket!

Logikus: Ez az egész dolog meghatározott gyakorlatokból áll, amelyeket keményen erőltetni fogok a szemináriumokon. Ne bánjátok, hogy ma az alapokat raktuk le!

8. jelenet

(A szónoklattan professzora hallgatók tömegével.)

Nagyra becsült hallgatóim! Rám a szónoklattan oktatása lett bízva, s ezúttal „az én Spártámat fogom felékesíteni". Méghozzá úgy, hogy eldöntöttem: most, amikor először léptek be ebbe az új tartományba, az ékesszólás egész fáját elétek tárom lecsupaszított gyökereivel együtt, hogy egyszerre táruljon fel előttetek, hogy micsoda, és mennyire jelentős, utána pedig lépésről lépésre haladunk majd egyik ágról a másikra. Így hát ma, amikor az általános dolgokkal foglalkozunk, senki se szóljon nekem közbe. Professzor módjára fogok eljárni és összefüggő előadásban fogom vázolni az ékesszólás tudományát.

Ennek a tudománynak hat fokozata van:

(1) Az *első*: A szavak valódi jelentésének a megértése; ezt tanítja a LEXICA.

(2) A *második*: Annak ismerete, hogy ezeket a szavakat hogyan ragozzuk és hogyan kapcsoljuk megfelelően össze őket egymással; ezt oktatja a GRAMMATICA.

(3) A *harmadik*: a beszéd választékossá tétele ékítményekkel; ezzel foglalkozik a RHETORICA.

(4) A *negyedik*: annak tudása, hogy az ékes beszédet hathatósan használjuk akárminek az elfogadtatására; ennek művészetére a SZÓNOKLATTAN ad útbaigazítást.

(5) *Quintus*: sermonem innectere numeris et mensuris, quod monstrat[85] POETICA;

(6) *Sextus*: tandem sermonem ita ligatum proferre (maiorem ob suavitatem) modulate, quam artem docet MUSICA.

Habetis eloquentiae fundamenta, structuram, fastigium. Sed audite de singulis istis singillatim!

LEXICA seu dictionaria sunt repertoria vocum, alphabeti serie digestarum et per etyma sua sic explicatarum, ut significatio cuiusque recte pateat. Notate autem: lexicon tanto fabrius erit, quanto plenior ibi vocabulorum collectio fuerit, ut reppereas, quicquid quaeris, et amussitatior collocatio, ut suo loco repereas, et dilucudior explicatio, ut legenti ultro dilucescant.

Lexico studio proximum est studium *grammaticae*, ubi discimus, quomodo recte fiant ex literis syllabae, e syllabis voces, e coniunctis vocibus phrases et sententiae; et ex his periodi sermonisque contextus, ne admittantur barbarismi aut soloecismi iuxta idiotismos cuiusque linguae; analogiamque et anomaliam (quippe quaedam formantur regulariter, alia irregulariter) habetis grammaticae breviarium, et systema stat suo loco.

Ut autem sermo sit non tantum intelligibilis, sed etiam suaviter delectabilis et acute penetrabilis, *rhetor* colorat verba *tropis*, sententias *figuris*, pronuntiationem gestibus. *Tropus* est, cum vox transfertur a nativa significatione ad significandum rem aliam, similem aut contrariam aut saltem diversam. Cum autem stultum voco *stipitem* vel *asinum*, est *metaphora*; qua res similis appellitatur nomine rei similis. Bone vir pro nequam est *ironia*, qua res nomine contrariae ioculariter insignitur. Homo est pulvis est *metonymia*, qua causa ponitur pro effecto et vice versa. Homo est mortalis *synecdoche*, qua pars pro toto sumitur, et contra. Accedunt *tropis allegoria*, *hyperbole*, *miosis*; simplici exornationi verborum *epitheta*, *antitheta*, *synonyma*, *periphrasis*. Mali corvi malum ovum (id est: improbi patris, improbus filius) est *allegoria*, qua semel positus metaphorae tropus continuatur. Homo homini deus est *hyperbole*, qua res ultra verum extollitur. Homo est umbra: *miosis*, qua res infra verum extenuatur ac minuitur. Eloquens orator eloquitur potenter, *epitheta* sunt, quae nominibus et verbis ornatus causa adiciuntur. Non loquitur, sed fulminat, non commovet, sed deicit[86] sunt *antitheta*, quibus plus quiddam dicere videmur, quam dicimus. Sollicitat,[87] suadet, persuadet, captivat, perducit quo vult, sunt *synonyma* ideo adhibita, ut velut iterato ictu idem adigatur fortius, et haereat firmius. Romanae eloquentiae parens (pro Cicero) est *periphrasis*, qua rem non nominamus, sed circumloquimur. Cum a[utem] mutamus modum efferendi sententias a simplici in elegantem, cognominant *figuram*, sive quidem variando totam sententiam emphaseos causa, sive collocando eius partes quasdam lepide inter se suavitatis ergo, ibi dicuntur figurae *sententiae*, hic *figurae dictionis*.

---

[85] moustrat
[86] dejicit
[87] Solicitat

(5) Az *ötödik*: a beszéd kötötté tétele számszerűen mérhető mértékekkel; ezt oktatja a POETICA.

(6) A *hatodik*: az ily módon kötötté tett beszéd énekes előadása (a nagyobb gyönyörűség kedvéért); ennek művészetére tanít a MUSICA.

Ezzel megismertétek az ékesszólás alapjait, szerkezetét és csúcsait. Halljatok azonban külön-külön ezek mindegyikéről!

A LEXICA vagy Szótan a szavak ábécé rendbe szedett jegyzéke, etimológiai magyarázatokkal együtt, hogy világossá váljék az egyes szavak valódi jelentése. Jegyezzétek meg: egy lexikon annál mesteribb, minél teljesebb a szógyűjteménye, hogy megtalálható legyen benne, bármit keresünk, és minél jobban van megszerkesztve, hogy bármit keresünk, a saját helyén találjuk meg, és minél világosabb a magyarázata, hogy az az olvasó számára önmagától érthető legyen.

A lexika tudományához legközelebb a *grammatica* áll. Ez arra tanít meg, hogy a betűkből hogyan alkossunk helyesen szótagokat, a szótagokból szavakat, a szavak összekapcsolásából kifejezéseket és mondatokat, ez utóbbiakból pedig körmondatokat, illetve összefüggő beszédet, úgy, hogy az egyes nyelvek kifejezéskészletét, szabályos és rendhagyó ragozású alakjait figyelembe véve, ne kövessünk el barbarizmusokat és nyelvi hibákat (mert hát egyes szavak szabályos, mások rendhagyó ragozásúak). Erre itt van számotokra a *nyelvtan rövid kivonata*, amelyben a megfelelő helyen táblázat is található.

Hogy azonban a beszéd ne csak érthető, hanem kellemes és olyan legyen, mely erőteljes hatást is gyakorol, a *szónok* a szavait *tropusok*kal, a mondatait *alakzatok*kal (*figurák*kal), az előadását pedig mozdulatokkal teszi színessé. *Tropus* az, amikor egy szót eredeti jelentésétől eltérően egy hozzá hasonló vagy vele ellentétes, de legalábbis valami más dolog jelölésére használunk. Amikor az *ostobát tuskó*nak vagy *szamár*nak mondom, ez *névátvitel* (*metafora*), ebben az esetben valakit valami hozzá hasonló névvel illetek; ha „*derék ember*"-t mondok „*hitvány ember*" helyett, *irónia*: ekkor az illetőt gúnyból vele ellentétes valamivel tüntetem ki; *Az ember por – metonímia*: itt az okot nevezem meg a következmény helyett, vagy fordítva; *Az ember halandó – ez synecdoche*, ebben a részt veszem az egész helyett, vagy fordítva. A *tropusok*hoz tartoznak még: az *allegoria*, a *hyperbole* és a *miosis*; az egyszerű szóékítmények közé: az *epithetonok*, az *atithetonok*, a *synonymák*, a *periphrasis*. *Hitvány hollónak hitvány a tojása* (vagyis: *Hitvány atyának hitvány a gyermeke*), ez *allegoria*, itt az egyszer alkalmazott tropus alkalmazása folyamatos; *Ember embernek az istene*: ez *hyperbole*, melyben a dolgot a valóságosnál nagyobbá növelem; *Az ember árnyék*: ez *miosis*, itt a dolgot a valóságosnál jelentéktelenebbé és kisebbé teszem. Az *ékesszóló* szónok *hatásosan* szónokol: ezek *epithetonok*, amiket díszítés céljából helyezünk el az igék és a névszók mellett. *Nem beszél, hanem villámlik, nem kedveskedik, hanem a porba sújt*: ezek *antithetonok*, s ezekkel valami többet látszunk mondani, mint amit mondunk; *felizgat*, *ösztönöz*, *meggyőz*, *rabul ejt*, *oda visz, ahová akar*: ezek *synonymák*, amiket azért használunk, hogy mint valamiféle ismételt ütésekkel beljebb verjük ugyanazt a valamit, hogy szilárdabban rögzüljön; A *római ékesszólás atyja* (Cicero helyett) *periphrasis*: ezzel a dolgot nem nevén nevezzük, hanem körülírjuk. Amikor viszont a mondat megszerkesztésének módját változtatjuk meg, úgy, hogy egyszerűből választékossá váljék, azt *figurá*nak nevezzük: akár az egész mondatot megváltoztatjuk az *értelmi nyomaték kedvéért*, akár egyes részeit helyezzük el tetszetősen *a gyönyörködtetés végett*: *az előbbiek a mondat, az utóbbiak a szórend figurái.*

Figurae sententiae sunt octo praesigniores: (1) O tempora, o mores! est *exclamatio*, qua sermo intenditur exclamando; (2) Siccine fieri oportuit? est *interrogatio*, qua auditorem interrogando ad attentionem concitamus. (3) Sed de his tacebo est *reticentia*, qua sermo redditur aculeatior ipsa abruptione. (4) Tacebo? Imo loquar est *correctio*, qua revoco quiddam iam dictum, ut dicendum excipiatur attentius. (5) Dicat aliquis etc. sed regero est praeoccupatio, qua auditoris compellatio *praeoccupatur*. (6) Sit inops, sit humilis ortu, at est probus *concessio*, qua conceditur, quod aggeri posset, ut auditor concedere cogatur aliud. (7) Audite coeli, vos mihi eritis testes est *apostrophe* (adversio), qua sermo ab auditoribus alioversum convertitur. (8) Non in hoc luceo ego Sol, ut vos somnolenti altum stertatis est *prosopopeia*, personae loquentis fictio, omnia haec ad exciendam intentionem.

Inter *figuras dictionis* antecedunt totidem: (1) Vicimus, vicimus est *epizeuxis*, iteratio continua. (2) Nobis id cedit solatio, nobis honori, nobis utilitati *anaphora*, repetitio in principio sententiarum. (3) Ibimus, pugnabimus, triumphabimus *epistrophe*, eiusdem soni in fine geminatio. (4) Multa promittis, praestare teneberis multa *epanalepsis* est, congeminatio in principio et fine. (5) Causa bona addat nobis animum, animus industriam, industria virtutem *climax* est, connexio plurium gradata. (6) Non vivo, ut edam, sed edo, ut vivam est *epanodos*, inversa conduplicatio. (7) Quae nocent, docent *paronomasia*, allusio soni ad sonum et rei ad rem. (8) Memorem facit immemorem, quos memorat, quod ille meminit *polyptoton*, repetitio eiusdem vocis variato casu.

Sunt et accessoria ornamenta sermonis: *gnomae*, *adagia*, *apophthegmata*, *parabolae*, *apologi*, *comparationes* et *exempla*, e quibus omnibus fit tersus sermo, si res enuntiantur pure et emendate; floridus, si tropice et figurate; nervosus, si strictim ac sententiose. Observate et diversitatem stili: qui brevis et argutus, dicitur Laconicus, copiosus et diffusus *Asiaticus*, rebus exquisite attemperatus *Atticus*. Character stili itidem triplex est: *humilis* in efferendis rebus quotidianis; *sublimis* seu grandis in rebus arduis; et *mediocris* in mediocribus. Hinc *orator* pertractaturus aliquod thema oratorie reducit illud primo ad certum statum, quem facit triplicem: *demonstrativum*, quo sunt rerum laudationes vel vituperationes; *deliberativum*, quo suasiones et dissuasiones; et *iuridicialem*, quo absolvuntur accusationes et defensiones. Ubique a[utem] facit sibi ingressum accommodo exordio, quo captat benevolentiam, attentionem, docilitatem, tum devenit ad propositionem, quam confirmat probantibus argumentis, illustrat explicantibus, dilatat amplificantibus, premitque adversarium consectariis, tandemque perorat apposito epilogo.

A *mondatalakzatok* között nyolc kiemelkedően fontos van: (1) *Ó, idők, ó, erkölcsök!* – ez *felkiáltás*, itt felkiáltással fokozzuk a beszéd feszültségét. (2) *Vajon így kellett történnie?* – ez *kérdés*, amivel a hallgatót figyelemre ösztönözzük. (3) *Ezekről azonban hallgatok* – ez *elhallgatás*, amitől a beszéd, éppen azért mert hirtelen abbamarad, rejtélyesebbé válik. (4) *Elhallgassam? Sőt, inkább fennen hirdetem majd* – ez *helyesbítés*, amivel újra felidézek valamit, amit már mondtam, hogy szavaimat figyelmesebben fogadják. (5) *Mondhatná valaki, hogy* stb., *amire én azt válaszolom* stb. – ez *megelőzés*, amivel megelőzzük a hallgató ellenvetését. (6) *Bár szegény, bár alacsony származású, de becsületes* – ez *megengedés*, amivel megengedjük azt, hogy valami felhozható ellenvetésként, azért, hogy a hallgatót rákényszerítsük valami más megengedésére. (7) *Halljátok egek, ti lesztek a tanúim!* – ez a *távollevő megszólítása*, amivel a szónok a hallgatók helyett valaki máshoz fordul. (8) *Én, a Nap, nem azért ragyogok, hogy ti mély álomba merülve hortyogjatok* - ez *megszemélyesítés*, egy beszélő személy kiötlése. Mindezek a figyelem felkeltésére szolgálnak.

Szórendi alakzat ugyanennyi van. (1) *Győztünk, győztünk* – ez *szóismétlés*, egy szó változatlan megismétlése. (2) *Számunkra ez vigaszul, számunkra ez megtiszteltetésül, számunkra ez előnyül szolgál* – ez *anaphora*, a mondat elejének megismétlése. (3) *Indulunk, harcolunk, diadalmaskodunk* – ez *anastrophe*, ugyanannak a hangcsoportnak a szó végén történő ismétlése. (4) *Sok mindent ígérsz, teljesítened kell majd sok mindent* – ez *epanalepsis*: ugyanannak a szónak a mondat elején és végén történő megismétlése. (5) *A jó ügy adjon nekünk lelkesedést, a lelkesedés szerénységet, a szerénység tettrekészséget* – ez *climax*, több szó fokozó értelmű összekapcsolása. (6) *Nem azért élek, hogy egyem, hanem azért eszem, hogy éljek* – ez *epanodos*, fordított értelmű szóismétlés. (7) *Amik ártanak, tanítanak* – ez *paronomasia*, játék a szavak és a dolgok hasonlóságával. (8) *Emlékezővé teszi a nem emlékezőt, aki emlékezteti arra, amire az emlékezik* – ez *polyptoton*, ugyanannak a szónak különböző toldalékokkal történő megismétlése.

A beszédnek vannak járulékos ékítményei is, ezek a *mondások*, a *szólások*, a *közmondások*, a *példázatok*, az *apologusok* , az *összehasonlítások* és a *példák*. Mindezekből *csiszolt* beszéd lesz, ha a dolgot tisztán és helyesen, *díszes*, ha fordulatokban és alakzatokban gazdagon, *vibráló*, ha rövidre fogottan, közmondásszerű tömörséggel adják elő. Figyeljetek oda a stílus különbözőségére is: amelyik rövid és csattanós, azt *lakónikus*nak mondják; amelyik bővelkedik a szavakban és terjengős, *ázsiai*nak, amelyik elegánsan alkalmazkodik a tárgyhoz, *attikai*nak. Ugyanígy a stílusnem is háromféle: *földhözragadt*, ha köznapi dolgokról szól; *emelkedett* vagy *fenséges*, ha magasröptűekről, és *közepes*, középszerű dolgok esetén. Továbbá a *szónok*, ha valami témát szónokiasan kíván előadni, először megállapítja annak *jelleg*ét, amely háromféle lehet: *bemutató*, ezzel a dolgokkal kapcsolatos dicséretét vagy kifogásait közli; *elmélkedő*, amellyel meggyőzni vagy lebeszélni igyekezik; *bírósági*, amelyben vádakat vagy védekezéseket ad elő. Ám a beszédét mindegyik fajtában megfelelő *előbeszéd*del kezdi, amellyel igyekszik megnyerni a hallgatók rokonszenvét és felkelteni figyelmét és érdeklődését; ezután áttér a *tárgymegjelölés*re; a tárgyát azután *elfogadható érvek*kel támasztja alá, magyarázataival megvilágítja, *kitekintése*ivel tágabb összefüggésekbe helyezi; ellenfelét sarokba szorítja *támadásai*val; s végül *zárobeszéd* hozzáadásával fejezi be szónoklatát.

Gestus perornantes elocutionem sunt in *vultu*, *voce motuque corporis*. Vultum refert, prout res exigit, submissum aut erectum, hilarem aut tristem, frontemque caperratam aut exporrectam; vocem adhibet flebilem et interruptam in concitanda miseratione, acutam et incitatam in ira, laetam et blandam in gaudio; motu utitur vario, nempe ad obtestandum complicatione manuum, ad laeta, decenti complosione earundem, ad indigna displosione pedis. Cui oratio bene fluit, dicitur disertus; qui iucunde effatur, facundus; qui scit eloqui res potenter, eloquens, sive illi eloquentia veniat ex tempore, sive praemeditate; maxime tamen, si promptus fuerit usque ad extemporalitatem; abusus oratoriae facit rabulam.

Poeta adhibet artificia eadem *stilo ligato*, hoc est adstricto ad leges *rhytmi* aut *metri*. *Rhytmus* est rudimentum poeseos, ubi spectatur tantum numerus syllabarum cum simili cadentia ultimae, ut: *Vos edatis / horis statis, / si non dente, / saltem mente*. *Metrum*, ubi omnes syllabae numerantur, mensurantur, ponderantur certo numero et genere pedum poeticorum, nam pedes sunt e syllabis, ut: ex duabus longis *spondeus* (con-stans): *iambus* e brevi et longa (boni); *trocheus* e longa et brevi (sem-per); *dactilus* e longa et duabus brevibus, ut (flec-te-re). E pedibus fiunt *versus*, e versibus *carmina* seu *poemata*, quorum genera (diversa dimensione pedum) alias discetis. Ab argumento vero vocantur: nuptiale carmen *epithalamium*, funerale *epicedium*, sepulchrale *epitaphium*, paratum abiturientibus *propempticum*, festiviter ioculare *epigramma*, acriter invectivum *satyra* etc. Arguti poetae habentur in tanta aestimatione, ut soleant coronari a regibus laurea et decorari titulo *laureati poetae*.

Tandem musica[88] addit carmini *modulationem*, ut possit (pro auribus magis oblectandis) non tantum recitari, sed et cantitari, sive voce assa, sive admodulando tibiae vel citharae, et sive simplici modulatu et sonore uno, quod est *euphonia*, sive commodulatione plurium (per suavem consonantiam), quod est *symphonia*. Ubi voces quatuor consonant harmonice, supremam vocant *altum*, mediam *tenorem*, imam *bassum*, sed cantandam voce puerili (antequam hirquitalliant seu gallulascant) *discantum*; consonant autem suaviter: tertia, quinta, octava, alias faciunt dissonantiam absonam.

Ergo ad evitandam[89] discrepantiam, dum quisque concentorum cantat suam vocem (depictam notis figurarum musicarum), unus praemonstrat modulum percussione manus, unde reliqui accipiunt mensuram *cantus* et *pausae*. Ita vobis philologiae seu artium sermocinatricum exposui summam. Quas si perdidiceritis recte, sermonis artifices eritis.

---

[88] music9
[89] evicandam

A szónoklást ékesítő *mozgások* az *arc*, a *hang* és a *test mozgás*ában nyilvánulnak meg. A szónok úgy alakítja *arcjátékát*, ahogyan a tárgy megköveteli: tekintetét a földre szegezi vagy az égre emeli, vidám vagy szomorú arcot vág, homlokát összeráncolja vagy kisimítja; *hangját*, ha szánalmat akar kelteni, siralmasra vagy elelcsuklóra, ha haragját akarja érzékeltetni, élesre vagy harsányra, ha örömét, vidámra és kedvesre változtatja. Taglejtései is változatosak: ha könyörög, *összekulcsolja a kezét*, ha örül, *összecsapja a tenyerét*, ha méltatlankodik, *dobbbant a lábával*. Akinek az előadása gördülékeny, azt *jó előadó*nak, akié kellemes, azt *jó szónok*nak, aki hatásosan tudja előadni a dolgokat, azt *ékesszólónak* mondják, akár rögtönzésből született az előadása, akár előre készült rá, leginkább azonban akkor, ha mindig kész a rögtönzésre. A szónoki művészettel való visszaélés *handabandázás*hoz vezet.

A *költő* ugyanezeket a fogásokat alkalmazza, csak *kötött stílus*ban, vagyis olyanban, mely a *ritmus* vagy a *metrum* törvényeihez igazodik. A *ritmus* a költészet kezdetleges formája, ahol csak a szótagok száma számít és az, hogy az utolsó szótag hasonló végződésű legyen: *Vos edatis / horis statis, / si non dente / saltem mente.* (Meghatározott órában étkezzetek, ha nem is a fogatokkal, legalább az eszetekkel.) *Metrum* az, ahol minden szótagnak száma, mértéke, súlya van, meghatározott számú és fajtájú költői verslábakból áll. A verslábak ugyanis szótagokból állnak: a *spondeus* két hosszúból (– – con-stans), a *jambus* egy rövidből és egy hosszúból (⏑ – bo-ni), a *trocheus* egy hosszúból és egy rövidből (–⏑ sem-per), a *daktilus* egy hosszúból és két rövidből (–⏑⏑ flec-te-re) áll. A verslábakból *verssorok* lesznek, a verssorokból pedig *versek* vagy *költemények*, amelyeknek a *verslábak különféle megoszlásától függő* fajtáit máskor fogjátok megtanulni. Tartalmukat tekintve beszélünk *nászdal*ról (*epithalamium*), *gyászdal*ról (*epicedium*), *sírvers*ről (*epitaphium*), olyanról, mely az útra kelni szándékozóknak készül (*propemticum*), finoman csipkelődőről (*epigramma*), kemény hangon támadóról (*satyra*) stb. A híres költőket oly nagy becsben tartják, hogy a királyok babérkoszorúval szokták megkoszorúzni és a „*koszorús költő*" címmel szokták kitüntetni őket.

Végül a zene a vershez *dallam*ot ad, hogy (fülünk fokozott gyönyörködtetése végett) ne csak szavalni, hanem énekelni is lehessen őket, akár önmagukban, akár fúvós hangszertől vagy lanttól kísérve, méghozzá vagy egyszerű dallammal, vagyis egy hangnemben, amit *euphoniá*nak hívunk, vagy többek együttes (szép összhangban levő) dallamával, aminek *symphonia* a neve. Ahol a zenei összhang négy hangból áll össze, ott a legmagasabbat *alt*nak, a középsőt *tenor*nak, a legmélyebbet *basszus*nak nevezik; azt viszont, amelyet gyermekhangon énekelnek (mielőtt az még mutálna) *discantus*nak. Kellemes összhangot ad a terc, a kvint és az oktáv; egyébként kellemetlen hangzavar az eredmény. Hogy tehát elkerüljék a hangzavart, miközben az énekesek közül ki-ki a saját szólamát énekli (mely hangjegyekkel van lejegyezve), egy valaki kézlengetéssel előre mutatja nekik a dallamot, hogy a többiek tőle tudják meg az *éneklés* és a *szünet* mértékét.

Felvázoltam tehát számotokra a filológiának, vagyis a szónoklattannak a lényegét. Ha ezeket jól megtanuljátok, mesterei lesztek a beszédnek.

Scena IX.

(Philosophiae moralis professor solus prodibit cathedramque conscendens:)

Praecellentissima philosophiae pars *ethica* est, informans hominem de moderamine sui ipsius:[90] quo modo scilicet vivere et mori queat imperturbatus animo, sanus corpore, laetus conscientia, nec sibi gravis, nec aliis, et sine omni damnosa indigentia, sub favore numinis. O gloriosam philosophiae colophonem! O praeclarum literarii laboris praemium! Collegisse eruditionis supellectilem[91] talem, non quae[92] vanae ostentationi serviat, sed transeat in vitam. O artem artium, regere seipsum! Recte dixit, qui dixit: Si vis esse rex, dabo tibi regnum: REGE TEIPSUM. Hanc regnandi artem vultisne callere, dilectissimi? Spero velle. At eam docere verbis tantum non satis efficax fuerit: vivis coloribus depingenda sunt, et vivis actionibus demonstranda omnia. Quae res, cum tempus requirat, differamus nonnihil. Sequenti mense omnes vos, auditores et spectatores eximii, ad philosophiae moralis delicias invitabimus. Utimini patientia, interimque alios, qui modo restant, actus spectate!

ACTUS III.

Scena I.

Medicus pro gradu disputans cum professoribus theses eius ventilantibus {Primus tamen Pedellus veniat thesesque ad disputandum propositas (quarum titulum in theatri medio clare praeleget) inter patronos et pastores primarios distribuat ita scriptas:}[93]

THESES DE DIAETA

Quas pro consequendis in arte medica summis honoribus sine praeside defendendas suscipit Asclepius Machaon loco horisque consuetis.

Thesis I. Boni medici est *homines a morbis praeservare potius, quam liberare.*

II. Idque *diaetae* potius ope, quam *pharmacorum.*

III. *Diaeta* consistit in naturalium facultatum *fomentis, nutrimentis, roborantis.*

IV. *Fovendi* sunt in corpore primum spiritus, deinde humores.

V. *Spiritus foventur* aere puro et odoribus spirituosisque alimentis. Itemque praecavendis vehementioribus affectibus.

VI. *Humores foventur* calefactivis externe et interne. Calor enim naturae amicus.

VII. *Nutrimenta sunt cibus et potus.*

VIII. Cibus sit e rebus salubribus, concoctu facilibus, simplicior potius quam condituris variatus, tempestiveque ac temperanter sumptus.[94]

Coroll[aria]:

1. *Multi cibi, multi morbi.*
2. *Quotidie cibis*[95] *saturari ad morbum iter est.*
3. *Saepe, parum, lente, nunquam satis: aurea lex est.*
4. *Si varietas adhibetur, mollia, tenuia, acida praecedant; dura, crassa, dulcia sequantur.*

---

[90] suiipsuis
[91] supellectillem
[92] quia
[93] scriptas:
[94] sumtus
[95] *quotidiecibis*

9. jelenet

(Az erkölcsfilozófia professzora bejön, egyedül, majd a katedrára fellépve így beszél:))

A filozófia legnagyszerűbb része az *etika*, mely az embert önmaga fegyelmezésére tanítja, tudniillik arra, hogy hogyan lehet lélekben háborítatlanul, testileg egészségesen, nyugodt lelkiismerettel, sem magunk, sem mások számára nem terhesen, mindenféle káros szenvedély nélkül, Isten segedelmével élni, illetve halni. Ó, dicső csúcsa filozófiának! Ó, nagyszerű jutalma a tudományos tevékenységnek! a tudománynak olyan eszköztárát gyűjteni össze, mely nem hiú dicsekvésül szolgál, hanem használni lehet az életben. Ó, tudományok tudománya: uralkodni magunkon! Helyesen mondta, aki ezt mondta: „Ha király akarsz lenni, adok neked királyságot: URALKODJ MAGADON!". Kedveseim! Akartok-e érteni az uralkodásnak ehhez a fajtájához? Remélem, igen. Erre azonban csupán szavakkal tanítani nem lesz elég hatékony, mindent életszerűen kell ábrázolni és élő cselekedetekkel bemutatni. Amikor majd itt lesz az ideje, ezt sem fogjuk halogatni. A következő hónapban elvárlak valamennyiőtöket, kiváló hallgatóim és nézőim, az erkölcsfilozófia gyönyörűségeire. Addig legyetek türelemmel, s közben nézzétek meg a többi felvonást is, amelyek még hátravannak.

HARMADIK FELVONÁS

1. jelenet

Orvostanhallgató, aki fokozatának megszerzéséért nyilvános vitát folytat a téziseit bíráló négy professzorral. (Előbb azonban jöjjön be a pedellus és a nyilvános vitára kitűzött téziseket (melyeknek címét hangosan felolvassa a nézőtér közepén) ossza szét a patrónusok és a főpásztorok között. Ezek a következőképpen vannak megszerkesztve:)

TÉZISEK AZ ÉTKEZÉSRŐL

melyek megvédésére – segítő nélkül – a szokott helyen és órában Asclepius Machaon vállalkozik, hogy elnyerje a legfőbb fokozatot az orvostudomány területén.

I. tézis: A jó orvosra az jellemző, hogy az embereket inkább megóvja a betegségektől, mint megszabadítja tőlük,

II. mégpedig inkább az *étkezés*, mint a *gyógyszerek* segítségével.

III. Az *étkezés* lényege a természetes képességek *karbantartása, táplálása és erősítése.*

IV. A testben először a lelket, azután a testnedveket kell *karbantartani.*

V. A lélek karbantartói: a tiszta levegő, az illatok és a levegőben gazdag táplálékok, s ugyanígy a hevesebb érzelmektől való tartózkodás.

VI. A *testnedveket* külső és belső melegítéssel *ápoljuk*; a meleg ugyanis barátja a természetnek.

VII. *A táplálék ételből és italból áll.*

VIII. Az étel egészséges, könnyen emészthető alapanyagokból készüljön, inkább egyszerű, mint túlfűszerezett legyen, s időben és mértékkel fogyasszák.

Kiegészítő megjegyzések:

1. *Sok étel, sok betegség.*
2. *Naponta degeszre tömni magunkat a betegséghez vezető úttal egyenlő.*
3. *Aranyszabály: gyakran, keveset, lassan, sohasem a jóllakásig.*
4. *Ha több fogást tálalnak fel, előbb a lágy, a könnyű, a savanyú jöjjön, s csak utánuk következzenek, a szilárd, a nehéz és az édes ételek.*

IX. *Potus* quantitas non excedat cibi quantitatem, sitque tenuior potius, quam crassior, sive sit aqua, sive vinum, aut mulsum, vel cerevisia.

X. *Aquae potus naturalis est, sed non omnis aquae aeque utilis est. De quo magni nominis medicus, Gorraeus ita scribit: Aqua bibendo utilis est imprimis pluvia, deinde fontana, tum putealis, postea fluviatilis*[96]*, postrema lacustris et plaustris; deterrima omnium ex glacie et nive.*

Coroll[aria]:

1. *Ergo qui glaciali aqua utuntur ad potum, omnium pessime valetudini suae consulunt;*
2. *estque talis aquae potus inter brevioris vitae causas indubitate ponendus.*

XI. Vinum bonum modice usurpatum medicina, immodice venenum.

XII. Calidis anni mensibus potu uti frigido (seu aquae, seu zythi aut vini) valetudini nocentissimum.

XIII. *Roboramenta* valetudinis sunt: 1. *motus et quies*; 2. *vigilia et somnus*; 3. *balnea*, omnia moderata.

XIV. Summa tamen consilii diaetetici ex mente primi Latinorum medici, Cornelii Celsi, haec erit: Qui constanti vult esse valetudine, adsuefaciat se ad contraria: ut possit frigus ferre et calorem, satietatem et ieiunium, vigiliam et somnum laboresque multos. Ita enim natura omnibus adsuefacta non laedetur facile.

(Ad has theses criter ventilandum clarissimos dominos D. *professores amice invitat idem, qui supra, medicinae candidatus.*)

Medicus de seggestu: Amplissimi auditores! Medici nomen et officium gloriosum est, esse in propellendis morbis et morte prorogandaque mortalium vita administrum Dei. Quod qui posse volunt, exercent se in noscendo subiecto valetudinis corpore humano per *anatomiam*, et remediis per *botanicen* et *chimiam*, et in modo applicandi ea per visitationes aegrorum et sanationes collectivo medicorum collegio. Artis huius incunabula Aesculapio deberi et dehinc Hippocrati notum est. Et quomodo qui postea medicinam profitebantur *empirici* essent, sola experientia freti, deinde *methodici* solas morborum indicationes respectantes experimentis posthabitis. Tandem prodierunt *dogmatici* rationes experientae iungentes, qui se a primario suo duce, Galeno, *Galenicos* vocant. Hodie inclaruit medicina, *Spagirica* seu *Hermetica*, admirabilis medicamentorum praeparatione ac subtilitate, formidabilis tamen ob summum discrimen, si tractetur incaute. De me, qui medicinam faciendi hodie posco licentiam, si quaeratis, cuius me partis asseclam fecerim, respondebo: nullius, nisi naturae. Omnia bona observata, cuiuscunque partis fuerint, nostra facimus communi naturae iure. Hoc tamen negare non possum, eo me propendere magis, quae securioris sunt usu. Quo etiam nomine hodiernae disputationis materiam efferre volui, quam theses exhibent, de *bono diaetae*. Quas si expendere dignati estis, ut etiam allatis in contrarium argumentis ventilare dignemini, oro: ego ad illarum defendendam veritatem intrepidus adsum.

---

[96] *floviatilis*

IX. Az *ital* mennyisége ne haladja meg az ételét, s inkább híg legyen, mint sűrű, akár víz, akár bor, akár gyümölcslé, akár sör.

X. *A víz ivása természet szerint való, de nem minden víz egyformán alkalmas az ivásra. Erről a nagynevű orvos, Gorraeus így ír: Ivásra elsősorban az esővíz alkalmas, utána a forrásvíz, utána a kútvíz, utána a folyóvíz s végül a tavak és a mocsarak vize; legeslegrosszabb az, amely jégből vagy hóból származik.*

Kiegészítő megjegyzések:

1. *Akik tehát jégből nyert vizet isznak, mindenki közül legkevésbé törődnek az egészségükkel.*
2. *Az ilyen víz fogyasztását tehát kétségtelenül a rövid élet okai közé kell sorolnunk.*

XI. A jó bor mértékkel fogyasztva orvosság, mértéktelenül fogyasztva méreg.

XII. Az év meleg hónapjaiban hideg italt fogyasztani (akár vizet, akár sört, akár bort) roppant ártalmas az egészségre.

XIII. Az egészség *erősítőszerei*: 1. a mozgás és a pihenés, 2. az ébrenlét és az alvás, 3. a fürdők, ám mindegyik csak mértékkel.

XIV. Az életmódra vonatkozó tanács összegezése a latin orvosok fejedelmének, Cornelius Celsusnak szellemében a következő: „Aki azt akarja, hogy állandóan jó egészségnek örvendjen, szoktassa hozzá magát az ellentétekhez, ahhoz, hogy egyaránt el bírja viselni a hőséget és a hideget, a sok ételt és az éhezést, a virrasztást és az alvást meg a sok fáradságot is. A szervezet ugyanis ily módon mindenhez hozzászoktatva nem egykönnyen károsodik."

(Eme tézisek alapos megvitatására *barátilag* meghívja a nagy tekintélyű *professzor urakat a fent említett orvosjelölt.*)

Orvos az emelvényről: Igen tisztelt hallgatóim! Igen dicső dolog az orvos címe és hivatása, aki Isten segédje a betegségek és a halál távoltartásában és elhárításában s a halandók életének meghosszabbításában. Akik erre képessé akarnak válni, azok az egészség alanyának, az emberi testnek a megismerését az *anatómia*, gyógyítását a *botanika* és a *kémia*, ezek alkalmazásának a módját pedig az orvosi kollégiummal közösen történő beteglátogatások és gyógykezelések révén sajátítják el. Köztudott, hogy ennek a tudománynak a kezdetei Aszklépiosznak, őutána pedig Hippokratésznek köszönhetők. És miként azok, akik nyomukban az orvostudományt művelték, *empirikusok voltak*, csak a gyakorlatra támaszkodtak, az utánuk következő *metodikusok* hasonlóképpen csak a betegségek ismertetőjegyeire figyeltek, s ezek mögött háttérbe szorították a gyakorlatot. S végül megjelentek a *dogmatikusok*, akik az elméletet egybekapcsolták a gyakorlattal, s akik magukat első vezéralakjukról, Galenusról Galenus-követőknek nevezik. Manapság a *spagiricus* vagy *hermeticus* orvostudomány tett szert hírnévre, amely csodálatra méltó a gyógyszerkészítményei és árnyaltsága okán, félelmetes azonban szélsőséges hatásai miatt, ha elővigyázatlanul művelik. Ha megkérdeznétek engem, aki ma az orvosi mesterség gyakorlásának engedélyezését kérem tőletek, hogy én melyik irányzat híve vagyok, így válaszolnék: egyiké sem, csakis a természeté. Az összes jó megfigyelést elfogadjuk, akármelyik irányzat híveitől származik is, a közös természeti jog alapján. Azt azonban nem tagadhatom, hogy inkább afelé hajlok, amelyik az alkalmazás tekintetében biztonságosabb. Éppen ezért a mai vita anyagát, amelyet a tézisek tartalmaznak, *A helyes életmódról* címen kívántam a nyilvánosság elé tárni. Ha mérlegelésre méltatóknak találjátok, kérem, arra is méltassátok őket, hogy ellenérveitekkel vitatkoztok velük. Én bátran állok itt az igazuk megvédésére.

Primus opponens: Praestantissime D. candidate! Mihi prima et 2. thesis tua non satis facit (*Legantur*); oppugno primum hoc ariete.

Impossibilia sibi proponere non est boni et sapientis viri.
At praeservare homines a morbis omnibus est impossibile.
Ergo praeservare homines a morbis omnibus bonus et sapiens medicus non proponit.

Responsor: Quid, si concedam totum? Non enim thesis nostra impetitur, quae non dicit: ab omnibus morbis, sed tantum: a morbis. Illud enim utique sanus nemo praesumet, quod a mortalium nemine praestari potest. Sed respondebo ad praemissas singillatim. Maiorem infringo exemplo in contrarium. Legem Dei hac in vita perfecte implere potest nemo; et tamen id sibi proponere debet bonus quisque. Si non proponit, non est bonus.

Opponens: Deus facta aestimat ex voluntate; in medico facta ex factis aestimantur.

Responsor: Etiam medici est laudanda voluntas, si quicquid optimum fieri posse sperat, optet et conetur. Non ad assumptionem[97] tuam (additamento tuo liberatam) veniendo: asseveranter assevero plurimos morbos, imo plerosque, si non omnes, praevenire posse, si semina morborum recte noscantur matureque excludantur. Hoc negare esset artis fundamenta negare.

Opponens: Mitto hoc. Thesis secunda in medicinae contemptum[98] tendit. Si enim diaeta pharmacis praestat, quisque idiota sibi medicus erit: et tum ad quid medici et pharmacopoei?[99]

Responsor: Ad quid? Ad valetudinem praesentem conservandam praemonstrata diaeta bona, amissam vero reparandam adhibitis pharmacis bonis. Ecce, utrique locus est! Sed quia *diaeta* blandum quid est et suave, *pharmaca* violentum quid et molestum; praeterea diaeta vitam uno tenore fluere sinit, pharmaca violentia sua semper de naturae viribus abradunt; tandem quia diaeta ubique haberi potest, non item medicus et pharmacopoeus, omnino praeligenda sunt suaviora, tutiora, certiora. In Arabia, India, China temperantissime homines vivendo ad annum centesimum, ducentesimum, trecentesimum etiam perveniunt: dum nos apud nos intemperantia morbos nobis accersentes, iterumque cum admisso in viscera hoste pharmacis configentes, raro sexagesimum, saepe non quinquagesimum aut quadragesimum attingimus.

Opponens: Video D. candidatum sua bene defendere posse. Laudo, illumque exercendi aliis locum relinquo.

Opponens 2.: Ego theseos VIII. corollarii quarti veritatem voco in dubium: *Mollia praecedant.* Sic argumentor contra: *Omne primum est caeterorum in suo genere fundamentum. At fercula mensae prima sunt in ventriculo prima. Ergo caeterorum ingredientium fundamenta.*

---

[97] assumtionem
[98] contemtum
[99] pharmacopaei

Első bíráló: Igen kiváló jelölt úr! Én az első tézised első felével vagyok elégedetlen (*Olvassák fel*); ezt először is az alábbi okfejtéssel vitatom:

Lehetetlen dolgokat tűzni ki célul nem derék és bölcs emberre vall.
Márpedig az embereket az összes betegségtől megóvni lehetetlen.
Derék és bölcs orvos nem tűzi tehát ki célul, hogy az embereket valamennyi betegségtől megóvja.

Válaszoló: Mi van, ha ezzel tökéletesen egyetértek? A támadás ugyanis nem a mi tételünknek szól, hiszen az nem azt mondja, hogy *minden betegség*től, hanem csak azt, hogy a *betegségek*től. Olyasmit ugyanis egyetlen valamelyest is ép eszű ember sem tűz ki célul, amit egyetlen halandó sem képes teljesíteni. A premisszákra azonban külön-külön is felelek. Ennél nagyobb szabású példát hozok fel ellenérvként: Isten törvényének ebben az életben senki sem tud maradéktalanul eleget tenni, mégis minden derék embernek ezt kell kitűznie célul. Ha nem ezt tűzi ki, nem derék ember.

Bíráló: Isten a tetteket a szándék alapján ítéli meg, orvos esetében azonban a tetteket azok eredménye alapján szokás megítélni.

Válaszoló: Az orvos szándéka is dicséretre méltó, ha a megítélése szerinti lehető legjobbat kívánja és törekszik rá. Hogy most rátérjek az általad felvetett kérdésre (elhagyva belőle a hozzátevésedet), váltig állítom, hogy igen sok, sőt a legtöbb betegség, még ha nem is mind, megelőzhető, ha a betegség csíráit helyesen ismerjük fel és időben kiirtjuk őket. Ezt tagadni egyenlő volna szaktudományunk alapjainak a tagadásával.

Bíráló: Ezt befejeztem. A második tézis viszont az orvostudomány alábecsülésének irányába hat. Ha ugyanis az életmód fontosabb az orvosságoknál, minden egyén lehet a maga orvosa, s ekkor mire valók az orvosok és a gyógyszerek?

Válaszoló: Hogy mire? A meglevő egészség megőrzésére, úgy, hogy rámutatunk a helyes életmódra, és ha elveszett, a visszaszerzésére hasznos gyógyszerek alkalmazása által. Íme, jut hely mind a kettőnek! Mivel azonban az étkezés kedves és kellemes dolog, a *gyógyszerezés* viszont erőszakos és kellemetlen beavatkozás, továbbá mert az étel hagyja, hogy az élet folyjék a maga medrében, a gyógyszerek viszont erős hatásukkal mindig felmorzsolnak valamit a természet erejéből, s végül mivel az étel mindenütt kéznél van, az orvos és a gyógyszerész viszont nem, mindenképpen a kellemesebb, a biztonságosabb, a megbízhatóbb dolgot kell választanunk. Látom, hogy Arábiában, Indiában, Kínában az emberek, mivel igen mértéktartóak, száz, kétszáz, háromszáz évig is elélnek, míg nálunk, akik mértéktelenségünkkel keressük magunknak a betegségeket, s miután ismételten beengedjük testünkbe az ellenséget, agyongyógyszerezzük magunkat, az emberek ritkán érik meg a hatvanadik életévüket, de gyakran még az ötvenediket vagy a negyvenediket sem.

Bíráló: Úgy látom, hogy a jelölt jól meg tudja védeni a téziseit. Elfogadom a válaszokat, és átengedem másoknak a helyemet, hogy vizsgáztassák.

2. bíráló: Én a nyolcadik tézis negyedik pontjának a helyességét vitatom, hogy tudniillik *a lágyak ... előzzék meg* stb. Érvelésem ez ellen a következő: *Minden, ami első, a maga nemében alapjául szolgál a többinek. Az étkezés első fogása elsőként kerül a gyomorba: alapjául szolgál tehát a többi oda bekerülő ételnek.*

Responsor: Quid inde?

Opponens: Pergo. *Fundamentum esse debet firmum et solidum. Primi in ventriculo cibi sunt fundamentum. Ergo esse debent firmi et solidi.*

Responsor: Peto definitionem fundamenti.

Opponens: Thesaurus definitionum ita habet: *Fundamentum est rei firmiter stabiliendae substratum, sustentaculum.*

Responsor: Respondisti tibi, Domine, solvisti argumentum tuum.

Opponens: Quomodo?

Responsor: Non eandem esse alimentationis, quae est aedificationis, rationem. Non enim cibos ventriculo indimus, ut ibi perstent, sed ut diffluant et ex se quam citissime sanguinem generent. Quod non potest, si primae viae duris obstruantur; potest, si mollia, facile liquescentia et vaporantia praecedant; duris, ut lente quoque se resolvant et sequantur, a tergo relictis.

Opponens: Solvisti nodum. Acquiesco.

Opponens 3.[100]: Thesis Xa gradus aquae potabilis recenset ex Gorraeo. Non oppugnabo ista, sed quia sententiam Gorraei D. candidatus videtur facere suam, peto rationes istius gradationis: et *Cur aqua pluvia potioni esse saluberrima, glacialis insaluberrima, credi debeat*?

Responsor: Ut reddi queat ratio, duo supponenda sunt. I. Id in cibo et potu, quod nos nutrit, non esse materiam, sed spiritum seu spirituosum et vitalem materiae inhaerentem vim, quae spiritum nostrum adventu suo refocillat, transitu vero in eius substantiam roborat et auget. II. Inclusum illum materiae spiritum amare calorem, fugere frigus. Quod patet, si hieme acerrima vinum in doliis congelascat[101]. Quid enim congelascit? Non spiritus, sed humor tantum aquae. Glacie enim per dolii ambitum concrescente spiritus ad dolii centurm fugit, unde haustum vinum fortissimum est, propemodum ut spiritus vini sublimati; glacies vero resoluta nihil nisi purum putum phlegma est, sine sapore sineque virtute omni. Aqua igitur pluvia, cum operatione solis destillata spirituque mundi impraegnata fit, quemadmodum sata hortorum longe fecundius[102] rigat, quam aqua fluviatilis: ita nutricationi nostrae longe plus vitalitatis confert, atque ulla alia. Et quemadmodum glacies vini omnem amittit spiritum vini, mortuumque relinquit phlegma: ita necesse est glaciem aquea sua spirituositate exui nihilque esse, nisi aquae cadaver, crudissimumque phlegma.

Opponens: Haec si vera sunt (videntur autem verissima), facile iam intermediorum salubritatis aquae graduum petescit ratio. Neque dubitandum relinquitur: pessime sibi nostros glaciei potores consulere, totque pallorum, morborum, immatuarum mortium hic non postremam residere culpam. Utinam rationabilius agamus!

---

[100] *tertius*
[101] congelescat
[102] foecundus

Válaszoló: S mi következik ebből?

Bíráló: Folytatom. *Az alapnak erősnek és szilárdnak kell lennie. A gyomorba elsőként kerülő falatok alapnak számítanak. Tömöreknek és szilárdaknak kell tehát lenniük.*

Válaszoló: Kérem annak meghatározását, hogy mi az alap.

Bíráló: A meghatározások gyűjteményében ez áll: *az alap valamely dolog szilárd megtartására szolgáló aljzat és talpkő.*

Válaszoló: Uram, te magad adtad meg a választ, magad cáfoltad meg érvelésedet.

Bíráló: Hogyhogy?

Válaszoló: A táplálkozásnak nem ugyanaz az értelme, mint az építkezésnek. Az étkeket ugyanis nem azért juttatjuk be a gyomorba, hogy azok ott megmaradjanak, hanem hogy szétáradjanak és minél hamarabb vért termeljenek magukból. Ez pedig úgy nem válik lehetségessé, ha az útjuk elejét szilárd táplálékokkal eltorlaszoljuk; lehetséges lesz viszont, ha előbb lágy, könnyen cseppfolyóssá vagy légneművé váló dolgok jutnak be, és a szilárdakat, hogy lassan azok is feloldódjanak és kövessék őket, ezek utánra hagyjuk.

Bíráló: Megoldottad a kérdést. Elfogadom.

3. bíráló: A X. tézis Gorraeus alapján veszi számba a víz ihatóságának fokozatait. Ezek ellen nem lesz kifogásom, mivel azonban úgy látszik, a jelölt úr elfogadja Gorraeus nézetét, kérem ennek a fokok szerinti beosztásnak az indokait, mégpedig: *miért kell úgy vélnünk, hogy ivásra legegészségesebb az esővíz, legegészségtelenebb pedig az, melyet a jégből nyerünk?*

Válaszoló: Hogy indokolható legyen, ahhoz két előfeltevés elfogadása szükséges. 1. Ami az ételben és az italban bennünket táplál, az nem anyag, hanem lélek, vagy inkább az anyaghoz tapadó, szellemi természetű éltető erő, amely érkezésével felüdíti lelkünket és azáltal, hogy a lényegévé válik, megerősíti és megnöveli annak szubsztanciáját. 2. Ez az anyagba zárt lélek kedveli a meleget és irtózik a hidegtől. Ez utóbbi nyilvánvaló, amikor igen kemény télidőben a hordókban befagy a bor. Mert mi az, ami megfagy? Nem a spiritusz, hanem csupán a víz nedvessége. Amikor ugyanis a hordó kerületén megnő a jégréteg, a spiritusz a hordó közepére húzódik vissza, ahonnan is igen erős bort lehet merni, amely majdnem olyan, mint a borpárlat, a jég pedig, ha megolvad, semmi más, csak puszta phlegma, aminek sem íze nincs, sem ereje. Az esővíz tehát, mely a nap közreműködésével lepárlódik és átitatódik a világegyetem lelkével, miként a kerti veteményes öntözésekor is, táplálóbban hat, mint a kútvíz, ugyanúgy a mi táplálásunkhoz is messze több életerővel járul hozzá, mint bármely más víz. És mint ahogy a bor jege teljesen híján van a bor spirituszának és holt folyadékká válik, ugyanígy a víz jege is szükségképpen elveszti minden lelkiségét, és semmi más, mint holt anyag, a legnyersebb phlegma.

Bíráló: Ha ez igaz (és úgy tűnik, nagyon is igaz), akkor a víz egészséges volta köztes fokozatainak is könnyen feltárul az oka. Nem lehet tehát többé vitás, hogy azok tesznek legrosszabbat magukkal, akik jégből nyert vizet isznak, s hogy oly sok nyűgnek, betegségnek és korai halálnak ebben rejlik a végső oka. Bárcsak ésszerűbben cselekednénk!

Opponens 4.[103]: XII. thesin (*legatur*) ratione oppugno, sic. *Contraria contrariis temperanda sunt. Atqui calor et frigus sunt contraria. Ergo per invicem temperanda.* Et per consequens, sicut hieme utimur calidis, ut calescamus, ita aetate frigidis, ut refrigeremur.

Responsor: Fallit argumentatio, eo quod vitae basis aeque hieme ac aestate innatum calidum est; non ergo contrariis temperari, sed similibus foveri aeque hic, ut illic, opus habet. Sed aestate tanto magis, quanto interior corporis calor per ambientem aeris fervorem evocatur magis. Ut quia interiora languescunt, si calidum affundis, debilitatum calorem retines, roboras, auges; si frigidum, dissipas. Innumera sunt eorum exempla, qui cum ingentem aestum subito refrigerare vellent, subito exstincti sunt, aut in morbos inciderunt graves; nullum autem exemplum est calida tum bibenti simile quid accidisse.

Opponens: Ita est, experientia convincimur. Maneat ergo thesis tuae veritas. Tu autem, qui tui tam bonum dedisti specimen, exspectabis amplissimae facultatis de te decretum.

Scena II.

Pedellus procurrens subsistet.

Disputabunt alii duo doctoralis corollae rivales: iuerconsultus et theologus; quorum propositas ad disputandum[104] theses ad Academiae valvas affigere iussus sum. Sed eas primum percurram facturus periculum, an ego quoque forte talia conscribillare et doctor fieri queam. Si quis auscultare vult et mecum discere idem, non invideo. Iureconsulti positiones ita habent.

(*N. B. Leget has e charta.*)

I. *Iurisprudentiae finis est salvam praestare humanam societatem a dissidiis.*

II. *Haec facultas comparatur per notitiam trinam:* primo *vinculorum*, quibus humana societas continetur; secundo *casuum*, quibus labefactatur; tertio *remediorum*, quibus restituitur.

III. *Vincula sunt* IURA *triplicia: personarum, rerum, actionum.*

IV. *Ius personarum* est potestas personae in personam, cuius vi una praeest diciturque *sui iuris*, altera subest, eoque existit *iuris alieni.* Ergo huc spectat *maritalis* potestas supra uxorem, *patria* super liberos, *tutoria* super impuberes pupillos, *curatoria* super puberes potestasque magistratus super subditos.

V. *Ius rerum* est, quo persona quaepiam potestatem habet in rem quampiam. Estque vel dominium, quum res tenetur *a proprietario*, vel *possessio*, cum tenetur ab *usufructuario*, vel *servitus*, cum est in manu ministratoris.

VI. *Ius actionum* est factum quoddam illum obligans, qui illud admisit, sive sit *conventio* seu pactum, sive *delictum.*

---

[103] *4tus*

[104] disputandnm

4. bíráló: A XII. tézist (*olvassa fel*) vitatom a következő megfontolás alapján: Az ellentétes dolgokat ellentétesekkel kell mérsékelni. *A hideg és a meleg ellentétesek. Ellentéteikkel kell tehát mérsékelni őket.* Következésképpen: mint ahogy télen meleget iszunk, hogy fölmelegedjünk, ugyanúgy nyáron hideget, hogy hűsüljünk.

Válaszadó: Megtévesztő az érvelés, mivel az életünk alapja télen és nyáron is egyaránt a velünk született melegség, ezt tehát nem mérsékelnünk kell az ellentétével, hanem a hozzá hasonlóval gondoznunk az egyik évszakban éppúgy, mint a másikban. S nyáron annyival inkább, amennyivel jobban kiszívja belső melegségünket a bennünket körülvevő forró levegő. Így hát, mivel a belső részek tikkadtak, ha meleget juttatsz be, a gyengülő melegséget visszafogod, megerősíted, növeled; ha hideget, szétszórod. Számtalan példa van arra, hogy azok, akik a nagy hőségüket hirtelen akarták lehűteni, abban a pillanatban meghaltak vagy súlyos betegségbe estek, de arra egy sincs, hogy azokkal, akik ilyenkor meleg vizet ittak, valami hasonló történt volna.

Bíráló: Így van, a tapasztalat meggyőzött bennünket. Legyen hát igaz a tézised! Te pedig, mivel ilyen kedvező képet nyújtottál magadról, kedvező döntést várhatsz rád vonatkozóan a nagytiszteletű kartól.

2. jelenet

(A pedellus előresiet, majd megáll.)

(A doktori cím két másik várományosának a vitája következik, egy jogászé és egy teológusé.)

Rámparancsoltak, hogy a megvitatásra szánt téziseket tűzzem ki az akadémia bejárati ajtajának szárnyaira. Előbb azonban átfutom őket, nem tudnék-e én is hasonlókat összekaparni, hogy belőlem is lehessen doktor. Ha valaki hallani akarja őket és meg akarja ismerni a tartalmukat, nem irigylem tőle. A jogász tételei a következők:

(*Megjegyzendő: Ezeket papírról kell felolvasni.*)

I. *A jogtudomány célja: az emberi társadalmat épségben megőrizni a viszályoktól.*

II. *Az erre való képesség háromféle ismeret révén szerezhető meg*: először a *kötelmek* ismerete révén, amelyek az emberi társadalmat összetartják; másodszor azon *cselekmények* ismerete révén, amelyek megingatják; harmadszor a *gyógymódok* ismerete révén, amelyek helyrehozzák.

III. A kötelmi jog három részből áll: személyi, dologi és eljárásjogból.

IV. A személyi jog egy személy más személy fölötti hatalmának a kifejezője, melynek ereje folytán az egyik parancsoló lesz, az ilyet *saját jogú*nak hívjuk, a másik pedig ennek alávetettjévé s ezáltal *idegen jogú*vá válik. Ilyen *a férj* hatalma a felesége fölött, *az apáé* a gyermekei fölött, *a gyámé* a kiskorú gyermekek fölött, *a gondviselőé* a nagykorúak fölött és *a hivatalnok* hatalma az alattvalók fölött.

V. *Dologi jog* az, melynek révén valamely személynek hatalma van valamely dolog fölött. Ez vagy *tulajdonjog*, amikor a dolog a tulajdonos birtokában van, vagy *birtokosi jog*, amikor *a használó* birtokában van, vagy *szolgalmi jog*, amikor egy szolga kezén van.

VI. Az *eljárási jog* olyan tényállás, mely kötelezi azt, aki létrehozta, legyen akár *egyezség* vagy szerződés, akár *törvényszegés*.

VII. *Conventio* est, qua duo (vel plures) consentiunt in aliquid dandum vel faciendum, et se obligant ad praestandum. Summa enim pactorum ad haec redit: *Do, ut des; Facio, ut facias*; vel *Do, ut facias; Facio, ut des*. Qualia aut ponuntur expresse, aut intelliguntur in omni pollicitatione, stipulatione omnique contractu.

VIII. *Delictum* est, quo admisso oritur ius poenae inferendae.

IX. *Casus*, a quibus humanae societatis labefactatio venit, sunt aut *invasio* iuris alieni, aut *desertio* proprii, aut *violatio* contractuum. Ex hoc enim trino casu omnium litium origo.

X. *Remedium* est, ut restituatur unumquodque[105] in locum suum, secundum praescriptum iuris: sive ius naturae intelligatur, sive *ius gentium*, sive *ius municipale*, e propriis statutis cuiusque loci collectum.

XI. Ergo si quando inter se aliqui de iure suo aut eius sensu controversantur, itur ad iure consultum aut ad Collegium Iureconsultorum in Academia, qui dubietatem explanent legali responso.

XII. *Iureconsultus igitur, cum legum tantum interpres sit, sine lege loqui erubescat.*

(Tum Pedellus oculos elevans et capite subnutans dicet:) Sublimia haec sunt, nescio an omnia intelligam. (*Et mox proiceta manu*) Mittam illas de doctoratu cogitationes. Videbo iam, quid meus theologus habeat.

(Leget denuo.)

I. *Theologia* est DOCTRINA de DEO rebusque divinis.

II. Fundatur tota super factas divinitus revelationes, Scripturis S[anctis] comprehensas, quarum ignorare nihil, sensum omnium tenere catholice, posseque in haereticum sensum detorta vendicare orthodoxe theologica perfectio est.

III. *Theologia positiva* optima est, quae in dilucidatione Scripturarum per scripturas consistit.

IV. *Catechetica* utilissima est, quae effatorum DEI ad captum simplicium accommodationem habet.

V. *Didactica* pulcherrima est, quae in reductione singulorum ad Corpus Doctrinae occupatur.

VI. *Polemica*, quae resolutionem habet Scripturarum in quaestiones, de quibus dimicetur; propter adversariorum importunitatem colitur.

VII. *Prophetica*, quae proferendi populo verba Dei divine, divina est.

VIII. *Casualis*, quae casus conscientiae seu scrupulos solvere instituit, maximi usus est.

IX. *Cabalistica*, quae mysticos sensus e quibusvis Scripturae apicibus eruere captat, multum habet aut vani, aut supecti. (*Finita lectione dicet*:) Haec qualia sint, patebit, dum ventilabuntur publice. Ego manadata exsequar, et ista valvis affigam.

(Affixione peracta ingredietur, moxque regressus cathedram sternet tapetibus, ceu exulatbundus nuntians *promotionem baccalaureorum doctorumve futuram solemnem in facie totius reipublicae Academiae*.)

(Haec sciat recte, gestu et sono decoro!)

---

[105] unum quodque

VII. *Egyezség* az, amikor ketten (vagy többen) megegyeznek abban, hogy valamit adnak vagy cselekednek, és kötelezik magukat ennek teljesítésére. A szerződések lényege a következő elvekre vezethető vissza: „Adok, hogy adj", „Megteszem, hogy megtedd", „Megteszem, hogy adj".

VIII. *Törvényszegés* az, aminek elkövetése a büntetés alkalmazásának jogát vonja maga után.

IX. A *bűncselekmények*, amelyek az emberi társadalom megingását okozzák: más jogának a *megtámadása*, a tulajdonjog *figyelmen kívül hagyása*, a szerződések *megszegése*. E háromfajta bűncselekményből ered minden viszály.

X. A gyógyszer ezekre az, hogy minden kerüljön vissza az eredeti helyére, a jog előírásának megfelelően, akár *természetjogot*, akár *nemzetközi jogot* értünk ezen, akár pedig *polgárjogot*, mely az egyes helyek saját rendeleteiből tevődik össze.

XI. Éppen ezért ha valamikor valakik vitába keverednek egymással a saját jogukról vagy annak értelmezéséről, jogi szakértőhöz vagy az akadémia Jogi Testületéhez fordulnak, akik jogszerű válaszukkal eloszlatják a kétséget.

XII. *A jog szakértője tehát óvakodjék attól, hogy törvényi megalapozottság nélkül nyilatkozzék.*

(Ekkor a pedellus tekintetét felemelve és fejét csóválva ezt mondja:)

Körmönfont dolgok ezek, nem tudom, hogy egyáltalán értem-e mindegyiküket. (*Majd kezével legyintve:*) Hagyom a doktorálásról való elmélkedést. Ezek után azt nézem meg, mit ír a teológusom.

(Újra olvas.)

I. A teológia az ISTENről és az isteni dolgokról szóló TUDOMÁNY.

II. Teljes egészében azokon az isteni kinyilatkoztatásokon alapul, amelyeket a Szentírás tartalmaz; ezek mindegyikét ismerni, mindegyiket általános módon értelmezni, és képesnek lenni arra, hogy az eretnekek értelmezésének irányába eltorzított állításaikat az igaz hit alapján megvédjük, egyenlő a teológia tökéletes ismeretével.

III. A legjobb a *pozitív teológia*, mely a Szentírásnak az írások által történő magyarázatából áll.

IV. A leghasznosabb a *catechetica*, melynek célja az, hogy ISTEN kijelentéseit hozzáigazítsuk az egyszerű emberek értelmi képességeihez.

V. A legszebb a *didactica*, amely azzal foglalkozik, hogy az egyes kinyilatkoztatásokat egységes tanná fogja össze.

VI. A *hitvitázó teológia* a Szentírás alapján ad megoldást azokra a kérdésekre, amelyek vitatottak; ezzel ellenfeleink arcátlansága miatt foglalkozunk.

VII. A *prófétai teológia* isteni jelzőt érdemel, mivel ihletetten igyekszik a nép között terjeszteni Isten szavait.

VIII. A *casualis teológia* a lelkiismereti problémákat vagy aggályokat igyekszik megoldani, igen hasznos.

IX. A *kabalisztikus teológia*, ami a Szentírás minden ékezetéből misztikus értelmet igyekszik kibányászni, sok hiú és üres dolgot tartalmaz.

(*A felolvasást befejezve ezt mondja*): Hogy ezek mit érnek, majd kiderül a nyilvános vita során. Én teljesítem a megbízásomat és kiszögezem őket az ajtószárnyakra.

(Miután kitűzte őket, újra bejön, a katedrát leterítí takarókkal, majd szinte ujjongva adja hírül, hogy a baccalaureusok, a magisterek és a doctorok ünnepélyes avatása következik az akadémia színe előtt.)

(Ezt illően tegye, méltóságteljes mozdulatokkal és hanghordozással.)

Scena III.

Promotio philosophorum

(Ingreditur solemniter *cancellarius*, *rector*, *professores studiosorumque* turba, dispositisque sedilibus considebunt. Tum e professorum numero exsurgens unus, *philosophus*, conscendet cathedram et sic effabitur:)

Inclyta sapientum virorum et iuvenum corona! Ad non quotidiana confulxistis hodie spectacula! Academiam et Academicos honores quorundam e medio vestri, qui in Academicis studiis laudabiles fecerunt progressus, promotionem spectaturi. Nihil novum inceptamus, sed sapientissimorum maiorum[106] reverenter prosequimur institutum. Quibus in Academia baccalaureos, magistros doctoresque subinde creari visum, tres ob causas. *Primo*, ut vere industrii de perfuncto strenue studiorum cursu condigna acciperent honorum praemia; *secundo*, ut alii studiosi inde haberent alacritatis stimulos; *tandem*, ut solemni hac Academiarum testificatione reipublicae caveretur. Cum igitur ex decreto amplissimae Facultatis Philosophicae et Medicae in quosdam bene meritos honores conferendi sint hac die, ut in authoritate non alia, quam publica liceat Te, illustris et nobilissime D[omine] Cancellarie, cuius honorata praesentia summam nobis maiestatem, qua Academiarum honor et libertates stant et conservantur, repraesentat, dignis modis oramus, ut quod agitur, publica authoritate agi permittas, iubeas, mandes.

Cancellarius: Cedat reipubl[icae] saluti, Academiae vero honori, quod hinc tanquam ex equo Troiano subinde prodeant viri publice utiles, patriae futuri lumina et columina. Quod ergo nunc etiam reperiantur, inter quos post feliciter superata cum ignorantiae barbariei monstris praelia, brabea, tanquam victoriae preamia distribuenda sunt, gratum ratumque habeo, illudque authoritate supremae Maiestatis Regiae fieri volo, iubeo, mando.

Philosophus promotor. Quod igtur felix faustumque sit, vos egregiae indolis iuvenes, qui post lustrata philosophiae vireta studiis liberalibus animum ex toto addixistis, adeoque praeliandi pro veritate initia iam cum laude fecistis, prodite ordine, quo vestra renunciabuntur nomina.

(Quae alter philosophus ex catalogo leget.)

1. PETRUS MUSAEUS, 2. IOHANNES PHILOMATHES, 3. HENRICUS ATTENTIUS, 4. GREGORIUS SEDULIUS, 5. MARTINUS SPUDEUS, 6. SIXTUS LABOREUS. (Prodibunt et ante cathedram consistent; ad quos *Promotor*.) Ecce dignum virtute vestra theatrum! Ecce in vos omnium coniecti oculi! Gaudetisne diligentiam vestram sic in speculo poni? Tacetis? Erubescitis? Color hic virtutis est. Iam ex vobis quaero:

(1.) Promittitisne nihil de diligentia remissuros?

Baccalaureus: Promittimus.

(2.) Studiorum palaestram, Academiam, ante absoluta studia non deserturos?

Baccalaureus: Promittimus.

(3.) Et literarum studia morum honestate ornaturos?

Baccalaurei: Promittimus.

---

[106] maiorem

3. jelenet

A filozófusok avatása

(Ünnepélyesen bevonul a kancellár, a rektor, a professzorok és a hallgatók egy csoportja, s miután szétrakták a székeiket, leülnek. Ezután feláll az egyik professzor, a *filozófus*, fellép a katedrára és így szól:)

Férfiak és ifjak messze földön híres csapata! Ma nem mindennapi látványra sereglettetek ide! Semmiféle újat nem kezdeményezünk, hanem csak tisztelettel követjük bölcs eleink rendelkezését. Ők úgy látták jónak, hogy az akadémián baccalaureussá, magisterré, azután pedig doktorrá avassunk egyeseket, mégpedig három okból: *Először*, hogy akik valójában szorgalmasak, buzgón elvégzett tanulmányaikért megkapják elismerésük méltó jutalmát; *másodszor*, hogy ezzel ösztönözzük a többi hallgató lelkesedését; s *végül*, hogy az akadémiának ezzel az ünnepélyes tanúságtételével biztosítékot nyújtsunk az állam számára. Mivel tehát a nagytekintélyű Filozófiai és Orvosi Kar határozata alapján ezen a napon fel kell ruháznunk a hivatalos elismeréssel egyeseket, akik azt kiérdemelték, hogy ez ne másképp, hanem a közösség felhatalmazásával történjék, méltó módon téged kérünk, híres és nemes Kancellár Úr, akinek tiszteletreméltó jelenléte képviseli számunkra ama legfőbb méltóságot, amelytől az akadémiák becsületének és szabadságjogainak léte és fennmaradása függ, hogy azt, amit a közösség felhatalmazása alapján teszünk, engedélyezd, rendeld el és bízd ránk, hogy megtegyük.

Kancellár: Váljék üdvére az államnak és dicsőségére az akadémiának, hogy innen, mint valami trójai falóból hamarosan olyan férfiak jönnek elő, akik a köz számára hasznosak lesznek, hazájuk számára pedig világítótornyokként fognak szolgálni. Mivel tehát most is akadnak olyanok, akik között, minthogy sikerrel vívták meg csatáikat a barbár tudatlanság szörnyei ellen, mintegy győzelmük jutalmául pályabért kell kiosztanunk, ezt üdvözlendőnek és méltányosnak tartom, s a királyi felség megbízásából kezdeményezem, elrendelem és megparancsolom.

Az avatást végző filozófus: Legyen tehát áldásos és üdvös, hogy ti, kiváló tehetségű ifjak, akik a filozófia zöld ligeteinek a bejárása után teljesen a szabad tudományoknak szenteltétek lelketeket, sőt, az igazságért folytatott küzdelem első szakaszát dicséretes módon már meg is tettétek, lépjetek sorban elő, ahogyan szólítják a neveteket.

(Ezeket egy másik filozófus olvassa a névsor alapján.)

1. Petrus Musaeus, 2. Johannes Philomathes, 3. Henricus Attentius, 4. Gregorius Sedulius, 5. Martinus Spudaeus, 6. Sixtus Laboreus.

(*Előrejönnek és megállnak a katedra előtt, s az avatást végző így szól hozzájuk:*)

Íme, az erényetekhez méltó kincsek! Íme, mindenki tekintete felétek irányul! Örültök-e annak, hogy derekasságtok ennyire rivaldafénybe került? Hallgattok? Pirultok? Ez az erény színe! S most megkérdem tőletek:

1.) Ígéritek-e, hogy szorgalmatok semmit sem fog lanyhulni?

Baccalaureus: Ígérjük.

2.) Hogy tanulmányaitok küzdőterét, az akadémiát tanulmányaitok befejezése előtt nem fogjátok elhagyni?

Baccalaureus: Ígérjük.

3) S hogy tudományos tanulmányaitokat tisztes erkölcsökkel fogjátok ékesíteni?

Baccalaureus: Ígérjük.

Promotor: Ego igitur vos iterum primo Academici honoris gradu orno, *vosque philosophiae baccalaureos* saluto, pronuntio et ab omnibus agnosci, haberi, salutari mando. Atque libertatis insigne, bacillum album (quem honoris causa gestabitis) vestrum singulis dono. Abite, et obligationis memores studiorum stadium strenue decurrite!

(Honore exhibito ad sua loca redibunt.)

Promotor: Iam prodite vos, qui salebras superastis, scientiarumque et artium attigistis culmina: digni quorum virtus praeconia audiat sua!

(Alter philosophus nomina leget:)

1. *Stephanus Polymathes*
2. *Andreas Epistemon*
3. *Tobias Pantechnus*

Promotor: Virtuti deberi praemium et ipsa lex aequitatis dictat, et agnoscit omnis humana ratio. Vos igitur, strenui Musarum athletae, qui vos prae caeteris adeo exercuistis, ut iam de omniscibili philosophico disputare posse certis experimentis ostenderitis, accipite virtutis vestrae praemium, philosophi titulum! Ego enim vos tanto hoc in theatro *philosophiae magistros et doctores* creo et pronuncio[107], potestatem vobis dans philosophiam publice in Academiis et ubicumque docendi. Quam in vos collatam potestatem admissione ad hanc philosophicam cathedram primum confirmo. Conscendite! (*Conscendent ad illam. Ad quos a latere sibi iam constitutos porro dicet:*) Salvete collegae iam dilecti, philosophiam posthac[108] de publica cathedra docturi! Sed philosophiam veram, non opinionum deliria! En, singulis vestrum dono aureum annulum (*Distribuet*) fine triplici. *Primum*, ut quemadmodum annulus in seipsum redit, ita vos totum scientiarum ambitum, encyclopaediam[109], vobis habeatis commendatam. *Secundo*, ut sicuti annuli hi purum aurum sunt, ita vos purum veritatis aurum sine erroris scoriis doceatis. *Tertio*, non unum vobis dedi, sed trinum: ut quisque proprium habens, pro se et libertatis philosophiae memor in nullius verba magistri iuret, nihil praeter veritatem et quaerat, et sequatur, et defendat. Promittitisne haec facturi fideliter?

Promoti: Promittimus.

Promotor: Firmate promissum dexteras iungentes vestras meae! (*Iungent.*)

Tum denuo Promotor: Ite iam, et philosophiam docete! At non magis verbis, quam factis! Nempe ut omnia dicta et facta vestra vos recte res intelligere eoque docere posse, adeoque docere, etiam cum tacetis, ostendant. Sic demum harmonici futuri, si cogitata, dicta, facta vestra ad virtutis chordam consonent.

(Insonabit musica, illique omnes discedent.)

---

[107] pronuncio!
[108] Post hac
[109] encyclpediam

Az avató: Én tehát ennek ellenében felruházlak benneteket az akadémiai cím első fokozatával, és a filozófia baccalaureusaiként köszöntelek s azzá nyilvánítalak benneteket, és elrendelem, hogy ezt mindenki elismerje, annak tartson és így szólítson benneteket. És mindegyikőtöknek átadom a szabadság jelvényét, a fehér pálcát (melyet megtiszteltetésül viseltek). Menjetek, és kötelezettségetekre emlékezve buzgón igyekezzetek megtenni tanulmányaitok útját!

(*Tiszteletük nyilvánítása után visszamennek a helyükre.*)

Az avató: S most jöjjetek ti, akik már leküzdöttétek az akadályokat s feljutottatok a tudományok és a művészetek csúcsára, akik méltók vagytok arra, hogy kiválóságtok közhírré tétessék.

(*Az egyik filozófus olvassa a neveket.*)

1. Stephanus Polymathes, 2. Andreas Epistemon, 3. Tobias Pantechnus.

Az avató: Maga a méltányosság törvénye diktálja és minden emberi elme elismeri, hogy az erénynek jutalom jár. Ti tehát, a Múzsák serény atlétái, akik mindenekelőtt oly edzettek vagytok, hogy megbízható gyakorlatokkal bizonyítottátok, képesek vagytok vitázni a mindentudó filozófusról, vegyétek erényetek jutalmát, a filozófus címet. Én ugyanis egy ily hatalmas közönség előtt a filozófia magistereivé és doktoraivá avatlak és azokká nyilvánítalak benneteket, megadva a jogot arra, hogy az akadémián és bárhol nyilvánosan tanítsátok a filozófiát. Eme joggal történő felruházásotokat először azzal erősítem meg, hogy felengedlek benneteket erre a katedrára. Lépjetek fel! (*Fellépnek. Ezt követően, amikor már az oldalán állnak, így szól hozzájuk*): Üdvözöllek benneteket, immár szeretett kollégák, akik ezután nyilvános katedráról fogjátok tanítani a filozófiát, de az igazi filozófiát, nem pedig a lázálomszerű képzelgéseket. Íme, mindegyikőtöknek átadok egy aranygyűrűt (*Átadja*), mégpedig hármas céllal: *Először*, hogy miként a gyűrű zárt kört alkot, rátok is a tudományok teljes köre, encyclopaediája legyen bízva; *másodszor*, miként ezek a gyűrűk tiszta aranyból vannak, úgy ti is az igazságnak (a tévelygés mázától mentes) tiszta aranyát tanítsátok; *harmadszor*: nem sima gyűrűt adok, hanem háromszöggel díszítettet, hogy az, aki ezt birtokolja, a maga érdekében és a filozófia igazságát tartva szem előtt egyetlen mester szavaira se esküdjön, az igazságon kívül semmit ne keressen, kövessen és védelmezzen. Ígéritek-e, hogy hűségesen ezt teszitek?

Felavatottak: Ígérjük.

Avató: Azzal erősítsétek meg ígéreteteket, hogy jobbotokat nyújtjátok nekem! (*Kezetfognak.*)

Ekkor ismét az avató: Most menjetek, és tanítsátok a filozófiát! De tetteitekkel éppúgy, mint szavaitokkal. Tudniillik úgy, hogy minden megnyilatkozásotok és cselekedetetek tanúsítsa, hogy helyesen értitek a dolgokat és ezért tanítani is tudjátok őket, akkor is, amikor hallgattok. Hiszen végül is úgy lesztek harmonikus emberek, ha gondolataitok, szavaitok, tetteitek összhangban lesznek az erény húrjával.

(*Felhangzik a zeneszó, azok pedig mindnyájan eltávoznak.*)

Scena IV.

Promotio medici

II.

Promotor: Industrius iuvenis, Asclepius Machaon, Academiae nostrae per multos annos alumnus, tantum in philosophiae naturalis artisque medicae cognitione profecit, ut non tantum privatis in collegiis utiliter studiosos informando, sed et nuper de diaeta publice disputando egregium sapientiae medicinalis dederit specimen. Quare illi merito suo ab amplissima Medica Facultate honores in medicina summi[110] decreti sunt hac hora in illum (vobis testibus, qui eruditionis eius estis testes) conferendi. Tu proinde, egregie vir, assurge et te huc praesta!

(Sistet se ante cathedram.)

Promotor: Medicinam faciendi licentiam authoritate publica stabilitam conferri tibi petisne?

Promovendus: Peto.

Promotor: Concedi ea tibi alia conditione non potest, nisi ut tuam obstringas et nostram liberes conscientiam: te concessa hac licentia nusquam abusurum. Suscipisne[111] hanc conditionem?

Promovendus: Suscipio.

Promotor: En, lege obligationis formulam[112], quae tibi iuramenti erit loco!

Promovendus: I. Scientia mea medica ad nihil nisi Creatoris laudem et hominum[113] commoda utar.

II. Ad nocendum cuiquam hominum, amico vel inimico, non abutar.

III. Vitam, valetudinem omnium mihi se committentium sancta fide commendatam habebo.

IV. Venena nemini propinabo.

V. Professionem meam nulla morum spurcitie dedecorabo.

VI. In caeteris etiam omnibus me, ut Dei et naturae ministrum decet, geram. *Ita me iuvet Deus!*

Promotor: Dei et hominum reportabis gratiam, si haec servaveris. Sed veniamus ad consuetos et solemnes ritus, quibus tibi honor tuus publice confirmetur!

(Tum extensa ad illum manu dicet:)

I. Conscende cathedram medicam tuam tibi functionem et authoritatem designantem!

II. En, trado tibi *librum hunc apertum*, ut authores bonos, experientia celebres perpetuo tibi evolvendos esse memineris.

III. Trado *eundem clausum*[114], ut etiam tandem sine libris sapere consiliumque ex teipso (*praesertim in casu subitaneo, quales medicis obveniunt*) depromere scias.

---

[110] summmi

[111] abusurum; suspisne

[112] formulam!

[113] hominem

[114] *clausum!*

4. jelenet

(Az orvos avatása.)

II.

Avató: Asclepius Machaon, a derék ifjú, aki sok éven keresztül az Akadémiánk növendéke volt, oly nagyot haladt előre a természetfilozófia és az orvostudomány megismerésének területén, hogy tudásáról nemcsak a hallgatók szakszemináriumokon történő oktatásával, hanem minap az étkezésről folytatott nyilvános vitájával is nagyszerű tanúbizonyságot tett. Ezért neki érdeme elismeréseként a nagytekintélyű Orvosi Kar az orvostudomány területén elérhető legmagasabb elismerést ítélte oda, melyet most kell átnyújtanunk (előttetek, mint tanúk előtt, akik tanulmányaira is tanúk vagytok). Most pedig kelj fel és állj ide, te nagyszerű férfiú!

(Odaáll a katedra elé.)

Avató: Kívánod-e, hogy az orvostudomány művelésére szóló engedélyt a közösség felhatalmazásával megerősítve átadjam neked?

Avatandó: Igen.

Avató: Olvasd fel tehát az előírt fogadalmat, mely számodra esküként fog szolgálni!

Avatandó: I. Orvosi tudásomat csakis a Teremtő dicsőségére és az emberek javára fogom használni.

II. Nem élek vissza azzal, ami bármely embernek – legyen akár barátom, akár ellenségem – árthat.

III. Mindazok életét és egészségét, akik rám bízzák magukat, szent esküvel rám bízott letétként kezelem.

IV. Senkit sem fogok méreggel megitatni.

V. Semmilyen erkölcsileg rút cselekedettel nem fogom beszennyezni hivatásomat.

VI. Minden egyéb dologban is úgy fogok viselkedni, ahogyan Isten és a természet szolgájához illik. *Isten engem úgy segéljen!*

Avató: Mind Isten, mind az emberek szeretetét el fogod nyerni, ha ezeket betartod. S most térjünk át a szokásos ünnepi szertartásra, hogy ezáltal nyilvánosan is megerősítsük megtisztelő címedet!

(Ekkor a kezét feléje nyújtva ezt mondja neki:)

I. Lépj fel erre az orvosi emelvényre, mely a foglalkozásod és a tekintélyed számára van kijelölve!

II. Íme, átadom neked ezt a *nyitott könyvet*, hogy ne feledd: a jó szerzőket, akiket a tapasztalat igazolt, mindig olvasnod kell.

III. S *ugyanezt* átadom *becsukva* is, hogy idővel könyvek nélkül is képes légy a tudásra és magadtól is tudj tanácsot adni (*különösen váratlan esetben, amivel gyakorta találják szembe magukat az orvosok*).

IV. *Pileus* hic tibi libertatis tessera erit. (*Imponet illum.*)

V. Et *annulus* hic honoris, quem tibi exhibebunt, si bene curabis, parvi et magni, iuxta illud Sapientis: Honora medicum propter necessitatem!

VI. Et *osculum* amoris tibi do (*osculabitur*), ut non rixas et odia exerceas, sed concordiam colas cum omnibus artis professoribus.

VII. Addo votum, ut te Deus prosperet, felicemque sanitatis custodem, morborum profligatorem faciat.

Promotus: Honoratissimo dominorum medicorum collegio et inclyto Academiae Senatui, omnibus denique Academiae civibus pro omni[115] exhibito mihi amore, favore, benevolentia, quas debeo, gratias ago.

(Exibuntque academici omnes.)

ACTUS IV.

Scena I.

{Studiosi duo, *initiatus* et *academicus* prodibunt, et in scena obambulantes libere (quasi nec regem, nec alios viderent) inter se[116] colloquentur.[117]}

Initiatus: Quod te, amice, ad prodeambulandum invitaverim, causa est desiderium quaedam ex te discendi meum. Meministi n[empe] ab ineunte aetate inter nos fuisse notitiam, sed tu me ut annis et eruditione, ita experientia literaria antecedis; quippe qui ex Academia reversus es, quo ego demum cogito. Quod facit, ut consilium in quibusdam tuum requirere audeam.

Academicus: Fac sciam, quid velis. Dum soli sumus, confidenter inter nos agere possumus.

Initiatus: Primum oro, informa me super eo: *num aliquis comparata sibi triviali in schola linguae Latinae usu, privata iam authorum bonorum lectione evadere queat vir doctus?*

Academicus: Equidem id in quibusdam *autodidactis* non inprospere cessisse scio, ordinarie tamen plus praestat sociata cum eruditis conversatio, quam solitaria illa maceratio.

Initiantus: Cur macerationem vocas? Etiam suavitates insunt.

Academicus: Sane, quia etiam lectioni librorum vacans conversationem habet, sed cum absentaneis, nos per sua scripa alloquentibus; plus tamen omnino viva vox eruditi[118] amici potest, quia ut cos cotem acuit attritu, ita vir virum.

Initiatus: Dic tamen, si omnino privatim studere velim, ut id cum usu fiat, quid mihi opus erit?

---

[115] proomni
[116] interse
[117] collloquentur
[118] erudiri

IV. Ez a *kalap* legyen számodra a szabadság ismertetőjele.
(A fejére teszi.)

V. Ez a gyűrű pedig azé a tiszteleté, amelyben – ha jól ápolod őket – kicsik és nagyok részesíteni fognak a Bölcs mondása szerint: Becsüld az orvost hasznosságának megfelelően!

VI. És békecsókot adok neked (*megcsókolja*), hogy ne viszályban és gyűlöletben, hanem egyetértésben élj szakmád összes művelőjével.

VII. Megtoldom mindezt azzal a kívánsággal, hogy Isten adjon neked boldogságot, és tegyen az egészség sikeres őrévé s a betegségek sikeres leküzdőjévé.

A felavatott: Köszönetet mondok az orvosok nagytiszteletű társaságának, az Akadémia nagyhírű senatusának s végül az akadémia tagjainak mindazért a szeretetért, segítségért és jóindulatért, amelyért hálával tartozom.

(Az akadémia összes tagja kivonul.)

IV. FELVONÁS

1. jelenet

(Megjelennek ketten: egy *felavatott* és egy *akadémikus*, és a színen sétálva fesztelenül beszélgetnek egymással, mintha sem a királyt, sem a többieket nem látnák.)

Felavatott: Ami azt illeti, barátom, azért hívtalak sétálni, mert arra vágytam, hogy megtudjak tőled bizonyos dolgokat. Tudod, hogy gyermekkorunktól kezdve ismerjük egymást, te azonban miként az évek számát és a képzettséget illetően, ugyanúgy tudományos tapasztalatban is megelőzöl, hiszen akkor tértél vissza az akadémiáról, amikor én még csak gondolkodtam rajta. Ez az oka annak, hogy bizonyos dolgokban tanácsot merek kérni tőled.

Akadémikus: Halljam, mit szeretnél. Míg egyedül vagyunk, bizalmasan beszélgethetünk egymással.

Felavatott: Kérlek, hogy először is arról világosíts fel, vajon lehet-e valakiből művelt ember úgy, hogy miután a triviális iskolában szert tett némi jártasságra a latin nyelvben, a továbbiakban egyedül olvassa a hasznos szerzőket?

Akadémikus: Tudom, hogy ez néhány autodidakta esetében igen sikeresnek bizonyult, rendszerint azonban sokkal előnyösebb a képzettekkel együtt folyó közös foglalkozás, mint az ilyen magányos gyötrődés.

Felavatott: Miért nevezed gyötrődésnek? Kellemes is van benne.

Akadémikus: Kétségkívül, hiszen az is társalog, akik könyvek olvasásával foglalkozik, csakhogy olyanokkal, akik távol vannak tőle, akik írásaik révén szólnak hozzá. Mindenképpen jobban tud azonban nevelni barátunk élő beszéde, mivel miként az egyik kovakő csiszolja dörzsölésével a másik kovakövet, ugyanúgy csiszolja az egyik ember a másikat.

Felavatott: Mondd meg mégis, ha mindenképpen egyedül szeretnék tanulni, mire lesz szükségem ahhoz, hogy ezt haszonnal tehessem.

Academicus: Si autorum bonorum suggestionibus egregie vis imbui, haec observato! I. Vide, ut Museum habeas in solitudine, a turba remotum, ne quid interturbet. II. Tum ne admittas autores promiscuos, sed selectos. III. Eosque munde tracta, lituris ne macula, nisi forte notabiliora subnotando reminiscentiam velis sublevare. (In transcursu monebo: antiquos fuisse solitos probanda notare *asterisco* ⁎, improbanda *obelisco* ⇾). IV. Quarto: memineris accommodatissimas studiis horas esse matutinas, adeoque hiemali tempore antelucanas. Ubi caereus servit pro sebacea (taedae a[utem] lucubrationibus insigniter officiunt, quia fumigant) candelabrum sit elevatum, umbraculum viride, emunctorium praesto ad elichnium identidem emungendum; sed fungum mox opprime, ne faeteat.

Initiatus: Haec externa sunt; ego de interiori diligentiae meae regimine quaero.

Academicus: Iam dicturus eram. Quicquid legis (sive ordinariis horis, sive succisivis) ter legito. Primum, ut intelligas; deinde ut seligas et enotes; demum, ut selecta memoriae imprimas.

Initiatus: Quid hoc est: *seligere* et enotare?

Academicus: Est utiliora excerpere[119] seu exsignare, h[oc] e[st] exscribere: non in reiectaneas schedas, sed in diurnum (etiam diurnale vocant) seu adversaria, indeque in *locos communes*, ut quicquid unquam didicisti, omnem in usum depromere queas quacunque invitante occasione. Verumenim vero, si progressiones cupis maiores, quaere tibi studiorum socium, cui lecta et excerpta communices: sive ille sit te intelligentior, qui non intellecta tibi enucleare possit, sive a te demum discat. Tu enim docendo alium erudies teipsum, nunquam proinde cum eiusmodi sodali versari pigrator. Sed et hoc monendum: ubiubi[120] es, *pugillares* tecum habe (*aut certe plumbaginem cum chartula*), ut quicquid forte incidet (*referendum post in diarium aut inquirendum in authoribus*) ne rursum excidat.

Initiatus: Quid de peregrinatione literarum causa suscepta sentis?

Academicus: Est res plena utilitatis et voluptatis, si recta ratione instituatur (*tametsi peregrinaturum necesse sit habere duos saccos: patientiae unum, pecuniae alterum, ut aiunt*). Nam si adieris academias, poteris tum publice audire profitentes viros doctos et disputantes de controversiis disserentesque de quibuslibet, tum privatim contari quidvis modeste (insinuando te in eorum familiaritatem honeste), et sic proficere in dies. Nec ibi deerit gnavum sodalitium, ubi partitis inter vos authoribus, quod quisque legisset seorsum, totum id fieri poterit commune per collationem; quotiesque ibi videbis diligentiae praemia distribui (*baccalaureatus, magisteria, doctoratus*) toties te instigari senties ad virtutem.

Initiatus: Utinam emergendi occasionibus non obstaret res angusta domi! Utinam Deus excitet patronum aliquem, qui peregrinationi suppeditet sumptum![121]

---

[119] excerpore
[120] ubi ubi
[121] sumtum

Akadémikus: Ha azt akarod, hogy teljesen átitatódj a jó szerzők nézeteivel, a következőket tartsd szem előtt: I. Ügyelj arra, hogy dolgozószobád magányos helyen legyen, a tömegtől távol, hogy semmi ne zavarjon. II. Azután ne engedj közel magadhoz szedett-vedett, hanem csak válogatott szerzőket. III. Ezeket tisztán használd: ne piszkítsd be őket firkálással, hacsak nem az emlékezetedet akarod segíteni a megjegyzésre érdemes dolgok kijelölésével. (Csak mellékesen jegyzem meg: a régiek azokat a dolgokat, amelyeket helyesnek találtak, *csillag*gal, az elutasítandókat *nyíl*lal szokták volt jelölni.) IV. Negyedszer: ne feledd, hogy tanulásra legalkalmasabbak a reggeli órák, sőt, télidőben a virradat előttiek. Ahol faggyú helyett viaszgyertya van (a fáklyák különösen alkalmatlanok az éjszakai munkára, mivel kormoznak), ott álljon gyertyatartó, legyen kéznél koppantó, a kanócot azonban utána nyomd el, hogy ne büzölögjön.

Felavatott: Ezek külsődleges dolgok, én azonban munkálkodásom belső irányító elveiről kérdezlek.

Akadémikus: Erről éppen most készültem szólni. Bármit olvasol is (akár meghatározott, akár tetszőleges órában), háromszor c vasd végig. Először: hogy megértsd, másodszor: hogy elemezd és kijelöld, harmadszor: hogy amit kijelöltél, az emlékezetedbe vésd.

Felavatott: Mit jelent az, hogy *elemezni* és kijelölni?

Akadémikus: Azt, hogy a fontosabb dolgokat kivonatoljuk vagy kijelöljük, azaz kijegyzeteljük, de nem eldobható papírlapra, hanem *füzet*be (ezt *jegyzetfüzet*nek is hívják) vagy *olvasmánynapló*ba, onnan pedig az *alapigazságok* közé, hogy mindazt, amit valaha is tanultál, akármilyen használatra elő tudd venni, bármely alkalom kívánja is. Ha viszont még nagyobb előrehaladást akarsz tenni, keress magadnak társat a tanulmányaidhoz, akivel megbeszélheted olvasmányaidat és jegyzeteidet: akár olyat, aki értelmesebb nálad, aki el tudja magyarázni azt, amit nem értesz, akár olyat, aki tetőled tanul. Azzal ugyanis, hogy mást tanítasz, magadat is képezed, ezért sose légy rest ilyen társsal beszélgetni. Ám arra is figyelmeztetlek: bárhol vagy is, legyen nálad füzet (vagy legalább ceruza és papírlap), hogy bármi jut is véletlenül eszedbe (amit később be kell vezetned a füzetedbe, vagy vissza kell keresned az auktorokból) ki ne essék ismét a fejedből.

Felavatott: Mi a véleményed a tanulmányútról?

Akadémikus: Nagyon hasznos és kellemes, ha helyesen van megszervezve (bár, mint mondják, *a külföldi tanulmányútra készülőnek két zsákja kell hogy legyen: az egyik a türelem, a másik a pénz számára*). Ha ugyanis felkeresed az akadémiákat, egyrészt nyilvánosan hallgathatsz elismerten tudós embereket, amint kétséges dolgokról vitatkoznak vagy valamiről előadnak, másrészt személyesen megkérdezheted őket bármiről, persze kellő tisztelettel (hogy tisztességes úton a bizalmukba férkőzz és így napról napra előrehaladj). És lelkes társaságnak sem leszel híján ott, ahol miután felosztották egymás között a szerzőket, megvan a lehetőség arra, hogy mindaz, amit külön-külön ki-ki elolvasott, az ismertetés által teljes egészében közkinccsé váljék. S valahányszor látod, hogy kiosztják a szorgalom jutalmát (a baccalaureusi, a magisteri és a doktori címeket), mindannyiszor ösztönzést fogsz érezni az erényre.

Felavatott: Bárcsak a felemelkedés lehetőségét ne gátolná otthoni szegénységem! Bárcsak támasztana Isten valaki pártfogót, aki viselné külföldi tanulmányutam költségeit!

Academicus: Si te pulchre gesseris, ne dubita. Sed audi, quod addam!. Venustulum est absentium quoque sapientia scire uti ad tuos profectus.

Initiatus: Qua id ratione?

Academicus: Per literas ad eruditum aliquem ultro citroque scriptas et quaestiones quascunque pulchre agitatas.

Initiatus: Anne styli exercendi causa?

Academicus: Non hoc tantum: exercendi iudiciii locupletandaeque eruditionis causa.

Initiatus: Loquemur ea de re alias; nunc prandii tempus instat, regrediamur.

Scena II.

Rex: Exstaticos crediderim istos deambulatores, adeo praeter se neminem intuiti, nec rerum quidquam praeter suas imaginationes sensisse videntur.

Socrates: Solet id philosophis accidere, ut speculationibus abstractis immersi nihil circa se videant, olfaciant, vix ustionem aliquando sentiant.

Rex: Itane a seipso abire quis potest? Evadant ergo hi profundos in philosophos! Nos autem quid agimus? Equidem censura esse nonnullas academicorum actiones dignas animadverto, sed causae mihi sunt, cur differam. Bene illis interim ut sit, opto.

Plato: Privatorum est optare, principum et qui cum potestate praesunt, providere. Ut ergo scholis et academiis reique privatae et publicae ubique per tuum regnum bene sit, a te, post Deum, exspectatur, serenissime rex. Nosque publicam rerum salutem, ut et nos ipsos tibi commendamus.

(Omnes assurgent et se incurvabunt.)

Rex: Voluntas mihi nusquam deerit, sed ut homines sumus, non omnia semper quid ex usu sit, animadvertere licet. Uni praesertim soli: *plus vident oculi quam oculus*. Vos proinde, quos mihi ad secretiora elegi consilia, quicquid usquam ex usu fore videretis, monete. Consiliis bonis semper erit locus.

(Surget et omnes, exibuntque cum musica resonante.)

Akadémikus: Ebben ne kételkedj, ha jól viseled magad. De halld, mit mondok még! Helyeslendő dolog, ha a távollevők tudását is fel akarod használni az előrehaladáshoz.

Felavatott: Azt meg hogyan?

Akadémikus: Valamelyik bölcs emberrel folytatott levelezés révén, annak rendje módja szerint megvitatva vele bizonyos kérdéseket.

Felavatott: Stílusgyakorlatok céljából?

Akadémikus: Nemcsak ezért, hanem azért is, hogy élesítsd ítélőképességedet és gyarapítsd tudásodat.

Felavatott: Erről majd máskor beszélünk; most itt az étkezés ideje, menjünk vissza.

2. jelenet

Király: Azt kell hinnem, hogy azok, akik ott sétálnak, önkívületi állapotban vannak, annyira nem figyelnek önmagukon kívül semmire, és úgy látszik, saját gondolataikon kívül semmit sem érzékelnek.

Szókratész: Gyakran megesik a filozófusokkal, hogy elvont elmélkedéseikbe elmerülve maguk körül semmit sem látnak, semmit sem sejtenek, s még néha azt sem veszik észre, ha megégnek.

Király: Kerülhet ennyire önkívületi állapotba valaki? Ezekből lesznek hát az elmélyült filozófusok? Bár úgy tapasztalom, hogy az akadémia-tagok némely cselekedetei fölülvizsgálatra szorulnak, de megvan rá az okom, amiért halogatom. Addig azonban minden jót kívánok nekik.

Platón: Magánemberek sajátja kívánni, az uralkodóé és azoké, akik a hatalom csúcsán vannak, gondoskodni. Azt tehát, hogy az iskolák, az akadémiák, a köz- és a magánügyek királyságodban mindenütt rendben legyenek, Isten után tőled várják az emberek, legfelségesebb király. Mi pedig a közösség boldogulását és magunkat is a te kezedbe helyezzük.

(Mindnyájan felállnak és meghajolnak.)

Király: Az akarat sosem fog hiányozni belőlem, mivel azonban emberek vagyunk, nem mindig vagyunk képesek észrevenni mindazt, ami hasznos: *több szem többet lát, mint egy*. Ti tehát, akiket titkos tanácsosaimmá választottam, ezután hívjátok fel a figyelmemet mindarra, amiről csak bárhol úgy látjátok, hogy hasznos lesz. A jó tanácsoknak mindig helyt fogok adni.

(Föláll, majd a többiek is, és zeneszó kíséretében kivonulnak.)

Epilogus

Eximii spectatores! Iamne satiati sunt ludis nostris oculi vestri? Iamne aures? Metuo, ne etiam lassatae sint. Ignoscite! Rerum prolixitas fecit nos prolixiores; speramus tamen non vanos etiam aut futiles. Ceterum[122] cum iudicia vestra scire nostra intersit (*excitat enim auditor studium laudataque virtus crescit*), exquirere ausimus, actio haec nostra quid placet? Quid sermones? Nos proficere nos in melius sentimus Dei gratia, eoque nobis non displicemus; et ecce iam loquimur! Fuimus timidi, et ecce theatra iam sustinemus! At luditis, inquiet aliquis. Ludimus sane, sed ludos tales, per quos rebus seriis et magnis applicare nos consuescimus. Favete igitur, atque si meremur, laudate! Ingratus labor est, quem praemia nulla sequentur. At nos laudis etiam praemiolo erimus contenti. Si ne hanc quidem meremur etaim vituperium tempestivamque calcaris habet vim. Valete studiorum patroni!

Atque ita valete, ut nobis et scholae diu praesitis et prositis!

VALETE!

[122] Caeterum

Záróbeszéd

Kiváló nézők! Ugye már betelt ezekkel a látványosságokkal a szemetek? Ugye már a fületek is? Félek, hogy ez utóbbiak már ugyancsak elfáradtak. Bocsássatok meg. A dolgok hosszadalmas volta hosszadalmassá tett bennünket, reméljük azonban, hogy üres fecsegőkké nem. Egyébként mivel érdekünk, hogy ismerjük a véleményeteket (a hallgatóság ugyanis felszítja a lelkesedést, és az erény, ha helyeslésre talál, növekszik) bátorkodunk megkérdezni: mennyire tetszett ez az előadásunk? Mennyire tetszettek a párbeszédeink? Mi úgy érezzük, hogy Isten kegyelméből jó irányba haladtunk előre, és éppen ezért mi magunknak tetszünk, és íme, már beszélünk. Félénkek voltunk, és íme, már a színház közönségét is elviseljük. Csakhogy játszotok – mondhatná valaki. Bizony játszunk, de olyan játékokat, melyek révén hozzászokunk ahhoz, hogy komoly és jelentős dolgokra is alkalmassá váljunk. Segítsetek tehát, és ha rászolgáltunk, dicsérjetek bennünket! Háládatlan az a munka, amelynek semmi jutalma sincs. Mi azonban a dicséret csekély jutalmával is beérjük. De ha ezt nem érdemeljük meg, az idejekorán jött bírálatnak is ösztönző hatása van. Minden jót nektek, tanulmányaink támogatói!

De úgy minden jót nektek, hogy sokáig legyetek a vezetői és a segítői iskolánknak és nekünk. Ég veletek!

Könyvdísz Comenius *Janua*jából

II.

Tanulmányok a Comenius-művekről

Comenius emblémája és jeligéje

BAKOS JÓZSEF

A *Vestibuli et Januae Linguarum Lucidarium* pataki kiadásának újabban felfedezett töredékeiről

Ismeretes, hogy Comenius Sárospatakon írt, s méltán világhírre szert tett könyve, az Orbis Pictus teljes szövegével és képanyagával Nürnbergben jelent meg 1658-ban (1. kép). De az is tudott dolog, hogy Comenius megkísérelte azt is, hogy könyve a pataki nyomdában jelenjék meg. Elhatározásának eredményeképpen kezdett hozzá Renius György 1653-ban Comenius képekkel is ellátott könyvének a kinyomásához. A könyv címe itt még Lucidarium, illetőleg *Vestibuli et Januae Lingvarum Lvcidarivm.* Hoc est: *Nomenclatura rerum ad autopsian deducta, Anno MDCLIII.* (2.kép). Erre a munkájára utal Comenius a *Schola Ludus*

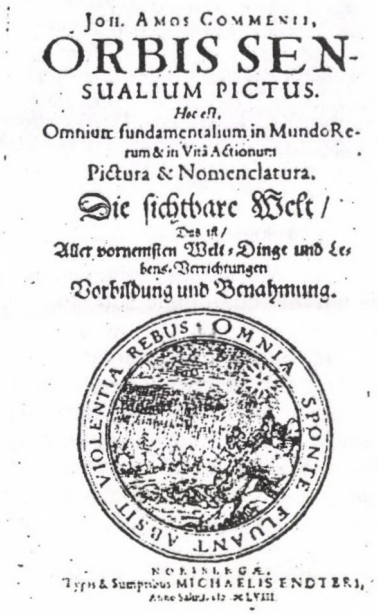
Joh. Amos Comenii,

ORBIS SENSUALIUM PICTUS.

Hoc eſt,

Omnium fundamentalium in Mundo Rerum & in Vitâ Actionum

Pictura & Nomenclatura.

Die ſichtbare Welt /

Das iſt /

Aller vornemſten Welt-Dinge und Lebens-Verrichtungen

Verbildung und Benahmung.

NORIMBERGÆ,

Typis & Sumptibus MICHAELIS ENDTERI,

1. kép

Vestibuli & Januæ Linguarum

LVCIDARIVM:

Hoc eſt:

Nomenclatura rerum ad autopſian deducta.

Anno M DC LIII.

2. kép

3. kép

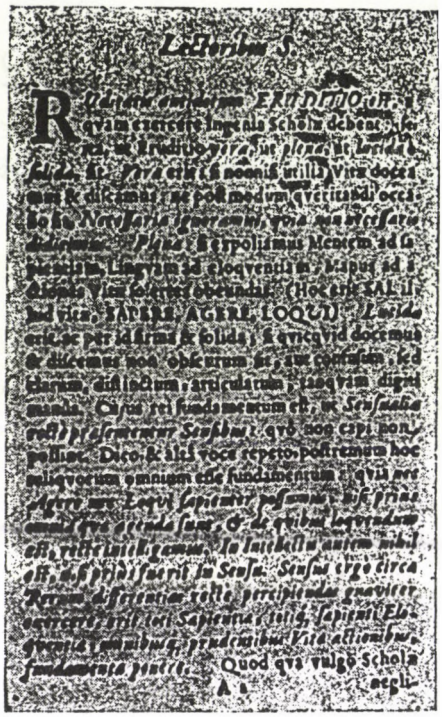

4. kép

pataki kiadásának előszavában is: „Nos hic pro dilucidanda sensualium encyclopaedia pingi et e ligno sculpi curavimus figuras, quae nunc sub titulo Vestibuli et Januae linguarum Lucidarii prelo parantur". Sajnos a könyvet a Comenius által gyakran említett okok miatt[1] nem sikerült Patakon megjelentetnie, s eddigi tudásunk szerint egészen kis töredék, talán csak az *első ív* került a pataki nyomdában nyomás alá. 1957-ben G., H. *Turnbull*, angol egyetemi tanár egyik cikkében[2] közölte, hogy Comenius angol barátja, *Hartlib* hagyatékában meg is találta a Lucidariumnak a pataki nyomda prése alól kikerült első oktávívét. A fakszimilében is közölt pataki Lucidarium képanyagát Geréb is kiadta az Orbis Pictus új megcsonkított kiadásában.[3] Már *Turnbull* közleményéből is kiderült,

[1] Vö. Op. Did. 138. Bakos: Az Orbis Pictus és magyar szövege, az Egri Pedagógiai Főiskola Füzetei, 136. sz. 141.

[2] Acta Comeniana, 1957. XVI. U. 35-42: An incomplete Orbis Pictus of Comenius printed in 1653.

[3] Magyar Helikon, 1959.

hogy az Orbis Pictus pataki „előzménye", a Lucidarium a pataki tankönyvek, a Vestibulum, a Janua, az Atrium mintájára csak latin textussal jelent volna meg. De az is bizonyossá vált, hogy a Lucidarium szövege sem azonos teljesen a később Nürnbergben napvilágot látott Orbis textusával. Szerintünk a pataki textus nemcsak egyszerűbb, hanem didaktikailag is formáltabb.

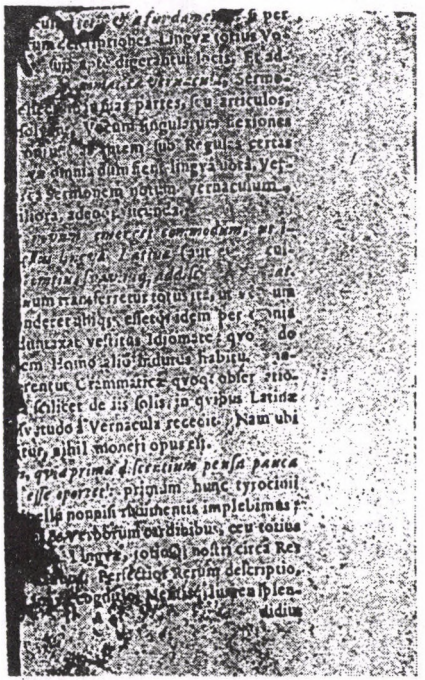

5. kép

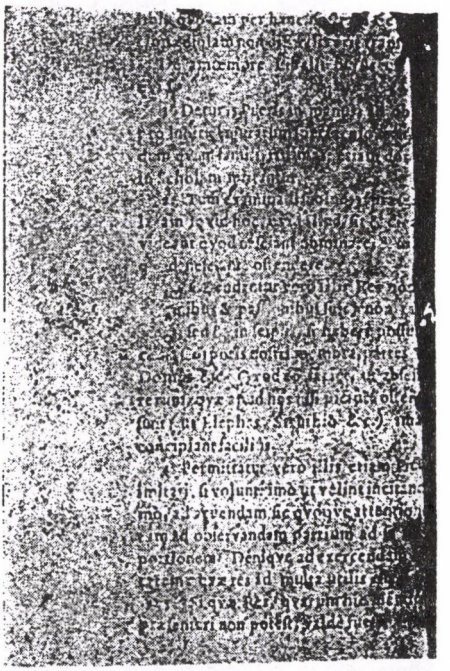

6. kép

A fentebb elmondottakat bizonyítják azok a töredékek is,[4] amelyeket egy szerencsés véletlen folytán fedeztem fel Sárospatakon. Czegle Imre, a sárospataki Tudományos Gyűjtemények Könyvtárának dolgozója arra hívta fel a figyelmemet, hogy a miskolci Lévay Gimnázium könyvtárából származó egyik könyv szétfoszlott kötéstáblájából „az Orbis Pictus valamelyik kiadásának néhány lapja" hullott ki. Vizsgálódásaim eredményeképpen azonban kitűnt, hogy nemcsak a magyar Comenius-filológia, hanem a magyar könyvnyomdászat történetét kutatók számára is nagyon értékes ez az előkerült néhány lap, mert valójában a Patakon 1653-ban nyomdába került Lucidarium első ívének négy oldala jutott kezembe. A Hartlib-hagyaték oldalaival való összehasonlításból az is

[4] Vö. 3-7. kép.

kitűnik, hogy e pataki töredékek már korrigált oldalak[5]. A pataki töredékek még arról is tanúskodnak, hogy a korrekció nyomán új tükör-elrendezést is végrehajtott a nyomda.

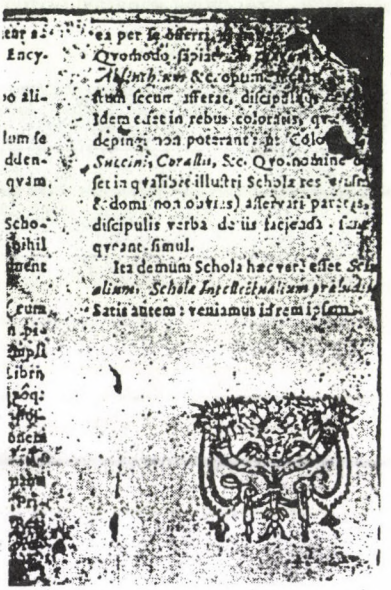

7. kép

8. kép

Nem véletlen az sem, hogy e néhány lapnyi töredék éppen a pataki nyomda egyik 1655-ben megjelent kiadványának kötéstáblájából került elő. A pataki könyvkötő ui. a Lucidarium már kinyomott első ívét vagdosta szét, s bélelte vele a *Compendium doctrinae Christianiae – Az keresztényi tudománnak Rövid Summája (Patakini–Sárospatakon, Renius György által, MDCLV.)* címmel[6] megjelent könyv kötéstábláját.

A Comenius-filológia számára több okból is fontos dokumentumok ezek az újabban felfedezett pataki töredékek is. Először is azért, mert Turnbull mellett már mi is bizonyíthatjuk, hogy Comenius valóban megpróbálta az Orbist, illetőleg előzményét Patakon megjelentetni. Másrészt az Orbis Comenius által készített képeinek eredetiségére vonatkozólag is értékes adatokat szolgáltatnak a felfedezett oldalak is, és így az Orbis Pictus illusztrációinak fejlődéstörténete számára is forrásértékű dokumentumok a megtalált töredékek képei is.

---

[5] Vö. Invitatio: a Hartlib töredék oldalán szereplő hibás 6. számot (vö. 8. kép) a pataki töredéken 9-re javítva találjuk.

[6] Vö. RMK. I. 903.

9. kép

Comenius több ízben hangsúlyozta, hogy az illusztrálásra felhasznált képek forrásául sok esetben élő dolgok, tárgyak stb. szolgáltak számára is. Ezért is vethetem fel itt azt a feltevésemet is, hogy az előkerült képeken pataki vonatkozás nyomai is megtalálhatók, mert az Invitatio-hoz adott rajzon pl. a pataki kollégium egykorú alakját formálhatta szemléltető rajzzá Comenius. Az *Ignis*-hez társult rajzban (vö. 9. Kép) a pataki várkastély Comenius korabeli formáját is sejthetjük.

Az újabban felfedezett töredékek azt is példázzák, hogy Comenius hazánkban, Sárospatakon valóban az emberfeletti erőfeszítések és a merész próbálkozások jegyében is dolgozott és alkotott.[7]

[7] Bakos József írása eredetileg *Az Egri Tanárképző Főiskola Füzetei* c. sorozatban jelent meg. Szerk.: Bende Sándor. Eger, 1966. 523-528. o. (*Szerk.*)

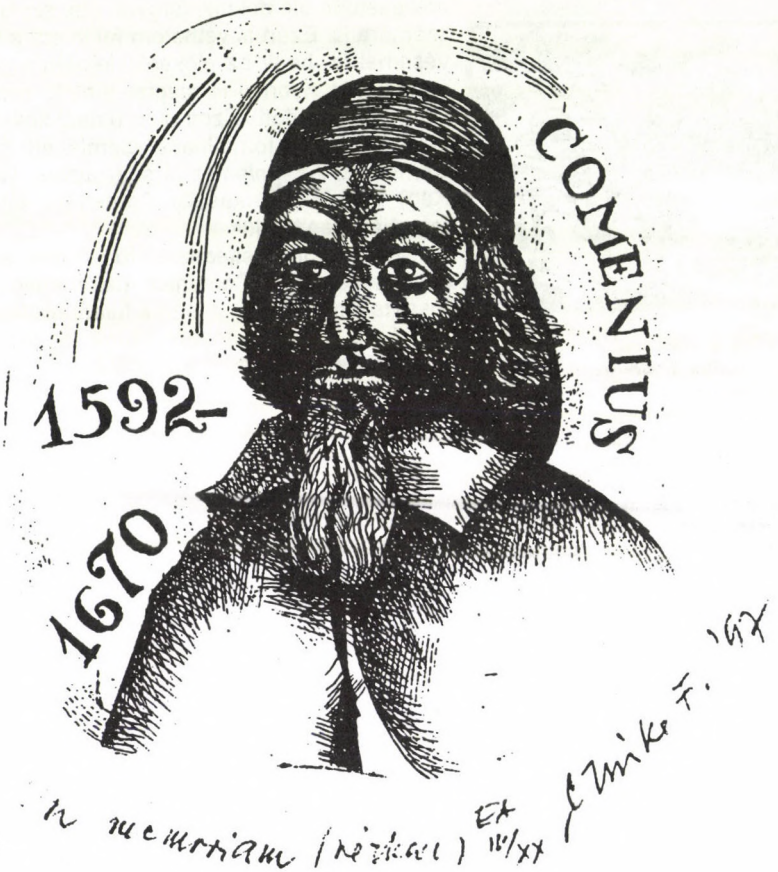

COMENIUS
Czinke Ferenc rézkarca

BAKOS JÓZSEF

Comenius Tirociniuma

I.

1. A magyar Comenius-irodalomban éppen újabb kutatásaink nyomán vált ismeretessé,[1] hogy Comenius *Sárospatak*on (1650-1654) írta meg *Artificii legendi et scribendi Tirocinium* című, *az olvasás- és írástanítás alapvonalait, illetőleg módszertanát nyújtó* – teljes szöveggel még meg nem jelent – művét. Ennek az írásnak bevezető részében arról is részletesen szól, miért tartja fontos nyelvpedagógiai feladatnak ezzel a problémakörrel való behatóbb foglalkozást is. A Tirocinium e részlete annál is inkább figyelemre méltó, mert Comenius *a betű, az írás, az olvasás tanításának* módszertani vonatkozásai mellett *haladó népoktatási törekvésekről* is szót ejtett. A hazai, a magyar népoktatási törekvések története szempontjából is figyelemre méltó alkotás tehát a Tirocinium. Bevezetőjében azt is részletesen fejtegeti Comenius, hogy mindenkinek már gyermekkorában biztosítani kell azt a lehetőséget, hogy megtanuljon írni és olvasni (*legi et scribi aetate prima puerili...*), mégpedig *nyilvános, közös iskolákban, szakavatott nevelők, oktatók segítségével* (in Scholis publicis, a Praeceptoribus publicis).

Miért emeltük ki a Bevezetőből ezeket a tételeket, illetőleg követelményeket? Elsősorban azért, mert Comenius ezen a területen is szakított azzal a követelménnyel és gyakorlattal, hogy írni és olvasni csak azért kell megtanítani az embereket, hogy tudják olvasni a bibliát. Még ezt vallja *Ickelsamer* is.

„*Die rechte Weis aufs Kürtzist lesen zu lehren*" (1627) című írásában ui. azt fejtegeti, hogy az olvasás Isten ajándéka (Lesen ist eine herrliche Gabe Gottes), s így az olvasásra tanító pedagógus valójában az Isten eszköze (Der leselehrer ein Werkzeug Gottes), hiszen az Isten igéjének olvasásához az az út vezeti el az embert, hogy megtanítják olvasni. Ennek az elvnek és célkitűzésnek megfelelően – tehát az iskolákban az alsó fokon csak azért kell tanítani „az olvasás eleit", hogy a „gubás auditorium", a deáktalan község is olvashassa a szentírást. A magyar *Dévai Bíró Mátyás* is ezt az elvet hirdeti, amikor ezeket írja (Orthographia Vngarica, 1649): „Az írásra, a betücknek esmerete és az olvasasnac tudasa utunc. Meg kell azert azt nekonc tanulnonc, hogy olvashassuc minnaian az szent írast..." S valóban az iskolákban az ábécé megtanulása s a betűknek egyszerű szótagokba való rakása (Tabula Syllabarum) után azonnal a „Pater Noster", a „Miatyánk" vagy más imádság (Salutatio Angelica) olvastatása követ-

[1] Vö. Bakos: Comenius és az emberi beszédhang vizsgálata. Az Egri Pedagógiai Főiskola Füzetei, 216. sz.

kezett. Comenius az írás- és olvasástanítás elméletéről és gyakorlatáról értekező írásában erről is ejt ugyan szót, de Comenius már nemcsak ezeknek az elveknek és céloknak szolgálatában kutatja, keresi azt, hogyan lehetne az írás-olvasás-tanítás folyamatát megkönnyíteni, s a *legkönnyebb és leghasznosabb* módszert kialakítani. Igen haladó hagyományt, illetőleg példát kapott örökül ezen a területen is. Husz és követői, később pedig a „cseh testvérek" antifeudális mozgalmának vezetői is nagy gondot fordítottak arra is, hogy minden gyerek tanuljon meg olvasni és írni. Arra is volt gondjuk, hogy a *legjobb módszerrel* szerkesztett ábécés könyvek álljanak a gyerekek rendelkezésére.[2] Comenius tehát sok merész és hasznos próbálkozás tanulságait is kamatoztathatta a *Tirocinium* megírásában. A kéziratos művet *Prágában tanulmányozhattam behatóan*, s e cikkben idézett szövegrészleteket is a prágai kézirat nyomán idézem.

2. Comenius már ezen a fokon (a betűvetés, az olvasástanítás fokán!) is tudatosan törekedett arra, hogy a tervszerűen formált írás-olvasástanításhoz is jó indítást adjon. Ismeretes, hogy Comenius az *együvé tartozókat* (pl. a dolgok ismerete és megnevezése) *egyszerre, összefüggésben* kívánta tanítani, ismertetni. Ezen a fokon is következetes ehhez az elvhez, amikor külön is kiemeli, hogy *az írást az olvasással együtt* kell megtanítani: *Lectio et scripto simul docenda.* Nyelvpedagógiai rendszerének általános elveihez is hűen úgy formálja könyvecskéje mondanivalóját, hogy eleget tegyen a *természetesség, a könnyed, a gyors és biztos ismeretátadás,* illetőleg *ismeretszerzés követelményének is.* (Finis est docere puerum *literas legere ez scribere: certo, cito, facile et spontanea cum lubentia*). A *Tirocinium* így nem csupán az írás-olvasástanítás technikáját leíró alkotás, hanem a legfontosabb didaktikai alapelveknek (a szemléletesség, a fokozatosság, a rendszeresség, a teljesítő képesség, a szilárdság) gyakorlatban való alkalmazhatóságát, illetőleg alkalmazását is jól tükröző, példázó próbálkozás.

A *tanuló* gyerek *lehetőségeit* éppen úgy tekintetbe veszi, mint a tanító pedagógussal szemben támasztható követelményeket, s a tanítás eszközeit és módjait. A tanuló és a tanító tevékenységének, szerepének s a tanítás módjainak *rendszeres egységbe hozásával* kívánja az írás- és olvasástanítást is könnyebbé tenni.

Igen fontos követelményként írja elő azt is, hogy megfelelő olvasókönyvecskét (Libellus lectorius) kell a gyerekek kezébe adni. Gondoskodni kell fatáblácskákról is, amelyekre krétával írhatnak a tanulók. Az ábécés könyvnek tartalmaznia kell a hangok, illetőleg a betűk sorát, a hangok, illetőleg a betűk kombinációit, továbbá az olvasás és írás gyakorlására szánt rövid szövegeket. A fatáblácskákra írják, illetőleg utánozzák a gyerekek a tanult betűjegyeket. A betűket azonban *nemcsak szemlélet útján s utánzással tanulják meg* a tanulók leírni, hanem *hangoztatják is a betűnek megfelelő hangot.* A menet a következő: előbb *szemlélik* az egyes betűket, azután *hangoztatják* hangértéküket, s végül *leírják* (prius intueri, *nominare*, mox *pingendo* exprimere...). Ezt a műveletet azonban „*non severe,* sed *blande*" kell végeztetni; s a tanító állandóan segítője legyen a lassan

[2] Vö. Földes: A huszita-táborita népoktatási törekvések. Magyar Pedagógia, 1962. 458.

mozduló gyermeki kéznek, s a hangoztatásban hibát ejtő szájnak. A *játékosság elve* vezesse a tanítót a betűk, az írásjelek alkotóelemeinek (puncta, linea, crures, circuli stb.) bemutatásában és gyakoroltatásában is. Még a kréta használatára is meg kell tanítani a gyereket (Cretam tenuere docenda ante omnia), elsősorban ügyelvén arra, hogy *szabadon, könnyedén* mozogjon a kéz, s oldódjék *fel a merevség*. A tanulás *lassan* folyik, nem sietve, s egy nap alatt csak egy hangot, illetőleg betűt tanuljanak meg helyesen hangoztatni, kiejteni és leírni a gyerekek (*uno die unam recte pingere ac pronuntiare didicisse...*).

Itt álljunk meg egy pillanatra. Amint látjuk, Comenius gyakran utal arra, hogy a gyerekek *ne csak írják a betűket,* hanem *hangoztassák is a megfelelő hangokat* (*Tirones non silentio scribere, sed perpetuo id quod scribunt, enuntiare adsuefiant...*"). Ezzel a módszerrel Comenius a *hangoztatást* is előtérbe állította, s ebben az írásban sem a *betűkből, az írásjegyekből* indult ki csupán, hanem a *hangokból* is. Comenius tehát *a nyelv elemeinek, a hangoknak és írásjegyüknek, a betűknek tanítását együtt végezteti.* Ezt a módszert nemcsak a *Tirocinium* lapjain írja le és ajánlja, hanem más munkáiban is. A *Triertium* lapjain (Cap. XV.) is ezt a módszert ajánlja: „*Literas recte pronuntiando, scribendo formes, aurium et oculorum indicio.*" A *Pampaedia* hasábjain is azt fejtegeti Comenius, hogy a helyes nyelvoktatás alapját az olyan írás-olvasástanításban kell megvetni, amelyben a tanulók „literas didicerunt nosse pronuntiare, pingere". Ez pedig azt is jelenti, hogy a tanítónak *sok fonetikai ismerettel is rendelkeznie kell*, hiszen az olvasás és írás tanítását *össze kell kapcsolnia hangfiziológiai ismeretek nyújtásával is. Ickelsamer* (Teutsche Grammatica, 1531) már hasonló elveket, illetőleg követelményeket hangoztatott, de a *gyakorlatban a legkövetkezetesebben Comenius valósította meg ezeket.* A német megfelelő szakirodalomban gyakran találkozunk olyan nézettel is, hogy az írás és olvasás, illetőleg ejtés együtt tanításának (Schreib-Lesemethod) Ratke a megalapítója. Ratke valóban utal az írás és olvasás (ejtés) tanítás *együtt folyásának* előnyeire, s így Comenius tőle is kapott indítást ennek az újszerű és igen hasznos módszernek a leírására és gyakorlati megvalósítására. Különben is több XVI. és XVII. századi kísérletről tudunk arra vonatkozólag is, hogyan lehetne megkönnyíteni a betűk megtanítását, illetőleg *az írásra és olvasásra oktatást.*

Azt a régi módszert, ugyanis, hogy vallásos iratok szövegeinek *elolvasása* és az olvasás *utánzása*, illetőleg a szövegben előforduló betűk *formális másolása* útján tanítottak írni és olvasni, már régen haszontalannak tekintették azok a pedagógusok, akik azt vallották, hogy az írás- és olvasástanítás *komolyabb és módszeresebb munkát igénylő feladat.* A XVI. század közepéig az ún. „*Tabulae abcdariae puerilles*"-ek segítségével tanították az írást és olvasást. A tanulók a magánhangzókat a legkülönbözőbb mássalhangzókkal kapcsolták össze, s a szótagok kombinációja segítségével gyakorolták az írást és az olvasást (pl. ab-eb-ob-ba-be-bo-bu-ad-ed-id-od-ud-da-de stb.). Az írás-olvasástanítás szisztematikusabbá és egyúttal könnyebbé tevését célozta az ún. *Képes ábécék* használata, illetőleg a képek, rajzok, ábrák segítségével történő írás-olvasástanítás bevezetése. A *kép és a betű* (illetőleg a *hang*) egymást kísérte, illetőleg annak a

tárgynak a képe társult a betűhöz, amelynek megnevezését adó hangsorában az *első hang*, illetőleg *betű* megegyezett a megtanítandó írásjeggyel.

A német ábécékben pl. az *a, A* betűhöz kapcsolták a *bárd* (fejsze) ábráját, mivel e tárgyat megnevező német hangsor (*Axt*) valóban az *a* betűvel (hanggal) kezdődik. *Olearius* (Deutsche Sprachkunst, 1630) munkájában így párosult az *o, O* betűvel (hanggal) a *fül* (Ohr) képe, az *u, U*-val az *óra* (*Uhr*) ábrája stb. Róbert *Alt* igen értékes gyűjteményében (Bilderatlas: 207) közli annak az abécének egy lapját fakszimilében, amelyben úgy próbálta a szerző képekkel is megkönnyíteni az írás-olvasás tanítását, hogy a betűkhöz annak a tárgynak képét társította, amelynek alakja hasonlított a betű formájához, pl. a nagy *A* betűhöz társította egy nyitott körző ábráját stb.

Gyakoriak voltak az olyan ábécék is, amelyekben a memória erősítésére a betűkhöz odarajzolták annak az állatnak a képét, amelynek nevében mint első hang szerepel, így az *a, A* betűhöz (a német nyelvterületeken a *liba* képét (*Anser*), a *b, B* betűhöz a *bagoly* ábráját (*Bubo*) stb.[3] Caspar *Buckwitz* „Eyn silben buchleyn" (1527) című ábécéjében a *dr, fr, kr, st, sp* hangkapcsolatokhoz[4] társította a *sárkány* (*Drach*), a *béka* (*Frosch*), a *daru* (*Kranich*), a *kő* (*Stein*), a *dárda*, a *kopja* (*Spieß*) rajzát. Hogy ez a módszer az iskolai ábécékben milyen hosszú életet élt, bizonyítja az az *egri* kiadvány is,[5] amely 1808-ban jelent meg a régi, XVI. századi képekkel is ellátva. Ez az ábécés könyvecske egy régebbi német nyelvű kiadvány alapján, illetőleg utánnyomásával készült. A képek mellett tartalmában is tükrözi a régi XVI-XVII. századi ábécék pedagógiai céljait és módszereit. A betűk sora után a betűk kombinációja (ba-be-bi-bo-bu-ab-eb-ib-ob-ub), illetőleg a szótagok alkotása (Bar-ba-ra, bin-der, bur-ger, le-der stb.) sorakozik, majd az imádságokat ún. „hasznos" (nutzliche) (főleg vallás-erkölcsi) *közmondások* követik (Je grösser die Noth, je näher ist Gott, Die morgen Stund, Tragt Gold in Mund stb.), s végül egy lapnyi számtani ismeret és *szorzótábla* zárja a könyvecskét.

Comenius tehát az elődök sok példáját, kiadványát tanulmányozhatta át a Tirocinium, azaz az írás-olvasástanítás módszertanát nyújtó műve megalkotása előtt.

De nagyon jól ismerte Comenius azokat a próbálkozásokat is, amelyekben a szerzők a betűk *játékos* megtanításának módjait és eszközeit is felhozták. A *Pampaedia* hasábjain külön is bemutatja a *Lusus alphabetariorum* eszközét (kockák, amelyekbe bevésték az egyes magán- és mássalhangzók írásjegyeit) és a velük való tanulási módokat is.

Comenius a *Tirocinium* hasábjain az írás- és olvasástanítás módszeres fogásainak, menetének leírásában is sok értékes megjegyzést rögzített. Amikor pl. a szillabizáltatást elítéli (maveratio illa ingeniorum et inutilis), azt is feltárja, hogy miért haszontalan mód ez a tanításban. Azért, mert ha a gyerek már képes a

---

[3] Vö. P. F. Joh. Romberch: Arsmemorativa, 1533.

[4] Geflochtene Stimmen, oder Buchstaben in der ersten Sylben.

[5] Neues Nahmen oder Lehr-Buchl, in welchem Ein besonderer Kurzer Weeg bald und leichtlich lesen zu lernen... *Erlau*, Gedruckt in der Erz-Bischoflichen Schul-Buchdruckerey.

hangokat szótagokká kapcsolni, a szótagokat ejteni, hangoztatni, akkor képes a hangsorokat, a szavakat *globálisan is elolvasni.* A könyvben közölt közmondások elé azért tette oda intésül Comenius, hogy ezeket a mondatokat[6] nem *szillabizálva* olvastatjuk a tanulókkal, hanem *globálisan.*

3. Nagyon figyelemre méltó a *Tirocinium* harmadik részében található Dialógus is, amelyben éppen az írás és olvasás hasznáról[7] s jelentőségéről folyik a diskurzus a tanító és tanítványa között.

A tanító azt is elmondja, hogy valamikor „erőszakosabban", ütések, verések (virgis, ferula) közepette tanították meg a tanulókat írni és olvasni, most pedig *játékosan.* Az írás és olvasás tanulása azonban nemcsak „játék", hanem komoly munka (labor) is. De ez a „munka" éppen az új módszer nyomán már nem lehet terhes, nem lehet elrémítő és kimerítő (non molestus, terrens et vires atterens ac frangens), hanem kellemes, kedves és felüdítő (jucundus, svavis, vires corporis et animi recreans...). Érdemes még a következő igen jelentős gondolatot is kiemelni: Az írás az emberek számára – fejtegeti a tanító – csodálatos felfedezés, igen hasznos újítás, mert az írással az emberek rögzíteni és állandósítani képesek a mondanivalót, s az emberi gondolatok, tudattartalmak nem enyésznek el, mint a röpke szellő, hanem újra és újra életre kelnek, valósággá válnak, valahányszor csak a leírt közlést elolvassuk. (Cogitationes pingi possunt... et verba, ne cum vento transeant, *materiae possunt affigi...)* Az is csodálatos – folytatja a tanító –, hogy az ember nemcsak a nyelvével, hanem a kezével is képes beszélni (non lingua tantum, sed manu loqui potest), s nemcsak halló érzékünk számára hozzáférhető a gondolat, az emberi közlés, hanem látó érzékszervünk számára is (non auribus tantum, sed et oculis sermonem percipere...).

A tanító a dialógusban tovább tágítja az ismeretanyagot az írással és az olvasással kapcsolatban, s igen hasznos és lelkes párbeszéd hangzik el az írás és olvasás hasznos voltáról, az állandó gyakorlás jelentőségéről, s végül a jó könyvek olvasására buzdító nevelői intésekben ilyen, ma is megszívlelendő sorok olvashatók: Csak jó és tanulságos könyveket érdemes olvasni (ad legendum sumas librum bonum, qui te boni aliquid docere possit), mert a könnyű és üres írások olvasása haszontalan, sőt káros (nugas legere inutile est, noxium potius). A könyveket olvassuk végig (ab initio ad finem), s ne olvassuk sietve, figyelmetlenül, hanem merüljünk el az olvasmányban (Nihil legas animo peregrinante, sed lectioni affixo). Ha közösségnek olvasunk fel, tisztán, világosan, jól tagoltan kell ejtenünk a szavakat, hangokat, hogy érthető legyen felolvasásunk (Si quid aliorum in usum legis aut recitas *clare, distincte, articulate* pronuntia!)

Az *interpunkciókról és szerepükről* is írt sorokban sok *beszédtechnikai vonatkozás* is olvasható.

Comenius részben a tanítók, részben a szülők és a tanítványok okulására, *az írás technikájára vonatkozólag* is nyújt tanácsokat. Külön is kiemeli a szép, a csinos írás értékét, és megrója azokat, akik úgy vetik papírra a betűket, az írás-

---

[6] Ama virtutem, Omnes homines ama, Otium fuge, Ipse loquere pauca, Nec esto garrulus stb.

[7] De Artis lectoriae et scriptoriae utilitatibus.

jegyeket, mintha egy tyúk kaparásai lennének. (Turpe est... tales Scripturae characteres pingere, quales Gallina etiam ruspando faceret.) Nagyon jellemző az is, hogy a tanító és a tanuló közötti párbeszédben még a *gyorsírás* (Tachygraphia) használról is szó esik. Miért van szükség a gyorsírásra, hangzik el a kérdés. Azért, hogy minél több ismeretet és minél gyorsabban jegyezhessünk le. A jó gyorsíró a beszélő szájáról szóról szóra, pontosan rögzíti a mondanivalót. Mivel egy tanuló azt veti közbe, hogy ez lehetetlen, a tanító elmondja, hogy már az ókorban használták a gyorsírást, amellyel „ore fluentem orationem excipiebant verbotenus". Comenius azt is elmondatja a tanítóval, hogy Angliában már szélesebb körben élnek ezzel az írással.

4. A *Tirocinium* utolsó fejezetében Comenius – panszofikus elgondolásának megfelelően – röviden kifejti véleményét az iskolák használról, feladatáról is. Az isolák valójában „hominum officinae, ubi ingenium animaeque facultates ita excitantur, út homo omnibus... praeparétur". Az „omnibus" (mindenre!) szó nagyon jellemző itt is, s ebben az összefüggésben is. A mindent átfogó egyetemes tudás biztosítása az emberek számára valójában azt jelenti, hogy ezáltal válik az ember *igazi* emberré, azaz *értelmes*, *okos* (sapiens) és *tanult* (doctus) lénnyé.

Az írás és olvasás „eleit" tanító pedagógus számára is széles horizontú távlatot nyitogatott Comenius a *Tirocinium* utolsó fejezetében, s ezzel azt is példázni akarta, hogy az *elemi* ismereteket nyújtó pedagógus is igen fontos feladatot teljesít az élet műhelyének tartott iskola hasznos munkájában. Előre láttatja a nagy célt: a betűvetés, az írás és az olvasás tanítása az eruditióhoz és sapientiahoz vezető úton nemcsak kezdő, hanem igen fontos lépés is.

Itt azt is ki kell emelnünk, hogy az írás és olvasás tanításának módszeres fogásait (pl. a betű, a hang, a kép, az ejtés és vonalvezetés komplex kapcsolata) Comenius elsősorban empirikus mivoltukban, illetőleg mechanizmusukban mutatta be, s nem gondolta mélyebben végig, nem fejtette ki részleteiben is azokat a *metodikai követelményeket* (az elmélet és gyakorlat kapcsolatában) és nevelési célokat (a figyelemre, a figyelem koncentrációra nevelés, az emlékezés fejlesztés stb.), amelyek együttes hatásában alakul ki az eredményes írás- és olvasástanítás. Comenius a pataki *Tirociniumban* elsősorban praktikus jellegű tájékoztatást és gyors segítséget kívánt nyújtani a szülők és nevelők számára. Latinul írta meg, de feltehető, hogy *magyarra is lefordíttatta*. Alaptétele volt ui., hogy amilyen a kezdet, olyan a folytatás és az eredmény is. A jó alapot az eredményes olvasás- és írástanítás is adja, s mivel Patakon hiányzott ez az alap, írta meg Comenius éppen Patakon a Tirociniumot!

5. A legújabb Comenius-kutatás sem véletlenül szentel komoly figyelmet e comeniusi mű értékeinek megmutatására és elemzésére. H. *Geissler*[8] azt sem véletlenül emeli ki, hogy Comenius ebben a munkájában is utal panszofikus elképzeléseire, s e kezdő fokon, az alapismeretek nyújtásában is az *egész* embert kívánta nevelni, s valóban így is van. A fentebbiekben már utaltam is erre, itt csak néhány kiegészítéssel szeretném *Geissler* gondolatmenetét megtoldani.

[8] Comenius über die Grundlagen des Lesen- und Schreibenlernens, das Tirocinium von 1654. mit dem Text, Schule und Leben, 1958., 6-171.

Comenius a Tirociniumban azt is kifejti, hogy a pedagógus feladata nemcsak a betűk, az írásjegyek megtanítása, s az egyes metodikus lépések helyes felhasználása, hanem a *betűk tiszteletére,* az olvasás *nagyobb megbecsülésére* való nevelés is feladata, ezért *nem mindegy, kire bízzuk ezt a munkát. Igen művelt és igen jártas* pedagógust kell ezzel a feladattal megbízni. A hangsúlyt a *művelt* jelző viseli Comenius elgondolásában, annál is inkább, mert Comenius arra is utal, hogy az alapkészségek kialakítását célzó módszeres munka mellett a gondolkodva tanulás hasznát is átértő, az elmélet és a gyakorlat helyes arányát is érzékelő, s az értelmi munka gyönyörére is fogékony emberek neveléséhez itt teszi meg az alapvető, a kezdő lépéseket a pedagógus. Ezért ezt a comeniusi művet is – a modern kutatás szempontjait és céljait is tekintetbe véve – be kell sorolnunk abban az egységet is jelentő alkotássorozatba, amiben Comenius panszofikus terveit, elgondolásait kívánta körvonalazni, illetőleg a gyakorlat oldaláról is bemutatni, még akkor is, ha jól tudjuk, hogy ezt a munkáját egészen *praktikus célok* szolgálatában írta meg hazánkban, Sárospatakon.

II.

1. Már szóltunk arról is, hogy a magyar Comenius-filológia sokáig – illetőleg az általunk a comeniusi írásra vonatkozó adatok közléséig – nem ismertette, s nem elemezte a Tirociniumot, mint a *pataki évek termését,* pedig ez az írás a hazai oktatási viszonyokra vonatkozólag is értékes forrás, Comenius ui. ezt a művét, vagy talán az is lehetséges, hogy egy régebben megírt munkája *átdolgozását* nagyon is praktikus meggondolások alapján, s a szükség diktálta rövid idő alatt adta a patakiak kezébe.

A latin iskola magyar diákjai között ui. többen lehettek, akik az írásban és az olvasásban nem érték el a kívánt szintet, ezért adja a könnyen és gyorsan írni és olvasni tanítók és tanulók kezébe a Tirociniumot.

2. *J. Hendrich* az 1934-ben felfedezett kézirat latin textusát cseh nyelvre fordítja,[9] s bevezetőjében utal arra, hogy ez az írás – szerinte 1650-1654 között – Patakon készült a latin iskolához szánt bevezetőnek. Állítása bizonyítására idézi a kézirat e mondatát is: „*Hungari quia latinis literis utuntur, nihil hic moneri et morari opus habent*". Comenius ezt a megjegyzését, illetőleg utasítását a kézirat e mondatához kapcsolja: „Quia Linguae diversos habent a Latinis literarum Characteres (út Germani... etc.) difficiliores habentes ductus, quam Latini, hic demum post latinos, docendi et discendi sunt, si gradatim ducere volumus Ingenia."

Comenius – szerintünk is – *valóban* a magyar tanítók és tanulók számára írta e munkáját, mert csak így van értelme a fentebb idézett mondatnak, illetőleg utasításnak. Jiří *Kyrašek*[10] a pataki szerzés évét is pontosabban próbálja meghatározni, s szerinte Comenius 1651-52-ben írta meg a Tirociniumot. Érvei meggyőzőek. Comenius valóban – már csak a hasonló cél szolgálata kapcsán is –, ha 1653-ban vagy 1654-ben írta volna e munkáját, említést tett volna az *Orbis*

[9] J. A. Komensky: Počatkové čtení a psaní, přel, J. Hendrich, Praha, 1946.
[10] O vzniku Komenského spisu počatky čteni a psaní, Acta Comeniana, 1960. XIX. 1-5.

Pictus elé tett „élő ábécéről" (1653), illetőleg a Patakon már előadott *Schola Ludus*nak (1654) arról a részletéről is, amelyben azt mutatja be, hogyan használja fel az „élő ábécét" a tanár a tanítás folyamán.

3. Comenius a Tirociniumot később sem adja ki, s nem említi a pataki évek írásai között sem. Ennek oka elsősorban az, hogy Comenius úgy vélte, az „élő ábécében", illetőleg a Schola Ludusnak az írás és olvasás tanítására vonatkozó általunk is részletesebben ismertetett részében *hasznosabb és jobb* módszeres lépéseket és módokat talált fel, illetőleg adott át a gyakorlatnak, s a Tirociniumban kifejtett, illetőleg érintett panszofikus nézetek, gondolatok pedig megtalálhatók a pataki évek egyéb írásaiban is, így csak feleslegesen ismétlésbe bocsátkozott volna a kiadásra kerülő Tirociniumban.[11]

[11] E tanulmány eredetileg a *Pedagógiai Szemle* 1966. évi 5. számában jelent meg, 416-422. o. (*Szerk.*)

CSORBA CSABA

Comenius Schola Ludusa

Olyan mű fordítását tarthatjuk kézben, amelynek magyar nyelvű kiadása évszázados adóssága könyvkiadásunknak.

A Magyar Comenius Társaság eddigi működése során mindent elkövetett – szűkös anyagi erejéhez mérten –, hogy névadója életművének minél nagyobb részét hozzáférhetővé tegye magyar nyelven. Ez nem csupán kegyeletes kötelesség, hanem – mint e mű is ékes bizonyságául szolgál –: a jelen pedagógusai számára is feltétlenül hasznos, sőt – túlzás nélkül állíthatjuk – nélkülözhetetlen tudnivalók tárháza. Comenius olyan kristálytisztán, logikusan, egyszerűen, közérthetően fogalmazott meg bizonyos alaptételeket, amilyen okfejtésekkel a mai pedagógiai irodalomban csupán sajnálatosan ritkán találkozunk.

A „játszva tanító iskola" (a játszó iskola) eszméje régóta ismert és elfogadott elv, ám a gyakorlati megvalósítása bizony manapság is igencsak felemás.

Comenius Sárospatakon néhány esztendőt töltött csupán, de a mostoha korban megért viszonylag hosszú életének oly szakasza volt ez, amely pedagógiai szempontból különleges fontosságú.

A *Janua*, az *Orbis pictus* és a *Schola ludus* tekinthető életműve meghatározó részének, s mindhárom Sárospatakon született! Ezek szorosan összefüggenek egymással, amire többek között Geréb György is rámutatott az *Orbis sensualium pictus* (A látható világ) 1959-es magyar nyelvű kiadásának igen alapos bevezetésében. Az a tény sem hangsúlyozható eléggé, hogy a sárospataki nyomda – amely Comenius kérésére kezdte meg működését – 1650 és 1671 között 18 munkáját jelentette meg nyomtatásban!

Pataki működése során a három szorosan összefüggő s egymásra épülő munkafázis: a pedagógiai elmélet, az elmélet alapján írott tankönyv, valamint az elkészült tankönyv gyakorlati kipróbálása lényegében megvalósult. S ugyanazon személy, Comenius volt mindhárom megvalósítója!

A három említett sárospataki mű elméleti megalapozását jelentő *Pampaedia* (Általános képzés) is a sárospataki évek terméke. Ennek azonban viszontagságosabb sors jutott osztályrészül, mint a többinek, hiszen csak századunkban fedezték föl, s alig több mint három évtizede jelenhetett csak meg nyomtatásban. Néhány részletet nem számítva a *Pampaedia* is a Magyar Comenius Társaságnak köszönhetően olvasható magyarul 1992 óta. Ezt is – csakúgy, mint most a *Schola ludust* – a kitűnő filológus, Bollók János magyarította. Nagy gonddal és hozzáértéssel végezte el a könnyűnek nem mondható munkát.

A *Pampaedia* rövid előszavában Kelemen Elemér méltán írhatta, hogy „gondosan kimunkált alkotás". Rámutat arra is, hogy Comenius felfogása szerint: „Az egész életet betöltő nevelés a gyermek születése előtti szakasztól a késő öregségig terjedően nemcsak az egyes ember életét teheti harmonikussá, hanem elősegítheti az egységes, békés és harmonikus emberi társadalom megvalósítását is."

A *Schola ludus* (Az iskola mint játékszín) Amszterdamban jelent meg, s az ottani tanácsnokokhoz írott ajánlással kezdődik. Ebben leírja, hogyan jelent meg a pataki nyomdában a *Vestibulum*, a *Janua* és az *Atrium* latin-magyar szövege, s azt is, hogy Patakról való távozása után Lorántffy Zsuzsanna kinyomtatta a *Schola ludus*t is, amelynek egy példánya eljutott hozzá: „Mihelyt ezt meglátták itteni barátaim, nem hagytak fel sürgetésükkel, hogy jelentessem meg. Beleegyeztem, mivel semmi okot sem láttam arra, hogy megakadályozzam..."

Comenius hangsúlyozza, milyen fontos az, hogy az iskolát ne érezzék felesleges, riasztó nyűgnek, valóságos börtönnek a gyermekek, s itt hivatkozik Luthernek 1526-ban a német városokhoz írott buzdítására: *„Kívánatos, hogy valami könnyebb és vonzóbb módszert találjunk, mely senkit sem riaszt, hanem inkább mindenkit csábít a tanulásra, s melynek révén a gyermekek az iskolai tanulmányokból nem kisebb élvezetre tesznek szert, mint ha egész napon át dióval, labdával játszanának, vagy futkosnának."*

Arra kereste Comenius a választ, „hogyan lehet merő JÁTÉK az ISKOLA". Meghatározza, hogy mi is a játszás, a játék: *„A játék olyan testi vagy szellemi természetű foglalkozás, melynek több résztvevője van, akik valami nyereségért vagy megtiszteltetésért versengenek egymással."* Hét követelmény teszi „a játékot játékká (azaz lelki gyönyörűséggé)... Ezek: 1. *a mozgás*, 2. *az önkéntesség*, 3. *a társaság*, 4. *a versengés*, 5. *a rend*, 6. *a könnyűség*, 7. *a kellemes cél: a lélek ellazítása*". Ebből következően „ha ezeket együttesen és külön-külön is össze tudjuk kapcsolni az iskolai foglalkozásokkal, nyilvánvaló, hogy az iskolák valóban játszóterek lesznek." Comenius alapvetőnek tartja, hogy az iskolába felvett valamennyi gyermek közül senki se legyen tétlen szemlélő, hanem *„cselekvő résztvevő"*. Önként, kedvvel, mintegy egymással játszva sajátítsák el az új ismereteket, *„jól megszervezett szellemi versengés"* közepette. Szerinte *„a komolyságot és a játékot helyes arányban elegyítő iskola csakis a lelkek játszóterének benyomását keltheti."*

Az amszterdami ajánlás után a sárospataki előszó következett. Ebben mindenekelőtt leszögezi Comenius, hogy „Az iskola *igazi céljának megfelelően csakis* a műveltség műhelye, az élet előjátéka *lehet, ahol mindazzal foglalkoznak,* ami az embert emberré teszi."

Az iskolai színjátszás, a játszva tanulás alapvető fontosságáról a következőket írja: *„Jól tudjuk, hogy egyesek az iskolákból ki akarják tiltani a drámai és színpadi előadásokat, különösen a komédiákat, nyomós érvek szólnak azonban a mellett, hogy ezeket meg kell tartani, és ahol nincsenek, ott be kell vezetni őket. Először, mert az effajta, szinte nyilvános, nagyközönség előtt zajló előadások hathatósabban serkentik serénységre az emberi szellemet, mint az bármi-*

Ilyen intelmek révén vagy akár a fegyelmezés egész ereje által elérhető. Ezért van, hogy a megjegyzendő dolgok könnyebben vésődnek emlékezetünkbe így, életszerűen megjelenítve, mint ha csak hallják vagy olvassák őket, s ily módon könnyebben tanulnak meg sok-sok verssort és mondást, vagy akár egész könyveket is, mint magányos gyötrődéssel sokkal kisebb terjedelmű szöveget. Továbbá: a későbbiek vonatkozásában – mivel egyiküknek ezt, másikuknak azt kell elsajátítania – úgyszintén páratlan sarkallást jelent a tanulók számára annak tudata, hogy sokak szeme elé kell tárniuk szorgalmuk dicsőségét vagy hanyagságuk szégyenét."

A tanárokat is arra sarkallja a feladat, hogy megmutassák, mire képesek tanítványaik. A szülők pedig, látva, hogy milyen teljesítményre képesek gyermekeik, megnyugszanak, nem hiába költöttek iskoláztatásukra pénzt. Az sem mellékes, hogy a kiemelkedő tehetségekről kiderülhet a játékban, hogy leginkább milyen pályára alkalmasak, s a szegény sorsúak közül kik azok, akiket érdemes támogatni. A színjátszás során „a példák és a versengés révén rávezetjük az ifjúságot arra, hogy megfigyelje a helyzetek változatos sokféleségét, a változatos helyzetekre a körülményeknek megfelelő válaszokat adjon, mozdulatait illően rendezze el, arckifejezését, kézmozdulatait s egész testét a helyzetnek megfelelően irányítsa, egyszóval tisztességgel játsszon minden szerepet, és mindeközben a pórias félszegséget félretéve szokjon hozzá a fesztelen viselkedéshez."

Comenius részletes tanácsokat adott arra nézve is, hogyan és mikor érdemes tartani a nyilvános előadásokat: „1. Hasznos lesz kijelölni az év meghatározott napjait, hogy pontosan azokon játsszák őket, *részint a szülők és mások érdekében, akik más vidékekről szoktak és talán ezután is szeretnének majd ide utazni... 2. Helyük az iskola udvara legyen, ha pedig netán esik, ugyanezen iskola kollégiumának az oszlopcsarnoka. 3. A szereplők a középső és a felső csoport tanulói közül kerüljenek ki, s ha szükséges, néhányat vegyünk be az alsósok közül is..."* 4. Két színjáték bemutatása között ne engedélyezzenek szünetet az osztályoknak; *„A rendes tanulmányok rendben haladjanak, ezek a rendkívüli feladatok pedig maradjanak rendkívüliek, és apránként sajátítsák el őket."* Az előző előadás után nyolc napon belül ki kell osztani az újabb szerepeket. 5. Nagyobb létszám esetén ugyanazt a szerepet két-három tanulóra kell kiosztani, de közülük csak a legjobbakat kell színre engedni (a versengés serkenti a szorgalmat, s a lemaradókat arra ösztönzi, hogy igyekezzenek elérni a győztesek színvonalát). Elképzelhető az is, hogy ugyanazt a színjátékot nemcsak egyszer adják elő, hanem több *szünnapon* is. 6. Az előadás előtt *zárt főpróbát* kell tartani. 7. Ha nincs elég tanuló, ugyanazon diákra több szerepet is ki lehet osztani. A továbbiakban kitér arra, hogy szépen, szabatosan beszéljenek a szereplők, megfelelő taglejtéssel kísérjék mondandójukat, életszerűen mutassák be a különféle tevékenységeket. A színjátékokhoz feltétlenül el kell készíteni a bemutatásra szánt dolgok modelljét. A pataki előszó keltezése 1654. április 24.

A rövid egyfelvonásos bevezető jelenet után a második és harmadik felvonás jelenetei a tudomány és a nevelés alapjait, eszközeit mutatják be. Mindenek-

előtt megismertetik a tanulókat (és a nézőket) a világ különféle írásrendszereivel, kezdve az egyiptomi hieroglifákon, kitérve a kínai írás sajátosságaira, az európai írásrendszerekre, az írás anyagaira és eszközeire. A papírkészítő elmagyarázza, hogyan készíti a papírt, a nyomdász, a könyvkötő, a könyvkereskedő, s a könyvtáros röviden szintén ismerteti a saját mesterségét. Ezután kifejtésre kerül az iskola jellegének összefoglalása. A Didaktikus a darabban elmondja, hogy „az iskolákban, az emberiesség műhelyeiben, ahol az ifjakat, *legalábbis azokat, akik azt kívánják, hogy az életüket okosan kezdjék el és sikeresen éljék végig,* nemcsak a *tudománnyal* kell foglalkoztatni, hanem mindazzal, ami az emberi élet tartozéka, nevezetesen: hogy előre megtanuljanak mindent helyesen *TUDNI*, helyesen *CSELEKEDNI* és helyesen *ELMONDANI*, egy vagy több nyelven."

„A *didaktika* a jól tanítás tudománya... *Tanítani* annyi, mint elérni, hogy amit valaki tud, azt más is tanulja meg és tudja. *Jól tanítani* pedig annyi, mint elérni, hogy valaki *gyorsan, örömmel* és *teljesen* tanuljon." Mindent példákkal, oktatással és gyakorlással kell tanítani. Mindig fokozatosan kell haladni, szem előtt tartva az összefüggéseket. Aki tanít, az „legyen *tanult* és *Tanítani tudó*", aki pedig tanul, az legyen „*tanulékony* és *fegyelmezett*."

Az iskolák helyes megoszlása: elemi iskola, gimnázium és akadémia. Az iskolák végcélja Comenius szerint: *„minden gyermeket, akit nevelés végett megkapnak, tegyenek alkalmassá a gazdasági, a társadalmi és az egyházi élet ügyeinek intézésére."*

Minden iskolatípus számára kitűzte az elérendő célt, meghatározott eszközrendszert is biztosított ezekhez, s megmutatta az eszközök használatának könnyű és helyes módját, versengésre késztetve a tanulókat. Idézi Senecát is. *„Először az erkölcsöket sajátítsd el, és csak utána a bölcsességet, mert ez utóbbit erkölcs nélkül nem lehet jól megtanulni."*

Meglehetősen részletesen kerül bemutatásra az ábécé, az írás megtanításának (megtanulásának) folyamata. Majd szóba kerül a számolás, az ének és a zene is. A negyedik felvonás a nyelvtanítást, a választékos beszédet mutatja be.

Újabb színjátékban megismerhetjük a főiskolát (az akadémiát). Vidám, tréfás jelenet mutatja be, hogyan avatják fel a gólyát főiskolai diákká. Ezt követően a filozófia, a fizika, a matematika (geometria) elemeinek bemutatása következik, majd sor kerül a csillagászatra s a földrajzra. A Földet mint a világmindenség középpontjában álló gömböt mutatja be. A történelem kapcsán leírja: „A történelem egészének helyes megértése szempontjából különösen fontos tudni azt, hogy valami *hol* és *mikor* történt." Kitér az időszámítási rendszerekre, s arra, hogy mennyi év telhetett el addig a világ teremtése óta (hatezer esztendő).

Mit kell tudni a történelemből, hogyan lehet sok ezer esztendő minden történését megjegyezni? Erre a kérdésre a következő választ adja: „Az számít majd művelt embernek, aki a századok összességének történetéből alaposan megismer néhány elsőrendűen fontos eseményt azok közül a változások közül, amelyek az emberi nem, elsősorban azonban amelyek a saját népe körében játszódtak le, s ezenkívül azokat, amelyek különösképpen tanulságosak."

A logika, majd a szónoklattan bemutatása a két következő téma. Nagyon érdekesen, érzékletesen, példák egész sorával mutatja be, hogyan kell hatásosan előadást tartani, hogyan lehet felkelteni és ébren tartani a hallgatóság érdeklődését. Megszívlelendők egyebek mellett a következő megállapításai: „A beszédnek vannak járulékos ékítményei is, ezek a *mondások, a szólások, a közmondások, a példázatok, az apologusok, az összehasonlítások és a példák.* Mindezekből *csiszolt* beszéd lesz, ha a dolgot tisztán és helyesen, *díszes*, ha fordulatokban és alakzatokban gazdagon, *vibráló*, ha rövidre fogottan, közmondásszerű tömörséggel adják elő."

Felhívja a figyelmet a stílus változataira: a rövid, a csattanós, a lakonikus, a terjengős szózuhatagban mutatkozó az ázsiai, a tárgyához elegánsan alkalmazkodó attikai. A szónoklást ékesítő arc, testmozgás és a hang(szín) vonatkozásaira is kitér. Az arcjáték, a testbeszéd fontosságát hangsúlyozza. Külön elemzi a kötött (költői) stílust. Kitér a vers és a dallam összefüggéseire is. Az etikát röviden foglalja össze, egyetlen monológgal.

Az étkezés és az orvoslás kérdései külön jelenetben kaptak helyet. Hangoztatja a helyes életmód fontosságát, ami azonban egymagában nem óvhatja meg az embert az összes létező betegségtől. Comenius helyesen láttatja, hogy igen sok – csaknem valamennyi – betegség megelőzhető, ha csíráit időben felismerjük és kiírtjuk. A gyógyszerezésről úgy szól, mint „erőszakos és kellemetlen beavatkozásról". Fontos a mértékletesség, ami a hosszú élet titka. Természetesen olyan feltételezések, mint amit Comenius is hitt, hogy Indiában, Arábiában vagy Kínában akár két-háromszáz esztendeig is elélhettek az emberek, minden valóságalapot nélkülözött.

A jogtudomány alapjait külön jelenetben világítja meg. Szerinte a jogtudomány célja *„az emberi társadalmat épségben megőrizni a viszályoktól."* Röviden meghatározza az egyes jogi ágazatokat.

Az előzőeket követi a teológia, majd a filozófusok, orvosok avatása. A külföldi tanulmányokra készülőknek javasolja: *„két zsákja kell hogy legyen: az egyik türelem, a másik a pénz számára."*

A jeleneteket igen rövid beszéd zárja, melynek végső mondatai: „Minden jót nektek, tanulmányaink támogatói! De úgy minden jót nektek, hogy sokáig legyetek a vezetői és a segítői iskolánknak és nekünk. Ég veletek!"

Comenius *Schola ludusa* érdekes olvasmány, ám igazán hatásos előadva lenne. Azzal, hogy a magyar szöveg végre hozzáférhető, csupán egy lépést tettünk előre. Akkor válnék teljessé mindaz, amit comeniusi szellemben teszünk, ha az egyes jelenetek a pataki iskolákban – a Református Kollégiumban csakúgy, mint a Comenius Tanítóképző Főiskolán – előadásra kerülnének. S nem csupán egyetlen alkalommal, hanem ebből hagyomány válna, s évről-évre megismétlődnének az előadások. Sőt Comenius szellemében megpróbálkozhatna néhány tanár a mai kornak megfelelő dialógusok, színjátékszerű jelenetek írásával és diákjai segítségével azok előadásával is.

Az „iskola mint játékszín" eszméje korántsem avult el, sőt fontosabb mint valaha. Hiszen a mai korban a diákokat összehasonlíthatatlanul több és össze-

tettebb hatás éri, mint negyedfélszáz éve elődeiket. A számítógépes játék és ismeretszerzés nem pótolhatja az „emberi játszmák"-at.

Az iskolai színjátszás, a játék ne legyen csupán kevesek, egy kiválasztott elit sajátja (ha egyáltalán van iskolai színjátszás), hanem az lenne célszerű, ha ebből a játékból (a játékos ismeretszerzésből) senki sem maradna ki. Az erre való felkészítést nem az iskolában, hanem már óvodás szinten el kell kezdeni. A legtöbb gyermekben megvan a színjátszó hajlam, a jó, célirányos nevelés segítheti ennek kibontakozását, a rossz példák, a szükségtelenül kemény és merev fegyelmezés viszont elfojthatja a tehetséget, félszeggé, kisebbrendűségi érzésektől gyötörtté teheti a gyermeket.

A kisgyermek élénken és intenzíven érdeklődik környezete iránt, mindent szeretne látni, elérni, megfogni, tapintani, szájába venni, megízlelni. Ezt az érdeklődést kell jó pedagógiával átmenteni az iskolás korra is, sőt célszerű fokozni, s minél rendszerezettebbé tenni.

A comeniusi alapokra is építő modern pedagógiának sok feladata van még. Ezek teljesítéséhez igen nagy segítséget jelent a comeniusi örökség megismertetése, megismerése. Mint tanárt e sorok íróját aligha érhette volna nagyobb megtiszteltetés, mint az, hogy Comenius korszakos jelentőségű munkájához kapcsolódó, annak tételeit kiemelő tanulmányt írhatott, s hozzájárulhatott ahhoz, hogy felkeltse a figyelmet a comeniusi életmű iránt.[12]

---

[12] IRODALOM: *Johannes Amos Comenius:* A látható világ. Az 1669-ben megjelent három nyelvű kiadás magyar szövege alapján és fametszeteivel közzétette, bevezetéssel és jegyzetekkel ellátta dr. Geréb György. Magyar Helikon. Bp. 1959. – *Comenius*: Pampaedia. Fordította Bollók János. Bibliotheca Comeniana IV. Sárospatak, 1992. – Comenius és a magyar művelődés. Bibliotheca Comeniana V. Sárospatak, 1994. – Comenius és a sárospataki iskola. Bibliotheca Comeniana VI. Sárospatak, 1997.

Comenius and the Hungarian School

– Summary –

The important task of the Hungarian Comenius Society is to preserve Comenius' pedagogical inheritance and make people aware of his progressive thoughts to help our education develop. The important instrument for accomplishing this task along with holding meetings of the reading society is our book series, the *Bibliotheca Comeniana*.

In the six volumes of the book series we published so far we presented some of Comenius' work which he wrote in Sárospatak. We published the Hungarian translation of the 4th part (*Pampaedia*) of '*De Rerum Humanarum Emendatione Consultatio Catholica ad Genus Humanum*', furthermore we enriched the literature connected with Comenius and the Hungarian history of education.

In his volume we present three works of Comenius in Latin and Hungarian that were written in Sárospatak. Two of these are lesser-known and their Hungarian translations have not been published in full until now.

In '*Artificii legendi et scribendi Tirocinium*' Comenius drafts the method of teaching reading and writing in a remarkably modern and salutary way.

'*Vestibuli et Januae Linguarum Lucidarium*' is the preliminary copy of the first part of '*Orbis Pictus*' that was published in Nuremberg in 1658. Comenius wanted this book to be pressed in the printing shop of Sárospatak but only a little part of it, probably the first, was published here. The reason for this is that there was no such wood-engraver master who could have done the engraving of the book in an appropriate quality and success.

'*Schola Ludus*' was published in Sárospatak in 1655. From this work we present the dedication, chapter IV about the school and chapter V about the academy. This was published in Amsterdam in 1656 at the request of the people in Amsterdam. For this Comenius wrote a dedication which we present in this book as well.

In the second part of this book you can find informative reviews about the following three works of Comenius:

– Bakos József: Recently discovered fragments of Vestibuli et Januae Lucidarium's publication in Sárospatak.
– Bakos József: Comenius' Tirocinium.
– Csorba Csaba: Comenius' Schola Ludus.

(Fordította: FÜSTI-MOLNÁR SZILVESZTER)

Az illusztrációk jegyzéke

Mladonyiczky Béla: Comenius emlékplakett 2
A *Lucidarium* latin címlapja 8
Az állathangok eredeti szemléltető táblái 18-19
Deus, Mundus (Comenius illusztrációi) 22
Coelum, Ignis (Comenius illusztrációi) 23
Könyvdísz Comenius *Janua*jából 24
A *Tirocinium* első táblázata (Comenius kézirata) 44
Egy lap a *Tirocinium* kétiratából 45
Könyvdísz Comenius *Janua*jából 72
A *Schola Ludus* pataki kiadásának címlapja (1656) 74
A *Schola Ludus* amsterdami kiadásának címlapja (1657) 92
A *Pars IV.* latin nyelvű címlapja 110
A *Pars V.* latin nyelvű címlapja 180
Könyvdísz Comenius *Janua*jából 272
Comenius emblémája és jeligéje 274
Czinke Ferenc Comenius-rézkarca 280

Tartalom

KÖDÖBÖCZ JÓZSEF:
Előszó 5

I.
COMENIUS SÁROSPATAKON ÍRT MŰVEIBŐL
(Latin és magyar nyelvű közlés)
A szöveget gondozta és fordította: BOLLÓK JÁNOS

COMENIUS:
Vestibuli et Januae Linguarum Lucidarium 8
A Vestibulum és a Janua Linguarum Lucidáriuma 9
COMENIUS:
Artificii legendi et scribendi Tirocinium 26
Az írás és olvasás alapelemei 27
COMENIUS:
Schola Ludus 73
A sárospataki ajánlás 76
Az amsterdami ajánlás 94
Januae L. L. Praxeos Comicae Pars IV. 110
Janua IV. rész 111
Januae L. L. Praxeos Pars V. 182
Janua V. rész 183

II.
TANULMÁNYOK A COMENIUS-MŰVEKRŐL

BAKOS JÓZSEF:
A *Vestibuli et Januae Linguarum Lucidarium* pataki kiadásának újabban felfedezett töredékeiről 275
BAKOS JÓZSEF:
Comenius *Tirociniuma* 281
CSORBA CSABA:
Comenius *Schola Ludusa* 289

Comenius and the Hungarian School (Summary) 295
Az illusztrációk jegyzéke 296

Megjelent a Művelődési és Közoktatási Minisztérium,
valamint a Soros-alapítvány
támogatásával

MAGYAR COMENIUS TÁRSASÁG
3950 Sárospatak, Eötvös u. 5.

•

Szedés és tördelés. *Feliciter Kft.*, Nyíregyháza-Szeged
Nyomás és kötés: *Sárospataki Nyomda Kft.*
(Felelős vezető: *Derda László*)

A Magyar Comenius Társaság fontos feladatának tekinti, hogy Comenius eszméinek, hagyományainak feltárására, a magyar nevelés és oktatás történetének kutatására ösztönözzön, s fórumot biztosítson a kutatási eredmények írásbeli publikálására is. Lehetőséget kíván nyújtani ahhoz, hogy a pedagógiai elmélet és gyakorlat továbbfejlesztése a történelmi fejlődés tapasztalataival szembesítve, a múlt tanításainak, tanulságainak figyelembevételével minél sikeresebben, hatékonyabban történhessék.

Társaságunk **BIBLIOTHECA COMENIANA** című könyvsorozatának első kötete 1986-ban jelent meg, s az *Orbis Pictus* 1798. évi kiadásának hasonmását adta az érdeklődők kezébe. A II. kötet (1988) a névadónak „A lelki tehetségek kimüveléséről" mondott beszédét közölte, továbbá művelődéstörténeti írásokat tartalmazott. A III. kötet *Comenius és Magyarország* címmel 1990-ben jelent meg Comenius írásaival, a Comenius-kutatásokról szóló beszámolókkal. A *Pampaedia* fordítása 1992-ben a IV. kötetként látott napvilágot, az V. kötetet pedig, amely az 1992-es jubileumi megemlékező ünnep tanulmányait tartalmazza *Comenius és a magyar művelődés* címmel, 1994-ben adtuk ki. A *Comenius és a sárospataki iskola* című VI. kötet 1997-ben jelent meg, a közölt írások egyrészt tájékoztatnak a neveléstörténeti kutatás újabb eredményeiről, másrészt elemzésekkel, visszaemlékezésekkel adnak képet a 140 éves sárospataki tanítóképző munkájáról.

A sorozat új, *hetedik* kötetében Comeniusnak három Patakon, a magyar iskola számára készített munkáját közöljük latin nyelven és magyarul, Bollók János fordításban. Az *Artificii legendi et scribendi Tirocinium* című munkájában az olvasás-írás tanításának módszertanát fogalmazta meg rendkívül korszerűen a nagy nevelő. A *Vestibuli et Januae Linguarum Lucidarium* az 1658-ban, Nürnbergben megjelent *Orbis Pictus* első részének egyik előzetes változata. A Sárospatakon 1655-ben megjelent *Schola Ludus*ból az előszót, az iskoláról szóló IV. és az akadémiáról szóló V. részt, továbbá az 1657. évi amszterdami kiadás ajánlását tartalmazza még a kötetünk. Könyvünk második részében pedig tájékoztató ismertetést közlünk e három munkával kapcsolatban. Az új kötetet is szívesen ajánljuk az érdeklődőknek.